

6

1980

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

X. évfolyam, 6. szám, 1980. november—december

*„Nem az emberek tudata az, amely létüket,
hanem megfordítva, társadalmi létük az,
amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálataho-
Előszó. 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Árokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő
Ing. Bacsí Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős I. István
Gabrić-Molnár Irén
Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő
Dr. Matkovics József
Borislav Martin magiszter
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Szórád György magiszter
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Dr. Božidar Kovaček
Borislav Martin magiszter
Dr. Mirnics József
Vladimir Popin
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tóth István, a tanács elnöke
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár
Terényi Zsófia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezték

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken
A szám kéziratának leadási ideje 1980. október 15.
Megjelent 1980. december 2.
YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

<i>Bodrogvári Ferenc</i>	A domináció mint szükséglet és az öngazgatás mint domináció	1019
<i>Danilo Ž. Marković</i>	A munka humanizálása és a munkakultúra	1029
<i>Ružica Kovács-Žnideršič</i>	Džemal Sokolovićnak a munkára és az önelidegenedésre vonatkozó nézetei	1037
<i>Bajagić Veronika</i>	Az ember és a szabadság Marx filozófiai értelmezésében	1048
<i>Gaál György</i>	Vajdaság ipara és a proletariátus gazdasági helyzete a két világháború között (1918—1941)	1055
<i>Nikola Gaćeša</i>	Vajdaság nemzeteinek és nemzetiségeinek kivándorlása a két világháború közötti időszakban	1083
<i>Szloboda János</i>	A szó becsületéért	1109
	<i>Beno Zupančič 1925—1980</i>	1123
<i>Árokszállási Borza Gyöngyi</i>	A kultúra kritikája Beno Zupančičnál	1127
	<i>Műhely</i>	
<i>Letsch Endre</i>	Az általános (köz)igazgatási eljárásról szóló törvény magyar nyelvű fordításának bírálata	1133
	<i>Jelen és múlt</i>	
* * *	Stevan Doronjski beszéde a JKSZ KB-nak az V. országos értekezlet 40. évfordulója alkalmából megtartott ünnepi ülésén	1155
* * *	A JKP V. országos értekezletének határozatai	1165
	<i>Szimpozion</i>	
<i>Rehák László</i>	A gazdasági rendszer nyílt kérdései öngazgatású társadalmunkban	1191
<i>Laki László</i>	A munkaszociológusok szaktanácskozásáról	1200
	<i>Nemzetközi szemle</i>	
<i>Leo Mates</i>	Tito külpolitikai koncepciójának szerepe a nemzetközi viszonyokban	1209
	<i>Könyv- és folyóiratszemle</i>	
<i>Rehák László</i>	A nemzeti kiteljesülés és a szocializmusért folyó harc egybefonódása Muhamed Kešetović elemzésében	1225

Tóth Lajos

Csicsvénák Róbert

Szangl Eleonóra

Szilágyi Károly

* * *

Inkei—Kozma—Nagy—Ritoók: Az ezredforduló iskolája 1234

Németh Amadé: Erkel 1238

A Szavremenost 1980. 7—8. száma 1245

Könyvújdonóságok — a Forum Marxista Könyvesboltjának jegyzéke 1248

Szerkesztőségi hírek 1252

A DOMINÁCIÓ MINT SZÜKSÉGLET ÉS AZ ÖNIGAZGATÁS MINT DOMINÁCIÓ*

Ezt a munkát a nemrég elhunyt dr. Bodrogvári Ferenc, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar néhai docense közvetlenül halála előtt írta, azaz a szerző utolsó, valószínűleg befejezetlen írása.

Ennek az írásnak az a célja, hogy azonosítsa az önigazgatást¹ mint az embernek a domináció iránti fajlagos szüksége kielégítésének módját, mely az ember generikus lényegét alkotó erők kifejezésre jutását, kifejlődését célozza.

Jellegénél fogva tehát ez a szöveg olyan igénnyel íródott, hogy filozófiai szempontból vizsgálja az önigazgatás társadalmi-ontológiai megalapozottságát, elméleti és metodológiai irányultságát tekintve pedig Marx elméleti hagyatéka kereteiben maradjon.

Az írás esetleges gyakorlati jelentősége attól függ, mennyire kritikus módon fogadják; mindenesetre hozzájárulhat a szabadabb, humánusabb együtt-élés alternatíváinak kutatásához. Amennyiben célt tévesztett, úgy figyelemre int. Ha nem egyértelmű fiaskó, akkor egyes elemei további kritikai elemzések alapjául szolgálhatnak.

A kiinduló feltevés érvekkel való alátámasztásához mindenekelőtt azokat az alapvető fogalmakat kell tömören meghatározni, melyeken maga a kifejtés alapul.

Ha az önigazgatás az embernek a domináció iránti fajlagos szüksége kielégítésének formája, mely az ember generikus lényegét jellemző alkotó erők kifejlődését célozza, feltétlenül meg kell határoznunk a generikus lényeg fogalmát.

Az ember generikus (fajlagos) lényege az a *differentia specifica* /megkülönböztető jegy/, melyben az ember minden más lénytől különbözik. Ez pedig a munka, a tudat, az egység és az egyetemlegesség összességé-ként, a *praxisban* /gyakorlat/ alakul ki és történelmileg fejlődik. Az ember generikus lényege tehát a legmagasabb érték és az igazság ismerve.²

Az ember generikus lényege a domináció útján nyilvánul meg. A do-

* Átvett cikk a Szocializmus 1980. 7—8. számából.

mináció az ember mint „rendkívüli lény” öngazolási szükséglete, a létezés összességében.

A domináció fogalma a birtoklás fogalmával azonos.

Helyesen állapította meg Kant, hogy amennyiben az ember nem birtokol, nem is dominál, ezáltal nem is ember többé, hanem birtokolható és manipulálható eszköz. (Más lapra tartozik, hogy Kant szabadság-fogalma formális, mivel az ő domináció- és birtokfogalma kimerül az ember mint *citoyen* /polgár/ formális-jogi meghatározásával és nem jut el az ember *bourgeois*-i /tőkés/ létezésének elemzéséig.)

Az emberi domináció és birtoklás ontológiailag társadalmi-történelmi objektivációjában nyilvánul meg. A természet feletti domináció az embernek mint társadalmi lénynek a megvalósulása is egyidejűleg; önmaga feletti uralom és önmaga birtokbavétele. Az ember önmaga szubjektum-objektuma (Marx 1. tézise Feuerbachról).

A társadalmi-történelmi fejlődés folyamán a domináció elidegenült módon valósul meg. Az ember objektivációja történelemalkotó, az objektiváció elidegenülése pedig történelmi jelenség. Az elidegenülés akkor jelentkezik, amikor az egyetemes-közösségi birtoklás helyébe a részleges-magán birtoklás lép; mint a passzív-manipulált objektum és az aktív-manipuláló szubjektum viszonya, az önuralom mint az egységesség teljességében levő szubjektum-objektum reláció helyett, illetve mint osztályviszony az osztály nélküli reláció helyett.

Ha azt a megkülönböztetést alkalmazzuk, mellyel Szám Attila választja külön az autentikus és az elidegenült szükségleteket, a domináció mint szükséglet elidegenülése a következőkben nyilvánul meg:

A domináció saját belső lényegből fakadó önállósága külső törvényeknek alávetetté válik. (Az ember eszközzé lesz: objektum-objektum reláció alakul ki.) A dominációnak a jövővel való egybehangoltsága a jelen általi korlátozottsággá szűkül. (Az ember teleológiai vetületei annak okszerű extrapolációjává erőtlenednek, ami „adva van”.) A domináció társadalmisága parciálissá válik. (A birtoklás osztály- és kizsákmányolás-meghatározottságú.) A domináció különfélesége egyféleséggé szűrkül. (Az ember uniformizált eszköz és ezért univerzálisan felhasználható; bármi célra /Marx, Grundrisse.../) Tehát az embernek a természet, az osztálytársadalomnak az egyén, az egyik osztálynak a másik feletti elnyomó, emberietlen uralmává lesz.

A domináció nem szüntethető meg. Mivel az ember generikus szükséglete, *sub specia aeternitatis* /az örökkévalóság jegyében/ létezik, azaz mindaddig, amíg létezik az ember mint társadalmi lény.

Az elidegenült domináció „kívülről” nem szüntethető meg. Az elidegenületlen „külső” hatalommal kapcsolatos feltevések, amely „külső” hatalommal módjában volna megszüntetni az ember elidegenült objektivációjának meglévő formáját, a „kozmológiai teleológia” létezésével kapcsolatos feltevésekkel egyenértékűek (Lukács az *Ontológiában*) és állandósítják az ember manipulált objektum-állapotát.

Az elidegenült létezés forradalmi transzcendenciája csak „belülről” lehetséges; magából az elidegenült létezésből, illetve magában a létezésben, az elidegenült domináció és elidegenült birtoklás útján (osztályharc az osztályjelleggel szemben).

A forradalom szubjektuma a munkáosztály. A munkáosztály az egyetlen társadalmi réteg, melynek a domináció és a birtoklás iránti igénye egybevág a domináció és a birtoklás generikus szükségletével, lévén, hogy rajta kívül egyetlen társadalmi osztály sem érdekelt „a pusztulás veszélye mellett” a domináció mint generikus szükséglet kielégítése iránt.

Az öngazgatás a munkáosztály dominációja, célja a domináció elidegenülésének felszámolása. Mivel az elidegenülést megszüntető folyamat, az öngazgatás ontológiailag maga is elidegenült.

Az öngazgatás ontológiai megalapozottságának vizsgálatát az a szükséglet igazolja, hogy az elidegenülés megszüntetésének megfelelő alternatívát kell feltárni.

A felsorolt kategóriák jelentéstartalmának érvényessége csakis a kapitalista termelési mód egzisztens szerkezetének és funkciójának elemzése útján verifikálható. Ennek kettős oka van: (1) a termelési mód meghatározza minden objektiváció szerkezetét és funkcióját; az emberek azok, „amit és ahogy” termelnek (Marx); és (2) korunk világában a kapitalista termelési mód a legelterjedtebb. A szocialista társadalmak „átmeneti szakaszok”.

A kapitalista termelési mód esetében a domináció általános jellemzői a következők: „A valós függetlenségen alapuló személyes függetlenség a másik nagy alakulat, melyben az anyag általános társadalmi cseréjének, az univerzális viszonyoknak, a minden oldali szükségleteknek és az univerzális hatalomnak a rendszere még csak kialakulóban van (Marx, 54—55). A tényleges függőséget a tőke hozza létre és „... kifejezi azoknak az összefüggéseknek és viszonyoknak az összességét, melyekben ezek az egyének kölcsönösen állnak” (Marx, 89). Ezeknek az összefüggéseknek az összessége a kapitalista társadalom (*Gesellschaft*/társadalom) vagyis nem a szabad személyiségek tényleges közössége (*Gemeinschaft*/közösség), hanem a pénz — a tőke — valós közössége, mint az ember társadalmi létezésének reális, lényeges és lehetséges közössége (*Geldgemeinwesen*/pénzlényegű közösség); (V. ö. Marx 68., 71. és Tőke 1.).

A termelés alapját a szükségletek képezik (Marx, 16). Viszont „a termelés nemcsak anyagot juttat a szükségleteknek, hanem szükségletet is az anyagnak” (Marx, 17). A pénz közösségében tehát, ahol a szükségletek a kapitalizmusban rejlő törvényszerűségektől függően alakulnak, azaz a magántulajdonon alapuló kisajátítás dominációja „anyagával” összefüggésben. A munkás szükségleteinek kielégítése a birtokolt mennyiség által, azaz a domináció lehetséges keretei, illetve a pénz által korlátozott. Ezért „élvezeteinek köre nem minőségileg, hanem kizárólag mennyiségileg korlátozott” (Marx, 103). A munkásnak a domináció és

a birtoklás iránti szükséglete mennyiségi korlátozottsága az ember mint *citoyen* olyan módon történő általánosításának a következménye, melyet a polgári forradalmak hoztak létre a törvény előtti formális egyenjogúság tekintetében, a „megegyezés szabadságának” törvényes rendezésével, a munkaerő mint áru cseréjének folyamatában.

A „kvantitatív lehetőségek” kiterjesztése (magasabb munkabér, teljességében csökkentett munkaidő, növekvő szabad idő, nagyobb birtoklási lehetőségek, a domináció szükségletétől függő anyagi és szellemi szükségletek kielégítésének változatosabb módozatai stb.) csak egyike azoknak az elengedhetetlen feltételeknek, melyek között a tényleges emberi közösség, vagyis „a termelők mint szabad személyiségek szabad társulása”, azaz a *Gemeinwesen* létrejöhet (Marx, 55., 59—60). A „kvantitatív határok” visszaszorítása (*The Affluent Society*/jóléti társadalom) még nem forradalom, mert nem változtat a kapitalista minőségen. Ez csak a kapitalista minőség extrapolációja. A munkás megnövekedett erejű dominációját és birtoklását (munkabér) csak olyan anyagi és szellemi javak birtoklására használja fel, melyek az úgynevezett „kvantitatív” szükségletek kielégítését szolgálják (Heller). Ez az irányultság állandósítja a munkásosztály emberi lényegének tényleges elszegényedését és mind szilárdabbá kövesíti kizsákmányolt lényegét, „a szerencsétlenség eufóriáját” (Marcuse).

Mivel a munkás léte mennyiségileg meghatározott (ő meghatározott összegű pénz-munkabér, ő eszköz), létezése minőségileg is korlátozott. Ő a tőke alkati része. A munkásosztály tehát „magánvalóságában” a tőke mint egyetlen domináns minőség vagy szubjektum kvantitása (összességének része). Ezért a munkás szükségleteinek „kvalitatív korlátlan-ságáról” beszélni illuzórikus volna, hiszen a szükségletek kielégítése kizárólag az „adott” minőség keretei között mehet végbe. A „kvalitatív határok” lerombolása a kapitalista termelési mód felszámolását jelentené. Marx kategórikus: „Ami mégis lényeges, az az, hogy a munkás számára a csere célja szükségleteinek kielégítése. A csere tárgya közvetlen szükségleti tárgy, nem pedig csereérték mint olyan... Amit ő cserél, az nem csereérték, nem gazdagság, hanem életszükséglet, olyan létfenntartási tárgyak, melyekkel általános fizikai, társadalmi stb. szükségleteit elégíti ki. Ez a munkás munkájának termelési költségei által mért, meghatározott egyenérték a léteszközökben, a tárgyiasult munkában” (Marx, 104). A munkás tehát valódi minőséget ad és pótszert kap helyébe, emellett még ezek fogyasztásában is korlátozva van.

A domináció tehát mint generikus szükséglet azonos a munkásosztály dominációjával, mivel a munkásosztály dominációja azt jelenti, hogy ő maga teremti meg és elégíti is ki saját maga „kvalitatív” szükségleteit, vagyis hogy ontológiailag ő a termelés szubjektum-objektuma. A kvalitatív szükségletek jelentik az ember társadalmi önigazolásának minden tartalmát és formáját, azzal a feltétellel, hogy fennáll a munkásosztály dominációja és birtoklása saját maga termékei felett. Ezek szerint a szük-

ségletek fajtái és tartalma kielégítésének kvantitatív határai egy szabad társadalomban alapjában véve kétféleképpen határozhatók meg. Egyrészt, a szükségletek kielégítésének határai a mennyiségtől, a tárgyasult munka birtoklásának mértékétől függenek. Másrészt, emellett a szabadság mellett (szabad az oksági szükségszerűségtől), a domináció és birtoklás iránti igény kielégítésének határai a munkásosztály illetékességének és kisajátítási uralmának fokától is függenek, vagyis a javak felhasználásának céljáról és módjáról való döntés jogától. Hogy valakinek például víkendháza van, vagy képes (és van ideje is) élvezni a komoly zenét stb. attól függően lesz „kvantitatív” (elidegenült) vagy „kvalitatív” (autentikus) szükséglet, hogy milyen értelmű a domináció mint generikus szükséglet. Amennyiben ez a birtoklás a kisajátítás állandósítását jelenti, úgy elidegenült; abban az esetben, ha magának a termelőnek a szolgálatában áll, akkor szabad. Tehát — mivel a domináció generikus szükséglet, nem az elidegenült ember *hybrise* /elkorcsosult változata/ és nem lehet az elidegenülés forradalmi transzcendenciájának akadály. (Itt csak mellékesen hívom fel a figyelmet Marcuse-nak a dominációval kapcsolatos bírálatának és Marx kritikájának téves értelmezésére, mint aki /Marx/ „megtartott valamennyit az embernek a természet feletti dominációja hybriséből /Marcuse/. Marcuse nem általában a dominációt vitatja; az ő kritikája az elidegenült domináció ellen irányul. Ezért az ő tézise „az ember és a természet kibékülésének esztétikus dimenziójáról” nem jelenti minden fajta domináció megtagadását, mert ez az ember mint „emberi, természeti, tehát társadalmi lény” dezintegrációját jelentené. Következetileg, mindazok az elméletek, melyek a szabadságot a dominációról való abszolút lemondástól teszik függővé, és ezzel összefüggésben a meglevő társadalmi alakzatban, kiváltképp az öngazgatásban, tagadják a domináció szükségességét, *bybrist* jelentenek, utópisztikus alternatívákat és ezáltal forradalomellenessé válnak.)

Az öngazgatás ezek szerint a munkásosztály önmaga feletti dominációjaként és tulajdonaként konstituálódik. Amikor a tulajdonról, az ember generikus lényegének jelzője értelmében beszél, Marx a következőket mondja: „A tulajdon tehát elsődlegesen semmi mást nem jelent, mint az ember viszonyulását a maga természetes feltételeihez, melyek hozzátartoznak mint sajátjai, és amelyek önmaga létezése által feltételezettek; az ezekhez való viszonyulással mint önmaga természeti feltételezettségével, melyek mintegy az ő meghosszabbított kezei. Ő valójában nem is viszonyul saját termelési feltételeihez, hanem kettősségben létezik: mind ő maga — szubjektíve, mind pedig önmaga egzisztenciájának ezekben az anorganikus feltételeiben” (Marx, 203). A leírás az ökö-zösségi rendre vonatkozik, ahol az ember „határai” önmaga fejletlensége által meghatározottak, de ahol a közösség még nem bomlott antagonisztikus osztályokra. A „pénz közösségében” az ember saját egzisztenciája anorganikus feltételeihez úgy viszonyul, mint ellenséges hatalmakhoz;

kvalitatív önigazolása már ebből az alap-*attitude*-ből /magatartás/ kifolyólag lehetetlen. Ebből az alapvető viszonyból következik a társadalombeli objektum-objektum reláció, melyben az egyetlen szubjektum a tőke. Emiatt azután a generikus lényeg kisajátítása — elidegenülésének megszüntetése — a domináció kisajátítását igényli; olyan értelemben, hogy felszámolja az ember eszköz-jellegét. A szocialista forradalom és az önigazgatás bevezetése tehát szükségyszerű, ontológiai feltétele a fennálló emberietlenség (egyének feletti kizsákmányoló szervezetként értelmezve), mint a tévesen *humanizmus*ként felfogott elidegenült *humanitás* túlhaladásának.

Ez bonyolult folyamat; a proletárforradalmak „... mindaddig újra és újra meghátrálnak saját céljaik meghatározatlan nagysága előtt, amíg olyan helyzet nem alakul ki, melyből nincs visszalépés...” (Marx: Louis Bonaparte...). E folyamat dialektikája megköveteli, hogy az önigazgatás kialakításakor figyelembe vegyünk a munkásosztály ontológiai meghatározó tényezőit. A „kvantitatív” szükségletek állandósulási tényezője beivódott a jelenlegi munkásosztály pórusaiba, a „kvalitatív” szükségletek tudatosodása pedig (a szükségletek átalakulása meghatározatlan törekvésből tudatosan átélt motívummá) kizárólag a társadalmi szerkezet és funkció anyagi megváltoztatásából születhet, nem pedig mint fennkölt erkölcsi ideál, mely „tisztán hullik” valamiféle „termékeny munkástalajra”. Ebből következik, az iránymutató figyelmeztetés fontossága: „Mi még az átmeneti szakaszban vagyunk, olyan ellentmondások között, melyek — ha a forradalmi erők szervezett, tudatos akciójával le nem küzdjük őket — olyan törekvésekké és jelenségekké válhatnak, amelyek szemben állnak a társadalmi viszonyok szocialista tartalmával” (Tito, 32).

Az önigazgatásnak, mint a munkásosztály dominációjának megvalósítása nem egyszerűsíthető le a tulajdon mint tárgyiasult munka mennyiségileg körülhatárolt birtoklásának egyszerű tagadására. A modern társadalomban a tulajdonnak ez a formája a szükségletek kielégítésének szükséges határa és mértéke. Az önigazgatásban is a birtoklás határozza meg az élő munka kisajátításának erőterét a piaci csere útján, tekintet nélkül a különböző változataira. Amennyiben a forradalmi aktus csak a „magánbirtokosok” felszámolásában merül ki, és helyükbe egy másik „kollektív testület” lép, ezt a változást pedig nem kíséri a társadalmi viszonyok egészének kisajátításával kapcsolatos döntési hatalom tartalmi újraelosztása, úgy nem szűnnek meg a pénz közössége — *Geldgemeinwesen* — uralmának elidegenült viszonyai. Ebben az esetben az önigazgatás olyan fonák helyzetbe jut, ahol a munkásosztály nem birtokol ugyan, de formális (*citoyen*-i) tulajdona van, vagy a totalitarizmus formájában megismétlődik az ősközösségi állapot, ahol az emberek „... még csak birtokolnak, de nincs tulajdonuk” (Marx, 28). Az önigazgatás mindkét esetben „participációvá”, *Mitbestimmung*-gá /döntéshozatalban való formális részvétellé/ sekélyesedik.

Lefébbre elmélete arról, hogy a munkásosztály ontológiai lényegénél fogva forradalmi, de nem mindig forradalmi társadalmi funkciójánál fogva, az öngazgatás pusztán társadalmi funkcióvá való formalizálódásának veszélyére hívja fel a figyelmet. Az öngazgatás forradalmasításának feltétele az az osztályöntudat, mely a birtoklás megszüntetését szorgalmazza, azét a birtoklásét, amely a döntési hatalmat a nem termelő, de irányító struktúrának juttatja. Ez az öntudat valójában a domináció iránti generikus szükséglet kielégítésére törekszik; a termelő-irányító szubjektum-objektum státus elérésére. Az öngazgatású fejlődésnek a műszaki-technológiai tökéletesedés végtelen folyamata feltételeihez kötése az ember mint *bourgeois* univerzalizációjának kísérletét jelenti. Úgy vélik, hogy a „kvantitatív” határok visszaszorítása a társadalmi osztályok (tulajdonképpen: *stratum/réteg*) közötti különbség eltörléséhez vezet. Az ilyen „osztályok” között csak kvázi-eszmei különbségek létezhetnek, melyek a szindikalista forrás, vagy a parlamentáris játék velejárójaként az öngazgatású (valójában: kvázi-öngazgatású) *establishment* (hatalmi rendszer) feltételei között horizontális és vertikális társadalmi dinamikát eredményeznek. Ez az öngazgatás úgynevezett technokrata koncepciója, melyből a munkás-osztályjellegű lényeg teljes egészében hiányzik.

Ehhez a tézishoz kapcsolódik a „metropolis” koncepciója, melyben a munkásosztály a kizsákmányoló-domináns egész integrális részévé válik, szemben a kizsákmányolt „perifériával”. Ez a koncepció az öngazgatási fejlődés nivellálását sürgeti, vagyis a lemondás, a takarékoság, a kiegyensúlyozott fejlődés szükségességét hirdeti. Ennek a koncepciónak a központjában a „kozmológiai teleológia” áll, melyet Marx, akárcsak a „nivellált kommunizmust”, elvet (v. ö. Marx, Tőke 1.).

Az öngazgatás technokrata koncepciója abból a tézisből fakad, mely a kapitalizmus bukását a belőle fakadó spontán krízisektől várja: ezek a „jólét gazdasága (*largescale industries/nagyipar*) által meghatározottak, de lényegében megegyezik a „metropolis” és a „periféria” összeférhetlenségének tézisével is. Egyik koncepció sem veszi tekintetbe a munkásosztály mint a domináció szubjektum-objektumának ontológiai lényegét. Ha a munkásosztály forradalmisága kizárólag a „szükségletek kvantitatív határai visszaszorításától” függne, akkor az anyagi jólét a munkásosztály eltűnéséhez vezetne, vagyis odáig, hogy „a metropolisban nincs többé munkásosztály”. Másrészt viszont az a törekvés, hogy a „periférián” a munkásosztály anyagi előrehaladását lassítsa, a munkásosztály fogalmát teszi meghatározatlanná, tekintettel arra, hogy a periféria „földrajzi” fogalmával való mesterkedés eltörli a „kizsákmányolt” rétegek közötti különbségeket (a forradalmi erők heterogén, elmentéses nézeteket valló szociális csoportosulásokká forgácsolódnak). Problematikussá válik tehát annak a „forradalmi szikrának” a kipatanása, melynek az volna a feladata, hogy fellobbantsa a szabadság lángját. Úgy tűnik, hogy az ilyen szikra a megalapozatlan, az absztrakt

humanitásra való ideális „vágyakozásban” (*sollen*/kelleni) van meg, mely azonban semmiféleképpen sem konkretizálható.

Ezek szerint egyetlen lehetőség marad: kitartani a harmadik lehetséges alternatíva mellett. Ez pedig: harc azért, hogy a hatalmi döntéshozatalt a társadalmi viszonyok összességében különválasztani attól a társadalmi struktúrától, melynek irányító-birtokos funkciója van. Ez a harc viszont feltételezi a munkásosztály forradalmi élcsapatának — a mi esetünkben a Kommunista Szövetségnek — létezését és aktív szerepét. Ezáltal ennek az élcsapatnak a szerepe is ontológiailag feltételezetté vált. Objektíve arra kényszerül, hogy ne maradjon meg „az elméletileg igazolt, de gyakorlatilag kellőképpzen még nem felülvizsgált „szükség” (*sollen*) szabályozójának pozícióján”. A döntési jog kisajátítása objektív folyamat, melyben a munkásosztály mind illetékesebbé válik a döntéshozatalra, szubjektíve éppúgy, mint objektíve. Maga a döntéshozatal kisajátításának folyamata (azon lehetőségek és hatalom területén, melyet a birtoklás fejlettsége, vagyis a tárgyasult munka lehetővé tesz) olyan irányban is hat, mint nevelési folyamat, az osztályöntudat megszilárdítása. A Kommunista Szövetsége ennek a folyamatnak kezdeményezője és irányítója, és saját osztályának tartozik felelősséggel. Az élcsapat felelőssége egyúttal maga az osztály öntudatának a mércéje is, és fordítva: az osztály kompetenciáinak szélesedésével párhuzamosan növekszik az élcsapat felelőssége is.

Ennek az elvnek, a *mutatis mutandis*-nak /a megváltoztatandók megváltoztatásával/ kell érvényesülnie a munkásosztály és a többi szocialista irányultságú társadalmi réteg és osztály viszonyának stratégiájában is. Minden olyan történelmi helyzetben, ahol az érdekek rangsorolására került sor, vagyis ahol ideológiailag kiélezték az állítólagosan lényeges különbségeket a munkásosztály és — mondjuk — a parasztság érdekei között, válsággóc alakult ki. Ilyenkor az élcsapat is „birtok nélküli tulajdonossá” vált, jóllehet az össz társadalmi hatalom koncentrációja birtokában; az elidegenülés megszemélyesítőjévé. Ezeknek az eseteknek az elemzése azonban meghaladja ennek a visszapillantásnak a kereteit, mely szuprapolitikai céllal íródott, éppen ezért politikai értékelést igényel.

Fordította Szöllősy Vágó László

Jegyzetek

¹ Öngazgatás alatt az egész szövegben a XX. század hervei éveinek jugoszláviai szocialista öngazgatása értendő, mint a munkásosztály dominációjának egzisztens módja.

² A részletes argumentáló utalásokat lásd a cikk végén — olvasható a szerző lábjegyzetében, ezek azonban a kéziratban már nincsenek meg.

Felhasznált irodalom

- Marx, Karl: Temelji slobode, „Naprijed”, Zagreb (Fragmenti iz Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie)
- Marx, K. Engels, F.: Izabrana dela, I. kötet, „Kultura” Beograd, 1949. 227. oldal
- Tito, Josip Broz: Referat predsednika Tita i rezolucije X kongresa SKJ, „Komunist” Beograd, 1974. 32. oldal
- Szám Attila: Kriza i revolucionarni subjekt, RU Subotica, 1980.

Rezime

Dominacija kao potreba i samoupravljanje kao dominacija

Ovaj tekst nedavno preminulog Ferenc Bodrogyvárija, docenta Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, pisan je neposredno pred njegovu smrt, odnosno poslednji je njegov rad, verovatno i nedovršen. Na srpskohrvatskom jeziku objavljen je u časopisu Socijalizam br. 7—8. 1980.

Cilj napisa — kako navodi sam autor — jeste identifikacija samoupravljanja kao načina zadovoljavanja čovekove generičke potrebe za dominacijom, radi ispoljavanja-razvijanja stvaralačke moći čovekove generičke suštine; pod „samoupravljanjem” podrazumevajući socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji, ovih — sedamdesetih — godina, kao egzistentni način dominacije radničke klase.

U argumentaciji svojih polaznih pretpostavki autor polazi od određivanja onih osnovnih kategorija, na kojima zasniva svoje izlaganje, od sažetog pojmovnog razrađivanja generičke suštine, dominacije, posedovanja, dolazeći tako do samoupravljanja, koje definiše kao „dominaciju radničke klase, radi uklanjanja otuđene dominacije”, tj. do procesa razotuđivanja.

Istraživanje ontološke utemeljenosti samoupravljanja autor smatra opravdanim zbog potrebe da se pronađu adekvatne alternative razotuđivanju. U prikazivanju ontogeneze dominacije, od opštih karakteristika dominacije u kapitalističkom načinu proizvodnje, pa do konstituisanja samoupravljanja, pruža se uvid u široki spektar odnosa u kapitalističkom društvu, te u evoluciju tih odnosa, koja evolucija vodi do socijalističke revolucije i uspostavljanja samoupravljanja, kao prisvajanja dominacije u smislu ukidanja čovekove sredstvenosti, kao dominacije i vlasništva radničke klase nad samom sobom.

Pored argumentovanog izlaganja svojih postavki, autor upozorava i na opasnost od formalizovanja samoupravljanja: kao što je odlučivanje vezano za neproizvođačku, upravljačku strukturu, ili tehnokratska koncepcija samoupravljanja — na primer, ukazujući na treću moguću alternativu, a to je borba za odvajanje moći odlučivanja od one društvene strukture, koja ima funkciju upravljača-posednika.

Summary

Domination as a Necessity and Selfmanagement as a Domination

This study of Ferenc Bodrogyári, the philosopher, who died not long ago (1980.) and was the member of the Faculty of Philosophy in Novi Sad — was written before his death, and also it is his last work, probably unfinished. It was published on serbocroatian language in the journal „Socialism” vol. 7—8., 1980.

The aim of this study — says the author — is the identification of selfmanagement as a way of satisfying the generical needs of the individual, the need of domination, in expressing — developing the creative power which is the individual's generical sence; meaning by „selfmanagement” the socialist selfmanagement of Yugoslavia, in the seventies, as an existential way of domination of working class.

The argumentation on his basic presumptions, the author starts with determining the elementary chategories; generic essence, domination, possession, coming to selfmanagement which he explains as „the domination of working class, in order to abolish the alien domination”.

The author finds that researching the ontologic lease of selfmanagement is justified, because it helps in finding the adequate alternatives of abolishing alien domination. When reading the description of the ontogenesis of domination, we can get a picture of domination in the capitalistic production system, and the constitution of selfmanagement, the wide spectrum of relations in the capitalistic society, and the evolution of these relations leading to the socialist revolution and creation of selfmanagement which means usurpation of domination by the working class.

Beside the above mentioned statement, the author draws attention to the danger of formalizing selfmanagement such as decisionmaking in nonproductional, management structures or tehnocratic concept of selfmanagement and the third possible alternative, which is the fight for separating the power of deciding and the structure which has the function of managing and possessing.

A MUNKA HUMANIZÁLÁSA ÉS A MUNKAKULTÚRA

A munka humanizálásáról és a munkakultúráról manapság már nemcsak a szocialista államokban beszélnek, hanem egyre inkább a tőkés országokban is. Eltekintve attól, hogy a tőkés világban gyakran különbözőképpen határozzák meg a munka humanizálása és a munkakultúra fogalmát és tartalmát, alapjában véve azonban mindkét fogalom azokat az eszközöket és azt a folyamatot jelöli, amely a munkás alkalmazkodását segíti elő a munka technikai és társadalmi feltételeihez a tőkés vállalatokban, mégpedig olyan körülmények közepette, amikor a klaszszikus gyári munka „a munkahelyet a legegységibb szükségesség szintjére süllyesztette”, a munka eredményét az emberi értékek fölé helyezte és „a termelőeszközök adaptálása helyett egyértelműen az ember adaptációjának programját hirdette meg.”¹ Valójában ma sem a munka humanizálása, sem a munkakultúra nem tekinthető osztályon kívüli kategóriának, és nem vizsgálható a társadalmi, mindenekelőtt az osztályviszonyok, valamint a témával kapcsolatos ideológiai áramlatok figyelembe vétele nélkül.

Az említettek miatt a mai marxista elméletnek bírálón és az ember lényének marxista értelmezéséből kiindulva kell azokat a munka humanizálásával és munkakultúrával kapcsolatos intézkedéseket vizsgálnia, amelyekre egy-egy adott társadalomban sor kerül. Különösen bírálón kell felülvizsgálni a munka humanizálása és a munkakultúra dogmatikus és absztrakt-humanisztikus tolmácsolását, amelytől társadalmunk sem volt mentes.² A bíráló felmérés azt jelenti, hogy túl kell haladni azokat a nézeteket, amelyek az emberi munkát pusztán gazdasági érdekekre és tényezőkre vezetik vissza, olyan szükségszerű követelménynek tekintve a munkafolyamatot, amelyben a gazdasági érdekeken felül már semmi helye sincs az emberi kreativitásnak és alkotómunkának.³ Valójában a fejlett termelőerők mai, új viszonyai közepette szükséges rámutatni a munkától való elidegenülési formákra és a belőlük adódó kreatív tevékenységet nem tartalmazó jelenségekre. Mégpedig nemcsak azokról az álla-

mokról van szó, amelyekben létezik a magántulajdon-monopólium, hanem azokról az országokról is, amelyekben a társadalmi tulajdonjog alapján sem jön létre a kellő kapcsolat a munkafolyamat részesei között, habár ezek mint „társult termelők” jelentkeznek, akik az adott történelmi feltételek és lehetőségek közepette maguk rendezik egymás közötti viszonyaikat, döntenek a munkafeltételekről, ami viszont lehetővé teszi, hogy a technikailag haladó munka az egyes ember számára is társadalmi-gazdasági szempontból áttekinthetővé váljon, a munkahely pedig nem pusztán szükségsszerűségként jelentkezik és már nem csupán az emberi erő fogyasztásának területét jelenti.

A munka humanizálásának és a munkakultúra elméletét, valamint gyakorlati alkalmazását a társadalmi viszonyokban úgy értjük meg legjobban, ha a fogalmi meghatározásukból indulunk ki. A munka humanizálásának fogalmán a marxizmus szerint⁴, *olyan feltételek megteremtését értjük a munkakörnyezetben, amelyek lehetővé teszik, hogy az ember munkatevékenysége ne legyen ellentétben az ember természeti tulajdonságaival és társadalmi lényegével.*

Valójában tehát a munka humanizálása a munkakörnyezetben olyan feltételek megteremtését teszi lehetővé, amelyben nincs veszélyeztetve az ember testi-szervezeti lényének integritása, a társadalmi viszonyok pedig, amelyeket a munkafolyamatban résztvevők teremtenek meg, olyan viszonyokká válnak, ahol az ember az embernek a legfőbb cél, az emberségeség pedig nem csupán egyedi tulajdonságként jelentkezik, hanem azokban a társadalmi csoportokban, amelyekben az ember munkatevékenységét végzi, csoporttulajdonságként van jelen. Röviden: *a munka humanizálása jelenti a munka fizikai és társadalmi feltételeinek humanizálását a munkakörnyezetben oly módon, hogy általuk az ember munkatevékenysége egyben emberi kibontakozásának része legyen.* A munka ilyen feltételei és a munka humanizálása csak a munka felszabadulásának folyamatában jöhet létre, teljességében pedig csak a munka teljes felszabadításával valósítható meg.

Ha a munka marxista értelmezéséből indulunk ki, a kreativitást mint a munka összetevőjét határozzuk meg, a humanizáció fogalmán pedig az olyan törekvéseket értjük, amelyeknek célja, hogy a „munkában kifejezésre jussanak az alkotó tényezők, hogy a munka az emberhez méltó körülmények között folyjon, miközben háttérbe szorulnak a dehumanizációs tényezők, amelyek a kimerítő erőfeszítéshez, elszürküléshez, a munkafolyamat teljes monotóniájához vezetnek.”⁵ Ha tehát a fenti módon értelmezzük a munka humanizálását, akkor feltétlenül el kell fogadnunk a munkakultúra fogalmi meghatározását, amelynek megvalósítása jelentős mértékben hozzájárul az elidegenülés megszüntetéséhez, a munka felszabadításához, társadalmunkban pedig még a szocialista öngazgatási viszonyok fejlesztéséhez is. Ilyen megfogalmazásban elfogadhatjuk, hogy *a munkakultúra olyan intézkedések sorozatát jelenti, amelyek lehetővé teszik a munkahelynek az emberi természet igényeinek megfelelő rende-*

zését, a munkafolyamatban résztvevők esztétikai érzékeinek kibontakozását, nemcsak a munkahely, hanem a termékek iránt is, amelyeknek gyártói és alkotói.

A munkakultúra fogalmának ilyen meghatározása arra mutat, hogy a munkakultúra a munka humanizálási folyamatának igen jelentős tényezője, ugyanúgy mint ahogy a munka humanizálása sem valósítható meg a munka felszabadítása nélkül, mert a humanizálás nemcsak előfeltételezi, de megköveteli az olyan társadalmi berendezést, ahol folyamatban van az ember felszabadítása. Éppen ezért szolgálja a munka humanizálási problémája, valamint a munkakultúra fejlesztése együttes vizsgálata hazánkban a szocialista öngazgatási viszonyok fejlődését, mert „a tudományos alapokon nyugvó társadalmi öngazgatási viszonyok kialakításához nekünk szükségünk van forradalmi és humanista víziókra, amelyek megvilágítják az utat, amelyben haladunk”. (Tito)

Ha elfogadjuk, hogy a munka humanizálása olyan munkafeltételek megteremtését jelenti, amelyek összhangban vannak az ember természeti tulajdonságaival, hogyha ez nem egy megfeszített, kimerítő folyamat, akkor a szocializmus, amely a termelőerők alacsony fejlettségi szintjéről indul és hosszú fejlődési szakaszon megy át, építeni és rendezni kell a munkahelyi környezetet, hogy az az adott feltételek közepette emberhez méltó legyen, mégpedig a technikának és gyártási folyamatoknak az emberhez való alkalmazásával. A termelési tényezők alkalmazkodását a munkafolyamatnak az emberhez való idomulásával kell kezdeni, kiiktatni a felesleges munkafogásokat a termelési folyamatból, elkerülni a munkahely túlzott és káros megvilágítását, kiiktatni a port, a kellemetlen szagokat stb. De a technika és gyártási folyamatok emberhez való alakítása a korszerű, automatizált termelési viszonyok közepette megköveteli annak tudományos vizsgálatát is, hogy mennyi az az információ-mennyiség, amely az ember számára optimális. Ilyen módon, vagyis a technika és a műszaki folyamatoknak az emberhez való idomításával és a fentebb vázolt tényezők megteremtésével lehetővé tesszük a dolgozók számára, hogy közelebb kerüljenek tulajdon erőik további műveléséhez.⁶ Társadalmunkban tehát éppen ebből a szemszögből kell értékelni és felbecsülni a technológiát, amit magunk alakítunk, különösen pedig a behozatali gyártásfolyamatokat. Nem engedhetjük meg ugyanis, hogy a gyártástechnológiai szabadalmak behozatalával importáljuk a munkaszervezést is, olyan munkakörülményeket teremtve ezzel, amelyben nem juthat kifejezésre dolgozóink alkotókészsége. Az efféle behozatali technológia és a vele járó munkaszervezés ugyanis destruktívan hat azokra a viszonyokra, amelyeket az öngazgató dolgozók között igyekszünk kialakítani és fejleszteni. Ezért figyelmünket a munka öngazgatási megszervezése és fejlesztése közben nemcsak az emberek egymás közötti viszonyára kell kiterjeszteni, hanem egyben az ember és a gép közötti viszonyra, a munka és munkahely fizikai feltételeire, körülményeire.⁷

De a munka humanizálásának azokat a viszonyokat is meg kell váli-

toztatnia, amelyeket az emberek munkahelyükön, munkahelyi környezetükben alakítanak ki. Ezeknek a viszonyoknak olyanoknak kell lenniük, hogy ne gátolják a személyiség kibontakozását, hanem tiszteletben tartásuk az emberi méltóságot. A legfőbb cél az emberiség és emberségeség, amely az egész társadalmi közösség meghatározója és jellemzője. Az említett viszonyok alapját a szocialista társadalmakban a termelőeszközök társadalmi tulajdonjoga képezi, szocialista öngazgatású társadalmunkban pedig még az az elhatározásunk is, hogy az ember a szocializmus legfőbb értéke, amelyből eredően a társadalom átszervezésének lényege megteremteni az ember, a szabad emberi lény kibontakozásának feltételeit.

Olyan munkahelyi viszonyok és feltételek megteremtése, ahol az ember a legfőbb érték, és ahol tiszteletben tartják emberi méltóságát, ahol művelheti, fejlesztheti képességeit, megköveteli egyben az új munkaszervezési formák kialakítását, felkutatását is, továbbá az ügyviteli vezetés és szerep új formáit, amelyek kimutatják az irányítói és végrehajtói funkciók túlhaladásának fokát szocialista öngazgatási rendszerünkben, és közben új minőségi tartalmat adnak a munkafolyamat résztvevői közötti viszonyoknak. A viszonyok új, minőségi tartalma kifejezésre jut a dolgozók egymás közötti viszonyában mind a termelési, mind az öngazgatási viszonyokat, jogokat és kötelezettségeket illetően.⁸ Valójában az emberek közötti viszonyok említett változtatásával a munkahelyi környezetben meg kell teremteni a feltételeket, hogy az emberekben felébressze az emberi méltóság tudatát, és annak szükségességét, hogy munkával, a munka révén igazolják kreatív, szabad alkotó lényüket egyre kevésbé a kényszerítő szükségszerűség és egyre inkább a „szép törvénye alapján” (Marx). Ily módon érezhetik csak az emberek, hogy teljes egészében kifejezésre jutott emberi lényük, lényegük, mégpedig mert viselkedésükkel, munkájukkal, tevékenységükkel mások számára, a közösség többi tagja részére is lehetővé teszik, hogy emberi mivoltuk ugyanúgy kifejezésre jusson.

A munka humanizálása, a munkahelyi környezet és tevékenység alapfolyamatainak fenti értelemben vett humanizálása, amelyek *lehetővé teszi az ember munkatevékenységét mind nagyobb mértékben öntevékenységgé, kreatív tevékenységgé érezze, csak úgy valósítható meg, ha maguk a dolgozók váltják valóra*. Mint Marx is mondotta ha észszerűen rendezik „anyagi viszonyaikat a természettel, tulajdon ellenőrzésük alá vonva az említett viszonyokat, a legkisebb erőráfordítással, emberi természetüknek a legméltányosabb és legmegfelelőbb módon”.⁹ Az emberre ugyanis nem kényszeríthető rá a munka öntevékenységi érzése, sem pedig a következő érzések: hogy a munka alkotó tevékenység; hogy a munkatermékeknek „inherens mértéket” ad; hogy a szép törvényszerűségei szerint termel, s hogy a dolgozó a termelőfolyamatban egy megbecsült és fontos lény. Ennek az érzésnek magában az emberben kell megszületnie, csakúgy, mint mondjuk, a boldogság érzésének. A szocialista

önigazgatás nagy történelmi jelentősége éppen abban van, hogy kiemeli és megvalósítja az ember megnyilatkozásának, önfelismerésének feltételeit, abból indulva ki, hogy a szocializmus legfőbb értéke az ember.

A munka teljes humanizálása, mint Marx is rámutatott, a kommunista társadalomban valósul meg a munka felszabadításával egyetemben, mivel a magántulajdon megszűnésével megszűnik az emberi elidegenülés is, és az ember „visszanyeri” társadalmi lényét, ténylegesen megoldódik az ember és a természet, az ember és ember közötti ellentét, megoldódik az emberi egzisztencia és az emberi lényeg közötti kapcsolat.¹⁰ Ilyen feltételek között az ember munkatevékenysége első és igazi szükségletté válik, miközben munkatevékenységét az ember a fizikai kényszertől megszabadulva végzi, kifejesztve alkotóképességét, a szép törvénye szerint alkotva meg azt, amit csinál.

De Marx nemcsak arra mutatott rá, hogy az ember és a munka felszabadítására a kommunizmusban kerül sor, amikor is megszűnik az ellentét az egzisztencia és az emberi lét lényege között, az ember eltárgyasodása és öngazolása között és ennek alapján az individuum és a munka között is. Marx rámutatott, hogy az ember felszabadulásának reális alapját a fejlett termelőerők adják majd meg. A termelőerők fejlődésével ugyanis fokozatosan elmosódik a határ a fizikai és szellemi munka között és megvalósul a személyiség sokoldalú fejlődése. Marx ezzel kapcsolatban utalt arra, hogy az új társadalom megvalósítása csakis a munkásosztály műve lehet, amely forradalmi akciójával önmagát felszabadítva, felszabadítja az emberi közösség minden egyes tagját az elidegenülés minden formájától.

Csak hogy az új kommunista társadalom kialakításához szükséges előfeltételek nem egyszerre jönnek létre, hanem fokozatosan a munkásosztály forradalmi gyakorlatának folyamatában. Mivel pedig a munka felszabadításának és ennek szerves összetevőjének, a munka humanizálásának a munka emberségessé tételével kell létrejönnie, hogy a munka ne kényszertevékenység legyen, hanem általa a kreativitás jusson kifejezésre, úgy a termelőerők fejlődésével párhuzamosan olyan munkaszervezési formákat kell kidolgozni, amelyek ezt lehetővé is teszik. Vagyis mint ahogy a munka elidegenülése és kreatív jellegének megszüntetése hosszú történelmi folyamat eredménye, ugyanígy a munka felszabadítása és humanizálása is hosszú folyamat, amely során maguk a résztvevők érzékelik, hogy tevékenységük lassan olyan tevékenységgé válik, amely révén kifejezésre jut személyiségük, szabad alkotó emberi lényük. Az emberi méltóság megteremtésének említett folyamatában tehát igen fontos szerepe van a munkakultúra fejlesztésének, amely révén kialakulnak az esztétikai tényezők, részben az alkotók emberi szükségleteként, de úgy is mint a munka eredménye, vagyis termék.

A munkahelyi környezet, elsősorban pedig a munkacsarnok és munkaeszközök megformálása azonban annak ellenére, hogy emberhez méltó, nem állhat ellentétben a munkatermelékenység és a munkaszervezet jobb

gazdálkodási eredményeihez szükséges feltételekkel. Ugyanis az a tény, hogy a munkás olyan környezetben és olyan eszközökkel dolgozik, amelyek számára a munkát önalkotó tevékenységgé, nem pedig kényszerré teszik, nem csökkentheti a termelékenységét.¹¹ Ha tehát a munkahelyi környezet kialakításakor gondot fordítunk az esztétikai tényezőkre, és arra törekszünk, hogy ebben a környezetben az ember emberi lénynek érezze magát, akkor a munkás is igyekszik majd az általa gyártott termékek révén kifejezésre juttatni az esztétikai tényezőket.

Ahhoz azonban, hogy sikerrel járjon a munkahely és a munkahelyi környezet gondozása, s hogy a dolgozó érezze: munkahelyének berendezésekor emberi méltóságára is gondot viselnek, feltétlenül szükség van a fizikai és szellemi munka közötti különbség megszüntetésére és a munkahelyi kultúra fejlesztési törekvéseinek konkretizálására, különös tekintettel az egyes munkahelyek sajátosságaira. Eközben természetesen túl kell haladnunk azokat a tudálékos elméleteket, miszerint a munkahelyi kultúrát csak ott kell fejleszteni, ahol termelőmunka folyik. Ellenkezőleg, a munka humanizálása és a munkakultúra fejlesztése egyetemes jelentőségű, és minden munkahelyre, minden munkahelyi környezetre vonatkozik. A technológiai folyamatok fejlődésével ugyanis még inkább változnak majd a munkahelyi kultúra fejlesztésének módszerei és eszközei. Ez utóbbi megállapítás egyben azt jelenti, hogy a munkakultúra fejlesztése nemcsak pillanatnyi társadalmi szükséglet, hanem a munkakultúra fejlesztése, a munkahelyi környezet gondozása — mint a munka humanizálásának szerves része — jelentősen hozzájárul a szabad elhatározásuk alapján társult termelők szabad társadalmának kialakításához ahogyan azt Marx is előrelátta.

Fordította *Hornok Ferenc*

Jegyzetek

- ¹ Radovan Rihta és munkatársai: *Civilizacija na raskršću*, Komunist, Belgrád, 1972. 174. lap
- ² Arif Tanović: *Humanizam i progres*. Veselin Masleša, Szarajevó, 1979., 129—130. lap
- ³ Vukašin Pavlović: *Stvaralaštvo i revolucija u oblasti rada*. Zbornik radova „Revolucija i humanizam”, Szabadka 1978., 23—24.
- ⁴ Részletesebben lásd a *Marksizam i humanizacija rada* c. munkában, Belgrád, Savremena administracija, 1980., 1—16. lap
- ⁵ Dr. Branko Prnjat, *Kulturna politika*, Belgrád, Radnička štampa, 1979., 148. lap
- ⁶ Radovan Rihta és munkatársai, idézett mű 175. oldal
- ⁷ Vladimir Štambuk, *Revolucija, stvaralaštvo i organizacija*, „Revolucija i humanizam”, Szabadka, 1978., 42—43. o.
- ⁸ Dr. Ljiljana T. Slović: *Kultura međusobnih odnosa*, Rad, Belgrád, 1979.

⁹ K. Marx: *Kapital*, III. Zágráb, 1948., 156. lap

¹⁰ Bővebben lásd: K. Marx, *Ekonomsko-filozofski manuskripti*, Rani Radovi, Zágráb, „Naprijed”, 1961., 242. lap

¹¹ Erről részletesebben lásd a *Kultura radne sredine i produktivnost* c. kiadványunkban, Belgrád, „Rad”, 1979.

Rezime

Humanizacija rada i kultura rada

O humanizaciji i kulturi rada danas se govori ne samo u socijalističkim, već i u kapitalističkim zemljama. Brzi razvitak tehnoloških procesa u mnogome je doprineo tome da čovek na svom radnom mestu postane samo delić velike mašinerije koju niti može shvatiti, niti pregledati u njenoj suštini. A ova činjenica je još samo povećavao otuđenost čoveka ne samo od drugih ljudi, već i od samog rada, koja mu je nametnuta kao nužnost, a isto tako povećao otuđenost i od rezultata čovekovog rada.

Humanizacija i kultura rada sastavni su deo oslobađanja rada i čoveka. Bez obzira na to što u mnogim zemljama pod ovim pojmovima podrazumevaju u neku ruku različite stvari, bolje rečeno bez obzira na to što ne postoji pojmovna usklađenost humanizacija rada znači prilagođavanje radnih uslova i sredstava čoveku i njegovom biću, a ne obratno kako je to u kapitalističkom svetu, u hajci za što većim profitom dugo vremena činjeno. U socijalističkom društvu, a naročito u samoupravnom socijalizmu čovek je čoveku najviši cilj. Upravo zbog toga u tom društvu naročito je važna komponenta kultura rada koja čini nerazdvojiivi sastavni deo procesa oslobađanja čoveka. Radna sredina dakle treba da bude tako uređena da odgovara ljudskoj prirodi i razvije kod učesnika u radnom procesu osećanje za estetske komponente podjednako u radnoj sredini i u proizvodu koju stvaraju.

Ali kako je čovekovo otuđenje dug istorijski proces tako je i humanizacija rada dug proces u razvitku socialističkog društva koji u skladu sa razvojem tehnologije traži uvek nova rešenja i nove metode.

Kurzfassung

Die Humanisation und Kultur der Arbeit

Über die Humanisation und Kultur der Arbeit, wird heute nicht nur in den socialistischen, sondern auch in den kapitalistischen Länder gesprochen. Der schnelle technologische Entwicklungsprozess hat viel dazu beigetragen, dass der Mensch an seinem Arbeitsplatz nur ein Teilchen der grossen Maschine geworden ist, den er nicht begreifen und im wesentlichen nicht überblicken kann. Diese Tatsache hat die Entfremdung der Menschen — nicht nur von den anderen Menschen, und selbst von seiner Arbeit, die ihm als nötig aufgezwungen wurde — sondern auch vom Ergebniss seiner Arbeit, weiter vergrössert.

Die Humanisation und Kultur der Arbeit sind Teilfaktoren der Befreiung der Arbeit der Menschen. Abgesehen von der Tatsache, dass in verschiedenen Ländern unter diesen Begriff verschiedene Dinge verstanden werden, bzw. dass kein Begriffseinklang in dieser Hinsicht existiert, ist die Humanisation der Arbeit, die Anpassung der Arbeitsbedingungen und der Arbeitsmittel den Menschen — und nicht umgekehrt, wie sie in den kapitalistischen Ländern — angesichts der Jagd um den Profit so lange getrieben wurde. In der sozialistischen Gesellschaft und insbesondere im Selbstverwaltungssozialismus, ist der Mensch das wichtigste Ziel des Menschen. Eben deshalb ist die Kultur der Arbeit in dieser Gesellschaft die wichtige Komponente, die den untrennlichen Bestandteil der Befreiung des Menschen bildet. Das Arbeitsmilieu muss daher so eingerichtet werden, dass es der menschlichen Natur entspricht, und dass es dem Teilnehmer im Arbeitsprozess das ästhetische Gefühl an das Milieu und im Arbeitsprozess erweckt.

Sowie die Entfremdung der Menschen, so ist auch die Humanisation der Arbeit ein langer Prozess in der Entwicklung der sozialistischen Gesellschaft, der mit der Entwicklung der Technologie immer neue Entschlüsse und neue Methode verlangt.

DŽEMAL SOKOLOVIĆNAK A MUNKÁRA ÉS AZ ÖNELIDEGENÜLÉSRE VONATKOZÓ NÉZETEI

Dr. Džemal Sokolovićnak az idén megjelent könyve¹ újabb hozzájárulást jelent a hazai marxista elmélethez, kiváltképp Marx munkakritikájának alapos elemzéséhez. A könyv rendszerezve és kimerítően mutatja be a munkát és a magántulajdont, az elidegenülést, az elidegenülés elméletét és a munkaérték-elméleteket, a polgári társadalom újabb bírálatának téziseit, a proletár diktatúrát és autodiktatúrát, és áttekinti a szükségletek szerinti elosztást az emberi lét egyes területein, a társadalmi fejlődés jelenlegi fokán.

Karl Marx „kritikai-gyakorlati” filozófiája nemcsak a kortársakat hökkentette meg. Sok tétele a mai kor emberét is zavarba ejti, köztük még olyanokat is, akik követőinek vallják magukat. Az új, lényegre törő, evilági, éppen ezért kritikus és alkotó filozófia megdöbbentően eretnek igényeinek egyike a munka marxi kritikája, a munka „megszüntetésének”, „felszámolásának” igénye. Megérteni ezt az igényt, felfogni valódi értelmét, majdhogynem annyit jelent, mint megérteni egyáltalán a marxizmust.²

Viszont a munka marxi kritikájának megértéséhez, hangsúlyozza Sokolović, ismerni és érteni kell Hegelnek a munkáról vallott nézeteit. Tudvalevő, hogy a munka alatt Marx ugyanazt érti, mint Hegel, azzal a különbséggel, hogy nem ugyanaz róla a véleménye, mint Hegelnek. Marxnak a munkával kapcsolatos kritikája helyes értelmezéséhez nem elég csak ismernünk Hegelt, hanem értenünk kell Marxnak a hegeli munkafelfogással kapcsolatos kritikáját is. Marx elfogadja Hegel megfogalmazását a munkáról, de nem ért egyet Hegelnek a munkához való viszonyával és követeli nézetének elvetését. Hegelnél a munka valami pozitív, a munka lényege a tárgyasulás folyamata. Marx szerint viszont az adott társadalmi helyzetben a munka valami negatív, az elidegenülés folyamata. Hogy a munka mint tárgyasulás vagy mint elidegenülés nyilvánul-e meg, attól függ, milyen nézőpontból vizsgáljuk.

Hegel szerint a munka az önszmelés tevékenysége, s mivel Hegel a

munkát az öneszmélés szempontjából közelíti meg, számára a munka tárgyiátlanulással tárgyasul, azáltal, hogy meghaladja minden tárgyaságát, vagyis öneszmélésébe tér vissza. „A munka mint az öneszmélés valóságyszerűvé válás folyamata, mint Abszolútum, egyidejűleg:

a) a tárgyasulás folyamata, mely megszünteti az öneszmélést, és

b) a tárgyiátlanulás folyamata, a tárgyasultnak az öneszmélésbe való visszatérése, amelyben az öneszmélés valóságyszerűvé válik.”³

A munka valójában csak akkor az, ha kettős jellegű: tárgyasult-tárgyiátlanult és mint tárgyasult munka — ez esetben megszakítja az öneszmélést mint tárgyiátlanult munkát, miáltal a munkát mint öneszmélést igazolja. Szerzőnk hangsúlyozza, hogy az öneszmélés önmaga terméke, a munka terméke, tehát az ember tárgyasulását külsővé válásként fogja fel, ezért megszünteti (tárgyiátlanítja). A tárgyiátlanulás a munka termékének magántulajdonná változtatásából következik.

Hegelnél a munka az öneszmélés folyamata, Marxnál viszont a munka az ember csereviszonya a természettel. Szerzőnk könyvében megkísérel választ adni a kérdésre: miért asszociál a „csere” szó az „öneszmélésre”? A munka ugyanis tevékenység, az öneszmélés pedig ennek a tevékenységnek a terméke. „Ha az öneszmélés önmagán kívül semmi mást nem képes létrehozni, ebben az esetben a munka, mint az öneszmélés tevékenysége, a mozgást, az öneszmélés fejlődését, kizárólag mint mennyiségi változást, mint az öneszmélés növekedését bizonyítja.”⁴ A csereviszony ebben az értelemben mennyiség megvalósítása, csak az öneszmélésből következhet, mely teljességre törekszik, önmaga bizonyítására, mindennek önmagává változtatása útján, minden, az öneszmélésen kívül maradt alakulat negációját jelentő magáévátételre. Az előző állításból az a megállapítás vonható le, hogy az öneszmélés csak csereviszonyokból következhet, mivel az öneszmélés a munka eredménye.

Mint csereviszony, éspedig nemcsak az ember és a természet között, hanem a bér munka formájában is mint emberek közötti csereviszony, a munka mint a magántulajdon lényege is megnyilvánul. Így Marx a Gazdasági-filozófiai kéziratokban a munkát mint „a magántulajdon szubjektív lényegét” értelmezi. A munka és a magántulajdon, külön-külön véve egyazon jelenség két oldala, csak viszonyukból derül ki, hogy egyik a másiknak a lényegét képezi. A tulajdonviszony tárgyi viszony.

A magántulajdonos viszonyt elemezve, Džemal Sokolović a következőket állítja: a magántulajdonos viszony a megfosztás viszonyát jelenti, a magántulajdon pedig mint képződmény, a megfosztás eredményét, azaz a tulajdon negációját. A magántulajdonos viszony elsődleges formájában a munka, ennek a viszonynak az eredménye pedig — a munkatermék. Az ember tulajdonképpen azáltal teszi tulajdonává munkájával a természetet, hogy megfosztja a természetességétől, tagadva a természet „magánvalóságát”.

Džemal Sokolović a magántulajdonról a szó kettős értelmében beszél:

mint viszonyról és mint képződményről, azaz eredményről. Mivel viszonyként a magántulajdon közvetlenül mint munka létezik, feltehető a kérdés, hogyan létezik képződményként. A magyarázathoz szem előtt kell tartani, hogy a magántulajdon mint képződmény — például a tőke — sohasem meghatározott állapotot feltételez, hanem mindig viszonylagos nyugalomban van. „A munka tárgyasult formájában, például a termelőeszközökben tárgyasult munka, a magántulajdon új viszonyait teremti meg, mindig új munkafolyamatot igényel.”⁵

Súlyos dilemma elé állította Marx mai valóságunkat azzal az elméleti tézisével, hogy a munka a magántulajdon szubjektív lényege. Sokolović kiemeli, hogy amennyiben a munka a magántulajdon szubjektív lényege, amiből az következik, hogy tárgyi formában, magántulajdon formájában manifesztálódik, akkor eme manifesztálódás valamely alakjának, a magántulajdon valamely formájának megszüntetéséből nem következik egyúttal a lényeg megszűnése is, hanem csak a lényeg megszüntetéséből tételezhető fel a magántulajdon minden formájának megszűnése. Marx munkássága a magántulajdon felszámolására irányult, de sehol sem fejtette ki teljes szabadsággal, mi módon törölhető a magántulajdon fogalma, mert sehol sem fejtette ki a munka szabatos bírálatát és az ilyen értelemben vett „bírálat megvalósulásának” gyakorlati útját.

Marx téziséét magyarázva, miszerint a munka a magántulajdon szubjektív lényege, Sokolović ahhoz a következtetéshez jut, hogy „A természetnek munka által való előállítása, azaz a természet előállítása a nem természeti ember, az ember mint abszolút lény által, egyúttal az embernek magánvalóságán kívül, illetve külsőségekben való megnyilvánulását is jelenti. Tehát önmagának önmagán kívül való előállítása (a magántulajdon vagy az ember külsőségekben való megnyilvánulása), azaz a természetnek a természetén kívül való előállítása, az embernek (mint valóságos, természetes lénynek) magánvalóságán kívüli előállítása is.”⁶

Az elidegenülés és a kizsákmányolás, bármennyire közelieknek tűnnek is, és a valóságban közeli is, mégis különbözőek. Ennek alapján Sokolović nagyon jelentős állítást fejt ki: kizsákmányolás és elidegenülés nemcsak az osztálytársadalmakban lehetséges. A kizsákmányolás fogalmát ő kissé másként értelmezi, mint amit általában érteni szoktak alatta. Kizsákmányolás lehet a szociális kereteken, tehát az emberek kizsákmányolásán, vagyis az osztálytársadalmon kívül is, de ugyanígy az elidegenülés is lehetséges és reálisan jelen van az osztálytársadalmon kívül, az emberek közötti kizsákmányoláson kívül is. Marx sehol sem állította, hogy elidegenülés csak az osztálytársadalomban, még kevésbé, hogy kizárólag a kapitalizmusban lehetséges.

Arra, hogy az elidegenülést éppen az osztálytársadalom, méghozzá a kapitalista társadalom példáján fejtette ki, két oka volt. Először: fel akarta tárni az elidegenülést abban a társadalomban, amelyben élt és ilyen módon bemutatni, hogy a munkának a tőkén alapuló kisajátítása

a munkától való elidegenülés alapja, amelyből az elidegenülés összes többi formája következik. Másodszor: Hegelnek egy „mennyei” fogalmát kívánta Marx leszállítani a földre és az akkori társadalom egzisztenciális fogalmává tenni. Sokolović hangsúlyozza, hogy Marx, „amikor a kizsákmányolás fogalmából levezette az elidegenülést, azaz a munka eredménye elidegenüléséből, semmiképpen sem szándékozott azt állítani, hogy az elidegenülés szubjektumának, a munka eredményétől való elidegenülés, tehát a kizsákmányolás szubjektumának feltétlenül másik embernek kell lennie.”⁷ Mivel felületesen értelmezték Marxot, egyes szerzők tévedésbe estek az Elidegenült munka olvasásakor, melyben ő a munka elidegenülését valóban az emberek közötti osztály-kizsákmányolás, mégpedig az osztály-kizsákmányolás legfejlettebb formáján magyarázza.

Ha az osztálytársadalomban vizsgáljuk a kizsákmányolást, megállapíthatjuk, hogy a kapitalistának csak a munkatermék egy része jut közvetlen használati értéként, az értéktöbblet legnagyobb része ezzel szemben tőkévé válik: olyan erővé, mely a munkásból újabb munkát sajtol ki. A szükséges munkahatáron, azaz saját szükségletein felül dolgozó ember besorolása még mindig munkás; most is, és akkor is, amikor a kapitalista zsákmányolta ki, egyaránt kizsákmányolt. Csakhogy a kizsákmányolás szubjektuma most nem rajta kívüli, hanem saját maga: *ön maga által kizsákmányolt.*

Az osztálynélküli társadalom első szakaszában eltűnik a bér munkás is, a kapitalista is, azaz megszűnik a társadalom munkásokra és tőkésekre osztottsága, de még mindig fennmarad a munkás és a kapitalista fogalma, csak most már egy emberben, azaz minden emberben berne foglalva. Sokolović kiemeli, hogy a társadalom antagonisztikus egzisztenciája helyébe a kettős ember antagonizmusa lép. Mivel az ember egy időben munkás is, magántulajdonos is, az ő általa végzett kizsákmányolás egyidejűleg önkizsákmányolás.

A tőke mint önmagáért való cél helyébe a munka mint önmagáért való cél lép. „Az emberi szükségletek, melyek minden fajta termelésnek szubsztanciális elemei, itt mellőzve vannak. Valójában ezek létezése, fejlődése és az emberi szükségletek gazdagodása csak a munka érdekei szempontjából nyer elismerést, tehát nem mint motívum, értelem, cél, hanem mint a termelő munkaeszköze.”⁸

Amikor önkizsákmányolásról esik szó és a jövőbeni kizsákmányolásról, feltehető a kérdés, lehetséges-e önkizsákmányolás az emberek közötti kizsákmányoláson kívül.

Elméletileg nézve — és ezt Marx is sejtetni engedte — a természet kizsákmányolása, melyen az ember önkizsákmányolása is alapul, fennmaradhat akkor is, amikor az emberek termelői közösségbe társulnak, ezzel egymás közötti viszonyaikból kirekesztik a kizsákmányolást. Szer-

zönk azt állítja, hogy az osztálykizsákmányolás visszaállításának reális veszélye mindaddig fennáll, amíg az ember le nem mond a kizsákmányolásról általában, azaz a természet kizsákmányolásáról is.

Könyve második részében Džemal Sokolović vizsgálódásainak témája a munka és a csere, az elidegenülés és az érték, az elidegenülés elmélete és a munkaérték-elmélet, a munka megszűnése és a munkatöbblet, az utolsó fejezetet pedig a használati érték szubsztanciális jellegének szenteli.

Az ember nem úgy termel, mint a többi lény a természetben, mint például az állatok; az ember élettevékenysége tudatos élettevékenység, mely lehetővé teszi, hogy egzisztenciát teremtsen önmaga számára, de egyúttal más lények számára is, melyek már léteznek a természetben, vagy amelyeket ő maga (az ember) hozott létre. „Ő maga a természet terméke, de nem csak önmaga létezésének és saját fajtája létezésének fenntartása útján tér vissza a természethez, hanem általában a létezés útján, ő úgy teremt, akár a természet, ő létrehoz.”⁹

Marx A tőkében az áru, a csere, a forgalmi érték bírálatával nem a kapitalizmus bírálatához fogott, hanem ez a bírálat éppen itt, a munka feletti uralom legfejlettebb fokán — a kapitalizmusban — a munka mint csere bírálata is egyben. A tőkében Marx a munkát mint cserét definiálta, és a kapitalista termelési módnak az általa kidolgozott bírálata valójában a munkának mint általános termelési módnak, mint „az ember természetfeletti uralma antropológiai szintjére emelt általános cserének” a bírálata. „Miként az emberek közötti csere fejlett formáinál sem az eladás van a vásárlásért, hanem a vásárlás az eladásért, úgy a fejlett racionalizált munka esetében sem azért dolgoznak, hogy megélhessenek, hanem hogy dolgozhassanak.”¹⁰

Az embernek mint létezőnek a lényegi meghatározása, hogy más létezők lényege. Az ember nemcsak a természetben adott lényeknek nyújt egzisztenciát, hanem teljesen új lényeknek is, nem a természet termékeit szelídíti használati értékkel, hanem teljesen új használati értékeket hoz létre. Az ember és a természet közötti reprodukív viszony a munka mint szükségszerű munka. „De a munka mint szükségszerű munka nem csere. Ez a viszony nemcsak hogy nem termelő viszony, mivel általa csak a meglevő szükségletek elégülnek ki, hanem az olyan munka, mely csak szükségszerű munka, csak az ember szükségleteinek kielégítését jelenti, azaz az ilyen munkával nem termel többet az ember szükségleteinél. A munka mint szükségszerű munka, amely nem csere, amellyel nem termel többet szükségleteinél, nem munka.”¹¹ A szerző felteszi a kérdést, miért van az, hogy a munka mint szükségszerű munka nem munka. A magyarázat abban áll, hogy a munka teljes eredménye az ember egzisztenciája. Az emberi életen kívül, igaz, léteznek más termékek is, de ezek is csak mint közvetlen használati értékek, mint életszükségletei kielégítésének tárgyai. Az elmondottakból az a következtetés vonható le, hogy ahhoz, hogy a munka munka legyen, valamivel több-

nek kell lennie mint szükségszerű munkának; amellett, hogy szükségszerű munka, munkatöbbletnek is kell lennie.

A tőke első kötetének A munkafolyamat és az értékesítési folyamat című fejezetében (Harmadik szakasz, ötödik fejezet) Marx a munkafolyamat és az értékesítési folyamat közötti különbségről beszél, a kapitalista termelési mód feltételei között. Az értékesítési folyamat értéktöbblet termelése Marx szerint csak a kapitalista termelési módra jellemző. Sokolović utal arra, hogy a munka már maga önmagában véve magában hordja az értékesítési folyamatnak minden feltételét, melyekről Marx beszél. Feltehető a kérdés, megvolt-e a munkafolyamat és az értékesítési folyamat egysége a kapitalista termelési mód előtt, egyáltalán: az árutermelés előtt.

„A történelem ugyanis nem az osztálytársadalom mint szükségszerűség világának megjelenésével vált kérdésessé, hanem a munkával, mint a szükségszerűség világával, és nem is kezdődhet autentikus, igaz emberi történelemként a kapitalista termelési mód mint az árutermelés végső osztályjellegű formája felszámolásának tényével. A szabadságvilág a munka túlfelőli oldalán kezdődik.”¹²

Az értékesítési folyamathoz két feltétel szükséges: először, hogy a termelési feltételek lehetővé tegyék a szükségszerű munka lerövidítését, és másodsor, hogy az ember saját termékei által felhasználva folytassa a munkát a szükségszerű munkán felül is.

Az elsődleges, azaz véletlen értéktöbblet és a forgalmi értékben mint a szándékos értéktöbblet első formájában megjelenő értéktöbblet között lényeges különbség van, mely magának a termelőnek az oldalán nyilvánul meg.

Elsődlegesen az egész értéktöbblet magáé a termelőé marad, tekintet nélkül arra, hogy kizárólag a munkaeszközökben tárgyiassul, ezzel szemben később a termelő csak akkor hoz létre értéktöbbletet, ha kizsákmányolt, ha más számára termel, ha másnak a használati értéke. „Mégis, közös lényegük — azé az értéktöbblet, melyet az archaikus ember terem, és azé is, melyet a modern bér munkás hoz létre — abban van, hogy egyik is, másik is a termelőeszközök vonatkozásában külsőleg nyilvánul meg, hasznos dologként pedig csak a munkafolyamatban bizonyul.”¹³

A szerző könyvében foglalkozik az értéktöbblet kérdéseivel a kapitalizmus előtti újratermelési alakulatokban és megkísérli választ adni, hogy miért tűnik úgy, hogy rejtett és néma.

Ebben szemmel láthatóan a csere játszott szerepet. A kapitalista csereviszonyok feltárták, szükségszerűvé és világosan kifejtetté tették az értéktöbbletet, ezzel szemben hiánya az előző újratermelési alakulatokban elfedte az értéktöbblet létezését, azaz a kapitalizmus előtti újratermelési alakulatokban az értéktöbblet többé-kevésbé véletlen volt. (A rabszolga és a jobbágy munkájából létrejövő értéktöbblet inkább volt véletlen, mint szándékos.) A rabszolga sem, a jobbágy sem szabad: a rabszolga-

tartó, illetve a hűbérúr tulajdonában vannak; mint a többi munkafeltételek, ők is a munkafeltételek sorába tartoznak. Minden kapitalizmus előtti újratermelési alakulat közös vonása, hogy a munka és a munkafeltételek nem különülnek el. A kapitalista csereviszonyok, a munkacsere, a munka és a munkafeltételek különválásának feltételei között, az értéktöbblet előállítás a munka előfeltétele.

Ha a megvalósulás fogalmát kívánjuk megmagyarázni, ami a kilencedik fejezet témája, abból indultunk ki, hogy a megvalósulás nem pusztán a terméktöbblet, a tárgyasult munkatöbblet létrehozása, olyan érték létrehozása, mely több annál, mint amennyire előállításához szükség volt. A szerző aláhúzza, hogy a munka megvalósulása nem termelési jellege megerősítését jelenti, hanem szélesebb keretekben végzett munkát, azaz nemcsak munkatermék-többlet előállítását, hanem több munka végzését is. „A munka megvalósulása alatt mi több munka előállítását értjük, a termelőeszközökben foglalt tárgyasult munka alkalmazása útján. A munka tehát mint munka válik valóra, mint munkafolyamat, amikor önmagát valósítja meg, amikor saját magának saját magáért termel.”¹⁴ A megvalósulás elsődlegesen, azaz a véletlen termelékenység feltételei, az árutermelést megelőző feltételek között mint a munka közvetlen megvalósulása jelenik meg, a csere megjelenését követően viszont közvetetten valósul meg, vagyis csere útján. Ebben az esetben a termék-többlet használati értéként nyer megerősítést, éspedig két módon: egyrészt mint a vevő használati értéke, másrészt pedig mint a munka használati értéke. Ebből az következik, hogy minél fejlettebb a csere, annál ritkábban jelenik meg ez a többlet a vevő használati értékeként, annál inkább mint a munka használati értéke.

De hol van a munkatöbblet határa? — A szerző magyarázata szerint az egyetlen határ, mely az úgyszólván végtelen megvalósulást meggátolhatja, a társadalmi forradalom. Mivel a társadalmi forradalom felszámolja a társadalom termelőkre és nem termelőkre való felosztottságát, ez azt jelenti, hogy társadalmasítja a munkát, miáltal a termelőmunkában való részvétel a társadalom minden tagjára jellemzővé válik. A munkatöbblet az osztály nélküli társadalomban nemcsak a társadalom egyes tagjaié, hanem arányosan oszlik meg minden emberre. Ebből újabb kérdés adódik: fennáll-e az értéktöbblet előállításának lehetősége a munka társadalmasítása után? — Maga a fogalom, a munka társadalmasítása azt jelenti, hogy minden individuumra kiterjed, ami annyi, minthogy megszűnik a társadalomnak a munka alapján való felosztása. Az osztály nélküli társadalomban „a társadalmi munkatöblettel az emberek társadalmi értéktöbbletet termelnek, mely nem az ő közvetlen használati értékük, nem az életük használati értéke lesz, hanem jövőbeni munkájuk használati értéke”.¹⁵

Annak köszönhetően, hogy a munkatöbblet társadalmasított, hogy arányosan oszlik meg a társadalom tagjai között, társadalmasított a munkán kívüli idő is. Minden ember számára lehetővé válik, hogy más

tevékenységekkel is foglalkozzon, hogy a munkán kívüli idejüket egyaránt szabadon használják, a termelő munkán kívül fejlesszék emberi szükségleteiket és kreatív képességeiket.

Könyvének harmadik részét Džemal Sokolović a polgári társadalom egy új bírálata téziseinek vizsgálatával vezeti be. A polgári társadalomnak a létezés értelmében vett létéről és határaitól szólva, bármennyire egységesnek tűnik is, két, kölcsönösen összefüggő problémát tartalmaz. Az első: a polgári világ problémája (aminek alapján az, ami), és a második: a világ határainak problémája (vagyis az, amin belül a polgári világ többé nem az, ami).

A szerző abból a feltevésből indul ki, hogy a kapitalista jellegű polgári társadalom természetéből nem következik önmaga felszámolása, vagyis hogy határai előtte, tehát rajta kívül vannak. Hogy ez a feltételezés megerősítést nyerjen, a valóság értelmében vett lét kérdését kell megvizsgálni, illetve azt, ami folytán a kapitalizmusra a végtelen önfejlesztés a jellemző. „A kapitalizmus — megkíséreljük minél szabotabbban feltárni ennek az álláspontnak egyes burkolt elemeit — mint polgári társadalom, egyik osztálynak a másik általi kizsákmányolása.”¹⁶

A kapitalizmus lényege nem az osztályjelleg, társadalmi szerkezetének osztályjellege, hanem maga a *tőke*. Ebből adódik a tendencia, hogy a tőke mint a kapitalizmusnak a valóság értelmében vett léte lényege, kisajátítva a munkát kisajátítja a tőkést is, önmaga társadalmi megismerésítőjét. Sokolović kiemeli, hogy a kapitalizmus az egyetlen osztálytársadalom, mely nem szűnik meg saját osztályjellege megszűnésével.

A magántulajdon lezárulásának folyamatában, a kapitalizmusnak Marx pozitív távlatait is látja, mint a magántulajdon megszűnését, a kommunizmust. A magántulajdon befejeződése a kapitalizmus, későbbi megszűnése a kommunizmus.

Džemal Sokolović Predrag Vranicki téziseire hivatkozik, melyek szerint a polgári társadalom a kapitalizmusnál szélesebb fogalom, és megelőzi a kapitalizmust. Sokolović ezt kiegészíti azzal, hogy a kapitalizmus szélesebb fogalmi tartalmat fed, mint a polgári társadalom és hogy a kapitalizmus tovább egzisztál ott is, ahol a polgári társadalom már elbomlott. A polgári társadalom a város-falu megosztottság megjelenésével kezdődik, vagyis a társadalmi osztályokra tagolódás feltételei között; a város-falu megosztottság megszűnése egyúttal a polgári társadalom megszűnését is fogja jelenteni. „A polgári társadalom megszüntetésének ezt a történelmi pillanatát mi kiegyenlítjük a társadalom osztályszerkezete megszüntetésének pillanatával... A tőke, elmondhatjuk, bevégzi a polgári társadalmat a tőkés társadalom mint osztálytársadalom formájában, de meg is szünteti, mivel a kapitalizmust mint osztály nélküli társadalmat valósítja meg.”¹⁷

A szocializmus nem grandiózus vagy tömeges jelenségként kezdődik, hanem az egyénekben jelen levő tudattartalomként, a szocializmus az ember közösségienként jelentkezik. A szocializmus kérdését a szerző

Marxnak a Gothai program kritikájában kifejtett, az új társadalommal kapcsolatos álláspontjai elemzése útján közelíti meg. A szerző választ ad arra a kérdésre, miért nem nevezte Marx az új társadalom első szakaszát szocializmusnak, és miért nevezte új társadalomnak.

A proletariátus diktatúrája forradalmi, nem pedig konzervatív, mint az összes többi államalakulatok, éppen azért, mert nem egy osztály hozta létre, hanem az egész társadalom eszköze. A proletárdiktatúra mint államalakulat éppen ezért csak akkor hal el, mikor megvalósul az osztály nélküli társadalom. „Miként a proletariátus felszámolta a burzsoáziát, nemcsak mint osztályt, hanem mint burzsoáziát is, ugyanígy fel kell számolnia önmagát is, nemcsak mint osztályt, hanem mint proletariátust is. A proletariátus állama csak a proletariátus autodiktatúrájaként igazolja önmagát mint valóban forradalmi, társadalmi és törtenelmi.”¹⁸ Ez azt jelenti, hogy az osztály nélküli társadalom nem valószínűsíthető meg minden osztály felszámolása nélkül, minden osztály felszámolása pedig a proletariátus mint osztály felszámolását is jelenti.

A szocialista állam mint a proletariátus autodiktatúrája konkrét feladatai a szerző szerint: a munkatermelékenység fokozása, a szabad idő növelése, a szabad termelők társulása folyamatának létrehozása.

A záróelemzésekben a szerző az emberi szükségletek problémakörét vizsgálja, a szocializmus és a kapitalizmus viszonyát az ember szükségleteihez, és pedig három szempontból:

- a szükségletek szerkezete (a szükségletek gazdagsága és szegénysége),

- a szükségletek társadalmasításának foka, és

- a szükségletek szerinti termelés és elosztás szempontjából.

A korszerű szocializmus és a korszerű kapitalizmus közötti különbség — hangsúlyozza Sokolović — a társadalmi tevékenység módjában rejlik. Elmondható, hogy a szocializmus a kapitalizmustól mint más tevékenységi mód csak annyiban különbözik, amennyiben lényegileg más a szükségletek szerkezete. „A szocializmusnak a kapitalizmustól abban is különböznie kell, hogy szubjektív értelemben előtte jár. Ez azt jelenti, hogy már a meglevő termelési szinten meg lehet változtatni a jelenlegi szükségletek szerkezetét.”¹⁹

A kapitalizmusra, mint olyan társadalomra, mely a szükségletek szerkezetét minden eddigénél magasabb fokra emelte, nem jellemző a szükségletek magas fokú társadalmasítása. Amíg egyik oldalon a szükségletek gazdagsága bővül el az embert, addig a másik oldalon a szükségletek szegényesek.

Džemal Sokolović az olvasó számára érdekes módon vizsgálja a szükségleteket — mindenek előtt a szükségletek társadalmasítása szempontjából, miközben úgy véli, hogy lehetőség van már a társadalmi fejlődés jelenlegi szintjén eljutni a szükségletek szerinti elosztáshoz az emberi egzisztencia egyes területein. Sok társadalom képes volna már kielégíteni minden tagja kenyérszükségletét, mégsem oldotta meg még

egyik sem a kenyérnek a szükségletek szerinti elosztását, a csere megkerülésével.

Összegezve dr. Džemal Sokolović nézeteit, amelyeket a „Rad i samoupravljanje” című könyvében kifejtett, hangsúlyozni kell, hogy az jelentős hozzájárulás a munka, valamint az ember és a munka felszabaddításának marxista értelmezéséhez. Sokolović rendkívül kimerítően értelmezi Marxot és alkotó módon járul hozzá Marx munkakritikája leegyszerűsített értelmezése helyett annak elmélyítéséhez. Külön elismerést érdemel a szerző szabatos, tömör stílusa, mely lehetővé teszi, hogy közérthetően fejtsse ki a tudományos szocializmus és a marxizmus megalapítójának és kortársainak elméletét, ami nem mondható el minden esetben azokra a szerzőkre, akik munkájuk témakörét marxista tudományos igényekkel közelítik meg.

Fordította Szöllősy Vágó László

Jegyzetek

¹ Džemal Sokolović: Rad i samoupravljanje, IRO „Veselin Masleša” Sarajevo, 1980; megjelent a kiadó Polis — Időszerű társadalmi elmélet című sorozatában, 256. oldalon

² Id. mű 11. oldal

³ Id. mű 12. oldal

⁴ Id. mű 16. oldal

⁵ Id. mű 21. oldal

⁶ Id. mű 39. oldal

⁷ Id. mű 42. oldal

⁸ Id. mű 55. oldal

⁹ Id. mű 99. oldal

¹⁰ Id. mű 111. oldal

¹¹ Id. mű 114. oldal

¹² Id. mű 131. oldal

¹³ Id. mű 138. oldal

¹⁴ Id. mű 161. oldal

¹⁵ Id. mű 167. oldal

¹⁶ Id. mű 197. oldal

¹⁷ Id. mű 200. oldal

¹⁸ Id. mű 224. oldal

¹⁹ Id. mű 249. oldal

Rezime

Pogledi Džemala Sokolovića na rad i samootuđenje

Studija nastoji prikazati knjigu Džemala Sokolovića Rad i samootuđenje, objavljenu u izdanju IRO „Veselin Masleša” Sarajevo, 1980. čiji je izlazak iz štampe postao izvorom živog polemiziranja.

Ocenjujući knjigu Džemala Sokolovića kao nov doprinos marksističkoj misli u nas, i predstavljajući osnovne postavke autora, stiže se slika ne samo o delu, već i o autoru, ko na neuobičajen način prilazi „kritičko-praktičnoj” filozofiji Karla Marksa, svestan da ona i danas, u mnogim svojim tačkama zbunjuje i naše savremenike, pa i one koji sebe ubrajaju u njegove sledbenike.

Polazeći od pojmovne distinkcije Marksovog i Hegelovog shvatanja rada, što po Sokoloviću neizbežno za razumevanje Marksove kritike rada, dolazimo do rada kao „subjektivne suštine privatne svojine”. Ne prezajući od ukazivanja na dilemu što u sebi krije ova Marksova teorijska postavka, nakon smelih konstatacija i zaključaka, ukazuje nam se jedna od težišnih tačaka dela: odnos otuđenja i eksploatacije.

Rad i razmena, otuđenje i vrednost, teorija otuđenja i radna teorija vrednosti, ukidanje rada i višak rada, te supstancijalni karakter upotrebne vrednosti, nalazi se na logičkoj osi drugog dela knjige, pa i prikaza.

Iz razmatranja teza za jednu novu kritiku građanskog društva, autor nas u trećem delu knjige dovodi do diktature proletarijata i ukidanja građanskog društva, da bi nam u svojim završnim analizama izložio problem ljudskih potreba i odnos socijalizma i kapitalizma prema čovekovim potrebama, i to sa tri stanovišta: strukture potreba, stepena podruštvljenja potreba i proizvodnje i raspodele prema potrebama.

Summary

Džemal Sokolović's Comprehensions on Work and Selfalienation

This study is to show the book of Džemal Sokolović: *Work and Selfalienation*, published by IRO „Veselin Masleša” Sarajevo, 1980., which became the source of polemics.

By valuing the book of Dž. Sokolović as a contribution to marxism, and explaining the major conceptions of the author we can get a picture not only of the book but the author too, and the unusual way of his interpretation of „critical-practical” philosophy of Karl Marx, being conscious of the fact that it still perplexes even our generation who happen to be his follower.

Starting from the distinction of Marx's and Hegel's comprehension of work, which is according to the author necessary for the understanding of Marx's critics on work as a subjective essence of private property. Not flinching from pointing out the doubt hidden by this theory of Marx, after some conclusions we come to the most important problems of the work: alienation and exploitation. Work and trade, alienation and value, theory of alienation and the work theory of value, elimination of work and extra work, substantial character of use-value are treated in the second part of the book.

Starting with the new critics of middle class society author reaches in the third part of the book the dictature of proletariat and breaking up of middle class society. The analyses are treating the problem of human needs, relations of socialism and capitalism considering human needs, level of socialisation of needs, production and distribution.

AZ EMBER ÉS A SZABADSÁG MARX FILOZÓFIAI ÉRTELMEZÉSÉBEN

A szabad idő problémája világosnak, egyszerűnek és ismerősnek tűnik, úgy, hogy problematikus voltára gyakran fel sem figyelünk; a személyes tapasztalatokon, hagyományokon és szokásokon alapuló egyéni, egészséges észjárású gondolkodás az időt „szabad” és „nem-szabad” (azaz munka) időre tagolja. A munkaidő ugyanis, függetlenül könnyű vagy nehéz voltától, időtartamától stb. olyan idő, melyben nem érezhetjük magunkat szabadnak, mert kötöttségben élünk, csak a munkán kívüli időnek van meg az a funkciója, hogy lehetővé tegye az embernek a saját teste és lelke feletti rendelkezést.

Az emberi időt ugyanígy osztják fel sokan a polgári teoretikusok közül is, ez tette szükségessé, hogy a „szabad” idő fogalmát mint a boldogság és a szabadság területét általános filozófiai álláspontokról értékeljük, a szabadság filozófiai fogalmából kiindulva, melyet a marxizmus klaszszikusai alakítottak ki. A „szabad” idő problémakörének ilyen irányú megközelítését egyebek mellett az is indokolja, hogy szükség van a kifejtett elméleti koncepciók kritikai tanulmányozására, hogy elkerülhessük a szabadság fogalmának eltúlozását, köznapi túlméretezését.

A világ marxista értelmezése az emberre épül, mint egyetlen lényre, mely tudatos, szabad és sokoldalú öntevékenysége útján gyakorlatilag emberivé teszi a természetet, azt saját tudatos céljainak megfelelően formálva alakítja ki benne önmaga történelmi környezetét, ezzel egyidejűleg az emberben tárgyiasítja a természetet — természetivé válik, gazdagítja ismereteit és erősíti.¹ Eszerint a koncepció szerint az öntudat és a szabadság olyan emberi tulajdonságok, melyekben az ember és az állatok közötti különbség leginkább megnyilvánul. Mint tudatos és szabad lény, „... az ember magát az élettevékenységet, akarása és tudata tárgyává teszi. Tudatos élettevékenysége van. Ez nem olyan meghatározottság, amellyel közvetlenül egybefolyik. A tudatos élettevékenység különbözteti meg az embert közvetlenül az állati tevékenységtől...

Vagyis éppen csak ezért tudatos lény... Tevékenysége csak ezért szabad tevékenység..."²

Szabadságra tehát az emberi tevékenységben azért van szükség, mert a tudaton alapszik; jóllehet a tudat önmagában nem jelent szabadságot, a szabadság létrejöttének elengedhetetlen feltétele. A világot ugyanis az ember mint tudatos lény megjelenése előtt, kizárólag az objektív körülmények által meghatározott vak természeti szükségyszerűség uralta. Ez a vak szükségyszerűség az ember tudatos tevékenysége és az emberi tudat által válik tudatossá, a tudatot viszont, éppúgy, mint magát az embert, e tevékenység hozza létre.

A tudatról és a szabadságról Marx értelmezésében tehát csak abban az esetben beszélhetünk, ha elfogadjuk mind a tudat, mind a szabadság, mind pedig a történelem antropológiai jellegét, illetve emberi eredetét.⁴ Tekintettel arra, hogy az ember Marx meghatározásában társadalmi lény,⁵ a tudat is, a szabadság is és a történelem is társadalmi termék, azaz kizárólag emberi közösségben jöhet létre.

Az emberek, kiváltképp a tőkés társadalomban élők, tényleges társadalmi életének elemzése során Marx arra a megállapításra jutott, hogy

— először: nem létezik a társadalom minden tagja számára azonos „szabadság általában”, „tisztá szabadság”, vagy „általános szabadság”, hanem csak mint a meghatározott rendszerek és korok embere gazdasági, társadalmi és politikai életének reális formái és tényleges viszonyai,

— másodszor: az emberi társadalom és az egyedi emberek eddigi reális társadalmi-történelmi fejlődési folyamata hazug és nem-szabad közösséget hozott létre, „közösség-szurrogátumot”, melyben munkamegosztás uralkodik, az osztályérdekek, valamint az egyén és a közösség érdekei ütköznek össze, ezért elképzelhetetlen a minden individuumra kiterjedő személyes szabadság, a teljes szabadság pedig lehetetlen bárki számára is, és

— harmadszor: szilárdan a forradalmi gyakorlatra támaszkodva, Marx megállapította, hogy a társadalom fejlődésével szélesedett a szabadság is — nemcsak az uralkodó osztály, hanem a társadalom minden tagjának szabadsága —, a társadalmi-történelmi fejlődés pedig eljutott arra a szintre, amikor létrejöhet a valóban szabad emberi közösség, és csak itt valósulhat meg a személyiség egyéni szabadsága.⁶

A szabadság Engels szerint „nem a természeti törvényektől való képzelt függetlenségben áll”, nem a „tudatlanságon alapuló bizonytalanság, amely sok különböző és egymásnak ellentmondó döntési lehetőség között látszólag önkényesen választ, éppen ezzel bizonyítva nem-szabad voltát”; a szabadság „a természeti törvények felismerésében és az ezáltal megadott lehetőségben áll, hogy a természeti törvényeket tervszerűen meghatározott célok szolgálatába állítsuk.” ... „Ezért az akarat szabadsága nem jelent egyebet, mint azt a képességet, hogy hozzáértéssel dönthetünk.” ... „Ez éppen úgy vonatkozik a külső természet törvényeire, mint azokra a törvényekre is, amelyek magának az embernek

testi és szellemi létét szabályozzák” — folytatja Engels. „A szabadság tehát a természeti szükségszerűségek megismerésén alapuló uralom magunk és a külső természet felett” — vonja le a következtetést.⁷

Mivel az ember emberré válása pillanatától kezdve társadalmi lény, hogy az emberi tevékenységnek és az emberi tudatnak kezdettől fogva társadalmi jellege van, ugyanígy társadalmi jellege van az emberi szabadságnak is; alapjában véve társadalmi termék. Az emberek mindig társadalmi tevékenység útján szerezték meg a szabadságot, tehát az egyén szabadságáról csak úgy beszélhetünk, ha tekintetbe vesszük az adott emberi közösség társadalmi szabadságának formáit és fejlettségi fokát. Engels a következőkben határozza meg az ember társadalmi szabadságának alapvető téziseit: „A társadalmilag hatékony erők ugyanúgy hatnak, mint a természeti erők: vakon, erőszakosan, rombolóan, ameddig nem ismerjük őket és nem számolunk velük. ... De mihelyt megértettük természetüket, a társult termelők kezében démoni uralkodókból kezes szolgákká változtathatók.”⁸

Mivel függőségben áll mindazokkal a reális tényezőkkel, melyek keretében minden emberi tevékenység folyik, az emberi szabadságot is szükségszerűen befolyásolja azoknak az embereknek a helyzete, körülményei és állapota, akik ezt a tevékenységet végzik, így megállapítható, hogy a tényleges, konkrét szabadságot úgy kell értelmezni, mint az embernek a szükségletei és minden tulajdonsága megvalósítására és kifejezésére irányuló törekvései reális lehetőségét.

Marx érdeme, hogy az utópista szocialistákkal ellentétben, elsőként mutatott rá és hangsúlyozta az objektív tényezők szerepét az emberi társadalom történelmi fejlődésében. „Életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, akaratuktól független viszonyokba lépnek, termelési viszonyokba, amelyek anyagi termelőerőik meghatározott fejlődési fokának felelnek meg.”⁹ — írja A politikai gazdaságtan kritikája Előszavában. A gondolatot a Bërmunka és a tőkében folytatja: „A társadalmi viszonyok, melyek között az egyének termelnek, a társadalmi termelőviszonyok tehát változnak, megváltoznak az anyagi termelőeszközök a termelőerők változásával, fejlődésével. A termelőviszonyok a maguk összességében alkotják azt, amit társadalmi viszonyoknak, társadalomnak neveznek, és pedig a fejlődés meghatározott történelmi fokán álló társadalomnak, sajátos megkülönböztető jelleggel.”¹⁰

Az eddigi történelmi fejlődés és az emberi fejlődés megértésének kulcsa abban a tényben van, hogy „Az emberek nem szabadon rendelkeznek termelőerőikkel — egész történelmük alapjával — mert minden termelőerő szerzett erő, előző tevékenység terméke... Azzal az egyszerű ténnyel, hogy minden későbbi nemzedék az előbbi nemzedék által szerzett termelőerőket talál, amelyek neki új termelés nyersanyagául szolgálnak, összefüggés jön létre az emberiség történelmében, létrejön az emberiség története, amely annál inkább az emberiség története, minél inkább gyarapodtak az emberek termelő erői és ennek következtében

társadalmi viszonyaik.”¹¹ Ebben az értelemben tehát minden kor az emberi szabadság bizonyos határainak felel meg, tehát a termelőerők folyamatos fejlődése következtében a valós, reális szabadság az általános fejlődési tendenciák normája.

Nem vitatva el azt az óriási fejlődést, melyet a burzsoázia valósított meg az új, kapitalista társadalom építése során, melyben az ember gazdasági, politikai-jogi és kulturális szabadsága óriási módon megnövekedett, a modern világ, éppígy a kapitalizmus története is számtalan tévnyel tanúsítja, hogy a tőkés szabadság lényegében a tulajdonosok uralkodó osztályának és az uralkodó kapitalista nemzeteknek a szabadsága. Alapvető igazság tehát, hogy az osztályharc által szétforgácsolt osztálytársadalmakban egyesek szabadsága szükségszerűen mások szabadságának elvesztésével jár együtt; a szabadság fogalma magában foglalja annak feltételezését is, hogy létezik „nem-szabadság” — a szabadság hiánya is.

A kommunizmus elméletének kidolgozása során, A német ideológiájában, Marx bizonyítékokkal támasztja alá azt a tételt, miszerint a magántulajdonra és a munkamegosztásra épülő társadalmi közösség csak látszólagos emberi közösség, melyben elképzelhetetlen a tényleges emberi szabadság. Az olyan közösségben, amelyben a munkamegosztás az uralkodó, amelyben osztály-, valamint egyéni és közösségi érdekek ütköznek össze, a rendszer természetéből kifolyólag elképzelhetetlen a minden egyénre kiterjedő személyes szabadság, a teljes szabadság pedig lehetetlen bárki számára. „Napjainkban úgy látszik, hogy mindenki a maga ellentétét hordozza méhében. Látjuk, hogy a gépi berendezés, melynek megadatott az a csodatevő erő, hogy rövidebbé és termékenyebbé tegye az emberi munkát, éhezteni és agyondolgoztatja azt. A gazdaság új forrásai valami furcsa, végzetes varázslat folytán a nélkülözés forrásaivá válnak. Mintha a technika győzelmeit a jellem elvesztése árán vásárolnák meg. Úgy látszik, hogy amilyen mértékben az emberiség úrrá lesz a természet felett, olyan mértékben válik az ember más embereknek vagy saját aljasságának rabjává. Úgy látszik, még a tudomány tiszta fénye is csak a tudatlanság sötét hátterén ragyoghat. Mintha minden tárlalmányunk, minden haladásunk arra vezetne, hogy anyagi erőket szellemi élettel ruháznak fel, az emberi életet pedig anyagi erővé tompítják. Ez az antagonizmus egyfelől a modern ipar és tudomány, másfelől a modern nyomorúság és bomlás között, ez az antagonizmus korunk termelőerői és társadalmi viszonyai között kézzel fogható, parancsoló és vitathatatlan tény. Egyes pártok síránkoznak ezen; mások, úgy lehet, szeretnének megszabadulni a modern technikától, hogy megszabaduljanak a modern konfliktusoktól. Vagy azt képzelhetik, hogy ilyen jelentős előrehaladás az iparban kiegészítésül ugyanilyen jelentős visszafejlődést követel a politikában. Ami bennünket illet, mi nem ismerjük félre annak a fortélyos szellemnek az alakját, amely állandóan megnyilvánul mind-ezekben az ellentmondásokban. Mint tudjuk, hogy a társadalom új erőinek

jó működéséhez csak az szükséges, hogy új emberek legyenek úrrá rajtuk — és ezek az emberek a munkások.”¹²

Következésképpen tartva magát forradalmi kommunizmusához, Marx az igazi emberi szabadság megvalósítását a kommunista társadalomban, az olyan tevékenységben látja, mellyel az emberek legyőzik a társadalmi erőket, mellyel fölérnek kerekednek. Ez a tevékenység nem az egyedi ember tevékenysége, mint ahogy nem lehet szó az individuum szabadságáról sem, a társadalommal szemben vagy attól függetlenül. Az egyedüli tevékenység, mely a munkamegosztás, a magántulajdon, a társadalmi osztályok és az állam megszüntetésére képes, a proletariátus társadalmi erejének tevékenysége, az egyetlen maradéktalanul forradalmi osztályé, melynek célja minden társadalmi osztály megszüntetése.

Fordította Szöllősy Vágó László

Jegyzetek

- ¹ „A szocialista ember számára az egész úgynevezett világtörténelem nem más, mint az embernek az emberi munka által való létrehozása, mint a természetnek az ember számára való létrejövése... Amennyiben az ember és a természet lényegszerűsége, amennyiben az ember az ember számára mint az ember létezése gyakorlativá, érzékvé, szemlélhetővé lett, az egy idegen lényeket, a természet és az ember feletti lényeket illető kérdés... gyakorlatilag lehetetlenné vált.” Marx: Gazdasági filozófiai kéziratok, Kossuth, Budapest, 1962. 77. oldal
- ² Marx: Gazdasági filozófiai kéziratok, Kossuth, Budapest, 1962. 50. oldal
- ³ „Marx számára a természeti történelem minden esetben szükségszerű történelem is, mert a történelem és jelenségek belső sajátosságából következik.” A fordítás alapja: B. Šešić: Nužnost i sloboda, Kultura, Belgrád, 1963. 116. oldal
- ⁴ „... a történelem semmit sem tesz, nincs hatalmas gazdasága, nem vív csatákat! Ellenkezőleg: az ember, az élő, valóságos ember az, aki mindent teszi, akinek mindez megvan, aki harcol. Nem történelem használja fel az embert eszközül önmaga céljai megvalósítására — mintha valami különlegesen válogató személy volna — mert a történelem semmi más, mint a céljai felé haladó ember tevékenysége.” Marx; Engels: Sveta porodica, Kultura, Belgrád, 1959. 139. oldal (A tanulmány szerbhorvát nyelvű eredetijéből fordítva)
- ⁵ „Az egyén maga a társadalmi lény. Életnyilvánítása — ha nem jelenik is meg egy közösségi, másokkal együttesen végbevitt életnyilvánítás közvetlen formájában — azért maga a társadalmi élet nyilvánítása és igazolása.” Marx: Gazdasági filozófiai kéziratok, Kossuth, Budapest, 1962. 70—71. oldal
- ⁶ Vesd össze: Marx—Engels: A német ideológia
- ⁷ Engels: Anti-Dühring, Testvériség-Egység, Újvidék, 1952. 119. oldal

- ⁸ Engels: A szocializmus fejlődés az utópiától a tudományig, Kossuth, Budapest, 1975. 103. oldal
- ⁹ Marx: Előszó A politikai gazdaságtan bírálatához, Marx és Engels válogatott művei, Kossuth, Budapest, 1977. II. kötet, 6. oldal
- ¹⁰ Marx: Bőrmunka és a tőke, Bratsztvo-Jedinsztvo, Noviszád, 1949. 35. oldal
- ¹¹ Marx: Levél Anyenkovhoz, Marx és Engels válogatott művei, III. kötet, 676. oldal
- ¹² Marx: Beszéd a „People's Paper” évfordulóján, Marx és Engels válogatott művei, Kossuth, Budapest, 1977. I. kötet, 501—502. oldal

Rezime

Čovek i sloboda u Marksovom filozofskom tumačenju

Pojmovnoj razradi teme autor prilazi iz jednog sasvim konkretnog, čak praktičnog aspekta — iz aspekta slobodnog vremena. Osvrt na individualno, zdravorazumsko razmišljanje, bazirano na ličnim iskustvima, i letimičan prikaz tretmana slobodnog vremena u tezama nekih građanskih teoretičara, predstavlja u studiji prilazni put marksističkom shvatanju čoveka, kao jedinog bića, koje u svojoj svesnoj, svetsranoj i slobodnoj samodelatnosti očovečuje prirodu, posebno naglašavajući svest i slobodu, kao osobine najkarakterističnije čoveku, po kojima se on razlikuje od svih drugih živih bića.

Svest i sloboda su u logičnoj žiži studije, bogato ilustrovane citatima iz dela klasika marksizma, odnosno uputima na neka od tih dela. Na ovaj način — pored pojmovne razrade odnosa čoveka i slobode — stižu se i neka osnovna saznanja o filogenezi tog odnosa, budući da izlaganje ne toliko hronološki, već pre svega logički prikazuje pojmovnu evoluciju shvatanja slobode.

Prikazom antagonizma između proizvodnih snaga i društvenih odnosa, karakterističnog za kapitalističko društvo, koji bi — da se izlaganje završi na ovom mestu — moglo sugerirati bezizlaznost iz protivrečnosti, studija se zaključuje projiciranjem Marksovih viđenja mogućnosti ostvarenja istinske ljudske slobode u komunističkom društvu, kao i društvene snage koja je jedino u stanju da ukine podelu društva na klase — delatnosti društvene snage proletarijata.

Kurzfassung

Der Mensch und die Freiheit laut der philosophischen Erklärung von Marx

Der begrifflichen Bearbeitung seines Titels, tritt der Verfasser von konkretem — sogar praktischem Gesichtspunkt bei, vom Gesichtspunkt der freien Zeit. Der Verweis auf individuelle eigenverständliche Gedankengänge in eigenen Erfahrungen gegründet, sowie, ein flüchtiger Hinweis auf die Behandlung der Freizeit in den Thesen einiger bürgerlichen Theoretiker, ist eigentlich in dieser

Studie der Zugangsweg zur marxistischen Auffassung des Menschen, als einzigem Wesen der durch seine allgemeine und freie Selbsttätigkeit die Natur vermenschlicht; insbesondere das Bewusstsein und die Freiheit unterstreichend, als die Eigenschaften, die den Menschen am besten charakterisieren, und durch die er sich von anderem Lebewesen unterscheidet.

Das Bewusstsein und die Freiheit sind im Mittelpunkt dieser Studie, die reich illustriert mit Zitaten aus den Werken der Klassiker des Marxismus, und hinweisen auf einige dieser Werke, ausgefüllt ist. Aus dieser Weise erhält man, neben der begrifflichen Bearbeitung des Verhältnisses Mensch: Freiheit, auch einige grundlegende Erkenntnisse über die Phylognese dieses Verhältnisses, da diese Auslegungen nicht chronologisch, sondern vor allem logisch die begriffliche Evolution des Freiheitsbegriffes vorlegten.

Den Antagonismus zwischen den Produktionskräften und der Produktionsverhältnisse schildernd, der eigentlich für den Kapitalismus charakteristisch ist, und der — um die Ausführungen damit zu beenden — könnte diese Schilderung die Aussichtslosigkeit des Ausganges aus diesem Antagonismus beweisen. Die Ausführungen werden mit dem Hinweis auf die marxistische Projektion der Verwirklichung der echten menschlichen Freiheit, im Kommunismus, sowie auf die Gesellschaftskräfte, die allein die Klassenteilung der Gesellschaft beenden können, auf die Gesellschaftskräfte des Proletariats — zu Ende geführt.

VAJDasÁG IPARA ÉS A PROLETARIÁTUS
GAZDASÁGI HELYZETE A KÉT VILÁGHÁBORÚ
KÖZÖTT (1918—1941)

A vajdasági iparnak tulajdonképpen nincs története. A régebbi korból Dr. Mezei Istvánnak vannak a témával kapcsolatos jelentősebb munkái. Külön monográfia formájában dr. Teodor Avramović foglalkozott a vajdasági ipar helyzetével, de munkájában csak az 1918—1929/30¹ közötti időszakot dolgozta fel. Munkáját viszont kizárólag a már írásban megjelent anyagok alapján; intézmények által megjelentetett évi jelentések és a témához csak részlegesen fűződő tanulmányok alapján készítette el, figyelmen kívül hagyva a hatalmas levéltári anyagot, amely a témakört dokumentálja és kiegészíti. Az 1965. évtől, amikor is a szóban forgó monográfia megjelent, egészen napjainkig, nem történtek erőfeszítések arra, hogy a monográfiát valaki kiegészítse vagy módosítsa.

Az 1929. és 1941. közötti évek gazdasági problematikája viszont még a fentebb vázolt módon sem lett lejegyezve vagy feldolgozva. A szakszervezeti bér- és sztrájkmozgalom kérdésével több tanulmány is foglalkozik, de ezek figyelmen kívül hagyják a konkrét gazdasági feltételeket, amelyek közepette folyt a szakszervezeti mozgalom, és emiatt, szinte törvényszerűen nem tartalmazzák még a legelemibb adatokat sem arra vonatkozóan, hogy milyenek voltak a gyárak, a kapacitások, az anyagi felszereltség, a tőke stb.

Gyáraink történetének a régebbi korból származó feldolgozása tehát megrekedt, mielőtt még teljességében kibontakozott volna. Az első között a beočini Kaja gyár monográfiája készült el.² Sajnos írója nem használta a gazdag történelmi-levéltári anyagot, amely megtalálható mind a Tartományi, mind pedig az Országos Levéltárban, és az 1918—1941. év közötti időszakot öleli fel. Az újvidéki Albus gyár monográfiája viszont már bővelkedik történelmi forrásokban, anyagát szerzője jól feldolgozta és prototípusként szolgálhatna a hasonló munkához.³ *A vasból készült drótermékek* vajdasági, illetve jugoszláviai iparának fejlődését csak egy 1980-ban kiadott monográfia dolgozza fel.⁴ Ez lenne tehát a vajdasági ipar két háború közötti fejlődésével foglalkozó tudományos

munkák teljes bibliográfiája. A fenti tényekből eredően nem kell meglepődnünk a bevezető megállapításon, sem azon az állításon, hogy a tartomány iparának két háború közötti fejlődésével foglalkozó kutatások jelenlegi szintje alapján lehetetlen rövid és pontos szintézist adni a szóban forgó témaköréről. Csak hozzávetőleges értékeléseket, vázlatokat adhatnánk a meglévő anyag alapján, a fejlődés bizonyos irányáról, gazdasági viszonyairól. Ugyanígy, csak globálisan vázolhatók a gazdasági feltételek, amelyek között létrejött és ténykedett a munkásmozgalom a Jugoszláv Kommunista Párt vezetésével. Mindaz, ami ezen kívül esik, sok időt, hosszú kutatómunkát igényelne a rendkívül gazdag gazdaságtörténelmi anyag rendszerezésére, feldolgozására és összehasonlítására a már írásban megfogalmazott és kiadott munkákkal, amelyek, sajnos, gyakran nélkülözik a hiteles, történelmi forrásokat. Az időbefektetés mellett ugyanilyen fontos lenne megfelelő profilú szakembergárdát is összeállítani, akik a történetírás említett fájára képeznék magukat, mert jelenleg Vajdaságban egyetlen tudós sem foglalkozik rendszeres tudományos kutatómunkával a tartományi ipar két háború közötti fejlődését illetően.

Vajdaság fogalma a forrásmunkákban és az irodalomban különbözőképpen értelmezett, ebből eredően pedig a bennük foglalt adatok sem mindig ugyanarra a gazdasági területre vonatkoznak.

A XIX. század közepi Szerb Vajdaság sokkal nagyobb területet ölelt fel, mint amit ma a Vajdaság fogalmán értünk. Az Osztrák—Magyar Monarchiában a Bácska, Bánát és Szerémség megyék területe sokkal nagyobb volt, mint a mai Vajdaságot alkotó Bácskái, Bánáté és Szerémségi. Ebből adódóan nyilvánvaló, hogy nem adhatjuk és nem hasonlíthatjuk össze azokat az értékeket, amelyek csak névleg beszélnek ugyanarról a földrajzi fogalomról, a valóságban pedig nagyon is eltérő területekről van szó.

Az első világháborút követően, 1918 és 1929 között Vajdaság fogalmán értették Bácskát, Bánátot és Baranyát, Szerémség nélkül. A bánások megalakítása után a Vajdaságra vonatkozó számos fontos adatot, annak az adminisztrációs egységnek a keretében adják meg, amely Bácskát, Bánátot, Baranyát, Szerémséget és északkelet Szerbiát ölelte fel. Magától értetődik, hogy emiatt az 1929—1941. év közötti időszakból származó adatok nem használhatók úgy, ahogy a levéltárakban találjuk őket és nem vethetjük őket össze a korábbi adatokkal.

Gazdaságtörténeti szempontból rendkívül fontos adatokat szolgáltatnak az akkor Újvidéken székelő Kereskedelmi-Ipari és Kézműipari Kamara kiadványai, amelyek Bácskát, Felső-Szerémséget és Bánátot ölelték fel (Pancsova nélkül). A vajdasági munkáskamarák tevékenysége is megközelítően ugyanezekre a területekre terjedt ki. Ha pedig szem előtt tartjuk még azt is, hogy a számontartott intézmények is a gyakori területi átszervezés alá estek, és a politikai adminisztratív területekhez való átcsatolással megváltozott a terület is, amelyen addig ténykedtek,

akkor már világos, hogy milyen szövevényes az a gazdaságtörténeti anyag, amely alapul szolgálhat Vajdaság ipartörténetének megírásához. Természetesen a két háború közötti időszakra gondolunk.

Milivoj M. Savić, a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság ipari és kereskedelmi minisztériumának vezetője által kiadott munkákban értékes adatokat találhatunk Vajdaság iparára vonatkozóan.⁵ Hasonlóképpen értékes adatokra bukkanhatunk egy tudományosan nem eléggé megalapozott kis alkalmi kiadványban, amely a második világháborút megelőzően vázolta Vajdaság iparának néhány kérdését.⁶

A jugoszláv munkások biztosító hivatala (Središnji ured za osiguranje radnika Jugoslavije — SUZOR) gyűjtötte és időnként a Radnička zaštita (munkásvédelem) című kiadványában nyilvánosságra is bocsátotta a biztosítottak szociális összetételére, valamint a munkafeltételekre és körülményekre vonatkozó adatokat. Kiadványaiban ez a szervezet, a statisztikai adatoktól azok elemzéséig, és a ritka, de dokumentációs értékük révén igen fontos fényképekig jelentős adatokat szolgáltat Jugoszlávia és egyben Vajdaság ipartörténetének elkészítéséhez, valamint a munkásmozgalom történetének megírásához. A statisztikai kimutatások és adatok három területre vannak felosztva: általános jugoszláviai, bánsági (bennünket a Dunamenti Bánság érdekel) és kerületi egységek szerint mutatja be az adatokat. Vajdaság területén négy kerületi pénztár volt: Újvidéken, Szabadkán, Zomborban és Zrenjaninban (akkor Petrovgradban). A jugoszláv munkások biztosító hivatalának számos adata így éppen a négy említett pénztárra és azoknak tevékenységére vonatkozik. Egységes egész és precíz képet a vajdasági iparról és körülményeiről az említett adatok alapján nem kaphatunk, ellenben egy olyan általános következtetésre juthatunk, amely már hozzájárul a két világháború közötti iparról alkotott általános kép megformálásához, az általános gazdasági és szociális helyzet vázolásában.

Vajdaság iparának előtörténete, 1918-ig

A Szerb—Horvát—Szlovén Királyság, mint újonnan létrejött állam fejletlen gazdaságot és vele együtt fejletlen ipart kapott örökségbe. Minden tartomány és területi egység, amely az új államhoz kapcsolódott magán viselte sajátos gazdasági jegyeit, mint a korábbi gazdasági, történelmi politikai feltételek hagyatékát. Vajdaságnak mint földrajzi egységnek sajátos történelmi-politikai feltételeit az a tény határozta meg, hogy az Osztrák—Magyar Monarchiában ezt a területet határövezetnek tekintették, amelyet tarka, soknemzetiségű lakosság népesített be, akiknek nem hittek igazán sem a központi adminisztratív-politikai karhatalom, sem a nagytőke tulajdonosai, márpedig éppen ez utóbbiaknak érdekeltségétől függött egy-egy földrajzi terület, így Vajdaság iparosításának fokozata is. Az említett tényezők csak fékeztek a vajdasági ipar

kialakulását, de nem állíthatták le teljesen, mert a gazdagon termő bácskai és bánati fekete föld, valamint az akkori gazdaságra jellemző erős mezőgazdasági árukivitel; a gabonafélék és gabonatermékek, a kender, a len és a komló kiviteléről kötött szerződések a kedvezőtlen földrajzi-politikai feltételek ellenére is erős motorként hatottak a gazdaság fejlődésére és iparosítására.

A XIX. század végén és a XX. század elején az iparosítás Vajdaságban erősen a mezőgazdaság jegyében történt, amire különösen nagy hatással voltak a nagybirtokosok, akiknek nem kis érdeke fűződött ahhoz, hogy az osztrák—magyar piacon és kívül is az ipari növények feldolgozott termékeivel jelenjenek meg, például búza helyett liszttel.

Az 1918. évig a vajdasági ipar legerőteljesebb ágazataként az ipari és a vámmórlés fejlődött. „A fejlett gabonatermesztés jóvoltából az említett iparág fejlődéséhez kedvezőek voltak a feltételek. A hatalmas banktőke, amely pénzelte a nagy gabonakereskedést a kivitelre őrlő malmokban megtalálta számítását. Az említett malmok által vásárolták fel a gabonát, amikor az árak a legalacsonyabbak voltak, a spekulációt pedig a liszttel csinálták, amelyet a konjunktúra kedvező pillanatában dobtak piacra. A kiszállításra őrlő malmok kapacitása a monarchia egész területére kiszámított volt. A kiváló gabonatermő vidéken jöttek létre a XIX. század végén és a XX. század elején, az úgynevezett mechanikus szita és tisztító feltalálása után pedig megszülettek a magas fokú liszt-feldolgozás feltételei is.”⁷

Az első világháború előestéjén, ugyancsak a nagybirtokosok érdekei alapján épül Vajdaságban a cservenkai, verbászi és a zrenjanini cukorgyár (1911—12). A malmok és az exportra termelő cukorgyárak mellett ekkor jelennek meg a nagybirtokokon a jobbára csak kiskapacitású kenderfeldolgozók.

A fémipar a fentebb említett iparágak szükségleteit követte, főleg kiskapacitású szita- és rostakészítő műhelyek és a malomipar egyéb kelleit, a mezőgazdasági szerszámokat gyártó üzemek szaporodtak el.

A téglagyárak mind ütemesebb fejlődése következtében épült meg a Bohn testvérek mezőgazdasági gépeket és téglagyári gépeket készítő gyára is Kikindán. Valójában egy kisméretű és kiskapacitású üzem volt ez, amely szegényes tőkével rendelkezett és mindössze száz munkást foglalkoztatott.

Vajdaságban az egyetlen igazán nagy ipari létesítmény a beočini cementgyár volt, amely már 1869-ben megépült. Ez a gyár közvetlenül az első világháború előtt mintegy háromezer munkást foglalkoztatott és itt volt legnagyobb a proletariátus koncentrációja is. A munkásosztály igen erős központja lett a vrđniki szénbánya is. Ezt a bányát 1840-ben nyitották meg, de lendületes fejlődésnek csak 1889 után indult, amikor megépült a ruma—vrđniki vasút, és ezzel ez az ipari létesítmény is kapcsolódott az Osztrák—Magyar Monarchia ipari vérkeringésébe.⁸

Az említetteken kívül a zrenjanini Dunderski-féle szőnyeggyár (1888),

a verseci kalapgyár, az újvidéki Albus szappangyár, a szabadkai kénsav és szuperfoszfátgyár (1908), a hódási kötélgyár voltak azok az ipari létesítmények, amelyek a monarchia összeomlása után Vajdaságban már megvoltak. Pontosabban az említett üzemek azért érdemelnek figyelmet, mert nagyobb befektetett tőkével rendelkeztek és 100—300 között volt a foglalkoztatott munkások száma.

A vajdasági települések közvilágítását és az ipar hajtóerejét a helyi kis villanyerőművek szolgáltatták, amelyek nem ritkán a malmok keretében dolgoztak és a monarchia távoli részeiről származó szénét használták energiaként. A szóban forgó erőművek rendszertelenül és szórványosan épültek és idejét múlt technológiával dolgoztak. Ebből adódóan drága áramot szolgáltattak, s így csökkentették az ipar versenyképességét.

Jugoszlávia és Vajdaság iparának fejlődése 1918—1929.

Vajdaság ipari fejlődésének sorsa továbbra is a konkrét politikai helyzettől és geopolitikai körülményektől függött. Jugoszlávia periférikus területként, amelyet jobbra magyarok, németek, románok és zsidók laktak, és mint olyan gazdasági tájegység, ahol a már meglévő ipar idegenek (magyarok, németek, zsidók) kezén volt, Vajdaság nem élvezte Jugoszlávia adminisztrációs politikai hatalmainak kegyeit. Az új állam nemcsak az adópolitikával, de valamennyi intézkedésével az ország többi részének iparát fejlesztette a vajdasági rovására. Ott igyekezett fellendíteni az ipart, ahol a lakosság nemzetiségét illetően „megbízhatóbb” volt.

1918-ban az új államközösségbe Vajdaság valamivel fejlettebb gazdasági-szociális struktúrával és ezen belül valamivel erősebb iparral lépett be. Az 1912-ből származó népszámlálási adatok ékesen igazolják a fenti állítást.

Jugoszlávia lakosságának 78,9 százaléka mezőgazdasággal foglalkozott, az ipar és kézműipar pedig a lakosságnak mindössze a 9,9 százalékát foglalkoztatta. Vajdaságban ez az arány lényegesen jobb volt, mégpedig az iparban alkalmazottak javára, az arány 70,3, illetve 15 százalék volt.⁹

A jugoszláv lakosság ilyen arányú foglalkozás szerinti megoszlása, még ha Vajdaságban ez az arány kedvezőbb volt is, mind arról tanúskodik, hogy az egész jugoszláv gazdaság agrár jellegű volt, és 1921-ben ez jó illusztrálta a jugoszláv és vajdasági ipar elmaradottságának fokát. Érzékeny és konkrét teher volt ez a Jugoszlávia megalakulása előtti nehéz idők súlyos gazdasági-történelmi hagyatéka.

A Szerb—Horvát—Szlovén Királyság megalakításának idején az új határokon belül mindössze 2064 ipari vállalat volt, 7 916 791 000 dinár befektetett tőkével. A foglalkoztatottak száma 155 488 volt, az ipar

összesen 601 208 lóerős hajtóerővel rendelkezett. Az ipar a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság északi részein, Szlovéniában, Vajdaságban és Horvátországban jóval fejlettebb volt.

Vajdaságban (Szerémség nélkül, Baranyával) akkortájt 428 gyár volt 1 122 973 000 dináros tőkével, 28 297 munkással, az ipari hajtóerő pedig 67 270 lóerőt tett ki.¹⁰ Az ipari létesítmények 21,2 százaléka tehát Vajdaságban volt. Az iparba fektetett tőke lakosonkénti összege az országban 661 dinár volt Vajdaságban ennél valamivel több, minden lakosra 834 dinár befektetett tőke jutott. Ennek alapján Jugoszláviában Vajdaság akkor a második helyen volt. Első helyen Szlovénia állt, ahol a lakosonként befektetett tőke összege elérte az 1339 dinárt. Horvátország volt a harmadik. Itt lakosonként 757 dinár tőkét fektettek be a különféle ipari létesítményekbe, míg Szerbiában ez az összeg 692 dinár volt.

A munkahelyek számát illetően Vajdaság rendelkezett Jugoszláviában az össz munkahelyek egyötödével.¹¹

Az önálló jugoszláv gazdasági terület kialakítása 1918-ban és a konkurenciától erős vámmal óvott piac hatott az ország gyorsabb ütemű iparosítására, különösen a korábbi gazdasági helyzethez viszonyítva. Az iparosítás üteme sokkal gyorsabb volt, mint 1919 és 1929 között. A fejlődés üteme a gazdasági válság éveiben olyannyira lelassult, hogy a negyedik évtized közepén a fejlődés már csak a fele volt a korábbinak.

Vajdaságot is érintette az ipari fellendülés, de nem olyan mértékben, mint az ország más részeit, s lassan kezdett lemaradni. Jugoszlávia iparosításának első évtizedében az újonnan létesített ipari vállalatok száma Vajdaságban volt a legkisebb, aminek következtében megromlott helyzete az ország ipari szerkezetében. Amíg 1919-ben Vajdaságban volt az össz jugoszláv vállalatok 20,7 százaléka, addig ez az arány 1928-ig már 2,1 százalékkal csökkent, vagyis mindössze 18,6 százalékot tett ki.

Vajdaság viszonylagos lemaradása más mutatószámokkal is illusztrálható. Így például 1918 és 1928 között Jugoszláviában az 1918. évihez viszonyítva átlagosan 37 százalékkal növekedtek a beruházások, míg Vajdaságban mindössze 26 százalékkal. Ugyanebben az időszakban Jugoszláviában 63 százalékkal növekedett a munkaerő létszáma, Vajdaságban csak 41 százalékkal. Ugyanígy az első évtizedben a jugoszláv gazdaság ipari hajtóereje 29 százalékkal lett nagyobb, a vajdasági iparé viszont mindössze 19 százalékkal.¹²

A felsorolt adatokból nyilvánvaló, hogy az iparosítás üteme, akár a beruházott tőke nagyságát, akár a munkahelyek számát vagy a hajtóerő gyarapodását vesszük is alapul, Vajdaságban jóval kisebb volt a jugoszláv átlagnál. A nagy gazdasági válság idejére eső rendkívül lassú iparosítás 1936—1941-ig sem javult Vajdaságban, sőt az általános jugoszláv helyzetnek megfelelően tovább romlott. Vajdaság iparosításának üteme nagyon is elmaradt a lakosság szaporulata és a munkaerő-piacra érkezők száma mögött. Így az ipar már megközelítően sem alkalmazhat-

ta a rendelkezésére álló munkaerőt, s ezért a munkanélküliség idültté vált. Évről évre fokozódott a munkanélküliek nyomása, ezzel együtt romlott azoknak a helyzete, akik munkaerejüket a mind nagyobb munkaerő-kínálat és az egyre csökkenő kereslet feltételei között árulták.

Vajdaság ipara közvetlenül a Jugoszláv Királyság összeomlása előtt

Újvidéki, szabadkai és verbászi gyárközpontjaival Vajdaság iparilag legfejlettebb területe Bácska volt. Sorrendben Bánát a második Pancsovával, Zrenjaninnal és Kikindával, míg a Szerémség iparilag fejletlen volt, és az is maradt. A két világháború között Vajdaság iparosítása a már korábban megkezdett irányban folytatódott, alapját pedig továbbra is a viszonylag fejlett mezőgazdaság képezte, amelynek nyersanyagát az ipar többnyire feldolgozta. A márga és a szén kivételével jelentősebb bányakincsek nélkül a vajdasági ipar csak azokat az ágazatokat fejleszthette, amelyek a gazdagon termő föld termékeire épültek: a mezőgazdasági nyersanyagokra és a téglagyártásra alkalmas agyagra. Bizonyos, bár szigorúan korlátozott fejlődésnek indult néhány iparág és tevékenység is, mégpedig a vámvárslatnak köszönve, amelyet a környező országok néhány gyára sikeresen kijátszott, behozva Jugoszláviába — így Vajdaságba is — használt gépeiket, olyan gyárakat létesítve itt, amelyek csak helyüket illetően voltak „jugoszláv” gyárak, de nem a befektetett tőkét illetően is. Így jött létre egész sor fémfeldolgozó, textilipari stb. kis gyár.

Vajdaság iparosításának eredménye a Jugoszláv Királyságban mintegy száz — világviszonylatban szemlélve kicsi és műszakilag rendkívül elmaradott — gyár létesítése volt, amelyek tíztől százig alkalmaztak munkásokat. Konkrétan Bácska és Felső-Szerémség területén, amely az újvidéki kereskedelmi, ipari és kisipari kamara területéhez tartozott, 1937-ben a következő volt a helyzet:

9 vállalat alkalmazott több mint 200 munkást
18 vállalat alkalmazott több mint 100 munkást
51 vállalat alkalmazott több mint 50 munkást
129 vállalatban pedig 20 és 50 között volt a munkások száma
242 kisvállalatban mindössze 5—20 munkás dolgozott. ¹³

Bácskában és Felső-Szerémségben a „gyáraknak” több mint a felét olyan üzemek alkották, amelyekben 5 és 20 között volt a munkások száma, törpe gyárak tehát, afféle átmenet a kisipariból a gyári termelésbe. Az esetek többségében ezek a gyárak elavult és amortizálódott gépekkel dolgoztak, ugyancsak nehéz körülmények között. Százalékban kifejezve Bácskában és Felső-Szerémségben 1937-ben számbelileg ezek a törpegyárak 55,12 százalékot tettek ki. Túlnyomóan falusi „kendergyárakról”, malmokról és tégláégetőkről van szó, ahol 10—11 órát dolgoz-

tak naponta, és ahol viszonylag nagy számban alkalmaztak munkára 10 és 14 év közötti gyermekeket. Ezeket a gyerekeket nemcsak hogy gyengén fizették és agyondolgoztatták, hanem gyakran még verték is őket. Ezt nagy számú levéltári adat és újságcikk is igazolja. Az említett gyárakra jellemző volt még az idénymunkások alkalmazása.

Ezeknek a „gyáraknak” a technikai felszerelése és a gépesítése sem volt kifogástalan. A fő hajtóerőt a munkaerő képezte. A munka alkalmatlan, felületesen adaptált helységekből folyt, ahol nem volt vagy igen rossz volt a szellőztetés, tele fojtó gázokkal, gyakran magas hőmérsékletben a szűk helyiségekben sokkal több munkás dolgozott, mint amennyi optimális körülmények között megengedhető lett volna. A munkásság ezekben a „gyárakban” többé-kevésbé ki volt szolgáltatva a munkaadó kénye-kedvének. Sem a munkafelügyelőiség, sem az újságcikkek (Dan, Politika, stb.) nyomán kialakuló közvélemény, sem a munkásszakszervezetek nem változtathattak lényegesen a helyzeten, mert a gyárkapuk előtt mindig sok volt a munkanélküli, aki a legnehezebb körülmények között is hajlandó volt dolgozni.

Bánát területére vonatkozóan nem rendelkezünk olyan pontos és teljes adatokkal, amilyenek a fentebb idézett bácskaiak és felső-szerémségiek. Ennek ellenére bátran állíthatjuk, hogy az 1937. évi adatok szerint 250 bánáti „gyárban” (nem számítva a pancsovai gyárakat)¹⁴ semmivel sem volt jobb a helyzet, mint Szerémségben és Bácskában. A bánáti ipar ugyanolyan körülmények között fejlődött, mint a bácskai és szerémségi, ezért ez utóbbi két területre vonatkozó adatok vonatkoztathatók a bánáti körülményekre is.

Bácska és Szerémség területén 1937-ben összesen 15 243 munkás volt munkaviszonyban. A textil- és kenderipar foglalkoztatta a munkások egyharmadát, vagyis 5788 munkás dolgozott ebben a két iparágban. Az élelmiszeripar, mindenekelőtt a malmok és cukorgyárak 3038 munkást foglalkoztattak, a téglá- és cserépegetők 2229 munkást, míg a fémipar mindössze 1793 munkást alkalmazhatott. A Bácska és Szerémség területén a villanyerőművekben és elektrotechnikai gyárakban 642 munkás dolgozott, a vegyiparban (főleg a szabadkai Zorkában és az újvidéki Albusban) 522, a bőr- és szőrmeiparban 500 és egyéb ipari ágazatokban körülbelül még 500 munkás dolgozott.¹⁵

A Bácskában és Szerémségben dolgozó 15 243 munkás közül 9729 férfi és 5514 nő volt. A nők viszonylag nagy száma nem egyenjogúságot bizonyítja, mert a nőket mindig rosszabb feltételek mellett vették fel munkára, kisebb bért kaptak és ez volt a legfőbb oka annak, hogy a vajdasági iparban háttérbe szorult a férfi munkaerő és — viszonylag értelmezve — a nőket, sőt a gyerekeket részesítették előnyben, ami a munkaerő kizsákmányolásának fokozódását bizonyítja.¹⁶

1937-ben Bácskában és Felső-Szerémségben hivatalosan 1115 tizen-nyolc évesnél fiatalabb munkás volt bejelentve, közülük 428 férfi és 687 nő, ami csaknem az össz foglalkoztatottak 10 százalékának felel

meg.¹⁷ Ha még azt is szem előtt tartjuk, hogy a fiatalokorúak gyakran csak rövid ideig tartó idénymunkára alkalmazták és hivatalosan nem jelentették be őket, akkor a Bácskában és Felső-Szerémségben elkönyvelt 10 százalékot, a második világháborút megelőzően korrigálnunk kell, mégpedig felfelé, 10 és 15 százalék közé.

Nagyobb gyárak Vajdaságban

Kifejezetten nagy gyár vagy üzemrészleg nagyon kevés volt Vajdaságban. Elsősorban néhány nagyobb cukorgyárról szólhatunk, egy-két exportra dolgozó malomról, a beočini cementgyárat említhetjük, némely textilipari üzemet, a vrđnīki szénbányát és a rakovica-i kőtörőt. Ezekben a gyárakban az összetett munkaszervezés, a foglalkoztatottak nagyobb létszáma, a munka technológiája, a koncentrált munkásság körében nagyobb fegyelmet, szervezettséget és szakszervezeti szervezkedésre való nagyobb készséget eredményezett.

Vajdaság területén *három cukorgyár volt* (nem számítva a Szivácon¹⁸ épült negyediket, amelyet konkurenciaként építettek a kartellekbe tömörült jugoszláv cukorgyárak ellen, de ez a gyár üzembehelyezése után rövid idő múlva leégett és soha többet nem hozták teljesen rendbe).¹⁹ Jugoszláviában összesen nyolc cukorgyár üzemelt és ezek fedezni tudták az ország cukorszükségletét, sőt kivitelre is termeltek. Az átlagos jugoszláv cukorgyár — nagyságát a számára termő répa föld nagysága és a feldolgozásra kerülő nyersanyag mennyisége alapján határozva meg — nagyobb volt a csehszlovák vagy német gyáraknál.²⁰ Minden jugoszláv cukorgyárnak — a beljeit kivéve — volt cukorfinomítója is, míg Németországban és Csehszlovákiában a cukorgyárak többsége csak nyerscukrot állított elő, amit ezután tovább küldött a finomítóknak feldolgozásra.

A legnagyobb jugoszláv cukorgyárak a vajdaságiak voltak. A naponta feldolgozásra kerülő répamennyiség alapján a cservenkai volt a legnagyobb, csaknem napi 2000 tonnás kapacitással. A nagyságrendben ezután a verbászi és a zrenjanini gyár következett, ahol naponta 1400 tonna répát dolgoztak fel. A további sorrend a következő: Čuprija (1240), Eszék (1110), Belje (1000), Belgrád (780), valamint Usora (510, de üzemén kívül helyezve) és Sivac (118, de leégett).²¹ Tehát a jugoszláv cukorgyárak kapacitásának 50 százaléka Vajdaságban volt.

A jugoszláv cukoriparban az 1928/29. évi idényben összesen 10 383 munkás dolgozott, közülük 4532 a vajdasági cukorgyárakban. Meg kell azonban jegyezni, hogy ilyen nagyszámú munkást a cukorgyárak csak mintegy 100 napon át foglalkoztattak, vagyis a cukorfeldolgozási idényben. Idény után a gyárak szabály szerint csak minden ötödik munkásukat tartották meg. Az állandó és az idénymunkások közötti különbség, a cukorgyárak szempontjából rendkívül nagy volt. Az állandó mun-

kások szakképzettek voltak, nagy százalékarányban voltak közöttük németek, csehek, magyarok és ezek jobban voltak bérezve. A gyárigazgatóság lakást is adott nekik.

Az össz foglalkoztatottak számát tekintve a jugoszláv cukoriparban, így a vajdaságiban is, a munkások 95 százaléka szakképzetlen és csupán 5 százaléka volt szakképzett munkás. A nők a munkásság 15 százalékát alkották. Idényen kívül, a munkásoknak mintegy 20 százaléka maradt meg a gyárban, akik a tisztítást, a gépek javítását végezték, új vezetékeket szereltek be stb. Az állandó munkásokat bérszerződések alapján alkalmazták, az idénymunkások pedig egyéni munkát vállaltak bérszerződés megkötése nélkül, amely biztonságot és jobb lehetőségeket teremthetett volna számukra.²³

A jugoszláv cukorgyárak világviszonylatban is az elsők között hozták létre monopolszövetségüket. A jugoszláv cukorgyárak szakszervezete szabályozta a nyersanyagbeszerzést, a közös áruértékesítési szervezet révén pedig az eladásról is gondoskodott. A termelés szabályozása minden gyár részére biztos helyet szavatolt a piacon, kedvező monopolárak mellett. A cukorgyárosok ilyen jól kialakított szervezete ellen semmit sem tehettek a szervezetlen idénymunkások, és a 4500 vajdasági idénymunkással együtt az ország más cukorgyáraiban dolgozó idénymunkások is ki voltak szolgáltatva a tulajdonosok kénye-kedvének. Az 1931. évi kísérlet, hogy a munkások valamit javítsanak anyagi helyzetükön, sikertelenül, pontosabban a munkások vereségével ért véget.²⁴ Ettől kezdve egészen 1941-ig a vajdasági munkásság nem is próbálkozott az-
zal, hogy a cukorgyárakban sztrájkakciókkal javítson anyagi helyzetén.

A vajdasági malomipar még az Osztrák—Magyar Monarchia idejében jött létre, amikor egyes városok több lisztet igényeltek és fogyasztottak, mint a későbbi Jugoszláv Királyság egyes országrészei vagy tartományai. Így a jugoszláv malomipar egyszeriben túlméretezetté vált, ellene a szomszédos államok magas vámilletékekkel védekeztek, exportálni tehát nem tudott, a hazai piac pedig szűknek bizonyult számára. Konkurencia harc kezdődött. Sok malom tönkrement, mások leégtek, némely pedig 30—50 százalékos teljesítőképességgel dolgozott. Vajdaságban, 1926 elején a kisebb malmok egyesüléssel próbálkoztak és egy lisztárúsítási központ létrehozását kísérelték meg, így biztosítva a termelés és értékesítés monopolizálását. De ez a kísérletük kudarcot vallott.²⁵ Később megalakult a jugoszláv malomipari egyesület, amelynek részben monopolszövetségi szerepe is volt. Az egyesület olykor sikeresen képviselte a nagyobb malmok érdekeit a kereskedelmi és iparügyi minisztérium irányában, különös tekintettel a vámilletéki, szállítási kérdések rendezésére és az új kapacitások megépítésének jóváhagyására.

A vajdasági malmok termelőerejét egyébként jól jelzi egy 1929-ből származó adat, mely szerint a jelzett évben Jugoszláviában összesen 700 motoros- és gőzmalom volt. Közülük 290 exportra is termelt. A gőz-

és motoros malmok napi kapacitása több mint 600 vagon liszt volt. Tartományok szerint ez a következőképpen oszlott meg:

Vajdaság	270 malom, 320 vagon napi kapacitás
Horvátország	225 malom, 160 vagon napi kapacitás
Szerbia	170 malom, 80 vagon napi kapacitás
Többi összesen	35 malom, 40 vagon napi kapacitás. ²⁶

A munkaerő koncentrálttsága a malmokban sokkal kisebb volt, mint a cukorgyárakban. Még a kivitelre dolgozó nagy vajdasági malmokban sem dolgozott több 100 munkásnál. Baltazar Fajt 1827-ben alapított úvidéki malmában, amely a legnagyobbak közé tartozott, 1921-ben két gőzkazán üzemelt, egy gőzgép és több elektromotor. Mindezek naponta 30 000 kg lisztet, búzadarát és korpát tudtak előállítani, vagyis évente 1050 vagonnal. Amikor teljes volt a foglalkoztatottság ebben a malomban, 60—70 ember dolgozott.²⁷ A vajdasági malom többsége lényegesen kevesebb munkással dolgozott. A félkapacitással dolgozó malmokban alkalmazott munkások, a nagy konkurencia, a koncentrálttság hiánya, a malmok csökkent rentabilitása lényegesen kihatott a malomipari munkások helyzetére. Munkanapjuk hosszabb volt a törvényesnél és a kizsákmányolásuk is nagyobb volt, de nemigen tehettek ellene semmit, mert rosszul voltak szervezkedve, gyenge volt közöttük az ágazati kapcsolatok, a munkakeresők pedig évről évre nagyobb nyomást jelentettek, mert minden munkát elvállaltak volna, akármilyen bérért.

Az élelmiszeripar egyéb kapacitásai, mint pl. a sütőipar, mindennek előtt a keksz- és tésztagyárak, a keményítőgyárak, étolajgyárak, sörgyárak, vágóhidak stb. felaprózodtak, kevés, szervezetlen munkást foglalkoztattak, akik osztályérdekeiket, szakszervezeti és bérérdekeiket nem tudták érvényesíteni.

A szerémségi terület, bár iparilag nem tartozott a fejlettek közé, rendelkezett két, sok embert foglalkoztató termelőüzemmel. A beočiini cementgyár a két világháború között a legerősebb vállalat volt az egész Vajdaságban. A világháború előtti időszakban 2500—3000 munkást foglalkoztatott. Európai viszonylatban is a legnagyobb és legjobban felszerelt cementgyárak közé tartozott. Termékeit az egész Balkánon és részben a monarchia területén értékesítette. Saját vasútja volt, amely Beočint Pétervárral kötötte össze. A Szerb—Horvát—Szlovén Királyságban ez a gyár konszernné alakult. A konszernhez tartozott a beočiini mellett még a Zágráb melletti podsusedi és a szerbiai Ralja cementgyártó üzem.²⁸

A beočiini cementgyár a legerősebb cementgyár volt az országban. A cementgyárak másik részét a dalmát cementüzemek alkották. A beočiini cementgyár kapacitása 250 000 tonna portlandcement és 100 000 tonna roman cement volt (ez utóbbit régi technológia szerint gyártották és a piacon már nem volt keresett).

A jugoszláv cementgyárak a beoćini gyárral az élen az elsők között alapították meg a legerősebbek közé tartozó monopolszövetségüket, amely teljességgel uralta a jugoszláv piacot és biztosította a cement kedvező áron történő értékesítését.²⁹ A precíz eladási kvóták a beoćini cementgyárat — és a többi gyárat is — arra kényszerítették, hogy csökkentett kapacitással dolgozzon (egyes gyárak a kartell határozata után be is csukták kapuikat) emiatt csökkent a cementgyárakban foglalkoztatott munkások száma is. A két háború között a beoćini cementgyárban is csökkent a munkások száma és 1000 körül állapodott meg.³⁰ De még a csökkentett létszám mellett is a beoćini cementgyár volt a legnépesebb, tehát a vezető gyár Vajdaságban. Amint a cukorgyárakban, úgy a beoćini cementgyárban is megosztottság volt a munkások között, a szakképzett munkások gyári lakást és magasabb bért kaptak, a szakképzetlen munkások pedig ki voltak szolgáltatva a munkaerő-kínálat ingadozásának, és sokkal kisebb bérért dolgoztak. A beoćini munkások olykori bérharca vagy sztrájkja a cementgyár-tulajdonosok szövetségének erős ellenállásába ütközött és rendszerint nem járt optimális eredménnyel, mert a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság létezése idején a 25 év alatt a jugoszláv cementgyári munkások egyetlen egyszer sem folytattak egységes, az egész cementgazdasági ágazatra kiterjedő sztrájkot vagy bérakciót a gyártulajdonosok erős szövetsége ellen.

A vrdniki állami bánya mintegy 750 munkást foglalkoztatott, a rakovicai kőtörőben és a környező falvakban, Ledinciben és Kamenicán olykor 500 munkás is dolgozott, ami azt jelenti, hogy viszonylag kis területen: Beoćinban, Vrdniken és Rakovicán egyszerre néha 3000 munkás is dolgozott. Szerémségi, de vajdasági viszonylatban is ez a munkásság rendkívüli nagy koncentráltságának számított. Természetes tehát, hogy ezekre nem volt nehéz politikai hatást gyakorolni, terjeszteni közöttük a szakszervezeti és párteszmet.

Az építőipari ágazatban viszonylag a téglá- és cserépipar volt fejlett, különösen Bánátban, de Bácskában is. A húszas évek végén Bácskában és Bánátban mintegy 40 téglá- és cserépgyártó üzemet tartottak nyilván. Ezt a számadatot az újvidéki kereskedelmi-ipari és kisipari kamara jegyezte fel, de azoknak a száma, akik a téglá- és cserépgyártással foglalkoztak, ennél lényegesen nagyobb volt, mert a falvakban gomba módra szaporodtak a rendszerint engedély nélkül dolgozó mezei tégláégetők, amelyek olykor még a téglagyári üzemekkel is konkurráltak. A vajdasági téglá- és cserépgyártók többsége a törpeüzemek sorába tartozott; szerény tőkével és kis hajtóerővel rendelkezett, tízegynéhány munkást foglalkoztatott. A nagyobb vajdasági téglá- és cserépgyárak közé tartoztak a következők: a Bohn testvérek kikindai gyára, amely 550 munkást foglalkoztatott, a becsei téglagyár, körülbelül 250 munkással és az apatini cserépgyár.³² Ezeket a gyárakat még a monarchia idején alapították és termékeiket nemcsak a Vajdaság területén értékesítették, hanem Budapesten és távolabbi városokban is. 1918-tól azon-

ban termékeik idegen piacon történő értékesítését nagyban gátolta a drága szállítás és a környező országok védővámja, aminek következtében a hazai piacon éles konkurrenciaharcra került sor. Emiatt a tégl- és cserépgyárak többsége csökkentette termelését, alig 30—60 százalékos kapacitással dolgozott, miközben termékeik árát is kénytelenek voltak csökkenteni. Így volt ez a harmincas évek kezdetéig. Addigra a nem versenyképes tégláégetők tönkrementek, a többiek pedig sikeres lépést könyvelhettek el azzal, hogy tömörültek tőkés érdekeik megvédésére és megalapították monopolszervezetüket.

A vajdasági tégláégetők kartellje 1930 elején alakult meg, összesen 55 vállalat csatlakozott, s tőkéjük több mint 200 millió dinár volt. A kartell célja az volt, hogy rendezze a nyersanyag közös beszerzését, az értékesítési árat, a fizetés kérdéseit és a külföldre történő szállítást.³³ A vajdasági tégláégetőkben a munkások kizsákmányolása kegyetlen és kíméletlen volt az egymástól elszigetelt munkások pedig — különösen a falusi és mezei apró tégláégetőkben dolgozók — ki voltak szolgáltatva munkaadójuknak. Kísérleteik, hogy bérharccal vagy sztrájkjal szembeszegüljenek, rendszerint kudarcot vallott. A függőleges irányú kapcsolat hiánya a tégl- és cserépgyári munkások körében, szakszervezeti szervezettségük alacsony foka volt a sikertelenség legfőbb oka.

A *textilipar* Vajdaságban, de országos viszonylatban is nagyobb lendületet vett, ám még így is jobbra csak lokális jellegű volt, mert rendszerint csak egy szűkebb körzetnek termelt. A tőke felaprózottsága, a jelentéktelen üzemi hajtóerő, a kislétszámú munkásság jellemezte ezt az iparágat is. Sefer apatini gyapjúfonó műhelyében a konjunktúra idején 450 munkás is dolgozott, de a legkisebb leállás esetén is a munkások számát drasztikusan csökkentették.³⁴ Az újvidéki, állami selyemgyár a konjunktúra idején 350—400 munkást alkalmazott. Vajdaságban az egyik legnagyobb gyár ebben az iparágban Dragan Ristić selyem- és pamutszövet gyára volt, amely a harmincas évek végén átlagosan 600 munkást foglalkoztatott.³⁵ Franjo Brandeker kulai vászongyárában ugyanebben az időben mintegy 250 munkás dolgozott.³⁶ Szerémségben a nagyobb textilgyárak közé tartozott Knebl és Dietrich ejtőernyőt és repülőfelszerelést gyártó üzeme, amelyben 110 munkás dolgozott.³⁷

A kender- és lenipar különösen fejlett volt Vajdaságban, a termelés pedig a második világháború előtti években lendült fel igazán. Az áru nagy részét Németországba szállították a hadiiparnak. A kenderipari központ és egyben a kenderipari börze is Hódságon volt. Hódságon 1906-tól dolgozott a fonal- és kötélgyár, amelynek a két világháború között már 800 lóerős gőzgépe volt és átlagosan 1000-nél több munkást dolgoztatott.³⁸

A bácspalánkai juta- és kendergyárnak 500 lóerős beépített gépei voltak és a gyárban 300, valamint 500 között váltakozott³⁹ a munkások száma. Mindkét gyár az olcsó munkaerőre és a bácskai kenderre alapozta termelését, a vajdasági kender nagyobb hányada azonban mégis

félkész termékként hagyta el a vidéket, úgy ahogy a 120 kis kendergyár elkészítette. Közülük a legtöbb bácskai volt Hódság, Újverbász, Gajdobra, Čeba, Srpski Miletić, Vaska és Bácspalánka környékéről.⁴⁰

A húszas évek közepén a világ kendergyártásában Jugoszlávia a negyedik helyet foglalta el, közvetlenül a Szovjetunió, a Fülöp-szigetek és Olaszország után, de a jugoszláv kender nagy része félkészárúként került a világpiacra, nem pedig végtermékként, mondjuk fonál, kötél, halászháló, zsák stb. formájában.⁴¹

A helyzet áthidalásának szükségességét idejében sugallták az érdekeltek felek, de ezt a kérdést a Jugoszláv Királyság idején sohasem rendezték.⁴²

A gyári kenderfeldolgozással párhuzamosan létezett Vajdaságban a háziipar is, különösen a ruszin és szlovák falvakban, Kucurán 500 szövőgép volt, Ruski Krsturán 1000, Đurđevón 100, Óverbáson 50, Kulpinban 700, Gložaniban 500, Selencsán 500, Kiszácson 500 és Bački Petrovacon 1000—1500 szövőszéken dolgoztak. Ez a kenderfeldolgozó háziipar évente 75 000 zsákot, 110 000 méter vászon és törülköző készítésére volt alkalmas. A termelésnek ezt a módját azonban az illetékesek nem méltányolták, nem támogatták és így a harmincas években hanyatlásnak indult.⁴³

Vajdaságban a textilipari proletariátus többnyire apró kis gyárakban volt alkalmazásban. Viszonylag magas százalékarányát a gyermek- és női munkaerő alkotta. A textiliparnak heves osztályharca úgyszólván sohasem járt sikerrel.

A vajdasági fémipar az öntödékkal együtt a gyengén fejlett iparágakhoz tartozott, amely éppen átmeneti fázisban volt a kisipariból az ipari termelésbe. A nagyobb kapacitású üzemek közé tartozott a Kramer fivérek újvidéki drótárugyára, amelyet 1919-ben költöztettek át Szegedről Újvidékre, és amely a tíz munkást foglalkoztató kis műhelyből a harmincas évek végéig (a háborús konjunktúra idején) 300 munkást foglalkoztató gyárrá fejlődött. A Bohn testvérek kikindai öntödéje és gépgyára 260 munkást foglalkoztatott, a zrenjanini kazán-, gép- és termotechnikai cikkeket gyártó üzem pedig 250 munkást.⁴⁴ A vajdasági fémfeldolgozó üzemek jelentős hányada különféle kartellekbe tömörült (drótáru, szögek, lakatosáru, öntödék stb.). Ily módon sikeresen ellenálltak a munkások bérharcos követelményeinek, sztrájkjainak. A tőkés, azaz a munkaadók szervezkedése jobb volt, mint munkásaiké a szakszervezetekben.

Az említésre érdemes vajdasági gyárak közé sorolható az első pancsovai üvegyár, amely 1932-ben kezdte meg termelését és a 30 tisztviselő mellett 220—240 munkást foglalkoztatott.⁴⁵ Majdnem ugyanebben az időben létesült Pancsován a villanyégőgyár is. Gépeinek ereje 75 lóerő volt és harmincan dolgoztak benne. Ez a gyár 1939-ben évente már 1 250 000 villanyégőt gyártott.⁴⁶ Az első vegyipari társaság a szabadkai Zorka volt. 1908-ban kezdte meg üzemelését, mint műtrágya- (szuper-

foszfát) és kénsavgyár, de igazi lendületet fejlődése a Jugoszláv Királyság idején kapott. 1939-ig jelentősen kibővítette áruválasztékát is. A munkások száma 100 és 300 között ingadozott, a konjunktúrától függően. A gyár a kartellszervezetbe tömörül ugyanúgy, mint a pancsovai üveg- és villanyégőgyár.⁴⁷

Szerémség ipari vállalatai közül még csak a mitrovicai gőzfűrésztelepet érdemes megemlíteni (furnérlemezt, sperlemezt és parkettát is gyártott). Több mint 300 munkást foglalkoztatott. A sorhoz tartozik még a jugoszláv szőrmeipar indijai üzeme, mintegy 150 munkással.⁴⁸

A villanyáramot a meghajtáshoz és világításhoz a gyárak jelentős hányada tulajdon erőforrásból kapta. A többieket a végsőkig felaprózott és rosszul felszerelt vajdasági villanyerőipar látta el árammal. Bácskában és Szerémségben a harmincas években 18 villanyerőmű dolgozott, Bánátban pedig 25. Közülük csak egy, az újvidéki erőmű foglalkoztatott körülbelül 200 munkást, míg a többiek átlagosan 10 munkással dolgoztak. Általában véve jellemző Vajdaságra és az egész országra, hogy a villanyenergiát kis és nem rentabilis erőművekben termelték. Az ilyen erőművek oszakis drága áramot szolgáltathattak, amivel tulajdonképpen megnehezítették az ország iparosítását, mert a drága áram miatt csökkent a vállalatok versenyképessége azokkal a külföldi cégekkel szemben, amelyek nagy és jól felszerelt hőerőművekből merítették energiaszükségletüket, sokkal kedvezőbb áron.⁴⁹

A kisipar fejlődése Vajdaságban

A vajdasági kisipar fejlődési üteme nagyjából azonos az iparosítással. A harmincas évek végén Vajdaságban körülbelül 35 000 kisipari műhely volt. Ez a számadat, az 1918. évihez viszonyítva 40—45 százalékos növekedést jelent.⁵⁰ Évente átlag 600 új kisipari műhely nyílt meg. A számadat figyelemre méltó, mivel az agrárkrízis és a lakosság nagy szaporulata miatt növekvő munkanélküliség idején a kisipar ezeknek nyújtott elhelyezkedést.

Mint az ipar, így a kisipar is jórészt a mezőgazdasághoz kapcsolódott. A kézműipar 49 százaléka volt szorosan a mezőgazdasággal kapcsolatban, vagy úgy, hogy kellékeket gyártott számára, vagy úgy, hogy mezőgazdasági nyersanyagot dolgozott fel.

A Bácskában és Felső-Szerémségben a kisiparosok által foglalkoztatott 12 000 munkás közül legnépesebb az asztalosmunkások csoportja volt, 1441 munkással, utánuk a kovácsok következtek 1421, a hentesek 1124 és a pékek 1043 kisipari munkással.⁵¹

A kisiparosoknak csak 3,35 százaléka használt műhelyében gépi hajtóerőt, rendszerint azokban a tevékenységi ágazatokban, ahol a munkát nem végezheték enélkül. Az összesen 3108 lóerő kitevő erőgépekből, Bácska és Felső-Szerémség kisiparában 703 lóerőt az asztalosműhelyek-

ben, 712 a darálóokban és mindössze 264 lóerőt a malmokban használtak.⁵² Amint ebből is kitűnik, a kisiparban is az olcsó munkaerő képezte a legfőbb hajtóerőt.

Rendkívül fontos tényként könyvelhetjük el, amire forrásmunkánk szerzője is utal, hogy a kisipar Bácskában és Felső-Szerémségben 25 százalékkal több segédszemélyzetet foglalkoztatott, mint az ipar (15 000: 10 000), ami mindenképpen a vajdasági táj viszonylag fejletlen iparára utal a két világháború közötti időszakban. Másfelől nem szabad szem elől téveszteni azt a körülményt sem, hogy a kisiparban foglalkoztatott segédszemélyzet 50 százalékát 12 és 18 év közötti fiatalok képezték, akik munkájukért kaptak is meg nem is bért. Többségük a lakásért és élelemért dolgozott, munkájával fizetve meg a mesteri tudást, amelyet így megszerezhetett. Csakhogy igyekezetük sokszor nem járt eredménnyel, mert az inasokat sokszor előbb elbocsátották, mint ahogy mesterlevelüket megszerezték volna.⁵³

Az ipari munkásság egy része éppen az ilyen „inasokból” tevődött össze, akik elbocsátásuk után tartósan vagy legalább ideiglenesen valamelyik gyárban próbálták megkeresni kenyerüket.

A bácskai és felső-szerémségi kézműipar szerepét mutatja az az adat is, amely szerint az összlakosság 9 százaléka kisipari tevékenységgel biztosította egzisztenciáját (a számadat tartalmazza a családtagok számát is). Olyan százalékarány ez, amelyet nem hagyhatunk figyelmen kívül Vajdaság általános gazdasági-szociális képének rekonstruálásakor.

A kereskedelem a két háború közötti periódusban

A kereskedelmi üzletek számának adatai szintén Bácska és Felső-Szerémség területére vonatkoznak, Bánát nélkül. A nagy gazdasági válság végén, tehát 1934-ben, az említett területen 10 008 bolt volt, vagyis 1000 lakosra kb. 11 üzlet jutott.⁵⁴ A második világháború előtti években ez a szám enyhén növekedett, vagyis 11 794-re emelkedett a boltok száma, amelyek összesen 2413 segédet, illetve 1161 tanulót alkalmaztak.⁵⁵

Az a tény, hogy a boltokban rendkívül alacsony létszámú segédszemélyzetet alkalmaztak, a kereskedelem felaprózottságára utal, amelynek legfőbb jellegzetessége az áru lokális elosztása volt. A tartomány legerősebb kereskedelmi központja Újvidék volt 1945 üzlettel és ezekben 644 segédet, valamint 250 tanulót alkalmaztak.⁵⁶

A kereskedelem sokkal-fejlettebb volt a városokban, mint a falvakban. Amíg a városokban minden 54 lakosra jutott egy bolt, addig falun 97 lakosra jutott egy-egy kereskedés.⁵⁷

Bácska és Felső-Szerémség lakosságának számához viszonyítva a kereskedelemben foglalkoztatott 15 370 személy az aktív lakosság 1,7 százalékát képezte. Kereskedelemből élt meg az összlakosság 3,4 százaléka.

A városokban az aktív lakosság 2,7 százalékát foglalkoztatta a kereskedelem, a falu lakosságának pedig mindössze 1,2 százalékát. Ez az adat arra utal, hogy a kereskedelem sokkal inkább fűződött a lakosság települései tömörüléséhez, mint mondjuk a kézműipar.⁵⁸

Közlekedés 1918 és 1941 között

1918-ban Vajdaság viszonylag sűrű vasúti hálózatot kapott örökségbe. Minden 100 négyzetkilométerre 8,6 kilométer hosszúságú vasút jutott.⁵⁹ Az európai mércékkel mérve is jó átlagnak számított, mert abban az időben Belgiumban például 36,5, Angliában 16, Dániában 11,5, Ausztriában 8, Svájcban 14 kilométer hosszúságú vasút jutott minden 100 négyzetkilométerre.⁶⁰ Országos viszonylatban az arány rosszabb volt, mint Vajdaságban: Szlovéniában 7, Szerbiában mindössze négy kilométer vasút volt 100 négyzetkilométeren.⁶¹

1941-ig Vajdaságban összesen 1800 kilométer hosszúságú vasúthálózat épült ki. Ennek azonban aránytalanul nagyobb része még 1918 előtt megépült. A két háború közötti időszakban alig 50 kilométerrel bővült a hálózat, habár a vajdasági gazdasági körök állandóan a vasúthálózat bővítését szorgalmazták. Sőt nemcsak a vasúthálózat bővítését követelték a vajdaságiak, hanem a vasút funkcionális összeköttetését az ország más vidékeivel, úgymond a hátországgal. Vajdaság vasúthálózata ugyanis — mivel a monarchia idejéből örökölte — a monarchia nagy központjai, Budapest és Bécs irányába gravitált. Majdnem valamennyi vasútvonal észak-dél irányban haladt, rendkívül megnehezítve ezzel az áru nyugatról keletre, vagy keletről nyugatra szállítását.⁶² Bánát emiatt szinte teljesen el volt szigetelve az ország nyugati és déli vidékeitől, de Bácska és Szerémség összeköttetései is rosszak voltak. A vajdasági ipar képviselői olyan vasúthálózat megépítését követelték, amely megszüntetné ezt a helyzetet, ezenkívül több híd építését is szorgalmazták a Dunán, Tiszán és Száván az ország más vidékeivel való összeköttetés javítása érdekében. Sürgették a Kovin és Smederevo, a Pancsova és Belgrád, de más dunai hidak megépítését is, amelyeknek nagy többsége csak a hatvanas—hetvenes évek idején, a szocialista Jugoszláviában épült meg.

A vasút a munkásmozgalom szempontjából is fontos szerepet játszott, mert átlagosan 8—11 ezer hivatalnokot és munkást foglalkoztatott, ami, tekintettel a munkásosztály kis létszámára, viszonylag nagy számnak számított.⁶³

Az ország más vidékeihez viszonyítva Vajdaságnak voltak ezenkívül a legfejlettebb vízi útjai is. Vajdaság területén 358 km volt a Duna és 161 kilométer a Tisza hajózható szakasza, ezenkívül 118 kilométer a nagycsatornán és 70 kilométer a kiscsatornán, továbbá 70 kilométer a Bega csatornás részén is hajózható volt. Összehasonlításkeppen közöl-

jük csak az adatot, mely szerint 1937-ben az újvidéki kereskedelmi, ipari és kézműipari kamara területén (Bácska és Felső-Szerémség) a dunai áruforgalom 612 950 tonnát, a tiszai 248 957 tonnát, a nagycsatornai 165 856, a kiscsatornai pedig 12 688 tonnát tett ki.⁶⁴

A teherautóval történő áruszállítás a két háború közötti időszakban olyan jelentéktelen volt, hogy számra sem érdemes. A jó aszfaltutak hiánya, illetve a rossz útviszonyok gátolták a jugoszláviai, így a vajdasági autós forgalom kibontakozását. Innen eredően gyermekcipőben járt még az autóbusszközlekedés is. Bácskában a háború előtt 693, Bánátban pedig mindössze 251 kilométeren közlekedhettek autóbusszok.

A nyersanyag, főleg a mezőgazdasági termékek szállítását, általában fuvarozók végezték. A kocsikat jórészt lovakkal, néha ökrökkel vontatták. A szállításnak ez a módja sokkal olcsóbb volt a vasúti szállításhoz képest. Ha például a malmok vasúton szállították árujukat, csupán a ki- és átrakodási költségek többletét kellett kifizetni, mint ha fuvarozókkal szállították volna. A fuvarozók a gabonaszállításnál olyan konkurrenciát képvisáltak a vasút számára, hogy a bánátság területén 1935-ben be is tiltották a gabonatermékek ily módon fuvarozását.⁶⁶

Az újvidéki munkásság szociális struktúrája 1935-ben

A tartományi székváros foglalkoztatottjainak strukturális adatai ékeesen igazolják mind az ipari fejlettség fokát, mind pedig a munkásmozgalom erejét. Az erről szóló adatok már rendszerezve vannak, mégpedig az 1935. évi források alapján, tehát azt az állapotot jelölik, amikor a hosszú, az 1930–1934-ig tartó gazdasági válság után, 1935-ben ismét fellendült az ipar és ezzel együtt a foglalkoztatás is növekedett.

Nézzük Újvidék helyét az akkori adminisztrációs egységek (bánóságok) székhelyének jegyzékén:

Bánásági székhely	Férfiak	Nők	Össz. foglalkoztatott
Banja Luka	2 296	691	2 987
Cetinje	594	111	705
Ljubljana	9 712	8 756	18 468
Niš	4 358	1 488	5 846
Újvidék	8 885	4 838	13 693
Szarajevó	8 785	4 135	12 920
Szkopje	5 775	1 667	7 742
Split	6 012	2 292	8 304
Zágráb	31 364	23 093	54 457

A bánásági székhelyeken alkalmazott foglalkoztatottak létszámáról szóló adatok szerint a legnépesebb munkásosztálya Zágrábnak volt, és

utána Újvidék következett. Természetesen Belgrád, amely itt nincs kimutatva, Zágráb és Újvidék előtt járt, de akkor is jelentős tény, hogy a második világháborút megelőző években Újvidék volt nagyság szerint a harmadik proletárváros az országban. Persze azt is meg kell jegyezni, hogy a munkások száma magasabb lehetett, mert a munkabiztosítótól származó adatok csak azokra a munkásokra vonatkoznak, akik biztosítást kötöttek. Ugyanakkor ismeretes előttünk az is, hogy a munkaadók nemigen tettek eleget kötelezettségüknek, vagyis nem jelentették be a munkásokat. A bejelentettek listáján ezért mindig kevesebben voltak, mint ahányan tényleg dolgoztak egy-egy munkáltatónál. A munkaadó ily módon is extraprofithoz jutott. Ez azt jelenti Újvidék esetében, hogy az 13 693-as számadatot korrigálni kell, mégpedig felfelé, úgy 15 000-ig, 16 000-ig.

Újvidék 100 lakosa közül körülbelül 21 százalék, tehát minden ötödik személy volt munkaviszonyban.

A foglalkoztatottaknak csaknem egyharmada, pontosabban 31,16 százaléka a kisiparban dolgozott, az ipar a munkások egyötödét, 19,27 százalékát, a kereskedelem 15,72 százalékát foglalkoztatta, az alkalmazottak 15,64 százaléka pedig házicseléd és szolga volt.

A többi területen már lényegesen csökken a bérért dolgozók aránya. Hivatalnokok és egyéb szabad foglalkoztatásúak 6,06, a vendéglátóipari munkások 4,76, a forgalomban dolgozók 3,58, a pénzintézetekben dolgozók 2,52, a közigazgatásban 0,74 százalékot tett ki a foglalkoztatottak aránya. Legkisebb a mezőgazdasági munkások arányszáma volt, mindössze 0,55 százalékát alkották a főváros munkásságának. Ebben a tevékenységi ágazatban „mellőzték” ugyanis leginkább a munkások kötelező bejelentését, mentesülve ezzel a szociális járulékok fizetésétől.⁶⁸

Újvidék egyes iparágaiban a következőképpen alakult a foglalkoztatottak száma:

Iparág	A foglalkoztatott munkások száma		
	férfiak	nők	összesen
ipar	1825	814	2639
kisipar	3415	852	4267
kereskedelem	1694	459	2153
vendéglátóipar	379	272	651
pénzügyintézetek	266	79	345
közlekedés	469	21	490
közigazgatás	88	14	102
szabad foglalkozású	538	291	829
házicseléd és szolga	126	2016	2142
mezőgazdaság	55	20	75 ⁶⁹

Újvidék munkássága között 1038 hivatalnok és 474 hivatalnoknő, 4133 szakképzett munkás és 559 szakképzett munkásnő, továbbá 1240 inas, 351 tanuló, 2444 szakképzetlen munkás és 3454 szakképzetlen munkásnő volt.

Újvidék munkásosztályának legtömegesebb hányadát a szakképzetlen munkások képezték, százalékban kifejezve 43,07 százalékát.

A feljegyzett adatok között van még egy, amely fontos tényezőkre utal. Újvidék munkásosztályának nagy része a fiatalok kategóriájába tartozott. A foglalkoztatottak közül 11 257 személy vagyis 82,21 százalék még nem töltötte be 40. életévét.

Elterjedt gyakorlat volt, hogy a vállalatokban, műhelyekben és üzletekben alkalmazott fiatakorúakat nem jelentik be a biztosítónál. Az újvidéki munkásbiztosító hivatal adatai szerint sok fiatal volt alkalmazásban.

126 munkás volt 13 évnél fiatalabb, 77 fiú és 49 kislány; 877 munkás volt a 14. és 15. életéve között (522 fiú és 355 lány); a 16—19 éves fiatalok közül 1633-an dolgoztak (1002 férfi és 631 lány). A 20 és 29 év közötti munkások száma 5349 volt (3130 férfi és 2219 nő). 3272 munkás volt 30—39 év között (2317 férfi és mindössze 955 nő). A 40—49 évesek közül 1548-an dolgoztak, köztük 1119 férfi és 429 nő. Az 50 éven felüliek foglalkoztatása hirtelen esik. Ebből a kategóriából csak 666 személy dolgozott, mégpedig 497 férfi és 169 nő. A 70 éven felüliek közül 51 személy dolgozott, 45 férfi és 6 nő, 80 éven felül viszont már csak hárman voltak munkaviszonyban, két férfi és egy nő.⁷⁰

Újvidéken 2636 20 évnél fiatalabb személy dolgozott, ami a foglalkoztatottaknak 19,25 százalékát, vagyis kb. egyötödét teszi ki. Ez igen magas számarány, amelyet, mint már említettük, csakis felfelé kellene kerekíteni. A munkások legnagyobb hányadát a 20 és 30 év közöttiek adták, százalékarányuk 39,06 százalék

A munkások többsége napi 24 dinárnál kevesebbet kapott. A foglalkoztatottaknak 58,02 százaléka, vagyis 7945 személy tartozott ebbe a kategóriába. A nők közül 3913 személy keresett napi 24 dinárnál alacsonyabb bért, és mindössze 925 nő munkabére volt nagyobb 24 dinárnál. A nők keresetét bemutató adat önmagában is elegendő ahhoz, hogy rámutassunk, miért volt olyan magas a női foglalkoztatottak aránya. Ahogyan a fiatakorúaknál, úgy a nők alkalmazásával is könnyebben jutottak extraprofithoz a munkáltatók, amivel tovább fokozták a munkásság kizsákmányolását. Az újvidéki foglalkoztatottak keresetének táblázatát részletesen is bemutatjuk, mivel pedig fontos tényezőnek tartjuk, az alábbiakban közöljük a részletes táblázatot:

Munkabérek	A foglalkoztatottak létszáma		
	férfiak	nők	összesen
8 dinárig	1390	460	1850
8 és 9,60 din. között	20	55	75
9,61 és 11,60 din. között	126	420	546
11,61 és 14 din. között	360	404	764
14,01 és 16,80 din. között	554	1778	2332
16,81 és 20 din. között	991	472	1463
20,01 és 24 din. között	591	324	915
24,01 és 28,80 din. között	669	252	921
28,81 és 34 din. között	854	191	1045
34,01 és 40 din. között	843	152	995
40,01 és 48 din. között	549	109	658
48 dináron felül	1908	221	2129

A fenti szám adatok alapján bizonyosságot nyer, hogy Újvidéken a foglalkoztatottaknak 16 százaléka keresett 48 dináron felül, pontosabban 2129 személy. E szerencsések kategóriájába 1908 férfi és mindössze 221 nő tartozott, vagyis 4,57 százalék. A legtöbb asszony naponta 14 és 16,80 dinárt keresett. Ebbe a kategóriába 1780 nő tartozott, más szóval a női alkalmazottak 36,75 százaléka. Az ipari munkásság 56,95 százaléka, vagyis 1503 foglalkoztatott keresett naponta 24 dinárnál többet, 43,05 százaléka pedig ennél kevesebbet (1136 dolgozó). A férfiak közül 1316, vagyis 72,11 százalék keresett több mint 24 dinárt naponta, ennél kevesebbet pedig 509-en, az össz férfidolgozó 27,98 százaléka. A nők esetében fordított volt az arány, 77,03 százalékuk, 627-en kerestek kevesebbet, mint 24 dinárt naponta, 187 dolgozó nő, a női foglalkoztatottak 22,97 százaléka pedig ennél többet.

Az újvidéki ipari dolgozók megoszlása a napi kereset alapján:

Napibér	A foglalkoztatottak száma		
	férfiak	nők	összesen
1	2	3	4
8 dinárig	70	83	153
8,01 és 9,60 dinár között	4	19	23
9,61 és 11,60 dinár között	14	51	65
11,61 és 14,00 dinár között	74	131	205
14,01 és 16,80 dinár között	62	110	172
16,81 és 20,00 dinár között	156	147	303

1	2	3	4
20,01 és 24,00 dinár között	129	86	215
24,01 és 28,80 dinár között	146	78	224
28,81 és 34,00 dinár között	225	33	258
34,01 és 40,00 dinár között	222	25	247
40,01 és 48,00 dinár között	216	18	234
48,00 dinár felett	507	33	540

Ha figyelembe vesszük a foglalkoztatottak ipari ágazatonkénti megoszlását, akkor Újvidéken legtöbben a fémiparban dolgoztak, összesen 806-an, vagyis az össz ipari dolgozó 30,54 százaléka. A fém- és gépiparban a foglalkoztatottak többsége férfi volt, 706, illetve 38,68 százaléka az összes férfi dolgozónak, míg a legtöbb nő a textiliparban dolgozott, 309, illetve az össz női foglalkoztatottak 37,96 százaléka.

Az egyes iparágakban a munkásság szám szerinti megoszlása a következő:

Iparág	A foglalkoztatottak száma		
	férfiak	nők	összesen
Épületanyaggyártó és építőipar	195	25	220
Fémipar	706	100	806
Vegyipar	185	86	271
Elektrotechnikai- és villamosipar	125	3	128
Textilipar	203	309	512
Papír- és papírfeldolgozó ipar	37	90	129
Erdőgazdaság és faipar	178	65	243
Élelmiszeripar	114	83	197
Monopolipar	25	6	31
Készruhaipar	9	39	48
Különféle	46	8	54

Noha ezen a táblázaton fel vannak tüntetve azok a dolgozók is, akik nem sorolhatók az ipari munkásság közé, mint például egyes élelmiszer-, készruhakészítő és monopolipari szakmák, ez a táblázat az említett hiányosság ellenére is figyelemre méltó. Még valami hiányzik a táblázatból, nincsenek feltüntetve a nyomdaipari dolgozók, mivel — legalábbis a SOZUR mércéi alapján — Újvidéken ez a tevékenység

egyes üzemekben gyári szinten létezett. Mivel ezek a munkások nincsenek feltüntetve, így ha pontosan akarjuk rekonstruálni a helyzetet, akkor néhány számadatot módosítani kell, illetve kiegészíteni.

Végezetül az ipari munkásságot illetően hátra maradt még néhány adat ismertetése. Az újvidéki ipar 223 tisztviselőt foglalkoztatott (8,45%), 929 szakmunkást (35,20%), ebből 843 férfit és 86 nőt, 1410 szakképzetlen munkást, vagyis a foglalkoztatottak 53,43 százalékát (755 férfit és 655 nőt). A segédek száma 77 volt, (vagyis 2,92), és pedig 56 férfi és 21 nő. Mindez ismételtén bizonyítja, hogy az ipari munkásság többsége szakképzetlen dolgozókból tevődött össze, azokból tehát, akik *gyengén voltak fizetve*.⁷¹

Újvidék iparosműhelyeiben összesen 4267-en dolgoztak, 3415 férfi (80,03%) és 852 nő (19,97%). Az iparosok többsége fiatal volt. Legnagyobb hányaduk 40 évnél fiatalabb, 3735-en, vagyis 87,53 százalékuk. Úgyszintén sokan közülük fiatalok voltak még, 1342-ben 20 éven aluliak, vagyis 31,45 százaléka a kisiparban dolgozóknak. 46 személy 13 évnél fiatalabb volt, 465 pedig 13 és 15 év közötti korosztályú.⁷²

A kisiparban foglalkoztatottak többsége gyengén volt fizetve, 2890-en kevesebbet kerestek 24 dinárnál naponta, vagyis az össz foglalkoztatottak 67,73 százaléka. A legtöbben a szabószakmában dolgoztak, 555-en, 318-an az építkezéseken, 330 borbély és fodrász volt, 214 pék, 214-en cipészműhelyben, 193-an nyomdában, 183-an asztalosműhelyben dolgoztak, a falazó- és stukatológymunkások száma pedig 202 volt.⁷³

Az újvidéki kereskedésekben 2153-an dolgoztak, 78,68 százalékuk férfi volt. Többségük fiatalabb volt 40 évnél, 82,68 százalékuk. 448-an (20,81 százaléka az össz foglalkoztatottnak) 20 évnél fiatalabb volt. Keresetük lényegesen jobb volt, mint az ipari és a kisipari dolgozóké. Naponta 24 dinárnál kevesebbet 974-en kerestek, (45,24%), ennél többet pedig 1179-en (54,76%). A kereskedésekben foglalkoztatottak 14,91 százaléka, szám szerint 321-en segédek voltak. 937 szakképzett dolgozó volt, vagyis 43,52 százalék, a szakképzetlenek száma 487 volt (22,62%). 18,95 százalékuk, 408, tisztviselő volt.⁷⁴

Összefoglaló

Vajdaság lakossága számára az SZHSZ Királyság megalakulása kivételes jelentőségű esemény volt, a Habsburg-monarchia elnyomása alóli felszabadulást jelentette, melynek idején a vajdaságiak a periferián élők tengődésére ítéltettek, kiváló piacként szolgáltak az ipari termékek értékesítésére, a földművelés útján pedig olcsó nyersanyagot biztosítottak a monarchia gyáripara és kereskedelme részére. A monarchia idején a csekély ipari fejlődés elsősorban a *kivételesen termékeny földnek* és az itt élők rendkívüli szorgalmának köszönhető. Az új állam reményt keltett tartományunk népeiben, fényesebb gazdasági perspektívát ígért,

mint a függőség vagy az az önállóság, amelyet egy nép egymagában elérhetett volna. Az egyesülés és a vámilleték által védett egységes piac megteremtése új hajtóerőt jelentett az iparosítás számára. Az, hogy az iparosítás mégis lassan haladt, a gazdaság új körülményekhez való alkalmazkodásával, valamint a kapitalista társadalmi rend hatékonyságával magyarázható.

A Jugoszláv Királyságban Vajdaságnak alkalmazkodnia kellett a fejletlen belső piachoz, a protekcionizmus útján történő iparosítás favorizálása, vagyis az ipari termékek magas vámilletékekkel történő megvédése pedig Vajdaság számára az árollók megnyitását jelentette a mezőgazdasági termékek rovására és a jövedelem átömlesztését erről a vidékről más területekre. Amennyiben szem előtt tartjuk, hogy 1918 előtt a finansziális nagytőke a jugoszláv területeken kívül formálódott, akkor érthető, hogy a nagy gazdasági ambíciókhoz hiányzott a beruházáshoz szükséges tőke. A jugoszláv gazdaság kedvező feltételei így csak a szocialista forradalom győzelme után bontakoztak ki teljességükben.

1918—1941-ig Vajdaságban bizonyos iparágak, mindenekelőtt az élelmiszeripar permanensen stagnált. A túlméretezett malomipar elveszítette az európai piacot, a hazai viszont szűknek bizonyult számára. A cement, a téglá- és cserépgyártó ipar ugyancsak csökkentett kapacitással dolgozott, de a cukoripar, amely időközben korszerűsítette eszközeit, sem használta ki teljesen kapacitásait, mert a hazai piac kevesebb cukrot igényelt, mint amennyit a gyárak elő tudtak állítani.

A textil- és fémfeldolgozó ipar érezhető haladást ért el, az üzemek nagy része azonban az osztrák, a magyar, a csehszlovák és német gyárosok amortizálódott és félig leírt gyárainak Jugoszláviába történő áttelepítésével jött létre. Ezek a gyárak így egyszeriben „jugoszláv” üzemekké váltak, áthidalták a vámilleték támasztotta nehézségeket és a konkurenciától is mentesültek. Az olcsó jugoszláv munkaerőt kihasználva nagy extraprofitra tettek szert, amit azután szépen elvittek az országból.

Vajdaság húszéves iparosítása tehát nem járt valami fényes sikerrel. 390 ipari beruházás, 442,28 millió dináros összbefektetés, vagyis létesítményenként átlag 1,3 millió dinár, ezt eredményezte az említett iparosítás.⁷⁵

A termelőerők java része a két évtizedig tartó iparosítás után is a vajdasági mezőgazdaságban és élelmiszeriparban maradt, amelyet a textilipar követett a listán, majd a villanyerőmű-központok következtek. Az ipari létesítményeknek kis híján a fele az élelmiszeriparhoz tartozott, ennek is nagy részét a malmok alkották, amelyek a tőke szempontjából intenzív vállalkozásnak számítottak, de nem így a munka szempontjából is, hiszen kis létszámú munkást foglalkoztattak.⁷⁶

A százegynéhány textilipari üzem felaprózott iparágnak számított, amelyben a tőke nem haladta meg a 3 millió dinárt sem. Ebből az iparágból mindössze öt üzem rendelkezett 5 és 10 millió dinár közötti

tőkével, és csupán három üzemnek volt 10 milliós összegnél nagyobb tőkéje.⁷⁷

Vajdaság iparosítása a munkaerő százalékarányban történő növekedését illetően nem ért el előrehaladást. Amíg például Szlovéniában 1918-tól 1938-ig a munkahelyek száma 21,58 százalékról 24,58 százalékra, a belgrádi körzetben 7,45 százalékról 10,22 százalékra növekedett az országban lévő össz munkahelyek számához viszonyítva, addig Vajdaságban visszaesés volt tapasztalható, mert részaránya a jugoszláv munkahelyek összegében az 1918. évi 21,18 százalékról 1938-ig 18,97 százalékra csökkent.⁷⁸ Az említettek miatt a munkanélküliség állandó fájó pontja volt tartományunknak, a munkaerő piacra gyakorolt állandó nagy nyomása viszont alacsony munkabéreket eredményezett. A szétforgácsolt, felaprózott munkás-szakszervezeti mozgalommal és az illegálisba kényszerített JKP-vel szemben leginkább a monopolista szövetséggel jól megerősített és egymással szoros egységben lévő tőkések álltak, akik rendkívül energikusan szálltak szembe Vajdaság munkásosztályának próbálkozásaival, hogy bérharc vagy sztrájkok útján javítson a helyzetén.

Az ország iparosításának égető kérdéseit és a munkásosztály helyzetének javítását végül is a győzedelmes szocialista forradalom valósította meg, amely eddig nem tapasztalt ütemű országos ipari fejlődést eredményezett és gyökerében megváltoztatta a munkásság politikai és anyagi helyzetét.

Jegyzetek

¹ Dr. Teodor Avramović: Privreda Vojvodine od 1918. do 1929/30. godine s obzirom na stanje pre prvog svetskog rata. Újvidék, 1965.

² Dr. Arpad Lebl: Beočinska Kaja. Újvidék, 1959.

³ Dr. Milenko Palić: Albus, tvornica sapuna i hemijskih proizvoda. Újvidék, 1967.

⁴ Dr. Đerđ Gal: Karteli u jugoslovenskoj industriji za preradu gvozdene žice. Újvidék, 1980.

⁵ Milivoje Savić: Naša industrija, zanati i trgovina I—XII.

⁶ Dr. Slavko Stanić: Privreda Vojvodine, prikaz njene strukture i njenog privrednog razvoja. Újvidék, 1939.

⁷ Vojvodina 1944—1954. Újvidék, 1954. Lásd Julije Sefer: Privredni razvitak Vojvodine, 66—67

⁸ Lásd ugyanott

⁹ T. Avramović, idézett mű, 56.

¹⁰ Lásd ugyanott

¹¹ Lásd ugyanott, 132—133

¹² Lásd ugyanott, 134—135.

¹³ Dr. Slavko Stanić: Privreda Vojvodine, prikaz njene strukture i njenog privrednog razvoja. Újvidék, 1939., 18.

- 14 Lásd ugyanott
- 15 Lásd ugyanott, 19
- 16 Lásd ugyanott
- 17 Lásd ugyanott
- 18 Privreda Vojvodine u 1926. godini. Trgovačko-industrijska i zanatska komora u Novom Sadu, Újvidék, 1927., 147—148
- 19 Milivoje Savić: Naša industrija i zanati. Szarajevó, 1922., 104—105.
- 20 Dr. Artur Hendel: Veličina fabrika i tehničko stanje pogona u našoj industriji šećera. Narodno Blagostanje, 1930. V. 10. Az 1926/27. évi idényre a viszonyok a következők: Jugoszlávia 699 911q, Németország 425 548q, Csehszlovákia 410 065q.
- 21 Lásd ugyanott
- 22 Dr. Artur Hendel: Položaj radnika u našoj industriji šećera. Narodno Blagostanje, 1930. július 12.
- 23 Lásd ugyanott
- 24 Narodno Blagostanje 1931. X. 3. és 10.
- 25 Privreda Vojvodine u 1928. godini. Trg. ind. zan. kom. Novi Sad, 1927., 103
- 26 Arhiv Jugoslavije (a továbbiakban AJ), Fond ministarstva trgovine i industrije (MTI) 65. 300. doboz
- 27 AJ, MTI, 65., 309—915
- 28 AJ, MTI, 65., 318—941
- 29 Đerd Gal: Prilog pitanju razvitka „Beočinske Kaje” i jugoslovenske industrije cementa. Istorijski glasnik 1963/3.
- 30 Deset godina Kraljevine SHS. Spomen knjiga, Zemun, 1928. Lásd a Beočinska fabrika cementa című cikket.
- 31 Branko Bogojevac: Šematizam industrije Dunavske banovine. Belgrád, 1940., 10
- 32 Lásd ugyanott 53, 118. lap, valamint Privreda Vojvodine u 1929. godini, az Újvidéki Ipari Kereskedelmi és Kisipari Kamara kiadásában, Újvidék, 1930., 281
- 33 Narodno Blagostanje 1930. március 15.
- 34 M. Bogojevac, i. m. 15
- 35 Lásd ugyanott, 64
- 36 Lásd ugyanott, 52
- 37 Lásd ugyanott, 42
- 38 AJ, MTI 65—330—960
- 39 B. Bogojevac i. m. 18
- 40 AJ, MTI 65—330—960
- 41 Privreda Vojvodine u 1926. godini. i. m. 138—143
- 42 Lásd ugyanott
- 43 AJ, MTI 65—330—960
- 44 B. Bogojevac i. m. 58, 78, 119 — AJ, MTI 65—320—944/945
- 45 Industrija prozorskog stakla u našoj državi. Industrijska odbrana br. 7/1935. — AJ MTI 65—447—1164
- 46 Proizvodne snage NR Srbije, i. m. 414
- 47 Lásd ugyanott, 439. — AJ, MTI 65—304—919
- 48 B. Bogojevac i. m. 91
- 49 S. Stanić i. m. 20 és 25

- 50 Lásd ugyanott 27
- 51 Lásd ugyanott 27, 28
- 52 Lásd ugyanott 31
- 53 Lásd ugyanott 33
- 54 Narodna Blagostanje 1935. III. 9.
- 55 S. Stanić i. m. 34
- 56 Lásd ugyanott
- 57 Lásd ugyanott 35
- 58 Lásd ugyanott 37
- 59 Privreda Vojvodine u 1929. godini, i. m. 172
- 60 Privreda Vojvodine u 1927. godini, i. m. 27
- 61 Vojvodina znamenitosti i lepote. 168, 169
- 62 Privreda Vojvodine u 1926. godini, i. m. 22—23.
- 63 T. Avramović, i. m. 233
- 64 S. Stanić, i. m. 44
- 65 Lásd ugyanott 42, 43
- 66 Narodno Blagostanje 1935. I. 26.
- 67 Haberle Branimir: Radništvo banovinskih sedišta. Radnička Zaštita 1937. jún. 15/6. sz.
- 68 Lásd ugyanott
- 69 Lásd ugyanott
- 70 Lásd ugyanott
- 71 Minden közölt adat ugyanabból az idézett műből származik.
- 72 Lásd ugyanott
- 73 Lásd ugyanott
- 74 Lásd ugyanott
- 75 Proizvodne snage NR Srbije, i. m. 55
- 76 Stevan Kukoleča: Industrija Jugoslavije 1918—1938. Belgrád, 1941. 137
- 77 Lásd ugyanott 179
- 78 Lásd ugyanott 127

Rezime

Privreda Vojvodine i ekonomski položaj proletarijata između dva svetska rata (1918—1941.)

Privredna istorija i razvitak Vojvodine, između dva svetska rata, sve do danas nije jedinstveno i studiozno obrađena. Mada postoji obilan arhivski materijal na tu temu nju treba oprezno koristiti, jer se podaci ne odnose uvek na iste geografsko-političko područje, pošto se pod pojmom Vojvodine u razna vremena podrazumevalo i teritorija raznih geografskih granica.

Ipak na osnovu postojećeg materijala i istorijskih izvora možemo reći da je formiranjem Kraljevine Jugoslavije Vojvodina nasledila relativno razvijenu industriju i spadala među najrazvijenije krajeve novo stvorene države. Radilo se pre svega o prehrambenoj industriji, o mlinovima i preduzećima za preradu poljoprivrednih sirovina, naprimer preradu šećerne repe itd. U kasnije doba se donekle razvila i tekstilna, te metaloprerađivačka industrija, koje su međutim bile i ostale veoma usitnjene.

Što se prehrambene industrije tiče ona nije mnogo napredovala između dva svetska rata, jer su njeni kapaciteti bazirani na evropsko tržište a formiranjem nove države i postavljanjem carinskih barijera prehrambena industrija Vojvodine je odjednom postala predimenzionirana za domaće tržište te je u periodu od 1918. godine pa sve do drugog svetskog rata radila sa smanjenim kapacitetima.

U tom kontekstu možemo posmatrati i socijalni položaj vojvodanskog proletarijata: permanentna besposlica, veliki pritisak na tržište radne snage i niske nadnice — to su osnovne karakteristike tog vremena.

Mada su geografski i politički uslovi bili povoljni privredni razvitak Vojvodine nije ostvaren između ostalog i zato što je njoj nedostajala i jedna bitna komponenta, a to je krupni investicioni kapital.

Kurzfassung

Die Wirtschaft der Vojvodina und die Wirtschaftslage des Proletariats zwischen den beiden Weltkriegen 1918—1941

Die Wirtschaftsgeschichte und die Entwicklung Vojvodina's wurde bis heute nicht einheitlich und wissenschaftlich verarbeitet. Es steht zwar reichliches Archivenmaterial zur Verfügung, es muss aber vorsichtlich behandelt werden, denn die bestehenden Daten sich nicht immer auf die gleiche geografisch-politische Territorie beziehen, da man unter dem Begriff Vojvodina in verschiedenen Zeiten, verschiedenen Territorien und verschiedene territoriale Grenzen verstanden hat.

Auf Grund der bestehenden Daten, können wir jedoch feststellen, dass bei der Gründung des Königreichs Jugoslawien, die Vojvodina relativ entwickelte Industrie gehabt hat, und zwischen den höchstentwickelten Teilen des neugegründeten Königreichs, gezählt wurde. Es handelte sich zunächst um die Nahrungsmittelindustrie, um Mühlen und um Unternehmen zur Verarbeitung der Landwirtschaftsprodukte, wie z. B. um die Verarbeitung der Zuckerrübe usw. Später hat sich die Textil- und die Metallindustrie entwickelt, die jedoch zerstückelt waren und geblieben sind.

Was die Nahrungsmittelindustrie betrifft, sie hat sich zwischen den Weltkriegen nicht besonders weiterentwickelt, da ihre Kapazitäten für den Europäischen Markt gegründet wurden und nach der Formierung des neuen Königreichs und Einführung der Zollbarrieren, auf einmal, für den Innenmarkt überdimensioniert erschienen und von 1918 bis zum Zweiten Weltkrieg mit gehinderten Kapazitäten gearbeitet haben.

In dieser Hinsicht können wir die soziale Lage des Proletariats der Vojvodina betrachten: dauernde Arbeitslosigkeit, grosser Druck auf dem Arbeitsmarkt und niedrige Löhne sind die grundlegende Charakteristik dieser Zeit.

Obwohl geografische und politische Bedingungen günstig waren, ist die Wirtschaftsentwicklung nicht Zustande gekommen zwischen anderem auch weil eine wichtige Komponente — das grosse Investitionskapital — nicht vorhanden war.

VAJDASÁG NEMZETEINEK ÉS NEMZETISÉGEINEK KIVÁNDORLÁSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

Vajdaság két világháború közötti gazdasági-szociális fejlődésének kutatása társadalomtudományunk viszonylag mellőzött és elhanyagolt területe. Ez a tény megnehezíti, olykor pedig szinte lehetetlenné teszi olyan fontos jelenségek értékelését, szociológiai feltérképezését, mint a kivándorlás jelensége, amely a közelmúlt történelmében nagy méreteket öltött.

Vajdaság az első világháború végéig az Osztrák—Magyar Monarchia területéhez tartozott, nyilvánvaló tehát, hogy a Jugoszláv állam létrejöttével, 1918-ban az itt élő népek és nemzetiségek olyan új és a korábbitól eltérő gazdasági és politikai feltételek közé kerültek, amelyek más tényezőkkel együtt hozzájárultak egy nagyméretű kivándorlási folyamat elindításához. Azt sem téveszthetjük szem elől, hogy Vajdaság a századokra visszanyúló történelem tényezőinek közrejátszása révén az akkori jugoszláv állam etnikailag legvegyesebb területét alkotta, és ezt a tulajdonságát a mai napig megtartotta. Vajdaság etnikai térképén a két világháború között is megtaláltuk a szerbeket, horvátokat, magyarokat, románokat, szlovákokat és ruszinokat, akik a Szerb—Horvát—Szlovén Királyságban formális jogi egyenlőséget élveztek, mert a Saint Germain-i békeszerződés, amelyet 1919. szeptember 10-én írtak alá a délszláv állam és a szövetséges hatalmak képviselői, nemzetiségi-jogi egyenlőséget szavatolt számukra. „A Szerb—Horvát—Szlovén Királyság állampolgárai a törvény előtt egyenlőek lesznek, ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezik, tekintet nélkül faji, nyelvi és vallási hovatartozásukra.” Ugyanakkor a királyság kötelezettséget vállalt, hogy törvényei, törvényes rendelkezései és hivatalos intézkedései nem lesznek ellentétben a nemzetiségek védelméről szóló szerződéssel, amely 1922-ben törvényerőre emelkedett és ezzel a nemzetközi-jogi tényezők tulajdonképpen kizárták a nemzetiségekről szóló esetleges megkülönböztető jellegű törvényes rendelkezések meghozatalának lehetőségét. A békeszerződés említett pontja Vajdaságra nézve sajátos jelentőséggel bírt.¹

A Szerb—Horvát—Szlovén Királyság a gyakorlatban azonban kiját-
szotta a nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségét. Más szóval, ta-
gadhatatlan és szembeötlő volt a különbség a pozitív értékű törvényes
rendelkezések és a nemzetiségek (magyar, német és román), tehát a nem
szláv eredetű nemzeti közösségek tényleges helyzete között.

Az említett nemzetiségek hátrányos helyzete nemcsak politikai, hanem
gazdasági téren is megnyilvánult, különösen pedig az agrártulajdoni vi-
szonyokban, ami véleményünk szerint a két világháború között döntően
befolyásolta a magyarok, németek és románok kivándorlását Vajdaság-
ból. Természetesen a kivándorlás jelensége nem került el a szláv etnikai
közösségek tagjait sem, bár közülük kevesebben szánták rá magukat
erre a lépésre.

A fentiek tanúsága szerint a kivándorlás okát elsősorban a kedve-
zőtlen gazdasági feltételekben és viszonyokban kell keresnünk. Sajnos,
a gazdasági helyzetre vonatkozó adataink hiányosak. Csupán 1919-ből
maradt ránk a földtulajdon szerkezetét vázoló teljes adat, de ez is csak
Bácskát térképezi fel. A dokumentum azonban annyira szemléltető, hogy
a kivándorlás kérdésének tárgyalásában feltétlen helyet kell biztosíta-
nunk számára.

A Bácska lakosságának szerkezete szerint megoszló földtulajdoni ada-
tokat az újvidéki Népigazgatási Hivatal gazdasági kirendeltsége gyűj-
tötte össze 1919-ben, tehát közvetlenül a háború befejezése után,² de
csak egy évtizeddel később rendszerezte és adta ki S. Šećerov. Az adatok
annak ellenére is szemléltetőek, hogy nem tartalmazzák a 10 és 200
kataszteri hold közötti területtel rendelkező tulajdonosok kategóriáját.

Az említett forrás szerint 1919-ben 57 631 földnélküli parasztot tar-
tanak nyilván. Számuk járások szerint a következőképp oszlik meg:

1. újvidéki járás	6 995
2. zentai járás	6 450
3. zombori járás	5 750
4. topolyai járás	5 548
5. óbecsei járás	4 963
6. külai járás	4 574
7. apatini járás	3 153
8. palánkai járás	3 147
9. zsablyai járás	3 024
10. hódási járás	3 134
11. titeli járás	2 919
12. szabadkai járás	7 972

ÖSSZESEN	57 631 ³
----------	---------------------

Nagy a különbség az egyes járásokban nyilvántartott földnélküliek száma között. Legtöbb földnélküli parasztot Szabadkán jegyezték, legkevesebbet pedig a titeli járásban. Jóval több tehát a földnélküli azokban a községekben, amelyeket zömmel magyarok laknak.

A földnélküliek nemzetiség szerinti megoszlását az alábbi táblázat példázza:

magyar nemzetiségű földnélküli	23 869 (41,41%)
szerb nemzetiségű földnélküli	13 071 (22,68%)
német nemzetiségű földnélküli	10 475 (18,18%)
horvát nemzetiségű földnélküli	5 628 (9,77%)
szlovák nemzetiségű földnélküli	3 153 (5,47%)
orosz és ruszin nemzetiségű földnélküli	1 373 (2,38%)
zsidó nemzetiségű földnélküli	16 (0,02%)
egyéb nemzetiségű földnélküli	53 (0,06%)
ÖSSZESEN	57 631 (100%)

Ezek szerint 1919-ben Bácskában a magyarok körében találjuk a legtöbb földnélkülit. Hasonlítsuk most össze a földnélküli parasztok számát a Vajdaságban élő népek és nemzetiségek számával. A korabeli adatok összevetésével a következő arányt kapjuk:⁴

Népek és nemzetiségek	a lakosság létszáma	földnélküliek száma	százalék-arány
magyarok	260 988	23 863	9,14
szerbek/horvátok	246 598	18 699	7,58
németek	173 796	10 475	6,02
szlovákok	30 993	3 153	10,17

A nemzeti közösség létszámához viszonyítva Vajdaságban tehát a szlovákok között volt a legnagyobb arányú a földnélküliség, őket követte a magyar ajkú lakosság, majd a szerbek, horvátok és végezetül a németek következtek.

A földnélküliek súlyos szociális helyzetéről tanúskodik az is, hogy 27 870 földnélkülinek nem volt tulajdon háza, a 45 753 legszegényebbnek pedig egyetlen jászágja sem.

Érdekes megvizsgálni a földbirtokok nagyságát szemléltető adatokat is. A 10 kataszteri holdig terjedő birtokok között is legszámosabbak a törpebirtokosok, akik félig-meddig az agrárproletárok közé sorolhatók. Íme az adatok:

A földbirtok nagysága		a birtokosok száma	százalékarányuk
0-tól	1 k. holdig	8 453	29,87%
1-től	2 k. "	5 604	19,13%
2-től	3 k. "	3 783	13,37%
3-től	4 k. "	2 551	9,02%
4-től	5 k. "	2 287	8,08%
5-től	6 k. "	1 678	5,93%
6-től	7 k. "	1 374	4,86%
7-től	8 k. "	1 227	4,34%
8-től	9 k. "	855	3,02%
9-től	10 k. holdig	485	1,71%
ÖSSZESEN		28 297	100,00%

A 10 kataszteri holdat vagy az ennél kisebb területet birtokló földművesek között legszámosabbak a magyarok voltak, míg a német és szerb kisbirtokos parasztok száma között nincs lényeges különbség. Ebben a kategóriában a kisbirtokos magyar parasztok aránya azonban nem olyan kifejezett, mint a földnélküliek kategóriájában. Sajnáljuk, hogy teljesebb adatok nem állnak rendelkezésünkre. Érdemes lenne megállapítani, milyen nemzetiségűek köréből került ki a legtöbb törpebirtokos, aki 5 holdon vagy ennél kisebb parcellán gazdálkodott. Ezek képezték az elszegényedett, félig proletársorba taszított parasztságnak azt a rétegét, amely csak földtulajdonának növelésétől remélhette gazdasági helyzetének javulását, és ha ezt nem tehetette, akkor a kivándorlásban kereshetett kiutat.⁵

Sajnos, nem maradtak fenn korabeli adatok Bánát agrártulajdoni szerkezetéről, amelyeket ugyancsak az újvidéki Népigazgatási Hivatal jegyzett fel 1919-ben. T. Iskruljevnek és T. Ristićnek a témával kapcsolatos adatai viszont nem megbízhatóak, mert gyakran találomra adták őket.⁶

Jogosan feltételezhető, hogy Bánát lakosságának agrártulajdoni viszonyai nem sokban különböztek attól, amit Bácskában tapasztalhatunk.

Szerémségben a földtulajdon és a lakosság szerkezete közötti arány a bácskai és bánátival ellentétben bizonyára másképpen alakult. Szerémség ugyanis 1918-ig nem az Osztrák–Magyar Monarchiához, hanem a Háromegye Királyság területéhez tartozott, mások voltak tehát a történelmi fejlődés feltételei is. A rendelkezésünkre álló adatok azonban itt is arra utalnak, hogy Szerémségben is legnépesebbek a földnélküliek és szegényparasztok voltak. Erre a következtetésre az 1919. évi birtokösszeírás adataiból juthatnak, amelyet az agrárreformügyi minisztérium rendeletére végeztek el a szerémségi községek közigazgatási szervei. Az

összeírás alkalmával a lakosságot öt kategóriába osztották. Az első kategóriába a földnélküliek tartoztak; a másodikba „azok a törpebirtokos parasztok, akiknek volt ugyan földje, de nem annyi, amennyit családjukkal meg tudtak volna művelni; a harmadik kategóriát azok a földtulajdonosok alkották, akiknek annyi földje volt, hogy annak művelését a családdal elvégezhatték; a negyedik kategóriába tartozóknak annyi föld volt tulajdonukban, hogy csak részben végezte művelését a család, részben pedig cselédekkel, földmunkásokkal, bérmunkásokkal műveltették; és végezetül az ötödik kategóriába tartozó birtokosok egyáltalán nem foglalkoztak földműveléssel, hanem minden munkát másokkal végeztették el.”⁷

Ma már lehetetlen megállapítani, elvégezte-e annak idején minden szerémségi község a birtokösszeírást, pontosabban, nem tudni, hogy a minisztériumi rendeletnek megfelelően végezte-e el, mert teljességében csak öt község: Antin Bečmen, Orolik, Sremske Laze és Cerić adatait őrizte meg a letűnt idő, és részben két község, Krnješevci, valamint Privina Glava faluk adatait. Az említett helységekben összesen 1114 családot számoltak meg. Közülük 911 család (81,77%) az első két kategóriába tartozott, ami egyértelműen arra a következtetésre utal, hogy Szerémségben is a szegényparasztság alkotta a földművesek legnépesebb rétegét. Természetesen csak abban az esetben — és ez véleményem szerint reális —, ha a többi szerémségi helységben is hasonló volt a mezőgazdasági lakosság szerkezeti összetétele. Az első két kategóriába tartozók, valamint a három következő kategóriába tartozó birtokosok tulajdonába tartozó földterület közötti arányt az alábbi adatokkal szemléltetjük. Az említett falvak határában 7976 kataszteri hold megművelt föld volt. Ebből az első két kategóriába tartozó lakosság birtokában — a számbeli fölénnyel szembe — mindössze 3861 kh volt (a megművelés alá eső föld 46,15 százaléka).⁸ Ez az adat képletesen beszél a szegényparasztság nehéz gazdasági és szociális körülményeiről.

A szegényparasztok nemzetiségi összetételét tekintve bizonyos, hogy a megnevezett szerémségi településeken a legtöbb szegény a szerbek és horvátok soraiból került ki, de természetesen volt közöttük német, magyar, szlovák és ruszin nemzetiségű is.

Sajnálatos körülmény, hogy H. Haller német szerző a szerémségi németekről szóló monográfiájában nem közöl adatokat a német nemzetiség földbirtokainak nagyságáról és számáról.⁹

Hasonlóképpen mind a mai napig nem bukkantunk használható adatokra a szerémségi magyar lakosság birtokszerkezetére vonatkozóan, bár a szerémségi magyarok, számukat tekintve, a második helyen voltak a nemzetiségek sorában.

A szerémségi szlovákok agrártulajdoni helyzetére egy 1930-tól származó Stara Pazova-i adat alapján következtethetünk.

Föld nélkül	284 család	20,22%
0-tól 2 kat. hold	399 család	28,45%
2-től 5 kat. hold	391 család	27,85%
5-től 10 kat. hold	199 család	14,17%
10-től 20 kat. hold	99 család	7,05%
20-től 30 kat. hold	22 család	1,57%
30-től 50 kat. hold	7 család	0,48%
50-től 60 kat. hold	2 család	0,14%
60 Kh-nál több	1 család	0,07%
ÖSSZESEN	1404 család	100%

Stara Pazován tehát a földnélküliek és szegényparasztok alkották a földműveslakosság felét.¹⁰

Adatok hiányában semmi bizonyosat sem mondhatunk a szerémségben élő ruszinok helyzetéről, habár tudjuk, hogy a šidi járás Bačinci, Berkasova és Šid helyiségeiben, valamint a vukovari járás Mikluševci és Petrovci nevű helyiségeiben igen népes volt a ruszin etnikai csoport. Említsünk meg annyit, hogy Privina Glava faluban 26 ruszin és 55 szerb család tulajdonában egyáltalán nem volt föld, a második kategóriába pedig 65 ruszin és 55 szerb család tartozott.

Tekintettel arra a tényre, hogy Vajdaság agrártulajdoni szerkezetében a nagybirtokok jelentős helyet foglaltak el, melyeknek felosztását az agrárreform előkészítési rendeletei törvényesítették, kedvezőek voltak a feltételek ahhoz is, hogy a földnélküliek és a törpebirtokosok a reform által hozzájussanak a megélhetéshez szükséges földterülethez.¹¹ Erre azonban sohasem került sor. Az agrárreformot az akkori államhatalom elsősorban a szocialista forradalom veszélyének elkerülése végett fogantatosította, következésképp nem hajtotta töretlenül végre és eredményei felemásak voltak. A szegény földnélküliek reménye, hogy a reform révén földhöz jutnak, csak részben vált valóra. Ezt úgy kell érteni, hogy a szerb, horvát, szlovák és ruszin lakosság elvárásai, ha nem is teljesen, legalább részben teljesültek, míg a magyar és német nemzetiséget gyakorlatilag kizárták a földosztásból, amikor a nagybirtokokból kihasított földet osztották. Ez utóbbi tény pedig közvetlenül befolyásolhatta a kivándorlás folyamatát sok vajdasági faluban.

Az agrárreform és a kivándorlás jelensége közötti kapcsolat vizsgálatakor elsősorban azt elemezzük részletesebben, milyen volt a nem szláv nemzetiségek helyzete a földreformban.

Nem vitás, hogy valamennyi nemzetiség közül a legsúlyosabb helyzetben a magyarok voltak, mert közöttük volt a legtöbb földnélküli és elszegényedett paraszt. A földreformban érdekelt magyarokat és németeket, fel sem vették a földigénylők jegyzékére mindaddig, amíg le nem telt az opció határideje, vagyis 1922. január 26-ig. Ezekután természe-

tes, hogy nem járt sikerrel a bácskai Lok falu 150 földnélküli szegény-parasztjának próbálkozása sem, hogy a reform révén valamiképpen földhöz jusson — hiába kérték a földreformügyi minisztériumot: adja nekik a falu határában lévő réti földet, ha nem is ingyen, hát hozzáférhető áron bérbe.¹²

1921 októberének derekán a nagybecskereki (mai Zrenjanin) megyei mezőgazdasági hivatalba átirat érkezett a földreformügyi minisztériumból, mert — mint az átiratban állt —, a megyében a földreform csak a délszláv nemzetiségűeket érintette, ezért a magyar lakosság küldöttsége felkereste a minisztériumot, hogy meghatározott feltételek mellett kaphatnak-e a magyarok is földet? A miniszter válasza igenlő volt, mondván: a reform kiírásakor tévesen tüntették fel, hogy csak délszlávok kaphatnak földet.

Ezt követően hamarosan újabb, zömmel magyarokból álló küldöttség kereste fel a reformügyi minisztert, Felső-Bánát 16 településéről, amelyeknek lakói a volt nagybirtokosoknál szolgáltak. Kérték a minisztert, hogy a földosztáskor rájuk is gondoljanak a helyi szervek, ők is kapjanak valamit a nagybirtokosok földjéből. A miniszter elhárította a határozott választ annak ürügyén, hogy a békeszerződés értelmében a bácskai, bánáti és baranyai magyar lakosság akkoriban még nem számított államhű elemnek és azzal nyugtatta meg a küldöttséget, hogy a kérdést a minisztertanács elé terjeszti. A minisztertanács pedig megállapította, hogy 1922. január 26. után — amint letelik az opció határideje —, nem lesz akadálya annak, hogy az itteni magyar és német lakosság is éljen a földreform lehetőségeivel és kedvezményével.

De a minisztertanács határozatának inkább csak deklaratív jellege volt. A megyei szerveket inkább erkölcsi, mint jogi felelősségre kötelezte, ezért az sem meglepő, hogy nem hajtották végre.

Ilyen körülmények között a magyar földigénylőket, még azokban a községekben sem vették jegyzékbe, ahol a nagybirtok kisajátítása után lett volna elegendő föld az osztáshoz. Sőt, ezzel egyidőben a földosztással megbízott hivatalok számos vajdasági községtől, amelyet kizárólag vagy zömmel magyarok, németek vagy románok laktak, elvették a földet és a környékbeli szerb földigénylők, valamint az önkéntes frontharcosok között osztották szét. A fenti jelenségnek egyik szemléltető példáját Debelyacsán jegyezték fel. 1926-ban reformügyi szervek határozatot hoztak a falu tulajdonát képező legelők kisajátításáról. A kisajátítás miatt a helybeli lakosok, kizárólag magyarok, kénytelenek voltak potom áron túladni állatállományukon. A kisajátított földet a hatóságok szerbeknek juttatták, összesen 669 kataszteri holdat, és így a magyar lakta település mellett egy szerb helység is alapult, ami egyébként összhangban volt Vajdaság szlávosítási politikájával.¹³

Nyilvánvaló, hogy a debelyacsai reformügyi adminisztráció ilyen politikája — és ez nem volt egyedülálló eset Vajdaságban — gazdasági

szempontból, hogy nemzeti-politikai szövődményeit ne is említsük, a vajdasági magyarok ellen irányult.

A földreform átmeneti állapotának befejezésével¹⁴ és a földreform likvidációjáról szóló törvény 1931. évi meghozatalával sem változott érdemlegesen a magyarok helyzete, amit az ürményházi nincstelen magyarok sikertelen földszerzési és elköltözési kísérletével szemléltetettünk.

Százötven ürményházi lakos 1932. június 23-án kérvénnyel fordult a Duna menti báni hivatalhoz, amelyben az alábbiakat foglalták össze: „Mi, a Jugoszláv Királyi Állam alulírott lakosai, alázatos kérelemmel fordulunk a nemes lelkű tekintetes Bán Öméltóságához és bátorkodunk kérni a következőket:

Mivelhogy szegények vagyunk és nincs semmi keresetünk, családunkkal szörnyűséges állapotok közepette nélkülözünk, olyannyira, hogy helyzetünk napról napra súlyosbodik. Helyzetünk rosszabbodása készített valamennyiünket arra, hogy nemes lelkű Bán Urunkhoz kérelemmel forduljunk, és amennyiben kérésünket Tekintetes Bán Úr sem találja méltánytalannak, úgy nekünk letelepedés céljából több éves lefizetésre szíveskedjék földet adni. Lehetségesnek véljük letelepedni a Duna és a Temes folyók mentén, Csenta, Opova és Pancsova között, minke-előtte befejeződnek a gátépítési munkák. Annak reményében, hogy Tekintetes Uraságod nemeslelkűsége könyörülettel lesz irányunkban és részvéttel nehéz helyzetünkre, segítségét tőlünk nem tagadja meg, előre is alázatosan köszönjük jótéteményét és maradunk a Jugoszláv Királyság sírig hű, törvénytisztelő alázatos polgárai. Minden szükségben, és minden időben készen állunk a királyért és a hazáért életünket is áldozni.”

Az ürményházi magyarok alattvalói hűséggel írt kérvénye azonban el sem jutott a bánhoz, mert a Duna Menti Bánság báni hivatalának mezőgazdasági osztálya visszatartotta és 1932. június 30-án a verseci járási elöljáróság mezőgazdasági osztályához juttatta el, azzal a határozott megjegyzéssel, hogy a kérvényt fektesse el az illetékes helyszínelő bizottság megalakításáig, amely majd hivatali hatásköréből adódóan eljár az ügy rendezésében.

A kérvényben foglaltak rendezése valóban váratott magára a helyszínelő bizottságok megalakításáig és 1934. január 9-én a következőket írták hátlapjára: „Tudomásul véve — a/a az ürményházi dossziéban.”

Ezek után nem csoda, hogy az ürményházi magyarok meg sem kísérelték az államkincstár 29 kataszteri hold földjét megkapni, amelyet 1935. január 25-én a Velika Greda-i (györgyházai) pravoszláv egyház-közösség kapott meg ajándékol.

Az 1931 és 1941 közötti időszakban, tehát a földreform likvidációjáról szóló törvény hatálya idején — amennyire ez ma előttünk ismeretes — az ürményháziak említett próbálkozása volt a vajdasági magyarok egyetlen kísérlete, amely arra irányult, hogy a magyarság is részese

legyen a földreformnak. Úgy tűnik, az elszegényedett földnélküli magyarok minden arra vonatkozó illúziója szertefoszlott, hogy a földreform befejező szakaszába valamiképpen is hozzájuthatnak az óhajtott földhöz. Erről győzte meg őket egyebek között a reformügyi adminisztráció gyakorlata is.

Igaz, hogy nincsenek birtokunkban a vajdasági német lakosság földtulajdoni viszonyaira vonatkozó pontos adatok (kivéve a bácskai németek agrártulajdoni helyzetét összefoglaló 1919. évi adatokat), mégis bizonyos, hogy a német ajkú lakosság körében is a parasztság képezte a legnépesebb társadalmi réteget, ezért érthető, hogy a német lakosság és parasztság státusa sem maradhatott érintetlen a reform végrehajtása során.

Arra is van példa, hogy a németek összetűzésbe kerültek az önkéntes frontharcosokkal és a helybeli szervekkel olyan földterületek miatt, amelyre mindkét fél igényt tartott. Az egyik ilyen vitás kérdés a lázár-földi és martinicei (bánati) németek, valamint az önkéntesek és helybeli szerbek között 1919-től egészen 1924-ig elhúzódott, mert mindkét fél jogot formált az altruista bank földjére. A helyzet csak 1924 végén rendeződött, akkor is a németek kárára. A becskerekai kerületi bíróságon nem érvényesíthették tulajdonjogukat a korábban (1918-ban) vásárolt földekre, sőt kártérítést sem kaptak az altruista bank birtokát képező földjeikért. Ezeket a reformügyi adminisztráció az önkénteseknek és a helybeli szerb földigénylőknek adta.¹⁵

Némely német községek Bánátban azzal próbálkoztak, hogy maguk végzik el a földreformot a birtokukban levő földeken és ezzel elégitik ki az elszegényedett német parasztság igényeit. Próbálkozásaik rendre ellentétbe kerültek a reformügyi adminisztráció kolonizációs politikájával és szinte törvényszerűen sikertelenül végződtek. Ékes példája ennek az almási (jabukai) németek sikertelen próbálkozása a pancsovai járásban, hogy saját szegényeik között osszanak szét 3200 kataszteri hold földet. A glogoni németek hasonló próbálkozása ugyancsak kudarcot vallott. A glogoniak 1930-ban, a szegény németek között szétosztottak 780 kataszteri hold réti földet, amely a község tulajdonát képezte. De a Duna Menti Bánság báni hivatala 1933. szeptember 11-én expropriálta ezt a földet azzal az indokkal, hogy az a föld az újonnan épített gát térségében terül el. A glogoni község ugyan panaszt nyújtott be a mezőgazdasági minisztériumhoz, de Lj. Tomašić miniszter a panaszt nem vette figyelembe és 1933. október 19-én elutasító választ adott.

Vajdaság betelepítésével és a német települések közelében elterülő nagybirtokok felosztásával néha teljesen figyelmen kívül hagyták az elszegényedett német parasztság érdekeit, mert többé nem vehették bérbe a nagybirtokokat, ami a földreform végrehajtása előtt tulajdonképpen sokuk számára az egyetlen megélhetési lehetőséget jelentette. Ilyen volt a németschernyei és csőszteleki (česteregi) németek esete is a Cekonjić-birtok felosztásakor és telepésekkel való betelepítésekor, ami miatt egyes

német írók joggal mutattak rá a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság telepítési politikájának egyoldalúságára, és arra, hogy a királyság államhatalmi szervei kizárólag nacionalista-politikai érdekektől vezérelve végezték a földreformot, mellőzve a vajdasági őslakosság gazdasági-szociális érdekeit.¹⁶

A fentiek következtében a szegénysorba jutó német parasztság tömeges kivándorlásra kényszerült. S. Šećerov közlése szerint csupán 1925-ben 4930 német vándorolt ki, többnyire a tengerentúli országokba.

Bánátban, különösen az első világháborút követően igen erős volt a földigénylő szerbek, közöttük is a helybeli önkéntesek nyomása és követelése, hogy mielőbb és minél több nagybirtokot osszanak fel. Az előállt helyzetben a bánáti reformügyi adminisztráció gyakran hozott kisajátítási végzést román parasztok kárára is, akiknek tulajdonában nem volt több 10—15 holdnál, tehát nem is tartoztak a nagybirtokosok közé. A román kisparasztok földjének kisajátítása nyilván megtorlás volt: a Romániában élő szerb nagybirtokosok földjének expropriálásáért. A becskerekai megyei mezőgazdasági hivatal 1920/21-ben 140 mokrini kisbirtokos román paraszttól vett el 583 hold földet, annak ellenére, hogy ilyen cselekedetre a Jugoszláv Királyság egyetlen pozitív törvénye sem hatalmazta fel a földreform illetékeseit.¹⁷

A témát tovább részletezve szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy az örökségüktől megfosztott romániai szerb nagybirtokosok miatt fogantatott megtorló intézkedéseket a reformügyi adminisztráció nem is irányíthatta mások, csak a Vajdaságban élő román kis- és középbirtokos román parasztok ellen, hisz Vajdaságban a román nemzetiségűek tulajdonában alig volt nagybirtok. Pontosabban Vajdaság területén csak három román nemzetiségű földbirtokosnak volt nagyobb földtulajdona, de ezeket már 1919-ben a kisajátítandó területekhez sorolták és felosztották a földigénylők között. A földreform befejező szakaszában gyakran vették el a földet a románok lakta községektől és ugyanazt az önkénteseknek, a telepéseknek és azok faluközösségének adományozták. Az expropriálásnak az előbbihez hasonló, túlnyomóan a nacionalista-politikai érdekektől vezérelt példáját érvényesítették a révújfalvai (Banatsko Novo Selo-i) községben is, amelyet akkor zömmel románok laktak. 1929-től 1934-ig a révújfalvaiak tulajdonát képező földekből 1500 kataszteri holdat hasítottak ki, a község tulajdonában pedig mindössze 875 holdat hagytak meg, de ebből is 342 hold legelő volt, a többi pedig országút és egyéb út hozzá tartozó sávterülettel. A meghagyott legelők silányak voltak, nagyrészüket sár és tócsa uralta. A révújfalvai községnek 1569, többnyire mezőgazdasággal foglalkozó háztartása volt. A községi legelők kisajátítása után hirtelen hanyatlani kezdett az állattenyésztés, ami szükségszerűen a révújfalvaiak gazdasági helyzetének romlását eredményezte. Az 1934-ből származó adatok szerint a falu lakossága a bankoknak és különféle magánszemélyeknek hozzávetőlegesen 5 millió dinárral tartozott, és ennél valamivel többet tett ki a helybeliek

adóhátraléka. Szembetalálva magát a nehézségekkel a révújfalvai község az állami mezőgazdasági minisztériumtól azt követelte, hogy juttassa vissza az elvett földeket vagy részesítse megfelelő kártérítésben a községet, de próbálkozásuk nem járt sikerrel. Nem is járhatott, hisz abban az időben Révújfalva határában 194 földigénylőt, többnyire önkéntes frontharcost telepítettek le.¹⁸

A fentiekkel azonos vagy hasonló módon hajtotta tehát végre a bánati telepítés- és reformügyi adminisztráció a földosztás feladatát a két világháború között, miközben a szlávosítás érdekeit követve megfelekezett a románok alapvető gazdasági érdekeiről és arról, hogy az akkori Jugoszláviát és Romániát a kisantanti szövetségben már több éves baráti kapcsolat fűzte egymáshoz. Kétséget kizáró tényként könyvelhetjük el, hogy 1918 és 1927 között ezzel magyarázható a Duna menti román lakosság tömeges kivándorlása, ugyanis 1927-ben a 2932 tenge-rentúlra vándorló között 367 román volt, vagyis az össz kivándoroltak 12,52 százaléka, míg ugyanabban az időben mindössze 199 szerb nemzetiségű hagyta el Vajdaságot (6,79%).

A magyaroktól, németektől és románoktól eltérően, akik a földosztás-kor nem juthattak földhöz, ami úgy-ahogy lendített volna gazdasági helyzetükön, a ruszin és szlovák nemzetiségűek a szerbekhez és horvátokhoz hasonló vagy azonos módon és körülmények között kaptak földet a reform végrehajtásakor. De ez sem változtatta meg jelentősebben a szlovákok és ruszinok, szerbek és horvátok földtulajdoni viszonyait, mert a segélyezettek Bácskában átlag 2 hold 932 kvadrát, Bánátban 1 hold 1490 kvadrát, Szerémségben pedig 1 kataszteri hold 1360 kvadrát földet kaptak.¹⁹

Ezek után nyilvánvaló, hogy a földreform Vajdaságban nem változtatta meg lényegesebben a földtulajdoni viszonyokat, a birtokszerkezetet és így az agrárkérdés továbbra is megoldatlan maradt. Ilyen körülmények között a falusi földnélküliek és a szegényparasztnak úgy biztosíthatták csak egzisztenciájukat, ha a városokba, gyárközpontokba költöztek és ott esetleg állást, munkát kaptak az iparban vagy európai és tengerentúli országokba vándoroltak. Az első világháborút követő években az általános gazdasági fellendülés reális feltételeket teremtett a vajdasági falvakban jelentkező munkaerő-felesleg egy részének abszorválásához. A gazdasági fellendülés azonban rövid lélegzetű volt, amit hamarosan a gazdasági pangás követett, a vajdasági ipar beilleszkedése az újonnan létesült ország gazdasági rendszerébe, és ez több tekintetben is hosszadalmas és keserves folyamat volt. Ennek a társadalmi és gazdasági fejlődésnek természetes velejárója volt a Vajdaságból való elvándorlás, amely a két világháború között ezen a vidéken nagyobb méreteket öltött, mint a délszláv állam többi részén.

Az emigrációs folyamat azonnal a háború befejezése után kezdetét vette, de méreteiről az 1925-ből származó általános jellegű adatokon kívül, sajnos, nem maradtak ránk pontosabb és részletesebb adatok.

A Szerb—Horvát—Szlovén Királyság szociálpolitikai minisztériumának adatai szerint Vajdaságból 1921-ben 2270 személy emigrált, 1922-ben 1118 személy, 1923-ben 3970, 1924-ben 8048 és 1925-ben 3050 személy távozott külföldre. Amennyiben a fentebbi adatokat összevetjük az össz kivándoroltak számával (1921-ben az országot 12 965, 1922-ben 6086, 1923-ban 9370, 1924-ben 17 238 és 1925-ben 15 005 kivándorló hagyta el) érdekes következtetésre juthatunk. Vizsgálatunk első évében, tehát 1921-ben a vajdaságiak az össz kivándoroltaknak 17,50 százalékát alkották, 1922-ben 18,37 százalékát, 1923-ban 42,36 százalékát, 1924-ben 46,68 százalékát, 1925-ben pedig a 20,32 százalékát.

A szociálpolitikai minisztérium kivándorlásügyi hivatalának adatai szerint 1925-ben a vajdasági kivándoroltak nemzetiségi aránya a következőképpen oszlott meg:

Szerbek, horvátok és szlovénok	318
Egyéb szlávok (bizonyára szlovákok és ruszinok — N. G.)	67
Németek	1554
Magyarok	1043
Románok	68
ÖSSZESEN	3050

A vajdasági kivándoroltak nagy többségét tehát a németek és magyarok képezték; a németek az össz kivándorolt 50,95 százalékát, a magyarok pedig a 34,19 százalékát alkották. A szerbek, horvátok és szlovénok részaránya ebben az esetben elenyésző, alig 10,42 százalék, a románoké pedig még jelentéktlenebb, mindössze 2,22 százalék.

A vajdasági kivándoroltak szakképzettségi szerkezetét az alábbi táblázaton figyelhetjük meg. Az adatok 1925-ből származnak.

	Férfiak	Nők	Összesen
Szakképzett munkások	109	26	135
Szakképzetlen munkások	831	190	321
Földművesek	831	665	1496
Szabad foglalkozásúak	4	15	19
Nem dolgozó családtagok	565	514	1079
ÖSSZESEN:	1640	1410	3050

A kivándorlók foglalkozás szerinti megoszlását szemléltető adatok mindenképpen figyelmet érdemelnek, mert egyértelműen a kivándorlás

falusi, azaz paraszti jellegére utalnak. 1925-ben a vajdasági kivándorlók 49,04 százaléka földműves volt (egészen bizonyos, hogy földnélküliekről és szegényparasztokról van szó) ugyanakkor a kivándorló szakképzett és szakképzetlen munkások aránya csak 14,95 százalék. Nem tudjuk pontosan, hogy kikre vonatkozik a szabad foglalkozásúak elnevezés, elenyésző számukra való tekintettel azonban feltételezhető, hogy értelmiségiek voltak. A nem dolgozó családtagok gyűjtőfogalom alatt jelölt idős személyek, feleségek és gyermekek számából ugyanakkor arra is következtethetünk, hogy a vajdasági kivándorlók szinte rendszeresen családotul keltek útra, hiszen a nem dolgozó családtagok száma 35,37 százalékat képezi a kivándorlóknak.

A kivándorlók életkoráról az alábbi, 1925-ből származó adatokból értesülünk:

	Férfiak	Nők	Összesen
18 évnél fiatalabbak	655	578	1233
18 és 30 év közöttiek	418	378	796
31 és 50 év közöttiek	481	359	840
50 éven felüliek	86	95	181
ÖSSZESEN:	1650	1410	3050

A kivándorlók legszámasabb csoportját a 18 évnél fiatalabbak képezték, az 50 évnél idősebbek számaránya viszont a legalacsonyabb. A 18 és 30, valamint 31 és 50 közötti életkorúak csoportja ugyancsak népes; ők alkotják az össz kivándoroltak 53,63 százalékat, márpedig tudvalevő, hogy ez a korosztály a legaktívabb. Vajdaságból való távozásuk, amely a jelek szerint évről évre ismétlődött a húszas években, negatív demográfiai jelenségnek mondható.

Szociális szempontból vizsgálva a kivándorlókat, 1925-ben olyan családok távoztak tömegesen, amelyek semmilyen vagyonnal nem rendelkeztek (összesen 1502 család). Jellegzetes, hogy 348 kivándorló vajdasági család emigrálása után is megtartotta vagyonát, 121 család pedig a kivándorlást megelőzően eladta. Az adatokból nem tűnik ki pontosan, hogy milyen vagyonról van szó, de feltehetően a parasztbirtokról (földről és házról). A felsorolt adatok fényében a szociálisügyi minisztérium emigrációs osztályának igaza volt, amikor úgy ítélte meg, hogy 1925-ben Vajdaságban a kivándorlásnak 2969 esetben gazdasági oka volt, és csupán 81 esetben játszott közre valamilyen más ok.

A vajdaságiak közül, az 1952-ből származó adatok szerint, senki sem maradt Európában. Valamennyi kivándorolt a tengerentúli országokban telepedett le. Erről a következő táblázatot közölhetjük.

Egyesült Amerikai Államok	401
Kanada	344
Argentína	294
Brazília	1950
Chile	10
Uruguay	37
Más latin-amerikai ország	13
Egyéb országok	1
ÖSSZESEN:	3050

Szembetűnő, hogy a kivándorlók nagy többsége Brazíliát választotta bevándorlása helyéül, még pontosabban Brazíliában is Sao Paulo brazil szövetségi államot, amely, mint ismeretes, a két háború között rohamos fejlődésnek indult, hatalmas kávéültetvényei évről évre nagy számú munkaerőt alkalmaztak. Bizonyítékaink ugyan nincsenek, de feltételezhető, hogy a vajdaságiak Sao Pauloba történő kivándorlása szervezett formában történt, amit az a tény is alátámaszt, hogy a Sao Paulo-i állam 1910 vajdasági emigránsnak megtérítette az útiköltségét.

Az emigránsok nagyságrendben második csoportja az Amerikai Egyesült Államokba vette útját, de az ő bevándorlásuk már nem szervezeten folyt, ezért az útiköltségüket is maguk fedezték. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy az Egyesült Államokba indulók többsége ügynökök rábeszélésére választotta úticélul Amerikát, habár az SZHSZ Királyság kivándorlási hivatala korábban figyelmeztette az emigrálni szándékozókat, hogy mielőtt az Egyesült Államokba indulnának, előbb tájékozódjanak az amerikai imigrációs és egyéb törvényekről, ide értve a Contract Labou Law-ot is, mert ellenkező esetben könnyen megoldhatatlan nehézségekkel és problémákkal találják magukat szemben a partraszállás után.²⁰

A nagyság szerinti harmadik csoport Kanadába, a negyedik pedig Argentínába vándorolt be. A Kanadába és Argentínába való imigrálásról nincsenek adataink, de annak idején egyes vajdasági lapok igazi agitációt folytattak az említett két országba történő kivándorlás ellen. Ilyenfajta tevékenységével leginkább a Banatski glasnik tűnt ki. A lap szerkesztősége kapcsolatot teremtett olyan vajdaságiakkal, akik a húszas évek elején költöztek Argentínában és 124-től többszöri alkalommal leveleket és levélrészleteket közölt tőlük, valamint a gazdasági helyzetet vázoló tájékoztatókat. Íme, egy részlet egy Buenos Airesben élő kivándorolt leveléből: „... Nagy a drágaság. Egy pár lábbeli 25 pesoba kerül, egy öltöny 100 pesoba, egy ing 10—15 pesoba. A napi étkezésért, vendéglőben 3 pesot kérnek, az alvásért pedig 30 pesot havonta. A munkás naponta legfeljebb 6 pesot kereshet és ezért 10—12

órát kell dolgoznia...” Az argentin földművelés nehéz munkakörülményeinek ecsetelése után az ismeretlen levélíró megjegyzi, hogy Argentína ipara fejetlen („mert nagyon kevés gyára van”), majd arról tudósít, hogy „földieink jó részének egy garasa, illetve annyi pénze sincsen, hogy esetleg visszatérjen”, majd a következő üzenetet küldi a lapszerkesztőségnek: „Tanácsolják az otthoniaknak, hogy ne jöjjenek ide, inkább üljenek otthon — ahogy van, úgy van — mégis jobb, mint itt ebben a szörnyű országban.” Természetesen az újság örömmel közölte az idézett részleteket, a levél tartalmát pedig az alábbi módon kommentálta. „A legjobb itthon maradni, összefogni minden erőt, *hogy az agrárkérdést úgy oldjuk meg, ahogy kell*, és akkor nem lesz szükségünk jobb Amerikára áldott, gazdag hazánknál.”²¹ (N. G. kiemelése.)

Ma már nehéz lenne megállapítani, milyen indítékok vezérelték ezeket az újságokat, hogy szándékukról lebeszéljék az Argentínába indulókat, annál is inkább, mert ezek a lapok cikkeztek az Egyesült Államokba vagy más országokba történő kivándorlás ellen. Az Argentína-ellenes hangulatkeltés azonban a különféle ügynökök működésével hozható összefüggésbe, akik a kivándorlókat más tengerentúli országokba szeretnék volna irányítani, és ezért titokban talán pénzelték is ezt a propagandát. De ettől eltekintve a vajdaságiak továbbra is tömegesen vándoroltak Argentínába, persze nem kizárt dolog, hogy a propaganda hatására egyesek meggondolták magukat.

A kivándorlók között, 1925-ben, legtöbben olyanok voltak (2755 személy), akik először emigráltak, de voltak olyanok is (226 személy), akik már másodszor szánták rá magukat erre a lépésre, sőt harmadszor (16 személy) és negyedszer (2 személy), de ennél többször is (egy személy).²²

A vajdaságiak kivándorlása, egészen 1925-ig, szinte észrevétlenül történt, legalábbis ami a nagy nyilvánosságot illeti. A szerbhorvát lapok éppen csak jegyezték mellékesen a kivándorlást, a Vidovdan nevű lap pedig, nacionalista pozíciókról ekképpen kommentálta az elvándorlást, 1923-ban: „A hivatalos adatok szerint 1923-ban megnövekedett a vajdasági kivándorlók száma. *Örvendétes azonban a hír* (N. G. kiemelése), hogy a kivándorlók között legkevesebb a délszláv nemzetiségű, mert közülük egyre kevesebben hagyják el az országot. 1923 folyamán Vajdaságból 250 szerb, 300 bunjevac, 2094 német, 1115 magyar, 190 román, 19 szlovák, 5 török és 20 egyéb nemzetiségű költözött ki Amerikába, Ausztráliába, vagy Afrikába.”²³

A Vidovdan tehát csaknem leplezetlen örömmel konstataulta a nem szláv nemzetiségűek elvándorlását Vajdaságból, és egészen természetes, meg sem próbálta olvasóinak megmagyarázni a kivándorlás okát. Egyébként másfajta hozzáállást aligha is várhattunk volna el az Orjuna (Jugoszláv Nacionalisták Szervezete) sajtószervétől.

Másként kommentálta viszont a Trgovačke novine a kivándorlást. Ez az újság a vajdasági polgárság szócsöve volt, amely nem nézhette

jó szemmel a munkaerő, főként a szakképzett munkaerő elvándorlását. A lap hasábjain gyakran foglalkozott az elvándorlás problémáival és ilyenkor rendszeresen tájékoztatott a kivándorlók szakképzettségi összetételéről, amiről a többi újság szabályszerűn megfeledezett.²⁴

Voltak olyan vajdasági újságok is, amelyek semleges álláspontra helyezkedtek a kivándorlással kapcsolatban, átszöve mégis írásaikat olyan adatokkal, amelyek bizonyítják, hogy Vajdaság élen jár a kivándorlók számát tekintve. Egyik írásában a Nova zora nevű lap például megemlíti, hogy 1924 februárjában összesen 1794 személy hagyta el Jugoszláviát: 1212 férfi és 582 nő. Az országrészeket tekintve Vajdaságból származik a legtöbb kivándorló, összesen 986: 521 férfi és 465 nő.²⁵

Arra is akadt példa, hogy a kivándorlás kérdése olykor a polgári pártok egymás közötti harcában éleződött ki. A demokrata pártok 1925-ig szinte rendszeresen a Radikális Pártot tették felelőssé a kivándorlásért, persze csak a szláv népek emigrálását véve figyelembe. A Demokrata Párt Narod című lapja például a kivándorlásról szóló egyik írásában megemlíti, hogy az utóbbi években (1919-től 1925-ig) egyre több délkelet-szerémségi szlovák (boljevaciak és dobanovaciak) vándorol ki Brazíliába és Argentínába, ezért nem ártana, ha „... nagyobb figyelmet fordítanánk a különféle ügynökök zavaros tevékenységére, akik a kivándorlóktól nagy összegeket csikarnak ki valamiféle jutalom fejében, anélkül, hogy megdolgoztak volna érte, mert az ígért paradicsom helyett a kivándorlókat igazi pokol várja Amerikában. Vagy talán a radikális hatalmi szervek szisztematikusan járnak el így, mivel a szlovákok nem nagyszerbek?”²⁶

A radikálisok és belpolitikájuk ellen felhozott vádak, miszerint eredménytelen belpolitikai intézkedéseik következménye a szlovákok elvándorlása, nem volt igazolt a demokraták részéről. A szlovákok ugyanis akkor is tömegesen vándoroltak ki a tengerentúli országokba, amikor a demokraták voltak hatalmon. Valójában pedig sem a radikálisok, sem a demokraták, mint a polgárság és tehetősebb falusi lakosság politikai szervezetei nem próbáltak rámutatni a kivándorlás igazi gazdasági-szociális tényezőire Vajdaságban. Ehelyett egymást vádolták, olykor még a becstelen rágalmazástól sem riadva vissza. A fent említett esetben a Narod című demokrata lap nyilvánvaló célja az volt, hogy a Szlovák Népi Párt és a Radikális Párt választási egyezményének aláírása után kompromittálja a Radikális Pártot a szegény szlovákság körében, akik egyébként a potenciális szlovák kivándorlók zömét képezték.²⁷

Érdekes megemlíteni, hogy a Vajdasági Városok Szövetsége nevű szervezet is elítélte a kivándorlást. Erről a Zentai Újság a következőket írta: „A Vajdasági Városok Szövetsége átiratban fordult a szociálisügyi minisztériumhoz, amelyben kéri, hogy a kormány tiltsa meg a kivándorlást Amerikába és vessen véget az ügynökök könyörtelen ténykedésének. Az átiratban rámutatnak, hogy a különféle ügynökök az utóbbi évek-

ben elárasztották Vajdaságot és Észak vagy Dél-Amerikába csábítják a lakosságot. A vajdasági városok az ügynökök működését szabályozó előírás meghozatalát követelik a szociálisügyi minisztertől és egyben követelik az ügynökök büntetését is...”²⁸

Valószínű, hogy a vajdasági városok álláspontja a városi ipar szükségleteiből adódóan alakult ki. A szakmunkások és elszegényedett kisiparosok tömeges elvándorlását ugyanis megsínylette a vajdasági városok fejlődő ipara. A szövetség valójában nem fűzött nagy reményeket ahhoz, hogy akciója a szociálisügyi minisztériumban eredménnyel jár, legalábbis ami a kivándorlás megtiltását illeti, ezért követelte egyebek között az ügynökök ténykedésének törvényes szabályozását. Az ügynökök munkájára vonatkozó követelmény azonban nem más, mint az emigráció egy periférikus kérdésének felvetése.

A korabeli vajdasági sajtóban megjelent számos írás és cikk közös jellemzője, hogy jóformán egy sem foglalkozott elmélyültebben az emigráció gazdasági és szociális tényezőivel, ill. meg sem próbálta ilyen vonatkozásban elemezni a problémát. Többnyire egyszerű írások ezek, amelyeknek értéket mégis az ad, hogy konkrét adatokat közöl a kivándorlásról. Esetleg riportokról beszélhetünk; ezeket a kivándoroltak sanyarú sorsa feletti sajnálkozás szövi át. Ilyen az alábbi írás is. „Ismét megkezdődött a kivándorlás” címmel közölte a Zentai Újság 1925. IV. 1-én: „... Az utóbbi időben nyolcvannál is több péterrévei család kért kivándorlási útlevelet Brazíliába és Argentínába. A szerencsétlenek sorsáról senki sem visel gondot, és nem fog odaát sem a tengeren túl. A tavaszi munkák, amelyek itt már megkezdődnek, nem nyújtanak számukra többé semmilyen biztonságot a megélhetéshez... Amerikában a nehéz élet éppen csak annyit juttat majd nekik, hogy eltengődjének... Kivándorlási láz tombol a Tisza mentén. Nincs szervezett akció, amely ezeket a szerencsétleneket visszatarthatná.”²⁹

Az ismeretlen szerző írásában nem szól a „kivándorlási láz” igazi okáról, habár valószínűleg ismereteseek voltak előtte az okok is. Tudnia kellett, hogy Péterrévén nagy többségben földnélküliek, agrárproletárok és elszegényedett parasztok éltek, rendkívül kedvezőtlen gazdasági-szociális életfeltételek között, akik ebből az egyetlen kiutat az emigrálásban vélték megtalálni.³⁰ Az viszont, hogy a szerző mégis rámutatott a szervezett társadalmi akció szükségességére, emeli írása értékét. Kár, hogy ezt a végén tette és indoklás nélkül hagyta.

A kivándorlás a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságból 1926. folyamán is tömeges volt, de nem rendelkezik részletes adatokkal a vajdasági kivándorlók számára és összetételére vonatkozóan. 1926-ban a jugoszlávok a következő tengerentúli és európai országokba vándoroltak:

Amerikai Egyesült Államok	4756 személy
Kanada	4998 "
Ausztrália	1109 "
Új-Zéland	359 "
Dél-Afrika	16 "
Chile	243 "
Argentína	3327 "
Brazília	2756 "
Uruguay	526 "
Más dél-amerikai országok	140 "
Franciaország	2000 "
ÖSSZESEN	20 230 személy

A 20 230 kivándoroltról bővebben csak annyit tudunk, hogy közülük 2645 személynek a Sao Pauló-i kormány kifizette útiköltségét, és hogy ezt a csoportot többnyire németek és magyarok képezték.

Az SZHSZ Királyság kivándorlási hivatala az emigrálni szándékozók-nak adott tájékoztatóiban felhívta a figyelmet, hogy Sao Paulóban milyenek az időjárási és szociális védelmi viszonyok, ügyelve, nehogy az ingyenes út csábításával a toborzók könnyen rászédjék a könnyelműeket. A hivatal hangsúlyozta, hogy a sikerhez a tengerentúl is erős lélekre, kezdeményezőkézségre, takarékosagra és jó egészségre van szükség.³¹

Nem vitás, hogy az emigrációs hivatal említett figyelmeztetései helytállóak voltak, a Sao Pauló-i problémákat és körülményeket illetően, de az is bizonyos, hogy a hivatal semmit sem tett a kivándoroltak helyzetének könnyítése, a Sao Pauló-i kávéültetvényeken dolgozó jugoszlávok körülményeinek enyhítése érdekében. Kivéve az Amerikai Egyesült Államokat és Kanadát, az SZHSZ Királyság szociálisügyi minisztériumának a tengerentúli országokban nem volt fejlett emigrációsügyi szolgálata. Emellett nem volt pontosan körülhatárolva az emigrációsügyi szolgálatok és a tengerentúli országokban működő jugoszláv diplomáciai képviselők illetékessége a kivándorlás kérdésében, az illetékesség felaprózottságának következtében pedig szó sem lehetett a kivándoroltak problémáinak egészében történő, ésszerű megoldásáról.” „... Emiatt több százezer jugoszláv állampolgár szenved, a szó szoros értelmében tönkremegy külföldön, idegenben: mindenütt a lelketlen ki-szákmányolás objektumává válik.”³²

Sajnos, nincsenek adataink a vajdasági emigránsokról 1927-ből és 1928-ból, de közölhetünk adatokat arról, hányan hagyták el az SZHSZ Királyságot 1928 áprilisában. Ebben a hónapban összesen 2098 személy emigrált, országrészenként az alábbi megoszlásban:

Horvátországból és Szlavóniából	813 személy
Vajdaságból	499 "
Szlovéniából	290 "
Dalmáciából	260 "
Bosznia és Hercegovinából	132 "
Szerbiából	92 "
Crna Gorából	12 "
ÖSSZESEN	2098 személy

A kivándorlók között legtöbb volt a földműves, 71 százalék. Nagy részük, összesen 945-en Kanadába mentek, 366 kivándorló az Amerikai Egyesült Államokba, 344 Uruguayba, 201 Argentínába, 97 Ausztráliába stb.³³ 1928 áprilisában a vajdaságiak alkották a kivándorlók csaknem egynegyedét. Az össz kivándorlókhoz viszonyítva valamivel kisebb volt a vajdaságiak aránya 1929 januárjában, amikor 1034 személy hagyta el az országot.

Horvátországból és Szlavóniából	323 személy
Dalmáciából	250 "
Vajdaságból	224 "
Bosznia és Hercegovinából	84 "
Szlovéniából	72 "
Szerbiából	66 "
Crna Gorából	15 "
ÖSSZESEN	1034 személy

Ez alkalommal a legtöbb kivándorolt Argentínába távozott, összesen 600 személy, 223 az Amerikai Egyesült Államokba, 67 Uruguayba, 56 Kanadába, 47 pedig Brazíliába stb.³⁴

Az adatok alapján láthatjuk, hogy jelentősen megnövekedett az Argentínába vándorlók száma, míg az Amerikai Egyesült Államokba lényegesen kevesebben mentek. Az argentínai külterjes mezőgazdasági termelést ugyanis sújtotta az általános világgazdasági depresszió. Később, azaz 1929. és 1932. között, a gazdasági válság éveiben tovább csökken az USA-ba emigrálók száma, hasonlóan a többi iparilag fejlett országokba indulók száma is. Ilyen előzmények után érthető az újvidéki Munkáskamara igyekezete, hogy 1930-ban harminc vajdasági családot rábeszéljen az argentínai útra. A kamara néhány vajdasági városban arra kérte a munkásotthonokat, agitáljanak a mezőgazdasági munkások körében az argentínai kivándorlásra, ahol minden bevándorló 20 hektár földet, egy lakóépületet és a termeléshez szükséges fei-

szerelést kap, állítólag rendkívül kedvező feltételek mellett.³⁵ Nem is meretes, hogy sikerrel járt-e a Munkáskamara akciója.

A harmincas éveket illetően csak találgathatunk, mert még csak részleges adataink sincsenek, hogy ekkor milyen méretű volt és milyen irányt vett a vajdaságiak kivándorlása.

Bizonyos 1938-ból származó adatok szerint, amelyeknek hitelességét ma már nehéz megállapítani, a pivnicei, lalići, selenčei, palánkai, kul-pini, gložani és kisači szlovák szegényparaszt családok egy nagyobb csoportja (állítólag mintegy 100 család) az Egyesült Államokba készült kivándorolni „... mivel onnan csábító hírek érkeznek a földművelés kiváló lehetőségeiről és jók a kereseti lehetőségek is”.³⁶

Törekvéseinket, hogy megállapítsuk: hányan vándoroltak ki a két világháború között Vajdaságból a tengerentúli államokba? — figyelembe véve mai ismereteinket a kivándorlás problémáiról és a megfelelő adatforrások hozzáférhetőségét — aligha valósíthatjuk meg. Egyes adatok szerint 1920. és 1935. között Jugoszláviából összesen 87 367 földműves költözött a tengerentúli országokba és közülük 13 439 tért vissza, vagyis 73 928 végleg ott maradt. Az idézett adatok azonban semmit sem mondanak a kivándorlók származásáról és nemzetiségi hovatartozásáról, ami fogyatékoságként könyvelhető el. Emellett nem lehetünk meggyőződve afelől sem, hogy a kivándorlást csupán a befogadó országok ipari konjunktúrája és iparának ciklikus alakulása befolyásolta, különösen, ha a vajdaságiak kivándorlását vizsgáljuk, mert több sajátos körülmény is befolyásolja, amelyek közül mint lényegeset egyes vajdasági nemzetiségeknek az agrártulajdoni struktúrában elfoglalt helyzetét emelhetjük ki.³⁷

A két háború között jelentős méreteket öltött a vajdaságiak idény jellegű kivándorlása is. Az idény jellegű migráció Franciaország, de még inkább Németország felé irányult. Többnyire mezőgazdasági munkásokról volt szó, akiknek száma egyes értékelések szerint 1921. és 1929. között mintegy 200 ezerre volt tehető. Természetesen a szóban forgó agrárproletároknak nem volt földjük, megélhetésük és egyben családjuk megélhetése is kizárólag a bér munka árának alakulásától függött. Ahhoz viszonyítva, hogyan fizették őket és milyen körülmények között éltek, a mezőgazdasági munkásoknak több kategóriáját ismerjük; cselédek és juhászok, részesek és napszámosok.

A nemzetiségi arányt tekintve a vajdasági mezőgazdasági munkások között már 1914 előtt is a magyarok voltak a legnépesebbek, számuk pedig később is évről évre nőtt. De az első világháború után az agrárreform már ismert módszereinek hatására szaporodott a német és román napszámosok száma is.³⁸

Mivel az agrárreform során, a nagybirtok felosztásával a vajdasági mezőgazdasági munkások legtöbbször munka nélkül maradt, a külföldi országokban vállalt mezőgazdasági idénymunka számukra a megélhetést jelentette, mivel a helybeli munkaerőpiacon a kínálat rendre nagyobb

volt, mint a kereslet. A vajdasági ipar ugyanis nem volt olyan fejlett, és nem is fejlődött olyan ütemben, hogy alkalmazni tudta volna a faluról özönlő munkaerőt. Egyébként ez a jelenség jellemző volt egész Jugoszláviára a két világháború között, de Vajdaságban volt a legkifejezettebb.

A külföldi idénymunkára távozó vajdaságiakról szóló feljegyzések a húszas évek elején igen-igen hiányosak. Még az államhatalmi szervek sem vezettek semmiféle nyilvántartást. Ezzel magyarázható, hogy a mezőgazdasági munkások németországi idénymunkájának törvényes szabályozására is csak 1928-ban, tehát meglehetősen későn került sor.³⁹

A munkaerő-vándorlás törvényes szabályozását követő évben, 1929-ben, Újvidéken tartózkodott a Német Mezőgazdasági Központ kiküldöttje a célból, „hogy néhány ezer idénymunkás németországi munkavállalásáról és alkalmazásáról folytasson megbeszéléseket. A megbeszélésekben részt vett Krmpotić úr, a szociálisügyi minisztérium osztályvezetője is”.⁴⁰ A német kiküldött útja a jelekből ítélve sikerrel járt, mert az Otadžbina nevű lap egy későbbi írásában a jugoszláv idénymunkások elsősorban a vajdaságiak Németországban szerzett megbecsüléséről tesz említést, és mint írja „... emiatt a német nagybirtokosok a Berlini Munkásközpont révén évről évre több munkást kerestek hazánkból”. Az írás arról is szól, hogy 1930. február 27-én Újvidékről a munkások harmadik csoportja is elindult Franciaországba, valamint hogy az említett évben Németországnak több mint 10 000 jugoszláviai napszámosra lesz szüksége a cukorrépa betakarítására és feldolgozására, Franciaország pedig a Zágrábban székelő Francia Emigrációs Társaság és az újvidéki Mezőgazdasági Munkások Szövetsége útján ugyancsak több ezer mezőgazdasági munkást keres. Éppen abban az időben (tehát 1930. február végén) ismét Újvidéken tartózkodott a német kiküldött és megegyezett a Mezőgazdasági Munkások Szövetségével, hogy egyelőre tíz környékbeli községből 10—10 munkást (férfit és nőt) küldjenek Németországba a cukorrépa megmunkálására. A cikkíró ekképpen számol be a németországi munkakörülményekről: „Habár tudjuk, hogy munkásaink Németországban ugyanazt a fizetést és illetményt kapják, mint a német munkások, a munkások toborzásakor a fizetés nagyságát mégsem lehet pontosan meghatározni. Németországban ugyanis március hónapban a munkáltatók és a munkások képviselői körzetenként állapodnak meg az illetmény nagyságában. Munkásaink fizetése annyiból mégis biztosított, hogy amit kapnak, abból tisztességesen élhetnek és egy-egy idény alatt több ezer dinárt is megtakaríthatnak fejenként. Ezenkívül a munkások természetbeni járandóságot is kapnak.”⁴¹

A Jugoszláv Mezőgazdasági Munkások Szövetsége, mint az Egyesült Munkásszakszervezetek Szövetségének szerves része, jelentős szerepet játszott a vajdasági mezőgazdasági munkások munkához juttatásában egyes európai országokban, mindenekelőtt Németországban. A szövet-

ség 1931-ben kezdett aktívabban dolgozni. Ekkor 5000 tagja volt. Az elkövetkező években tagsága főként azért szaporodott, „mert a szövetség tagjait Franciaországban és Németországban munkához juttatta”. A szövetségnek 1937-ben volt a legtöbb tagja. 211 helyi tagozatában összesen 23 734 munkást tartott nyilván. 1937-ben és 1938-ban a mezőgazdasági munkások bére alig volt elegendő a mezőgazdasági munkában szükséges munkaerő reprodukálásához, habár S. Marković megállapítása szerint a havi bér hozzávetőlegesen 1350 dinár volt.⁴² A korábbi évekből származó megegyezés alapján, 1938 áprilisának elején a Duna menti Bánságban 7000 mezőgazdasági munkás Németországba való elmenetelét készítették elő. Az újvidéki Dan nevű lap cikke szerint „magától értetődő, hogy a földmunkások körében ez az akció helyeslésre talált, a legnagyobb lelkesedéssel fogadták, mert közöttük szép számban akadtak munkanélküliek”. Ami viszont az idénymunkások munkakörülményeit és németországi egyéb körülményeit illeti, a Dan cikke szerint kedvezőek voltak, mert „az órabér 24—28 pfennig, ami tízórás munkanapon 2 és fél 3 márkát, azaz körülbelül 44 dinárt tesz ki. Engedélyezik a darabbér szerinti munkát is úgy, hogy a munkások többet is, kevesebbet is kereshetnek” — írta az újvidéki Dan. Emellett Németországban állítólag minden munkás lakást, tüzelőt és villanyáramot kapott és engedélyezték számára, hogy havonta 10—15 márkát, azaz 210 dinárt küldjön családjának Jugoszláviába, hazajövelekor pedig 350 német márkát, vagyis 6000 dinárt hozhatott.⁴³

1938. június végéig azonban, a Duna menti Bánságból mindössze 4000 mezőgazdasági munkás ment el németországi idénymunkára. Ennek egyik fele 1938. december 15-éig kapott munkát, a másik fele pedig 1939. december 1-éig. A Dan adatai szerint 1938-ban körülbelül 10 000 jugoszláviai idénymunkás dolgozott Németország északi területein. Közülük 4000 a Duna menti Bánságból, vagyis Vajdaságból, 5000 a Dráva menti Bánságból, a többi pedig a Száva és Vrba menti Bánságból származott.⁴⁴

A vajdasági földmunkások utolsó csoportja (mintegy 1000) 1940 júniusában ment el németországi idénymunkára, tehát nem egész egy évvel az áprilisi háború kezdete előtt. Ott-tartózkodásuk körülményeiről azonban nincsenek adataink.⁴⁵

Ma már szinte lehetetlen megállapítani, hogy a két világháború között Vajdaságból hány munkás volt franciaországi, németországi vagy más európai országban elsősorban mezőgazdasági jellegű idénymunkán. Tényként szögezhetjük le viszont, hogy 1919. és 1941. között munkásaink többnyire folyamatosan mentek az említett országokba idénymunkára. Az idény jellegű migráció ugyanúgy, mint a tengerentúli országokba való elvándorlás Vajdaság nem is olyan távoli múltjának, tartós érvényű tényezője volt.

A kivándorlással kapcsolatos, ma is ismert és hozzáférhető anyagok, mindenekelőtt pedig a jogviszonyi előírások alapján úgy tűnik, hogy az

illetékes államhatalmi szervek, az objektivitás elvétől vezérelve igyekeztek az emigrációs folyamatot jogilag szabályozni, ami érthető is, ha szem előtt tartjuk a kivándorlás nemzetközi szempontjait és a vajdasági kivándorlás kérdésének abból adódó kényes voltát, hogy a kivándorlók zömét a nem szláv nemzetiségűek képezték. Vannak azonban arra vonatkozó, igaz, közvetett jellegű bizonyítékaink is, hogy az állampolitikában a kivándorlók egyenrangú bánásmódban való részvételének helyett a nacionalista-politikai szempont érvényesült, amely a nem szláv nemzetiségűek kivándorlását serkentette. Az ilyen szempontokra épülő emigrációs politika tipikus képviselőjeként említhetjük F. Aranickit, az SZHSZ Királyság zágrábi emigrációs hivatalának igazgatóját a húszas években. Aranicki egy írásában a következőképpen magyarázza a nemzetiségek kivándorlása iránt tanúsított jóindulatú magatartását: „... Ha már nincs módunkban honfitársainkat (a potenciális szerb, horvát és szlovén kivándorlókra gondol — N. G.) saját országunkban elhelyezni és népünk erősítésére, az ország építésére alkalmazni, engedjük mi is az osztrák császárok és grófok által legjobb földjeinkre és népünk kárára idehozott nemzeti kisebbségeket, hogy akadálytalanul menjenek oda, ahova akarnak. Sőt mi több, kivándorlásukat nemcsak előnyben kell részesíteni, de támogatásban, pénzsegéllyel is segíteni.” (kiemelte N. G.) Ugyanebben az írásában F. Aranicki elfogadja bizonyos R. Janković nézetét, mely szerint nem kellene beleenyugodni abba, hogy „termő síkságainkat idegenek foglalják el és idegenek fészkeljék be magukat, akiknek szisztematikus és kérlelhetetlen igyekezettel szélesre kell tárni a kivándorlás kapuját”.⁴⁶ (kiemelte N. G.)

Ilyen volt tehát az SZHSZ Királyság kivándorlási hivatalának emigrálásáról alkotott felfogása. Ezt a felfogást pedig véleményem szerint, mindig szem előtt kellene tartani a vajdaságiak két háború közötti kivándorlási tényezőinek tanulmányozásakor.

Fordította *Hornok Ferenc*

Jegyzetek

- ¹ J. A. Pržić, *Zaštita manjina* (La protection), Biblioteka Jugoslovenskog udruženja za međunarodno pravo VI, Belgrád, 1933, 120—123. lap.
- ² Lásd részletesebben: Lj. Judin, *O radu Narodne uprave za Banat, Bačku i Baranju 1918—1919*, Zbornik za društvene nauke Matice srpske, 51. füzet, Novi Sad, 1968. 5—36. lap.
- ³ S. Šećerov, *Socijalno-agrarni odnosi u Bačkoj pred izvođenjem agrarne reforme* (SKA, Spomenik LXIX, drugi razred 54), Belgrád 1929, 118. lap.
- ⁴ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921, Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Szarajevó, 1232. 354—263. oldal.

- ⁵ Ugyanaz a forrásmű 125. lap.
- ⁶ T. Iskruljev, Vojvodina i njena kolonizacija, Novi Sad, 1925. 40—43. lap; Borba za zemlju i naša agrarna reforma, Belgrád, 1938, 41. lap.
- ⁷ J. Tucković, Agrarna reforma, Uredbe, naredbe i raspisi I, Zágráb, 1920, 97. oldal.
- ⁸ H. Haller, Syrmien und sein Deutschtum, Deutsche Schriften zur Landes- und Volksvorschung, Band 10, Lipcse, 1941, 42—44. lap.
- ⁹ K. Lilge, *Stara Pazova*, Mijavá, 1930. 180—181. lap.
- ¹⁰ Az előbbi rendelkezésekről lásd részletesebben: M. Erić, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941, Szarajevó, 1958, 157—172 lap.
- ¹¹ Istorijški arhiv Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine, Fond Županijskog agrarnog ureda Novi Sad, f 1921, b.b.
- ¹² Istorijški arhiv Zrenjanin (a továbbiakban IAZ), Fond Komisija za likvidaciju agrarne reforme V. Bečkerek.
- ¹³ Erről részletesebben lásd: M. Erić idézett munkáját 335—347. lap.
- ¹⁴ IAZ, Fond Okružni sud Veliki Bečkerek, f 1924, 750; Zbirka Emila Gavrilc 1861—1933, b.b.; Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (a továbbiakban SB); redovan saziv za 1925/1926, knj. IV, Belgrád, 1926, 406; J. Wüsch, Die bevölkerungspolitische Gefahrenlage der Deutschen Volksgruppe in Südslawien, Sonderdruck aus Archiv für Bevölkerungswissenschaft und Bevölkerungspolitik, VI Heft 3 (VI. füzet 3), Lipcse 1936, 145. lap; „Deutsches Volksblatt”, 3. V, 4. V, 6. V, 1924; „Radikalski glasnik”, 1924. IX. 22., XI. 29., XII. 9. és XII. 13-i számaiban.
- ¹⁵ Lásd például A. Dammang, Die deutsche Landwirtschaft im Banat und in der Batschka, Schriften der Deutschen Akademie, Heft 1. (1. számú füzete), Novi Sad 1931. 172. oldal.
- ¹⁶ IAZ, Fond Županijski agrarni ured V. Bečkerek, f, 1921. b.b. O eksproprisanju zemlje tokom 1922. i 1923. godine u nekim opštinama Alibunarskog sreza, naseljenih pretežno, ili potpuno rumunskim življem, ima vrednih i interesantnih podataka u napisu „Reforme agrara in circul Alibunar si jur”, Graiul Romanescu, 1923. XII. 23.
- ¹⁷ V. Margan Monografija Podunavske oblasti, Pancsova, 1929. 261. lap.
- ¹⁸ Részletesebben lásd N. L. Gaćeša, Vojvođanski Slovaci u agrarnoj reformi, posle prvog svetskog rata, Vyročie časopisu Svit, ako päťdesiat rokov organizovaného literárneho života Slovakov vo Vojvodine, Zbornik prác z vedeckoj konferencie v Báčskom Petrovci 24. novembra 1973, „Obzor”, Novi Sad, 1973, 91—105. oldal; ugyanott Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918—1941, Matica srpska, Novi Sad, 1968, 252. oldal; ugyanott, Kolonizacija i agrarna reforma u Banatu 1919—1941, Matica srpska — Vajdasági Történelmi Intézet, Monografije, 2. könyv, Novi Sad 1972, 377. oldal; ugyanott, Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu 1919—1941, Vajdasági Történelmi Intézet, Monografija, 10. könyv, Novi Sad, 1975, 305. oldal.
- ¹⁹ A kivándorlási hivatal figyelmeztetése: „Šta je kontraktni radnik?” címmel. A figyelmeztetés a Jedinstvóban jelent meg 1924. I. 22-én.
- ²⁰ „Ne idite u Argentinu”, „Banatski glasnik”, 1924. III. 28-án.
- ²¹ Az 1925. évre vonatkozó kivándorlási adatokat a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság Kivándorlási Hivatalának jelentéséből (Iskaz), vettük át,

amelyet a Szociálpolitikai minisztérium kivándorlási osztálya jelentetett meg „Iseljenska služba, Izveštaj Narodnoj skupštini za 1925/26. godinu, Belgrad, 1926, a jelentés az említett szkupstinai jelentés végén jelent meg táblázatok formájában.

- ²² „Vidovdan”, 1924. II. 14-én.
- ²³ Lásd erről a jellegzetes írást, „Iseljavanje iz naše Kraljevine u maju 1923”, Trgovačke novine”, 1923. VII. 22-én.
- ²⁴ „Iseljavanje iz naše države”, „Nova zora”, 1924. V. 11-én.
- ²⁵ „Iseljavanje Slovaka iz jugoistočnog Srema”, „Narod” 1925. VI. 21-én.
- ²⁶ A választási megegyezést J. Hraška és S. Babyilon írták alá a Szlovák Néppárt nevébe és M. Đorđević, valamint M. Veličković-Svinjarev a Radikális Párt nevében, „Národná jednota” 1925. I. 1-én.
- ²⁷ Vajdasági városok a kivándorlás előtt — Senta újság 1924. VII. 22-én.
- ²⁸ Ismét megkezdődik a kivándorlás — Senta újság, 1925. IV. 1-én.
- ²⁹ Lásd részletesebben: M. Palić „Savez poljoprivrednih radnika Jugoslavije”, Tokovi revolucije III, Beograd, 1968, 181—247. oldal; N. L. Gačša, Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918—1941, 132—133. oldal.
- ³⁰ Ministarstvo socijalne politike Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca, Iseljenski odsek, Iseljenska služba, Izveštaj Narodnoj skupštini za 1926/27. godinu Beograd, 1928., 9., 10., 23., 24. oldal.
- ³¹ „Problem selenja”, „Radikalni glasnik”, 1926. XI. 20-án.
- ³² „Naša emigracija u aprilu o. g.”, „Vojvođanske privredne novine”, 1928. VII. 14-én.
- ³³ „Naši iseljenici”, „Vojvođanske privredne novine”, 1929. IV. 6-án.
- ³⁴ „30 földműves családot keresnek Jugoszláviától argentinai telepítésre”, Senta újság, 1930. XII. 5-én.
- ³⁵ Lásd a részletesebb írást: „Ovog proleća se sele oko 100 slovačkih porodica u Ameriku”, „Dan”, 1938. II. 27-én.
- ³⁶ N. Vučo, Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930—1934, Prosveta, Beograd, 1968, 59. oldal.
- ³⁷ Lásd részletesebben: M. Palić, idézett mű, 186—189. oldal.
- ³⁸ Sporazum između Centralnog odbora za posredovanje rada u Beogradu i nemačke Radničke centrale o vrbovanju i angažovanju poljoprivrednih sezonskih radnika sa teritorije SHS za Nemačku od 22. II 1928, Službene novine, 1928, 64/XIX.
- ³⁹ „Vojvođanske privredne novine”, 1929. III. 2.
- ⁴⁰ „Interesovanje inostranstva za naše poljoprivredne radnike”, „Otađzbina”, 1930. II. 28-án.
- ⁴¹ S. Marković, Problem poljoprivrednog radništva u Vojvodini, Belgrad, 1939, 57., 67. oldal.

Rezime

Iseljništvo naroda i narodnosti Jugoslavije

Prilog proučavanju emigracionih problema u Vojvodini između dva svetska rata

Ekonomsko-socijalni razvitak između dva svetska rata predstavlja relativno zanemarenu oblast naših društvenih nauka, pa nije potrebno posebno isticati da takvo stanje otežava, a ponekad i onemogućava kompleksnije osvrte, ocene i sudove o jednoj tako značajnoj pojavi naše skorašnje prošlosti kao što je emigracioni problem.

Vojvodina sticajem istorijskih okolnosti predstavlja etnički najšarolikiji deo jugoslovenske državne teritorije, a tu osobenost je uzgred zadržala do danas. Naime, vojvodansku etničku panoramu između dva svetska rata sačinjavali su Srbi, Hrvati, Mađari, Nemci, Rumuni, Slovaci i Rusini, čiji su pripadnici formalno-pravno bili izjednačeni u pravima i dužnostima. Međutim Kraljevina SHS često je u praksi mimoilazila međunarodnopravne obaveze, tako da je postojao očigledan nesklad između sadržaja pozitivnog zakonodavstva i stvarnog položaja pripadnika nekih narodnosti ili još tačnije: Mađara, Nemaca, Rumuna, dakle, neslovenskih vojvodanskih narodnosti.

Prema tome uzroci iseljavanja uopšte, a pre svega nekih narodnosti nalaze se uglavnom u nezavidnom položaju u privrednoj sferi, kao i u političkoj.

Summary

Emigration of Yugoslavia's Nations and Nationalities

Enclosure to the Studies on Emigration Problems in Vojvodina Between the two World Wars

Socio-economic development between the two world wars is a disregarded field of studies in our social sciences, so it's unnecessary to underline that this makes research work difficult, sometimes impossible to come to any conclusions concerning this important process in the near past.

Vojvodina, owing to historical circumstances is ethnically the most heterogeneous territory in our country even nowadays. Between the two world wars we could find here the following nationalities: Serbians, Croatians, Hungarians, Germans, Romanians, Slovaks, and Rusins, who were the carriers of formally equal rights and duties. But the SHS Kingdom did not respect these rights so there was a discordance between the justice and the practice in the case of some nationalities such as: Hungarians, Germans and Romanians.

These facts contributed to the emigration of some nationalities which were in a bad economic and political situation.

A SZÓ BECSÜLETÉÉRT

Nem szándékunk vitába szállni azzal a már szállóigévé vált titói mondással, mely szerint a szavakról át kell térnünk a tettekre, hiszen valamennyien messzemenően egyetértünk vele. Nem kétséges azonban, hogy a szavak és a tettek ilyenén szembeállítás csupán a közéleti szóáradat, Majakovszkij szavával élve az „önagyonülésezesek” ellen irányul, nem pedig az öngazgatási határozathozatalban a döntést és a „tettet” szükségképpen megelőző, magvas és célra törő vita, megbeszélés ellen. Hiszen minden értelmes ember, legyen akár a „szavak” enibere, azaz szellemi foglalkozású, akár a „tetteké”, azaz közvetlen termelő* kénytelen elismerni, hogy a „szó” és a „tett” egyazon folyamatnak két, egymás után következő, felcserélhetetlen szakasza, amelynek során a veszélyt nemcsak az előbbinek a túlburjánzása és kizárólagossá válása jelentheti, hanem jelentéktelenné minősítése, elmaradása, azaz a második szakasz, a tett előkészítetlensége, hebehurgya kapkodássá degradálódása is.

Azt pedig, hogy a tettek szóáradatba fullasztásának és ilyen módon való elsikkasztásának reális veszélye mellett ez a másik veszély sem valami mondvacsinált, intellektuális agyrém, azt hiszem, nem szükséges bizonyítani. Éppen ezért a gyakorlati életben, az öngazgatású szocialista társadalmi rendszerünk építése során előforduló ilyen jellegű hibák felsorolása helyett (amelyek végső soron nem is annyira tipikusak, és nem is annyira súlyosak, hogy a rendszer általános funkcióját és további fejlődését képesek lennének veszélyeztetni), hadd mutassak rá inkább egy általam tipikusnak tartott jelenségre, amely a fenti tézis téves értelmezéséből ered, és idővel veszélyessé válhat, mivel éppen a „szavak és tettek” szókapcsolattal jelképesen kifejezett cselekvésfolyamat szembeállított részei, egyébként dialektikus egységet alkotó mozzanatjelenségeinek értékelésbeli különválasztása, fontosságuk egyenlőt-

* Ami a dolgok kívánatos továbbfejlődése révén idővel egyre kevésbé lesz két különálló, sőt egymással szembenálló kategória.

len elbírálása által a már említett „előkészítő rész” elhanyagolásához, formálissá torzulásához vezethet.

Ismételnünk kell: hogy ez a veszély nem valami légből kapott tet-szőleges fikció, azt a „szavakhoz”, az emberi kapcsolatteremtés, kom-munikálás mindmáig legtokéletesebb, bár egyben legősbibb eszközhöz, a nyelvhez való viszonyulás jelzi. A szó napjainkban alaposan devalváló-dik, s erre számos, naponta tapasztalható jelenség hívja fel figyelmün-ket. Látszólag ellentmond ennek az a deklarált és anyagiakban is kife-jezésre jutó társadalmi állásfoglalás, amely a hírközlés, a tájékoztatás, a tömegkommunikáció eddig még nem tapasztalt mennyiségi fellendülé-sében nyilvánul meg. Ennyiféle és ilyen példányszámú könyv, napi- és hetilap, folyóirat, üzemi közlöny, egyéb tájékoztató és alkalmi kiad-vány még sohasem jelent meg szűkebb pátriánkban, mint manapság. A minőségi változást pedig a hírközlési formák kibővülése (rádió, tele-vízió), a nyelvműveléssel és elsősorban a nemzetiségi nyelvműveléssel foglalkozó létesítmények jelentik. Kérdés azonban, hogy az előbbiek színvonala és az utóbbiak hatékonysága, kétségbe nem vonható ered-ményeiknek a tömegek számára való hozzáférhetősége és a mindennapi életben való hasznosíthatósága megfelel-e a kívánalmaknak és a gya-korlati céloknak.

Az ún. „terepen”, azaz az üzemi és a helyi öngazgatásban, a köz-ségi közigazgatásban, az öngazgatási érdekközösségekben, a társadal-mi-politikai szervezetek és közösségek, valamint a társadalmi és egyéb szervezetek tájékoztató tevékenységében kifejezésre jutó, akár írásbeli, akár szóbeli nyelvi megnyilvánulásokban igen sok fogyatékoságot ta-pasztalhatunk. Bár szélesebb körű felmérések híján a személyes tapasztalatokon kívül csupán az ún. Tisza-vidék öt községének (Ada, Csóka, Magyarkanizsa, Törökkanizsa és Zenta) a tárgyaltakra vonatkozó ada-tai állnak rendelkezésemre, mégis azt kell tartanom, hogy mivel a meg-nevezett öt község gazdasági erő és fejlettségi szint alapján is a vajda-sági átlagot képviseli, így a vizsgált vonatkozásokban az itteni hely-zet tartományunkban tipikusnak minősíthető.

A dolog természetéből következik, hogy a felsorolt és vizsgált közü-letek mindegyike arra törekedett, hogy jelentéseiben, az üléseken el-hangzott beszámolókból kimutassa a jogszabályokba foglalt kötelezett-ségeknek megfelelő, a dolgozók, a polgárok, illetőleg a tagság tájékoz-tatására, az öngazgatási határozathozatal előkészítésére irányuló tevé-kenységet. Ha azonban a számadatok mögé tekintünk, ha a minőséget igyekszünk számon kérni, be kell látnunk, hogy itt gyakran csupán a törvényes rendelkezések formális teljesítéséről van szó. A különféle ülésanyagok ugyanis, amint az a küldöttek minősítéséből, véleményezé-séből gyakran kiderül, túl terjedelmesek, érthetetlen, bonyolult, valami „körmönfont”, úgymond: jogászai nyelven megfogalmazottak, s nem csupán az öngazgatásban részt vevő, nyelvileg képzetlen tömegek „szak-értelmének” hiányából, hanem éppen a tájékoztató anyagot előkészítő

„szakemberek” nyelvi ismereteinek (sőt helytel-közzel bizony tárgyi tudásának) hiányosságából is ered a meghozott határozatok téves volta, vagy legalábbis a dolgozóknak, a polgároknak az öngazgatásban történő passzív-formális részvétele, amely idővel akár teljes közömbösséggé, érdektelenséggé alakulhat át.

Ezek a hibák, fogyatékoságok még fokozottabban érvényesülnek a nemzetiségi nyelven folyó tájékoztatás síkján. Káderképzésünk szervezési formája hozza magával, hogy a nemzetiségi nyelvet ismerő vagy akár anyanyelvi szinten beszélő szakembereink is „hivatali” jellegű írásos megnyilvánulásaikban úgyszólván mindig, szóbeli megnyilvánulásaikban pedig nagyrészt nem a nemzetiség nyelvén nyilatkoznak meg. Szabályzataink, öngazgatási megegyezéseink, társadalmi megállapodásaink, az üzemigazgatás sokféle ügyirata, de a különféle helyi közigazgatási szerveknek, az érdekközösségek szakszolgálatainak a polgárokkal való érintkezés során keletkező írásbeli megnyilvánulásai is következetesen szerbhorvát nyelven készülnek, még abban az esetben is, ha mind a szerv képviselője, mind pedig az érdekelt ügyfél nemzetiségi anyanyelvű. Olyan esettel is volt alkalmam találkozni, amikor a két oldalán szerbhorvát, illetőleg magyar nyelvű szöveget tartalmazó úrlapnak a szerbhorvát „felét” töltötték ki a magyar anyanyelvű ügyfél számára, és a szintén magyar nemzetiségű hivatalvezető alá is írta — cirillbetűvel.

„A hivatalos” vagy „kommunikációs” nyelv képzete tehát éppen a káderképzés nyelvi fogyatékoságainak hátsó ajtaján át lopózik be többnyelvű ügyintézésünkbe, aminek eredménye az öngazgatásban, valamint a társadalmi és üzemi irányításban éppen a küldöttrendszernek köszönhetően közvetlenül is részt vevő széles tömegeknek a nemzetiségi nyelv használata esetén való fokozott nehézsége. A már eredetileg is nehezen érthető, bonyolult körmondatokat tartalmazó, terjengős és éppen a nyelv és a stílus szabályainak el nem sajátítása miatt zavaros szövegek ugyanis lefordítva nem csak hogy nem lesznek jobbak, hanem — gyakran alkalmi — fordítóink szakmai járatlansága, gyakorlatlansága folytán még inkább értelemzavaróvá, nyakatekerten érthetlenné válnak.

Az írásbeli megnyilatkozásokban kifejezésre jutó nyelvhasználati járatlanság, ismerethiány fokozottan mutatkozik meg a szóbeli kifejezőképesség gyakorlatlanságában, a beszédformák sutaságában. Kinek ne lett volna alkalma tapasztalni a különféle üzemi és községi szintű szervek ülésein, megbeszélésein folyó vita során a nyelvi primitivizmus sokféle megnyilvánulását, a tájnyelvi sajátságokkal kevert és gyakran familiáris-kedélyes látszatot kelteni akaró, „jópofáskodó”, de gyakran durva trágárságokkal is bőszesen „megfűszerezett”, úgymond „követlenebb” tárgyalási nyelvtől az érthetlenségig agyonsallangozott újabbnál újabb tagmondatokba kezdő, és a nyelvi szerkezet befejezéséig soha el nem jutó, körülményeskedő, öncélú, sok szóval keveset mondó fel-

szólalásokig, amelyeket — ha nemzetiségi nyelven hangzanak el — még tele is tűzdelnek szerbhorvát szakkifejezésekkel vagy elszerbesített nemzetközi terminus technikusokkal! Talán ez az oka annak a nemzeti egyenjogúságunknak nem éppen díszére váló jelenségnek, hogy tekintélyes közéleti munkásaink és jónevű szakembereink egy része nemzetiségi származása ellenére is szívesebben él a szerbhorvát nyelv nyújtotta kifejezési lehetőségekkel, inkább vállalva az ott akaratlanul is elkövetett egy-két nyelvtani hibát (úgymond: „mivel ez nem anyanyelve”), mint az anyanyelv köznyelvi és szaknyelvi változatának hiányos ismeretéből eredő ezernyi buktatót.

A nemzetiségi nyelv köznyelvi és szaknyelvi szintjének ez a kiműveletlensége, elhatárolatlansága, terminológiai bizonytalansága természetesen a beszélt és az írott változat szintjén sem mutat lényeges különbséget. A megvizsgált anyag zöme elképesztően alacsony nyelvi színvonalról tanúskodik. Itt Zenta és Ada község küldött-testületének közlönyei, valamint a Magyar Szó Tiszavidék című mellékletében megjelenő üzemi lapok képezik a kisszámú kivételt, már ami a nyelvhelyességi és helyesírási szabályok tiszteletben tartását illeti. Az üzemi lapok általában igen alacsony nyelvi szintet képviselnek, az alkalmi kiadványokról pedig ebben a tekintetben talán jobb nem is szólnunk. (Hadd jegyezzük meg, hogy ezek az alkalmi kiadványok esetenként igen díszes külsejűek, ékesen demonstrálván, hogy kiadók nem sajnálták az aranyozott betűre, a színes fényképre, a műmellékletre, a díszes kötésre a súlyos milliókat, viszont megtakarították a lektornak és korrektornak járó szerény tiszteletdíjat. Vagy talán ez utóbbiak létezéséről és munkájuk fontosságáról nem is volt tudomásuk?)

A dolgozók rendszeres tájékoztatására, valamint a két- és többnyelvű tájékoztatásra vonatkozó törvényes kötelezettségnek csak a községi küldött-testületek tesznek rendszeresen eleget (anyagtorlódás esetén ők sem következetesen). Kétnyelvű üzemi lappal, becslésem szerint, társultmunka-szervezeteinknek alig 5 (az alkalmazott dolgozók létszámának mintegy 10 százalékát felölölő) százaléka rendelkezik. A dolgozók egyéb módon történő kétnyelvű tájékoztatása üzeminknek, intézményeinknek és társadalmi-politikai szervezeteinknek mintegy 60 százalékában folyik többé-kevésbé rendszeresen, egyébként teljesen tetszőleges és alkalomszerű, sőt minőségileg is kifogásolható. Ebből is kitűnik tehát, hogy a törvény által kötelezettek egy része dolgozók és a tevékenységük iránt érdekelt polgárok tájékoztatását (a két- és többnyelvű tájékoztatás esetében még fokozottabb mértékben) ha nem is éppen szükséges rossznak, de mindenesetre nyomasztó anyagi tehernek és a munkatöbbletnek érzi, amelyet igyekszik többé-kevésbé lerázni magáról, vagy csak afféle tessék-lássék módra ellátni. Ehhez mindenesetre hozzájárul a vitathatatlan szakemberhiány is, de azt sem tagadhatjuk, hogy még anyagilag erősebb munkaszervezetek vagy intézmények is igyekeznek ilyen irányú kaderszükségletüket „improvizált” módon, az-

az hasonló vagy alacsonyabb képzettségi szintű, sőt gyakran képzetlen, jóformán „botcsinálta” munkaerő alkalmazásával kielégíteni. Persze az anyagilag igénytelen „káder” rendszerint minőségileg is „igénytelen” teljesítményt produkál!

A „terepen” uralkodó helyzet, vagyis a nemzetiségi hovatartozású dolgozók és polgárok által használt nyelv minőségi színvonala, amely csupán a familiáris nyelvhasználat szintjét éri el — némi tájnyelvi beütéssel — a művelt köznyelv normái által előírt követelményeket (sajnos a „majica”, „patika” — tornacipő, „bazén” típusú szavak terjedése révén ez is egyre inkább a nyelvi különválás, elszigetelődés irányába fejlődik), magasabb szintű közéletünk nyelvi megnyilvánulásaira is hatással van. Elszomorító az a tény, hogy nem sajtószerveink és egyéb tömegtájékoztatási eszközeink (amelyeknek öröndetes módon egyre több az olvasójuk, illetőleg hallgatójuk és nézőjük) hatnak a közönség nyelvi műveltségének színvonalára, hanem, úgy látszik, éppen ellenkezőleg: a városi és falusi lakosság körében egyaránt terjedő nyelvhelyességi hibák, a magyar nyelv szellemétől idegen és a köznyelvi beszéd-normától eltérő tájnyelvi alakulatok, a tágabb értelemben vett magyar nyelvterületen elfogadott és közhasználatú szavakat, kifejezéseket, terminusokat helyettesítő vagy kiszorító kölcsön- és tükörszók szívtárogtnak be sajtónk és tömegtájékoztatási eszközeink nyelvbe a dolgukat nem kellő nyelv- és tárgyismerettel vagy egyszerűen csak hanyagul, figyelmetlenül végző írók, fordítók, szerkesztők, lektorok és korrektorok keze nyomán.

Szinte már nem is tudjuk az újság egy-egy számát a kezünkbe venni, hogy meg ne döbbenjünk a nyelvi műveletlenségnek vagy nemtörődöm-ségnek ezeken a megnyilvánulásain. Napi- és hetilapjaink hasábjain a már megszokott sajtóhibákon, értelemzavaró elírásokon kívül gyakran fordulnak elő olyan elemi nyelvhelyességi és helyesírási hibák, amelyeknek már az általános iskola felső osztályos tanulóinak dolgozataiban sem szabadna előfordulniuk! Felsorolásuk (ami különben is lehetetlen) és példákkal való szemléltetésük helyett, ami írásunk terjedelmét túlságosan is felduzzasztaná, hadd említsük meg csupán a sorvégi elválasztás kérdését! Szedőink és korrektoraink ugyanis csak elvéve veszik tudomásul A magyar helyesírás szabályainak az összetett szók elválasztására vonatkozó utasítását, így azután gyakran van alkalmunk bosszankodni a „le-galább”, „fe-ladat”, „ren-dőr” stb típusú szótagolási csodabogarakon. Mi több: tartományunk hivatalos lapja látszólag új helyesírási szabályt is alkalmaz ezen a téren. Ott választja el a szót, ahol éppen vége van a sornak, még a cs, ly, sz betűket is kettéharapva, a szótagolás szabályait „nagyvonalúan” figyelembe sem véve. Nem világos ugyan előttünk, hogy a feltehetően eléggé költséges fordítói és nyomdai apparátus kiadásait miért éppen egy szál középiskolai végzettségű korrektor „megtakarításával” igyekeznek kompenzálni, az eredmény azonban kétségbe nem vonható: még a leglelkiismeretesebb, legpedánsabb fordítói és nyom-

datechnikai munkát is sikerült ezzel az egyetlen húzással diszkreditálni és nevetségesen szánalmassá degradálni!

Látszólag apró, a megértést alig zavaró jelenségről van itt szó, de ha hozzátesszük a tájnyelvi alakoknak a köznyelvi szövegekben való indokolatlan használatát (pl. a -ba, -be és a -ban, -ben rag, a -t tövű igék felszólító és kijelentő módjának, a feltételes mód egyes szám első és többes szám harmadik személyű alakjának összecserélését stb.), kénytelenek vagyunk beismerni, hogy tömegtájékoztatási eszközeink, különösen pedig sajtónk nyelve minden igyekezetük (?) ellenére magán viseli a más vonatkozásban már oly sokszor elítélt vidékiesség jegyeit. Kénytelenek vagyunk ismételten és magyarul kimondani: hanyagságról és nemtörődömségről van itt szó, mert a képesítés hiánya (a nyelvi-stiláris tudnivalókon kívül a zsurnalisztika mesterségbeli ismereteire is gondolok) csak pillanatnyilag, ideiglenesen indokolja meg ezt a meglehetősen alacsony színvonalat, a rendszeres és kitarító önképzésnek be kellene érlelnie a maga gyümölcseit. Sajnos, azt tapasztalhatjuk, hogy az ez iránti igény a nyelvet naponta munkaeszközükként használók körében alig-alig nyilvánul meg, vagy legalábbis ilyen irányú törekvéseik még nem jártak tapasztalható eredménnyel.

S ha valaki túlzásnak vélné ezt az elég sötétre sikerült helyzetképet, hát próbálja mással, mint figyelmetlenséggel vagy nemtörődömséggel magyarázni a lépten-nyomon előforduló számtalan, kinek-kinek a vérmérséklete szerint bosszantó vagy mulatságos hibát, mint amilyenek a „pálinkahangulat” (pánikhangulat helyett — Szivárvány V. 24.), „alternáltak” (internáltak h.), az „ellenség megsegítése” (megsemmisítése h. Háború és fegyverletétel után, M. Szó), hogy ne is szaporítsuk tovább a (rossz) példákat. Mi ez hát, ha nem figyelmetlenség, ha ugyan nem tételezzük fel bizonyos fajta szellemi diverzió vagy holmi komolytalan és nem helyén való tréfacsinálás szándékát.

Mindenesetre le kell szögeznünk: a tájékoztatás és az öngazgatási határozathozatal síkján tapasztalható nyelvi igénytelenség, bármilyen következményekkel járjon, maga is okozat csupán. Nem a törvényhozó hozzáállásában vagy az általánosan elfogadott közfelfogásban gyökerezik ugyan, hiszen mint tudjuk, törvényhozásunk messzemenően előírnyozza, sőt tételesen is megfogalmazza a dolgozók és a polgárok minden vonatkozásban történő anyanyelvű tájékoztatási kötelezettségének nyelvi tekintetben is a célnak teljes mértékben megfelelő szinten való érvényesülését. Ezzel szemben azt is kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy az erre vonatkozó jogszabályokat egyelőre még nem követték megfelelő kényszerítő erejű kísérő rendelkezések sem a kaderszükséglet, sem az eszközök biztosítása, sem pedig a végrehajtási ellenőrzés és a minőségi felülvizsgálat, illetőleg a végrehajtás elmulasztásának megállapítását követő büntető intézkedések tekintetében. S mint mindig, a törvényhozásnak ezeket a „réseit” használják azután ki az öngazgatásellenes etatista

és liberalista erők vagy a nemzeti és nemzetiségi nyelvek egyenrangúságában megtestesülő nemzeti egyenjogúság ellenzői, akikhez azután önkéntelenül is hozzácsapódik a gondolkodni restek, bármilyen alkotó tevékenységtől, szellemi erőfeszítéstől ösztönösen irtózók, akadékoskodók és kerékkötők tunya tábor, magyarán: nemzetiségi egyenjogúságon alapuló szocialista öngazgatású társadalmunk minden aktív és passzív ellensége. Mindazok, akik az öngazgatást holmi felesleges időpazarlásnak, az anyanyelvű tájékoztatást pedig közönséges pénzpocsékolásnak nézik, nem akarván tudomásul venni, vagy talán sandán éppen erre is számítván, hogy számunkra nem az ezzel járó anyagi áldozatok a „drágák”, hanem az kerülne sokba, ha mindazt veszendőbe hagynánk menni, amiért nemzeteink és nemzetiségeink legjobb fiai áldozták vérüket és verejtéküket, százezrek és milliók tették fel rá az életüket!

A széles körű öngazgatást és a minden tekintetben teljes egyenjogúságon alapuló közvetlen határozathozatalban való tömeges részvételt lehetővé tevő üzemi és magasabb szintű tájékoztatás egyik alapkövetelménye az általános nyelvi normáknak megfelelő, kiművelt köznyelv, amely azonban nálunk még csupán lehetőségeiben valósult meg. Tényleges megvalósulása bizonyos tényezők működésétől függ. Ezek közé az intézményesített szakemberképzés, a folytonos iskolai és iskolán kívüli nyelvművelés, valamint az anyanyelvű tájékoztatásra vonatkozó, fentebb már említett kísérő rendelkezések meghozatala és végrehajtásuk szigorú ellenőrzése tartozik.

Szakemberképzésen ebben az esetben nem csupán a fordító- és újságíróképzést értjük. Ha a széles tömegeknek a bármilyen szintű öngazgatásban való tevékeny részvételét komolyan gondoljuk (márpedig ebben nincs okunk kételkedni!), úgy szükség van a közéletiségre nevelés érdekében megfelelő pedagóguskaderek képzésére a legalacsonyabbtól kezdve a legmagasabb fokig. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy éppen ezen a téren jutottunk el a legmesszebbre, hiszen az anyanyelvű pedagógusképzés minden szinten (részben vagy egészen) megoldott, az iskoláskor előtti intézményektől kezdve a felsőoktatásig, sőt még a tudományos fokozat eléréseért folyó postgraduális képzés terén is. Kedvező a helyzet abból a szempontból is, hogy a felsőoktatási intézmények munkáját megfelelő tudományos kutatómunkával foglalkozó intézmény támogatja, amely lehetővé teszi az egyetemi oktatás gyakorlatiasabb tennivalóin túl az egyes elméleti kérdésekkel, általános és speciális nevelés- és oktatástudományi, valamint módszertani feladatokkal való foglalkozást. Véleményünk szerint pedagógusképzéssel foglalkozó felsőoktatási intézményeink szervezeti felépítése, munkaszervezése és az ott folyó elméleti és gyakorlati munka sok tekintetben lehetővé teszi a célnak megfelelő szakemberképzést.

Kedvezőtlenül hat azonban a pedagóguspálya iránti gyér érdeklődés, aminek okát a műszaki, valamint más természet- és társadalomtudományi tanulmányok elvégzése esetén nyíló kecsegtetőbb érvényesülési és főleg kereseti lehetőségekben kell keresnünk. Ez gyakorlatilag a pedagógus-

képzéssel foglalkozó, bármilyen szintű intézmények tekintetében bizonyos mértékű kontraszelekciót eredményez.

Ezen túl degradálóan hat még a pedagóguspályát választók létszámára az az ellentmondás is, hogy az egyéb foglalkozásúak szakirányú oktatásában következetesen végigvezetett fokozatosság az ő számukra nincs érvényben. Nevezetesen arról van szó, hogy a leendő pedagógusok számára nincs középfokú iskolatípus, így tehát a továbbtanulók átlaga a többi foglalkozáshoz hasonlóan ennél a pályánál nem szelektálódhat. Nézetünk szerint ezen úgy lehetne segíteni, ha a pedagógiai akadémia első két évét befejező fiatalok is valamilyen elhelyezkedésre feljogosító képesítést kapnának. Így például gyermekintézményekben gondozók, alap- és középfokú iskolák tanulócsoportjainak instruktora (a gyengébb tanulókkal való órán kívüli foglalkozást!), sport- és szabadidő-tevékenység szervezői, diákotthonok segédnevelői, pionír- és ifjúsági otthonok, játszótérek gondnoki stb. lehetnének. Ez annál is fontosabb, mivel a termelési folyamatok automatizálása a jövőben egyre inkább csökkenti majd a termelőmunkában közvetlenül elhelyezkedők létszámát, ugyanakkor növeli az igényeket a gyermekekről és fiatalokról való szervezett egész napos gondoskodás és a szabadidő-tevékenységek iránt. Ezáltal, továbbá a munka szerinti díjazás és a szabad munkacsere elvének következetes alkalmazásával ez előtt a pálya előtt is belátható időn belül új távlatok nyílhatnak meg.

Ami az iskolai nyelvművelést illeti, hiba volna csupán az anyanyelvi órák nyújtotta szűk keretekre korlátozódni. Az anyanyelven való nevelés és oktatás, valamint az oktatáson kívüli nevelőmunka és szakköri munka a környezeti nyelv elemeinek alkalmazásával együtt tág teret nyújt a nyelvművelés célkitűzéseinek megvalósítására is. Az ezen a téren elérhető hatást, sajnos, lefokozza a nem anyanyelv szakos pedagógusok és az iskoláskorú fiatalokkal foglalkozó más szervezetek, egyesületek megbízottainak az ilyen irányú tevékenységet gyakran lekicsinylő vagy egyáltalán figyelembe sem vevő hozzáállása. Feltétlenül szükség van arra, hogy a neveléssel bármilyen módon is kapcsolatba kerülő személyek a szakmai-pedagógiai képzésen kívül a leíró nyelvtan szabályainak ismeretén túlmenő, alapos anyanyelvi és a környezeti nyelvre vonatkozóan megbízható ismereteket szerezzenek, aminek állandó továbbfejlesztéséről, tökéletesítéséről időnként tanúbizonyságot is kelljen tenniük. Ez persze csak úgy válik lehetségessé, ha a gyermekekkel és a fiatalokkal való foglalkozás nem csupán érzelmi-erkölcsi vonatkozásban, hanem anyagilag is vonzóvá válik a más pályán működő szakemberek számára is. Legalábbis így kellene lennie már csak azért is, mivel a nevelésre és oktatásra fordított pénz tulajdonképpen a jövőbe való beruházás, aminek a „kifizetődőségéről” töprengeni a mi társadalmunk részéről nemcsak célszerűtlen, hanem egyenesen megengedhetetlen.

Az iskolán kívüli nyelvművelés legfőbb letéteményese a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesületek Szövetsége. Helyi egyesületei évtize-

dek óta hasznos és áldozatos munkát fejtenek ki a nyelv ápolása terén. A JMNYESZ szervezésében megrendezett előadások, tanácskozások, de különösen az Adán időszakosan sorra kerülő nyelvművelő szemináriumok és kísérő kiadványaik útján felbecsülhetetlen hatást gyakoroltak a nyelvműveléssel kapcsolatos kérdések és feladatok tudatosítására. Az iskolai nyelvvoktatás után valószínűleg ennek az egyesületnek a munkája volt a nyelvi tudatosodás tagadhatatlan fejlődésére a legnagyobb hatással levő tényező.

Sajnos a mondhatni látványos sikereket bizonyos megtorpanás követte. Az egyesület az átszervezés után nem működik az eddigiekkel azonos hatékonysággal. Sok helyütt a helyi egyesületek munkája is teljesen megszűnt. Pótolhatatlan veszteség a nyelvművelő közlöny, pontosabban a Magyar Szó mellékleteként havonta megjelenő Nyelvművelő megszűnése. Emiatt nyelvművelésünk a mindennapi nyelvművelési kérdések megtárgyalására alkalmas, a nyelv iránti érdeklődést állandóan ébren tartó és talán publicistáink, írástudóink nyelvi igényességét is serkentő szócsovév veszítette el. Hogy egy ilyen jellegű mellékletre igenis szükség van (ha már önálló lapra anyagi vagy szellemi erőnkből nem telik), azt az olvasók eddigi érdeklődésén kívül a magyarországi példa is bizonyítja, ahol a nyelvvel foglalkozó tudományos folyóiratok és egyes újságok, lapok nyelvhelyesség rovatain kívül tavaly Édes Anyanyelvünk címen olyan folyóirat indult, amely alkalmas a rövidebb terjedelmű, közérthetően megírt, a nyelv egy-egy részjelenségével foglalkozó, nyelvművelő jellegű vagy némely nyelvi botlást tollhegyre tűző írás megjelentetésére. Megengedem, hogy ez az utóbbi ténykedés (amelynek „eredményei” a mi Nyelvművelőnk hasábjait is jórészt megtöltötték) egyes figyelmetlen szerkesztők vagy kocaforidítók számára nem a legkellemesebb, viszont rendkívül alkalmas az olvasók érdeklődésének felkeltésére és ezáltal a nyelvi vétségek, hibák gyomlálgatására. S ha majd az újságírással és -kiadással foglalkozók népes tábora nem a nyelvművelés arcvonala mögött tevékenykedő „ötödik hadoszlop” lesz, hanem lelkes igyekezettel felzárkózik a nyelv tisztaságáért küzdők soraihoz, úgy a nyelvi hibák, nyakatekertségek gyomlálgatásában nem ellenséges gesztust, a jobbik esetben felesleges szörszálhasogatást, bosszantó pedantériát fog látni, hanem őszinte segítőkészséget, a közös cél érdekében való baráti együttműködést.

Ami biztató, az a tömegtájékoztatás „fogyasztóinak” a lapok hasábjain is megnyilvánuló igényessége, a nem megfelelő szintű tájékoztatás elleni tiltakozása. Ezt a tendenciát serkenteniünk, buzdítaniunk kell, és magától értetődően tennünk is valamit annak érdekében, hogy a nyelv tisztaságát, a tájékoztatás minőségét számon kérők szavának valami fogantja is legyen, ne csak pusztába kiáltott szó maradjon, mert ellenkező esetben az érdeklődést csakhamar közömbösség válthatja fel, amely a közéletnek nem nyelvi vonatkozású területeire is könnyen áttérjedhet. Ezen a téren azután valóban át kell tértünk a szavakról a tettekhez, mert a demokráciáról, a dolgozó nép akaratának érvényesüléséről csakugyan

nem beszélni kell, hanem napról napra tettekkel szükséges bizonyítani.

És hogy mik legyenek ezek a tettek? Elsősorban is a tájékoztatásra és a nyelvek egyenrangúságára mint a minden dolgozó emberre és állampolgárra egyaránt kiterjedő öngazgatású szocialista demokrácia alapkövetelményeire vonatkozó tételes jogszabályok betű szerinti alkalmazása és annak folytonos, szakszerű ellenőrzése, az objektív és szubjektív természetű hibák, fogyatékoságok állandó és hatékony korrigálása mellett. Nem kevésbé fontos a megfelelő szakkáder biztosítása, amelynek iskola-rendszerünk jelenlegi átszervezése, véleményem szerint, széles körű lehetőséget nyújt. Csupán arra van szükség, hogy az anyanyelvi és a környezeti nyelvre vonatkozó ismeretek minden oktatási fokozat és irányzat tantervében és óratervében helyet kapjanak, mégpedig a felsőbb fokozatokon egyre inkább a tudományos igényű nyelvművelés szintjén. Viszont már az általános iskola feladatául is ki kell tűznünk azt, hogy a végzett növendékek gondolataikat szóban és írásban egyaránt szabatosan, könnyen és nyelvilag is helyesen ki tudják fejezni. Mindehhez természetesen megfelelő oktatókáderré van szükség, amelyet anyagilag is ösztönözni kell arra, hogy a nevelés és az oktatás feladatainak minden téren legjobb tudása és képessége szerint igyekezzék eleget tenni. Még akkor is, ha nem hivatásos pedagógusról, hanem az oktatásban működő más szakemberről van szó. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy amíg az anyagi ösztönzés a nem pedagógiai végzettségűek javára ennyire aránytalan, addig el sem képzelhető, hogy egy-egy orvos, mérnök, jogász vagy közgazdász élethivatásául a pedagógusi pályát válassza, és azt az egész embert megkövetelő hivatást ne csak úgy „félkézzel” töltse be, hanem szakmai tudásán kívül neveléstudományi és azon felül még (horribile dictu!) nyelvhelyességi ismereteket is igyekezzék szerezni.

Ugyanez vonatkozik az újságírói, általában a tájékoztatással kapcsolatos pályán működőkre is. Rendszeres képzésben a hivatásirányú nevelés és oktatás valamennyi fokán csak a fordítók részesülnek, s közülük is csupán az egyetemi végzettségűek jogállása (státusa) van valamelyest rendezve. Szükség volna egy olyan törvény meghozatalára, amely tételesen is kimondaná, hogy az egyes képzettségi fokozatokkal rendelkező fordítók milyen munkakörben helyezkedhetnek el (mint ahogyan az az egészségügyben, a nevelésben és oktatásban, az igazságszolgáltatásban, a műszaki pályákon stb. meg is valósult), s egyszersmind köteleznék is az egyes társultmunka-szervezeteket és társadalmi megbízatást viselő egyéb munkaszervezeteket a megfelelő képesítésű szakemberek alkalmazására.

A legnagyobb nehézséget ezen a téren a középfokú végzettséggel rendelkezők hiányos szakismeretei okozzák, ugyanis tudtunkkal a középfokú fordítói káder iránt jóformán nem is mutatkozik igény. Ennek oka valószínűleg az, hogy az ezen a fokon elérhető nyelvismereti szint (különösen az idegen nyelvek körében) nem elégséges a jó minőségű fordítói munka kifejtéséhez. Talán hasznosabb volna, és a mindennapi életben is nagyobb szükség mutatkozna arra, hogy a középfokú fordítóképzést a

nemzetek és a nemzetiségek nyelvének vonatkozásában szervezzük meg Tartományunk nemzetiségi összetétele is ezt igazolja.

Az átgondolt, célratoró és minden tekintetben korszerű kádereképzéssel azonos fontossági rendű követelmény a tájékoztatás terén folyó munka minőségének állandó ellenőrzése is. Enélkül a minőség a tájékoztatás valamennyi szintjén a képzett vagy képzetlen „hivatottak” és „választottak” magán-, illetőleg lelkiismereti ügyévé válik, ami — a fentebbi helyzetképből is látszik — csak az esetek elenyésző hányadában felel meg a célnak. Érvényben levő javadalmazási rendszerünk és az erre vonatkozó hatályos rendelkezések alkalmasnak látszanak ugyan a kérdés rendezésére, de mint tudjuk, az üzemi, munkaszervezeti jövedelemelosztási szabályzatoknak is a minőség elbírálása valóságos Achilles-sarka, és különben is véleményünk szerint az elvégzett munka minőségi elbírálása a vonatkozó munkakörben általánosan elfogadott szokványok szerint megállapított minőségi szinttel való összevetés híján vállalati vagy munkaközösségi szinten utóvégre is azt eredményezi, hogy az általánosan gyenge minőségű munka az általánosan magas szintűvel azonos elbírálásban és anyagi jutalmazásban részesül. (Közérthetőbben: a munkaszervezetben elért aránylag kis pontszám a pontérték emelkedését, a nagy pontszám a pontérték devalválódását eredményezi.) Különösen érezhető ez a „dotációkból élő” szellemi munkánál, amelyben egészen a szabad munkacseré minden adminisztratív beavatkozástól mentes, teljes érvényesüléséig valóban a „sok és jó” munka munkaközösségi szinten a „kevés és rossz” munkával csaknem azonos „értéket” (értsd: jövedelmet, anyagi hasznot) képes megteremteni.

Ha az önigazgatás alapfeltételét és -követelményét képező, tárgyilagos, pontos, idejében történő és minden tekintetben, így nyelvében is kifogástalan tájékoztatás általános, minden szintű bevezetését komolyan gondoljuk — amiben nincs okunk kételkedni —, úgy végső ideje az ezen a területen működő dolgozók jogállásának, képesítési fokának a már említett többi foglalkozási ágakhoz hasonló jogszabályi rendezése, és az ezen a téren folyó közérdekű, sőt kiemelt társadalmi jelentőségű munka minőségének kiemelkedő szakemberek által történő folytonos ellenőrzése, ahogyan az oktatásban, az egészségügyben, az adminisztrációban, a pénzügyek terén stb. jelenleg is történik. Társadalmilag elfogadhatatlan a szakértelem nélküli, rossz minőségű vagy hanyag, lelkiismeretlen munka és az ilyen munkateljesítményt nyújtó dolgozó megtűrése, sőt anyagi jutalmazása. Ennek kiküszöbölése viszont csakis szabatos, pontos minőségi normák megállapítása és ellenőrzése, azaz a teljesítménynek a fenti normákkal való folytonos összehasonlítása és az ezen alapuló jövedelemelosztási mércék alapján lehetséges.

Ellenvetésül talán elhangzik majd, hogy a tájékoztatás terén folyó ilyen minőségű munka a jelenleginél költségesebbé válik. Erre azt felelhetjük: a legdrágább a rossz, a hasznavehetetlen munka, még ha nem is kerül sokba, mivel olyan valamit fizettet meg, aminek nincs gyakorlati

értéke. Előbb-utóbb ugyanis kénytelenek leszünk belátni, hogy a látszatomegoldások, a formális munka, a „csak tegyünk eleget valahogy a törvény betűjének” magatartás és ennek nyomán az éves jelentésekben elének tornyosuló Potemkin-falvak sokkal drágábbak a gyökeres és radikális megoldásoknál, mert az előbbiekért esetleg a legdrágábbal, jövőnkkel, utódaink sorsával kell majd fizetnünk. És végső soron: ha egy-egy fejletlen község, súlyos anyagi helyzetbe került munkaközösség valóban nem tud majd eleget tenni a fentebbiekből eredő kötelezettségeinek, még mindig helyesebb lesz, ha ezen a téren is a társultmunka oly gyakran és példamutató módon megnyilatkozó szolidaritásra, testvéri támogatásra hagyatkozik, mintha valamilyen helyén nem való szeméremből „kozmetikázott” jelentések és látszatomegoldások segítségével takargatni igyekeznék a való helyzetet.

Befejezésül csak ennyit: lehet, hogy éles, talán valamelyest provokatív hangot is ütöttem meg. Nem félek bevallani: célom valóban a provokálás, a szunnyadó társadalmi lelkiismeret ébresztgetése volt. De azt is elmondhatom, hogy magam lennék a legboldogabb, ha valakinek sikerülne érvekkel és adatokkal bebizonyítani, hogy az általam festett kép túl sötét, a valóságnak meg nem felelő. Vagy ha írásom nyomán történne valami a felvetett problémák radikális megoldására. A szavak helyére valóban a tettek lépnének, de olyan tettek, amelyek a szó becsületét is alkalmasak lennének helyreállítani. Hogy a titói tanításban, ebben az aforizmaszerű tömörségében is mély bölcsességet tartalmazó mondatban a *szavak és a tettek* kifejezést azonos nyomatékkal, hangsúllyal ejthessük, valahogy így: *A szavakról térjünk át a tettekre!*

Rezime

Za poštovanje reči

Polazeći od konstatacije da je reč u naše vreme poprilično devalvirana — mada su se sredstva masovne komunikacije snažno razvila — autor u članku ukazuje na uzroke ove pojave. Ozbiljne manjkavosti kad je u pitanju jezik registrovane su u usmenom i pisanom izrazu različitih samoupravnih subjekata od radne organizacije do organa uprave u opštini, kao i u informativnoj delatnosti društveno-političkih organizacija. Analizirani su podaci iz pet potiskih opština (Ada, Čoka, Kanjiža, Novi Kneževac, Senta), koji se mogu smatrati reprezentativnim. Većinu tekstova karakteriše zabrinjavajuće nizak nivo jezika.

Materijali za sednice su često preopširni, pisani visokoparno, gotovo jezikom pravnika, što dovodi do pasivizacije samoupravljača. Ovi nedostaci su još izraženiji u informativnoj delatnosti na jezicima narodnosti. Sa građanima se pismeno opšti na srpskohrvatskom jeziku čak i u slučaju kada su i službenik i stranka pripadnici narodnosti. Tako se ideja o „zvaničnom” ili „komunikativnom” jeziku uvlači na mala vrata u našu višjezičnu administraciju. Nenavik-

lost na upotrebu jezika narodnosti dovodi do siromašenja izražajnih sredstava pojedinaca, pa se i jedan deo društvenih radnika i stručnjaka, i pored toga što potiče iz redova narodnosti, radije služi srpskohrvatskim jezikom, i po cenu da načine poneku grešku, nego da traže izlaz iz zavrzlama koje sadrži maternji jezik. Krivac za ovakvo stanje je nedostatak stručnih ljudi (u jezičkom pogledu) ali i improvizacije u rešavanju kadrovskih pitanja (angažovanje ljudi bez potrebne sprema). Ima i shvatanja da je informisanje na jezicima narodnosti samo nepotrebno razbacivanje novca, što je karakteristično za antisamoupravne etatističke i liberalističke snage.

Za otklanjanje ovakvog stanja potrebno je osigurati institucionalizovano obrazovanje stručnih kadrova, stalno negovanje kulture jezika u školi i van nje, kao i donošenje pratećih propisa i sankcija kada je reč o informisanju na jezicima narodnosti. Naročitu pažnju treba posvetiti obrazovanju pedagoškog kadra, kao i oživljavanju rada Saveza društava za negovanje mađarskog jezika (JMNYESZ).

Summary

For the Word's Sake

Starting with the statement that the word has been devalued lately — even though the communication mediums have greatly developed — the author points out the reasons for this phenomenon.

Serious defectiveness can be noticed in the written and spoken language of selfmanagement subjects and socio-political organs. The analysed datas are from the following communities: Ada, Csóka, Kanizsa, Novi Kneževac, Zenta. Most part of the analysed textures is written on a very low level of quality.

Materials of meeting are often too detailed using mostly professional terms which result a passive attitude of selfmanagement subjects. Imperfectnesses are even more expressed in the language of nationalities, so the idea of official and communication language enters our multilanguage administration. Lack of professional terms on the language of the nationality leads to degeneration of the instruments of communication, and a great deal of social workers and experts (members of a nationality) find it easier to communicate on serbocroatian even if they make mistakes then to search for terms in the confusion of their own language. The reason for this is the lack of experts and employment of unadequate people without the right qualification. On the other hand there is an opinion that information on the language of nationalities is useless money-spending. This opinion is presented by members of antiselfmanagement, ethnist and liberal groups.

Changing of this situation is possible by qualifying adequate workers, by guiding the culture and language of the nationalities as well as bringing rules and sanctions when passing informational documents.

A great attention should be paid to the education of teachers and the reformation of the Union of hungarian language guidance.

Beno Zupančič
1925—1980

A KULTÚRA KRITIKÁJA BENO ZUPANČIČNÁL

Meghalt Beno Zupančič író, kulturális dolgozó, szocialista öngazdátású társadalmunk odaadó harcosa és építője. Zupančič egész életében — műveiben és tevékenységével egyaránt — társadalmi viszonyaink fejlesztéséért és javításáért, az emberséges élet megteremtéséért küzdött. Kritikai és alkotó szelleme szembeszegült a zárt kultúra modell minden tévhitével és fogyatékoságával. Tette pedig mindezt nem csak irodalmárként, hanem mint teoretikus és mint aktív társadalmi-politikai dolgozó is.

1925-ben Sisakon született. Itt dolgoztak szlovén nemzetiségű szülei. 1935-től Ljubljana az állandó lakóhelye. A II. világháború alatt az Oslobodilna fronta ifjú aktivistája, propagandista, emiatt többször is bebörtönzik, majd internálják. A háború befejeztével Ljubljánában érettségizik, s utána a Bölcsészkaron szlavisztikát tanul. Mint újságíró dolgozik a Mladina lapnál, mint szerkesztő a Mladinska knjiga Kiadóvállalatnál mint szerkesztő és igazgató a Cankarjeva založba Kiadóháznál. Később Szlovénia kulturális és tudományügyi titkára, majd a köztársasági végrehajtó tanács tagja és alelnöke, a DNSZSZ szövetségi titkára, ezt követően pedig a Szlovén Szocialista Köztársaság Képviselőházának alelnöke.

Első novellája a Novi svet (Új világ) című lapban jelent meg. Štirje molčeći in druge zgodbe (A négy hallgatag és más történetek) című novella kötete az ötvenes évek elején látott napvilágot, amelyet a háború vége és a felszabadulást követő időszak viharos valósága ihletett.

Stílusát önállóan alakítva sohasem engedett a különféle mozgalmak és irányzatok csalóka, rövid életű játékának.

Összesen 25 kötetet hagyott az utókorra. Két művéből filmet, egyből tv-filmet készítettek. 11 műve jelent meg idegen nyelvű fordításban. Két kötetét az újvidéki Forum Könyvkiadó magyar nyelven is megjelentette. Szépirodalmi alkotásai mellett jelentősek művelődéspolitikai és társadalmi vonatkozású tanulmányai is. Válogatott tanulmányainak,

esszéinek, cikkeinek egyik kötete 1976-ban jelent meg Radnici i kultura (A munkások és a kultúra) címmel, a Komunist Kiadó gondozásában, a másikat pedig 1977-ben a Vuk Karadžić Könyvkiadó adta közre Kritika kulture (A kultúra kritikája) címmel.

Kegyeletünk jeléül ez utóbbi kötetével foglalkozunk részletesebben.

A kultúra kritikája című kötet 1977-ben jelent meg, s bár 12 év (1965—1977) cikkeiből közöl válogatást, valamennyi írás olyan időszerről, mintha a szerző most vetette volna papírra őket.

Beno Zupančič példaképe és ihletője Ivan Cankar életműve volt, elsősorban azért, mert kultúrpolitikai gondolata tükrözte mindazt, amit ma az „ember és a munka felszabadításán” értünk, másodsorban pedig, mert a szó szoros értelmében nagy humanista volt, lelkén viselte a szlovén nép és általában az emberiség sorsát. Egész szellemi erejét az emberiség jövőjének szolgálatába állította.

Nem véletlen tehát, hogy a könyv előszó helyett az Ivan Cankar emlékére szervezett szimpozionon elhangzott Zupančič-felszólalással kezdődik. (A szimpoziont 1976-ban a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémián tartották.) Ezen tanulmányában tárja fel a szerző kulturális életünk fejlődésének jellemzőit, törvényszerűségeit, fogyatékoságait és lehetőségeit a felszabadulástól kezdve napjainkig, hangsúlyozva Cankar ide vonatkozó, előrelátó gondolatait.

Az emberközponitű, senkitől el nem idegenített kultúra előfeltétele, hogy „az alkotást ne korlátozzuk kizárólag a kultúra területére a szó szűkebb értelmében véve (művészeti, tudományos és hasonló tevékenységre), hanem hogy az potenciálisan vagy valóban jelen legyen az egyén és a munkások közösségének minden emberi törekvésében, a materiális vagy egyéb termelés és tevékenység területén egyaránt” (15). Ha ehhez az alapelvhez tartjuk magunkat, akkor természetesen következnek, nőnek ki belőle öngazgatású társadalmunknak a kultúra átlényegítésére tett kísérletei és törekvései.

Az elmondottakhoz szorosan kapcsolódik Beno Zupančič kultúra értelmezése, amelyet ismertetnünk kell, mielőtt rátérnénk kulturális életünk konkrét problémáinak elemzésére. Szükség van erre azért is, mert a szociológiai, filozófiai irodalom e szónak számtalan értelmezését ismeri, és esetünkben ezek nagy részétől el kell határolnunk magunkat. Először ezen értelmezések nagy többségével, és kiszolgáltatva magát ezáltal egyes teoretikusok bírálatának, szerzőnk a *kultúra* kifejezést meglehetősen tág fogalomként használja, olyannyira tágként, hogy értelmi tartományát a szakirodalomban civilizáció kifejezéssel szokás jelölni. Zupančič azonban rámutat a két fogalom közötti különbségre. „Kultúra alatt, annak átfogó és tágabb értelmében, az embernek a természettel és önmagával folytatott harca összes vívmányát értem — függetlenül attól, hogy ezek a vívmányok materiális vagy egyéb jellegűek” (26). S míg sokan ezt a definíciót a civilizáció megjelölésére hasz-

nálják, addig Zupančič a következővel határolja el a kettőt egymástól: „Úgy gondolom, hogy az említett meghatározás tartalmazza azt az elemet — a kritikait, forradalmait, és alkotóit —, amely alapján megkülönböztethetjük a civilizációtól, amely ezzel szemben az öröklött, az adott.”

A kultúrát a felsorolt jegyek alapján nem szűkíthetjük le tehát a felépítményre, az nem csak a kultúr- és más, intellektuális tevékenység és azok dolgozóinak terméke, hanem keletkezik, jelen van és fejlődik az élet minden területén — az anyagi és szellemi termelésben. Alkotója pedig — bár nem egyformán és nem egyenlő mértékben — minden ember. Ezért a kultúra minden ember tulajdonát képezi. Legfőbb célja pedig a minél szabadabb, teljesebb személyiség kialakítása. Ahogy Antonio Gramsci mondja „minden ember intellektuális, de a társadalomban nincs minden embernek entellektüel funkciója. Ez azt jelenti, hogy amennyiben beszélhetünk entellektüelekről, úgy nem beszélhetünk nem-intellektuális emberekről, mert ilyen emberek nincsenek”.

Mi a jellemzője az értelmiségnek a mi társadalmunkban, milyen a valós társadalmi helyzete, melyek szociális és kulturális funkciói? Mindezekre a kérdésekre nem adható pontos válasz, amíg az értelmiséget önálló, egységes társadalmi réteggént fogjuk fel. Az értelmiség ugyanis fokozatosan felszabadítja magát, megszabadul a régi, osztálytársadalmakról magával hozott „szolgaságától”, fejlődik és feladata eközben felszámolni, megszüntetni a szellemi és fizikai munka közötti különbséget. Az értelmiség hagyományos küldetésének, a „felvilágosító szerepnek” fokozatosan át kell alakulnia, mint ahogy át kell alakítani e küldetés tradicionális objektumát is — a „tudatlan tömeget”. Ez kell hogy legyen társadalmunk és értelmiségünk egyik legjelentősebb feladata. Ez pedig számtalan szubjektív és objektív nehézségbe ütközik. Ide sorolható az értelmiség körében fellelhető, történelmileg feltételezett szakadás és éles különbség a humán és a technikai értelmiség között. A negatív társadalmi jelenségek: a bürokratizmus, szektásság, dogmatizmus, primitivizmus, provincializmus — mind fellelhetők az értelmiség körében is, sőt jórészt ők a felelősek az említett jelenségek elterjedéséért.

Önigazgatású társadalmunkban minden lehetőség adott, hogy értelmiségünk felszámolja magát mint privilegizált, de egyben diszkriminált társadalmi réteget. Hogy milyen mértékben és milyen gyorsan sikerül ezt megvalósítania, az főként saját magától függ. Fontos szerepet, új lehetőségeket és dimenziót kap önigazgatású társadalmunkban a kritika, amelynek mindenre ki kell terjednie. E téren az értelmiség erkölcsi felelőssége is hatalmas: a szavak és tettek összhangját kell biztosítania.

Beno Zupančič figyelmeztet arra, hogy ha a munkásosztályról és a kultúráról esik szó, rendszerint végletesek az elképzelések. Az egyik szerint a munkásokat kell a kultúrához, a másik szerint a kultúrát kell a munkásokhoz közelíteni. Mondanunk sem kell, hogy mind a két elképzelés kudarcot vallott, mert az egyik a prolet-kulthoz, a másik pe-

dig az elitizmushoz vezetett. Mivel az ember a munka révén vált a kultúra alkotójává is, ezért Zupančič szerint az egész „reformot” a munkával és a munkához szorosan kapcsolódó tényezőkkel kell kezdeni — érti ez alatt a munkában kialakuló viszonyokat, a szervezést, az intézmények felépítését és jellegét stb.

El kell ismerni a munka alkotó jellegét és ezzel együtt az alkotóképességet a munkásoknak — mint egyéneknek és mint közösségnek egyaránt. A munkás a kultúrát termelő munkájával alakítja és mindazzal, ami ezt a munkát övezi, ezért nem idegeníthető el tőle, hanem segíteni kell abban, hogy lényévé váljon. Az ember és a munka felszabadulásának egész társadalmunkban egyöntetűen kell végbemennie, sikerrel pedig csak akkor jár, ha legyőzzük a nehézségeket, és az ellenállást.

A termelőmunkásoknak és kulturális dolgozóknak elsősorban nem egymással, hanem egy „harmadik” erővel kellene dialógust folytatniuk — mondja Zupančič. Mind a két fél ugyanis többletmunkát termel és sok esetben ezt a többletmunkát „magasabb célok” érdekében ez a bizonyos „harmadik” elidegeníti tőlük. Ezek a törekvések és erők, amelyek évszázadokon keresztül hozzászoktak az ilyen politikához, azt szeretnék, ha a termelő munkások és a kulturális dolgozók elsősorban egymás között, egymás ellen harcolnának. Ez az úgynevezett „divide et impera”.

Zupančič elemezve a művészetnek mint a kultúra specifikus ágának helyzetét, felhívja a figyelmet arra, hogy a művészetnek nem írhatja elő sem a tartalmat sem a formát semmiféle művelődéspolitikai. A művészetnek megvannak a maga belső törvényszerűségei, amelyet nem helyezhet hatályon kívül az „állam” vagy más külső erő.

A szocialista társadalomnak — Zupančič szerint a következőket kell biztosítani a művészetet illetően: A társadalom harmonikus fejlesztésével feltételeket és lehetőséget teremteni arra, hogy az ember szabadon kibontakozhasson és megvalósíthassa magát mint művész is. Biztosítani kell a művészet eredményeinek közkinccsá tételét, terjesztését, védeni és őrizni a művészet örökségét és lehetővé tenni annak tudományos feldolgozását és kutatását. Szembe kell szállni a művészet leegyszerűsített, prakticista szemléletével. Az emberek általános, művészeti és esztétikai képzésével teret kell biztosítani a kultúrának. Serkenteni kell a művészeti kritikát és a művészet tanulmányozását és szembe kell szegülni a külsőséges, álművészet minden megnyilvánulásával.

A kultúrpolitikának oda kell hatnia, hogy a társadalmunkban valamennyi tehetséges ember szabadon kibontakozhasson, ne csak egy bizonyos társadalmi réteg kiváltsága legyen ez.

Tanulmánykötetében Beno Zupančič foglalkozik még több időszerű kérdéssel. Részletesen taglalja a művelődéspolitikai feladatait, művelődési intézményeink, valamint a művelődési érdekközösségek helyzetét, a működésükben jelentkező nehézségeket stb. Nagy vesztesége művelődési életünknek, hogy e kötet szerzője többé nincs közöttünk a humánus társadalmi viszonyokért folytatott harcban.

Rezime

Kritika kulture kod Bene Zupančiča

Skoro preminuli književnik, kulturni radnik Beno Zupančič u delima *Radnici i kultura* (Komunist, 1976) i *Kritika kulture* (Vuk Karadžić, 1977) obrađuje neke važnije teme iz oblasti našeg kulturnog života. Povodom njegove smrti autor članka analizira njegove poglede, iz te oblasti: njegovo shvatanje kulture, analizu položaja i obeležja inteligencije, odnos radnika i kulture, probleme stvaralaštva, našu kulturnu politiku, položaj umetnosti, funkcionisanje samoupravnih interesnih zajednica itd.

Posebno je važan — naglašava autor — Zupančičev kritički prilaz koji omogućava iznalaženje što adekvatnijih, humanijih rešenja u našem samoupravnom društvu s ukidanjem otuđenja kulture od radnih masa i priznanjem stvaralaštva u svim sferama ljudskog rada.

Summary

The Critics on Culture in Beno Zupančič's Work

Beno Zupančič, the novelist and culture worker, who died not long ago, is treating some important problems of our cultural life in his works „Workers and Culture” (edition Komunist, 1976) and „Critics on Culture” (edition Vuk Karadžić, 1977). On the occasion of his death, the autor of this article analyses his comprehension concerning: culture, the position of intelligence, relation of workers and culture, problems of creativity, our cultural policy, place of art and functioning of selfmanagement commities of interest.

Most valuable is Zupančič's critical approaching, which enables us to find adequate, human solutions in our selfmanagement society, revocation of aliance masses from culture and accepting creativity in all fields of human sphere of work.

Műhely

AZ ÁLTALÁNOS (KÖZ)IGAZGATÁSI ELJÁRÁSRÓL
SZÓLÓ TÖRVÉNY MAGYAR NYELVŰ
FORDÍTÁSÁNAK BÍRÁLATA

Opšti upravni postupak — általános közigazgatási eljárás. Már a törvény elnevezésének fordításakor felmerült az első probléma. Nem mindegy ugyanis, miképpen ültetjük át magyar nyelvre az *uprava*, *javna uprava* kifejezéseket. A jugoszláviai terminológiába nemrég bekerült *államigazgatás* terminust elvetjük, hiszen az kizárólag a *državna uprava* párjaként alkalmazható. A legjobb megoldásnak a gyakran használatos *közigazgatás* műszó tűnik. Megszoktuk, a vajdasági magyar jogász fülében ismerősen cseng. Jobban hangzik, mint az igazgatás szó. Igen ám, de a probléma akkor válik komollyá, ha rájövünk: *közigazgatás*-nak az *uprava* szót fordítottunk, nem pedig a *javna uprava* kifejezést, amely ha jóval ritkábban is, de jelen van a jugoszláv jogban, terminológiában.

A *javna uprava* — *közigazgatás* terminológiai és tartalmi szempontból is bonyolult fogalom. Egyrészt magában foglalja az igazgatás szervezeti felépítését — *államigazgatás*, *társadalmi igazgatás* — e kettő gyűjtőneveként elfogadhatónak tartom a *közigazgatás* terminus alkalmazását, másrészt a *javna uprava* ún. funkcionális értelmezése a tartalmat, a hozandó vagy meghozott aktusokat tartja szem előtt, figyelmen kívül hagyva, hogy az aktusok mely szervtől származnak. Bár az alkalmazott terminusokból ez a funkcionális értelmezés sem szerbhorvát, sem magyar nyelven nem világlik ki, a közigazgatás terminus használatát ilyen esetben teljesen elfogadhatónak tarthatjuk.

Az *uprava* műszó az államhatalomnak főként igazgatási aktusokat hozó ága jelentéstartalmat fed, jugoszláv viszonyokban természetesen kiegészülve, kibővülve az önzagazgatási, társadalmi szervek jelentős szerepével. Helyes magyar fordítása az *igazgatás*.

Habár a szerbhorvát jogi nyelvben érzésem szerint gyakran a teljes, formai (szervezeti felépítés) és tartalmi módon értelmezett fogalomra is a rövidebb, jelentésében kevésbé különböző *uprava* szót alkalmazzák, a pontos, szabatos fordítás érdekében szükségesnek tartottam e problémát megemlíteni, annál is inkább, mert hivatalos kiadvány címe forog szóban. Fordítómunkánk legfon-

tosabb forrása, a Szerbhorvát—magyar nagyszótár is a javasolt megoldást szorgalmazza. A tavaly megjelent **Önigazgatási és egyéb társadalmi-politikai kifejezések szerbhorvát—magyar szótárában**: *uprava* — (köz)igazgatás. És még egy utolsó érv: Kovács Ferenc: **A magyar jogi terminológia kialakulása** c. könyvében, definiálva a magyar jogi terminológiát, nem az *államigazgatás, közigazgatás*, hanem az *igazgatás* szakszót használja.

Az általános igazgatási eljárásról szóló törvény magyar nyelvű fordítása a Dr. Sőregi Zoltán, Dobó Illés, Juhász Antal hármas munkája. 1970-ben látott napvilágot, a kiadó pedig Zenta község Hivatalos Lapja. Bírálata, véleményezése hálás feladat, mert a magyar nyelvű törvénytöveg első látásakor is kitűnik, hozzáértő fordítók alapos munkájáról van szó. Ugyanakkor, mint sok más tudományág, a jugoszláviai magyar jogi szaknyelv is rövid idő alatt gyors ütemű fejlődésen, változáson ment keresztül, bővült, gazdagodott. Majd tíz év távlatából nem nehéz pl. észrevenni, hogy ma már nem a népek és nemzetiségek, hanem a nemzetek és nemzetiségek az elfogadott vonzat. E szembeötlő terminológiai túlhaladottságra a törvény előszavában bukkantam rá, magában a szövegben előljáróban csak egy olyan esetre hívnám fel a figyelmet, mint amilyen a *javni tužilac közvádló*-nak való fordítása. A helyes magyar szakszó, ebben évekkel ezelőtt megállapodtunk, az *ügyész*, a *javno tužilaštvo ügyészség*, nem pedig *közvádlóság*, még akkor sem, ha az arra tévedő tájékozatlan az újvidéki bíróság, ügyzség épületének bejáratán ezt láthatja: *Közvádlóság*.

S most vegyük bonckés alá az egész törvényt sorban, fejezetenként, szakaszonként. Észrevételeim, megjegyzéseim a következők:

Osnovna načela — alapelvek. Nyelvérzékem nem talál semmi kivetnivalót e megoldásban. Annyit fűznék hozzá, hogy a magyarországi hatályos törvényekben az *alapvető elvek* kifejezéssel is találkozhatunk. Egyik is, másik is elfogadható. S ha már a hatályos szót említettük, hadd mondjam el, hogy a fordítók, nagyon helyesen, a *važenje zakona* kifejezésnél a *hatály*, s nem az *érvény* szakszót alkalmazták. A *važenje* szót érvénynek fordítani gyakori laikus hiba. Nem helytálló az a nézet, mely szerint a köznyelv közérthető szavát a jogi „zsargon” fölöslegesen helyettesítette be a „hangzatosabb” terminussal: Nem hatályos egyetlen érvényes törvény sem, amíg nem alkalmazható. A két fogalom csak a *vacatio legis* elmúltával fedi egymást.

A poseban postupak kifejezés *külön eljárás*-nak való fordítását sem tartom hibásnak. Gyakori azonban a *különleges eljárás* kifejezés alkalmazása is. A harmadik rokon műszó, a *különös* az anyagi jogban honos. *Posebni deo — különös rész.*

Külön eljárás volt a második szakasz címe, a harmadiké viszont *Supsidijarna primena zakona — A törvény supsidialis (helyettesítő) alkalmazása*. A magyar nyelvben nem supsidialis, hanem *szubszidiáris*, régiesen *subsidiarius* az adekvát terminus. A fordítók zárójelbe tették a helyettesítő szót. Ezt, és a helyettesítés műszót még inkább a polgári,

kötelmi, öröklési jogi *substitutio*-hoz kötöm, míg jelen esetben a másodlagos műszót alkalmaznám. Tenném ezt annál is inkább, mert az igazgatási jogban is létezik a *helyettesítés* — *szubsztitúció*, mégpedig a hatáskörnél, *devolució* — *hárulás*, *háramlás* és *avokáció* — *elvonás*, *megvonás* formában.

A törvény negyedik szakaszában a szerzők az *ovlašćenje* — *felhatalmazás* szót helyesen használták, de sajnos nem következetesek, amikor egyhelyütt a *megbízás* terminussal cserélik föl. Ezzel zavar kelthető, mert e szakszó használata által a szöveget idő előtt a *képviselő*, *zastupanje*, a *megbízás*, *meghatalmazás*, *punomoćstvo*, *punomoćje* problematikájához terelik.

Még mielőtt a *határozattal* és a *végzéssel* foglalkozó szakaszokhoz érnénk, megjegyzem, a negyedik szakaszból kitűnik: a fordítók biztonssággal kezelik a *döntés*, *határozat*, *végzés* terminusokat, melyek használatával gyakorlatunkban igen sok probléma akadt. A *rešavanje* mint általános terminus a fordításban helyesen *döntés*-ként szerepel, ugyanakkor, igazgatási eljárásról lévén szó, a *rešenje* magyarul *határozat*, a *zaključak* pedig *végzés*. Itt tenném még hozzá az eddig nem említett szerbhorvát *odluka* műszót, mely a legáltalánosabban jelölheti az ítélet, a határozat és a végzés fogalmakat is. Fordítása? Feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy polgári, büntető vagy igazgatási jogról van-e szó. Az igazgatási jogban sohasem fordíthatjuk határozatnak, hanem *döntés*-nek, míg a polgári és büntetőjogban következetesen *határozat*-nak kell mondani, figyelembe véve a magyarországi idevágó törvények terminológiai megoldásait. Ezenkívül nagy segítséget nyújthat még a meritum, az érdemi elbírálás vizsgálata is. Nem tévedhetünk, ha így egyszerűsítjük le: ha érdemben született, akkor a *rešenje* *határozat* lesz, ha kisebb jelentőségű kérdések elintézését célozza, a *rešenje* fordítása *végzés*.

Az áttekinthetőség kedvéért íme egy kis táblázat:

<i>Büntető eljárás</i>	<i>Polgári eljárás</i>	<i>Igazgatási eljárás</i>
<i>presuda-ítélet</i>	<i>presuda-ítélet</i>	<i>rešenje-határozat</i>
<i>rešenje-végzés</i>	<i>rešenje-végzés</i>	<i>zaključak-végzés</i>
<i>odluka-határozat</i>	<i>odluka-határozat</i>	<i>odluka-döntés</i>

Döntésnek, pontosabban *döntvény*-nek nevezzük még a magyarországi jogi szaknyelvben a legfelsőbb bíróságok határozatait, melyeknek az alacsonyabb bíróságokra nézve elvi jelentőségük volt.

A nyolcadik szakasz címe: *Ocena dokaza*. Magyarra *A bizonyítékok értékelése*-ként ültették át. Bár ez a megoldás elfogadható, a magyar jogász mégis a *bizonyítékok mérlegelésé*-t használja, törvényszövegekben találkozhatunk például a *bizonyítás eredményének mérlegelése* kifejezéssel is. Itt adok meg még néhány, a bizonyítással kapcsolatos szak kifejezést: *nastupanje dokaza* — a *bizonyítékok elrendelése*, *izvođenje dokaza* — a *bizonyítékok felvétele*, *podnošenje dokaza* — a *bizonyíté-*

kok előterjesztése, bejelentése, bemutatása, felhozása — A magyar jogi nyelvben egyébként sokkal ritkábban használatos a bizonyíték szó, jóval gyakrabban találkozunk a *bizonyítási eszköz*-zel, melynek segítségével eljutunk a bizonyítékig. Ennek következtében nem teljes a terminológiai megfelelőség.

A nyolcadik szakasz első terminus technicusa kapcsán máris felmerül egy újabb kérdés. Vajon fordíthatjuk-e az *ovlašćeno službeno lice* kifejezést *illetékes hivatalos személy*-nek? Fentebb megállapítottam, az *ovlašćen felhatalmazott*-nak való fordításában nincsen semmi kivetnivaló. Ám belekeverni az *illetékes* szót, ezáltal egy újabb instituciót, az *illetékességet*, a területi hatáskört, ezen túlmenően a *hatáskör* intézményét — feleslegesnek találom. Az ilyen és hasonló megoldásokat, elsősorban a köznyelvi szövegekben, néha mégis el kell fogadni. Egyes esetekben túlbonyolításhoz vezetne, mondjuk, egy olyan teljes megfogalmazás, mint pl. a hatáskörrel és illetékességgel felruházott személy, szerv. Ezt a kérdést lentebb részletesen taglalom. A magyarországi, az államigazgatás általános szabályainak hatályos szövegében találkozunk egyébként az *ügyintéző* szakszóval, melyet nyelvi értelmezéssel a *službeno lice koje vodi postupak, ovlašćeno službeno lice* megfelelőjének kell tekinteni.

A kilencedik szakasz első bekezdésében a *zakonsko ovlašćenje* magyarul *törvényes meghatározás*, nyilvánvaló elírás, bővebben elemezni fölösleges, helyesen: *törvényes felhatalmazás*. Ugyanebben a szakaszban találtam még két hibát. *Pravila i propisi* — *Jogszabályok és szabályok*. Szerencsésebbnek tartom a *Jogszabályok és (egyéb) előírások* fordítását. A *vršenje službe* pedig inkább a *szolgálat teljesítése, végzése*, mint ellátása, noha ez a fordítás sem szarvashiba.

A fellebbezési, fellebbezésre való jogról szóló tizedik szakasz fordítása kielégítő, egyetlen megjegyzésem van a negyedik pontra, és pedig, ha határozat ellen fellebbezni nem lehet, ahogyan a szövegben áll, akkor a magyar jogi szaknyelv kikristályosodott vonzatát kell használni: *fellebbezésnek helye nincs*.

Tizenkettedik szakasz: *ekonomičnost postupka* — *az eljárás gazdaságossága*. Jó fordítás, a polgári eljárásban mellesleg *pergazdaságosság*-ot kell használni. E műszó azonban általánosan nem alkalmazható az igazgatási jogban, a specifikus intézmény, az *igazgatási per* — *upravni spor* fennállása miatt. Csak akkor felel meg, ha az *igazgatási per gazdaságosságáról* beszélünk. Még egy idevágó terminus: *költségkímélés*.

A tizenharmadik szakaszban, sajnos, egy rossz tükörfordítással találkozunk. *Pomoć neukoj stranci* — *a tájékozatlan ügyfél segítése*. A magyar jogi szövegekben három megfelelő kifejezést is alkalmaznak: *az ügyfél kioktatása, kitanítása, figyelmeztetése*. Véleményem szerint az első kettő közül kellett volna választani.

A második fejezet a *Nadležnost* címet viseli, az alcím pedig *Stvarna i mesna nadležnost*. A fordítás a címben *Hatáskör-illetékesség*, az alcím-ben *Hatáskör és illetékesség*. Ez így tökéletes, hiszen feltételezzük, hogy

a törvény és fordítása nem elsősorban a laikusoknak készült, a magyar nyelvet használó jogász pedig feltétlenül rendelkezik olyan jártassággal, hogy határozottan elkülönítse egymástól a két alakra alig különböző fogalmat. Az más lapra tartozik, hogy a szerbhorvátban az általános fogalom megnevezése (*nadležnost*) félig-meddig megegyezik a részfogalom (*stvarna, mesna nadležnost*) megnevezésével, s ez a mi esetünkben lehetővé tesz egy szemmel láthatóbb, érthetőbb szaknyelvi megoldást. Talán a mindenáron érthetőbbé tétel elve vezérelt egyes, a vajdasági jogi nyelvvel foglalkozó szakembereket, amikor a *mesna nadležnost* szakkifejezést rosszul sikerült tükörfordítással ültették a magyarba: *helyi illetékesség*. (Sajnálatos, hogy új öngazgatási szótárunk sem küszöbölte ki ezt a hibát.) Ha föltétlenül utalni akarunk a *mesna nadležnost* „helyi” jellegére, javasolom, használjuk a *területi hatáskör* kifejezést. Ide tartozik még egy fontos és szabatos, teljes magyarországi vonzat: *hatáskörrel rendelkező illetékes szerv, röviden hatáskörében illetékes (szerv)*. Sohasem használjuk, pedig nagyon kellene a *nadležni organ* megfelelőjeként. Elemzett szövegünkben csak akkor pontos az illetékes, illetékesség szavak használata, amikor a fordítók nyelvi értelmezéssel jutottak el hozzájuk, s alkalmazásuk, területi kérdésről lévén szó, a magyar szaknyelv szellemében történt. (Ilyen példát találunk a módosított, de hatályos 21. törvényszakaszban.)

Bár az eredeti törvényszöveg 18. szakaszának 2. bekezdését az 1979. évi módosítással törölték, mert ma is időszerű kérdés, megjegyzem, hogy a *statut alapszabály*-nak való fordítása teljesen helyénvaló. Kár, hogy mostanában ez a magyar szakszó egyre inkább háttérbe szorul a hanyag nyelvhasználat, a státútum terminus jelenléte miatt. Az idegen, nemzetközi szavak és szakkifejezések helyett kevés kivétellel a magyar műszavak és kifejezések használatáért kell síkraszállni. Fordításoktatásunk így választja külön: a községnek *státútum*-a van, de a munkaszervezetnek vagy pl. egy tűzoltóegyletnek terminológiánkban csak *alapszabály*-a lehet.

Azt a tényt, hogy a *képviselő-testület* szóösszetételt mindinkább kiszorítja a *küldött-testület* kifejezés, bár nem minden szakmabeli osztja véleményemet, csak helyeselni tudom. Nyílt kérdés marad, ha elfogadjuk ezt a terminus technicust, mi történjen az összes társadalmi-politikai közösség küldött-testületét, illetve *képviselőházait* jelölő *képviseleti testülettel*. Hacsak addig is, amíg nem alkotunk egy megfelelőbbet, megtarthatjuk, használhatjuk.

De még mielőtt elkalandoznánk az alkotmányjogi terminológia területére, kanyarodjunk vissza elemzett törvényünkhöz! Kreatívnak, mégis helytelennek mondható a harminckettedik szakaszban a legfelsőbb bíróságokra vonatkozó terminológiai megoldás. Jugoszlávia Legfelsőbb Bírósága ugyanis, mint a legeslegfelsőbb, a melléknévfokozás szuperlatívuszának -bb-s képzőjét kapta, szemben a köztársasági „legfelső bíróságokkal”, melyeket nem láttak el ilyen toldalékkal. Noha a jogi és más-

milyen irodalomban mindkét formában találkozhatunk ezzel a felsőfokkal, nem tartom indokoltnak ezt a fajta megkülönböztetést a szövetségi, köztársasági, illetve tartományi legfelsőbb bíróságok elnevezésénél. (Az 1970-ben napvilágot látott magyar nyelvű törvényszöveg óta egyöntetű megoldást fogadtunk el: maradunk tehát a legfelsőbb mellett.)

Az általános igazgatási eljárásról szóló törvény harminchetedik szakaszának második bekezdésében található a *referat* műszó, melyet a szerzők rosszul fordítottak. *Podneti pismeni referat* — semmiképpen sem fordítható *írásbeli előterjesztés benyújtásának*, e két utóbbi szakszó egyébként is hasonló jelentésű, (a *podneti*-nak mindkettő megfelelne), e megoldásnál ugyanis elsikkad a *referat*, *referátum* szó *jelentés(tétel)* értelme, mely pedig a törvényhozó nyilvánvaló gondolata volt. Helyesen tehát: *podneti pismeni referat* — *írásbeli jelentést beterjeszteni, előterjeszteni* (vagy felterjeszteni, magasabb szervhez).

Még ugyanebben a mondatban egy újabb kérdést fedeztem fel. Amikor eljárási jogokról van szó, mindig ügyelnünk kell arra, hogy a *predlog* terminust ne *javaslat*-nak vagy *ajánlat*-nak, hanem *indítvány*-nak mondjuk. Mert: a javaslat a törvényelőkészítés procedúrájának sajátos szava, az ajánlat kifejezetten kötelmi jogi terminus. Itt azonban nem kifogásolom a javaslat használatát, (*predlog rešenja* — *határozati javaslat*), mert analógiát fedeztem fel egy törvény- vagy szabályzatjavaslat és a szóban forgó határozati javaslat között. Mindegyik egy, a meghozatal előtti stádiumban van.

A jogsegélyről szóló, negyvenedik szakaszban vetődik fel egy olyan probléma, melyet a fordítók helyesen oldottak meg. A dilemma a következő: vajon a köznyelvhez közelebb álló vagy a kifejezetten szaknyelvi terminust kell-e alkalmazni, ha mindkettő létezik? Meggyőződésem, hogy mivel szakterminológiáról van szó, szinte kivétel nélkül a szakszó mellett kell döntenünk. Példa a szakaszból: *zamoliti* — *megkeresni, megkérni*. Válasszuk nyugodtan a megkeresni műszót, a *zamolnica*, *zamolba* terminust magyarul *megkeresés*-nek, ne *megkérés*-nek írjuk, mondjuk. A fordítók is így tettek. Hasonló, bár nem teljesen azonos példa a törvényben lentebb található szó, az *otpravak*, melynek magyar megfelelőjét sokszor adják meg kiadványnak. Itt is csak a jogi nyelvben honos *kiadmány* terminus az adekvát, annál is inkább, mert a kiadványnak más az első, legfontosabb jelentése.

A negyvenegyedik szakasz második bekezdésében jó megoldásnak ítélem meg a nálunk némi bizonytalansággal kezelt *delokrug* — *ügykör*-nek való fordítását. Ily módon elkerüljük a hatáskörrel való azonosítást, bár ez még némi tartalmi tisztázást is igényelne. Az ügykör mellett használhatnánk még a jogkör szót is, ha nem zavarna bennünket, hogy szerzőink némelyike (pl. dr. Hock R.) szinonimaértékűnek minősíti a hatáskörrel.

A kizárásra vonatkozó negyvenkettedik törvényszakaszban fenntartással fogadom a *saovlašćenik* — *társmeghatalmazott* fordítást, inkább

társfelhatalmazott vagy *felhatalmazott-társ* a helyesebb. Határozottan el kell vetnem az *odnos hranioca* — *eltartotti viszony* megoldást. Még ha *izdržavanje* állna is az eredetiben, tévesnek tartanám az eltartási viszonynak való fordítást. Obaveza *izdržavanja* — a magyar jogban és nyelvben közismerten *tartási* kötelezettség, *gyermektartás*, nem *eltartás* stb., jelen esetben azonban nem is tartás esete forog fenn, hanem a *hranjenišтво* intézménye, amely a mi jogi nyelvünkben élelmezésként meghonosodott. Ehhez tartsuk tehát magunkat, bármely szövegben is találkozunk ezekkel a kifejezésekkel. Ezek szerint az *odnos hranioca* magyarul *élelmezői viszony* lesz.

Ugyancsak a kizárással kapcsolatos a negyvenharmadik szakasz is. Nem a leghelyesebb a „Dužno je da prekine svaki dalji rad” szöveg-részt a következőképpen fordítani: „Köteles minden további teendőt mellőzni”. Kifogásom oka nem a szó szerinti fordításhoz való ragaszkodás. Ebből a szempontból akár helyeselhetnénk is ezt a megoldást, ám az a körülmény, hogy a magyar nyelvben az *izuzeće* terminusra a kizáráson kívül éppen a *mellőzés* (a tágon értelmezett kizárás), szó használatos, indokolatlanná teszi a mellőzni, mellőzés szó használatát, sőt, félreértésre adhat okot.

Az ötvenegyedik szakaszban találkozunk a *staviti zahtev* kifejezéssel. *Kérelmet támaszt*-nak fordították. Nos, a *zahtev* szakszónak csakugyan jó néhány magyar nyelvi megfelelője van, követelés, igény, követelmény, felszólítás, többek között a kérelem is. A hiba egészen árnyalatnyi, hiszen a polgári eljárásban a *tužbeni zahtev* — *kereseti kérelem*, ugyanakkor kereseti igény is. Ebben az esetben azonban megvan a szép, állandó vonzatunk, amely így hangzik: *igényt támasztani*, s ha tekintetbe vesszük, hogy esetünkben ez az igény jogokra és érdekekre irányul, ezt a megoldást kell szorgalmaznunk.

Az ötvenharmadik szakaszban, a tizenharmadik szakaszbeli hibához hasonló súlyos tévedést fedeztem fel. A *privremeni zastupnik* szakterminus *ügygondnok* helyett *ideiglenes képviselő*-nek való fordítása a helytelenül, rosszul alkalmazott tükörfordítás példája. Jugoszláviai magyar nyelvünk egyik legnagyobb ellensége a tükörfordítás, jeles lingvistáink gyakran intenek óva az olyan kifejezések használatától mint (köznyelvi példa): fehér kávé, fekete sör stb. A szaknyelvben fokozottan kell ügyelnünk az ilyen hibák elkerülésére. Sok, az önigazgatási joggal kapcsolatos szakkifejezést magyar megfelelő hiányában, s az egyenjogú nyelvhasználat sürgető igénye miatt is, tükörfordítással ültettünk anyanyelvünkbe. Bírált esetemben azonban olyan perjogi műszóról van szó, amely a magyar jogi terminológiában egészen másként honosodott meg és kristályosodott ki, semhogy ilyen egyszerűen el lehetne intézni. A nyomaték kedvéért még egyszer a helyes fordítás: *privremeni zastupnik* — *ügygondnok*.

A törvény magyar fordításának szerzői leginkább helyesen használják a *punomoćnik* terminus technicust, magyarul *meghatalmazott-ként*.

Hadd jegyezzem meg, hogy a kötelmi jogban nem egyszerű megtalálni a helyes szót. A meghatározás így hangzik: ha szerződés esete forog fenn, akkor *megbízás*-ról beszélünk, egyoldalú akaratnyilatkozat alkalomával pedig *meghatalmazás*-ról.

Az 59. szakasz első mondata helyesen, magyarosan így hangzik: „a meghatalmazás írásban adható vagy jegyzőkönyvbe mondható”, nem pedig, ahogyan a nyomtatott szövegben áll: „a meghatalmazás írásban vagy jegyzőkönyvbe szóban adható”.

Egy szakasszal később olvashatjuk: „a magánokirat valódisága”. Ehelyett az *istinitost privatne isprave* megfelelőjeként jobb lett volna a *magánokirat hitelessége* ismert vonzatot alkalmazni, hiszen az összetett mondat másik tagmondatában is az van, hogy „elrendelhető hitelesített meghatalmazás benyújtása”. Értelmezésünk helyes tehát.

A hatvanegyedik szakaszban kifogásolom az eljárásképesség szóösszetételt. Mindeddig nem szóltam, nem is szólhattam semmit az *eljárási képesség* kifejezés ellen, de ha, a már említett okból, az igazgatási jogban nem használhatjuk a *perképesség*, *pergazdaságosság* s egyéb „perrel” kezdődő terminusokat, legalább ne vonjuk össze (az eljárási képességet) olyan összetett szóvá, melyet a magyar nyelv, ez az összetett szavakat amúgy is nagyon szerető nyelv, nem fogad be.

Opštenje organa i stranaka — A szervek és az ügyfelek nyilatkozatai. A negyedik fejezet fordítását nagyon szerencsétlen megoldásnak látom. A *nyilatkozat* szerbhorvátul *izjava*, ennél fogva az *opštenje* szót nyilatkozatnak fordítani tévedés, s teljesen eltávolodtunk az eredeti törvényszövegtől. Az *opštenje* viszont lehet kapcsolat, opstíti lehet érintkezni, közlekedni. Javasolom, hogy magyarul a cím így hangozzék: *A szervek és az ügyfelek kapcsolata*.

A hatvanegyedik szakaszban korántsem teljes a beadványok fajainak felsorolása: a *zahtev* a *kérelem* mellett *igény* is, a *predlog* nem javaslat, hanem *indítvány* és *kérelem*, a *prijava* a *bejelentésen* kívül *feljelentés* is (pl. a szabálysértési eljárásban). Ezeket a terminus technicusokat (kivéve a feljelentést) feltétlenül a szövegbe kellett volna foglalni, ha a terjedősséget kerülve ki is hagytuk a *folyamodvány*, *panasz*, *el-lentmondás* szakszavakat, mint a *molba*, *žalba*, *prigovor* terminusok további megfelelőit. A *saopštenje* pedig az imént említett *izjava* szó létezése miatt nem lehet nyilatkozat. Mit is mond nagyszótárunk? *Saopštenje-közlés*, *közlemény*. A nyilatkozatot itt meg sem említi. E pontnál egyébként nyugodtan vitába szállhatunk a törvény készítőivel, egyrészt hogy vajon a beadvány definíciója megfelelő-e felsorolás segítségével, másrészt pedig, hogy miért nem alkalmaztak jobb terminust a *saopštenje* helyett. Ez azonban mit sem változtat fordítóink tévedésén.

Munkámnak a hatáskörrel, illetékességgel és az „illetékes” szóval foglalkozó részéből kimaradt az „illetéktelen” pontatlan használatának bírálata. A hatvanhatodik szakaszban akadtam rá, s mivel a szerbhorvát

nije nadležan kifejezés fordításaként szerepel, legegyszerűbb, ha magyarul körülírjuk: *nade da nije nadležan* — megállapítja hatásköre és illetékessége hiányát. Ugyanúgy, ha a *nenadležan*-t vagyunk kénytelennek lefordítani, egy csöppet sem attraktív kiút — körülíráshoz folyamodnunk.

Számomra kissé furcsán hat a *podnosilac-benyújtó* fordítás. Megjegyzem, hasonló alakokra eredeti, magyarországi törvényszövegekben is bukkantam, mégis szebbnek találom, ha benyújtó személyt vagy még inkább *előterjesztő személy*-t használunk.

Értelemzavart idézhet elő a szintúgy a hatvanhatodik szakaszban használt *elutasítja* terminus, ha kiragadjuk a szövegből és izoláltan vizsgáljuk. Az elutasít ugyanis a szerbhorvát odbiti szó megfelelője, s ezt akkor mondjuk, ha érdemi döntés született a beadvány kapcsán. Olyan esetekben azonban, amikor a beadványba foglalt kérelemmel nem is foglalkoznak, indokoltságát nem is bírálják el, hanem pl. hatáskörilletékesség hiánya vagy határidő-túllépés miatt figyelmen kívül hagyják, akkor elvetésről beszélünk. Ezt a különbséget a szerbhorvát terminológia az odbaciti használatával érzékelteti. Vizsgált esetünkben ez áll az eredetiben, a fordítók mégsem vették tekintetbe, s nemcsak hogy a javasolt elvetni műszót nem használták, de még a magyarországi jogi szövegekből ismert körülírásos formát sem alkalmazták, amely pedig így hangzik: *érdemi tárgyalás nélkül elutasítja*. Jóval később a 256. szakaszban, egy helyütt szerepel a két szó, az odbaciti és az odbiti. A problémát a szerzők újabb igekötő, a vissza-bevonásával akarták áthidalni, (visszautasít-elutasít), eredménytelenül.

Hatvannyolcadik szakasz: *formalni nedostatak* — *formai hiba*. Fordításban ne hagyjuk meg a nemzetközi szót, van rá megfelelő magyar. Legyen tehát *alaki*. (A kötelmi jogban e kifejezésen kívül a *kellékhiba* is ismeretes.) *Uredan* (podnesak) — megfelelő. A magyar szó az adekvatan, odgovarajući fordítása lehet, itt pedig használható a *szabályos, szabályszerű* vagy ha egyikkel sem vagyunk megelégedve, a *szabályosan megszerkesztett, szabályosan összeállított* kifejezés.

Két terminusra szeretnék kitérni a hetvenharmadik szakaszban. A szerzők kitűnően fordították a *zamoljeni organ* kifejezést *felkért szervnek*, mert jelen esetben nem a *zamolnica* — megkeresés fogalmáról van szó, viszont nem lett volna szabad a felkérés, pontosabban „kérés” szót használni, amikor az *elővezetés* elrendelése forog fenn, a szerv, a bíróság ugyanis nem kéri, hanem *parancsolja* az elővezetést. A magyar jogi terminológiában *zahtev za dovođenje* — *elővezetési parancs*.

Lényegesnek tartom, hogy a *novčana kazna* (igazolatlan távolmaradás miatti szankció) helyesen nem „pénzbüntetés”-ként szerepel, hanem *pénzbírság*-ként, megjegyzésem csupán annyi, hogy a *bírság* még jobb volna, hiszen csakis pénzben lehet kiszabni. Ettől a hibától a magyarországi szabályok sem mentesek. A *novčana kazna* bírság még a szabálysértési eljárásban, valamint olyankor is, amikor a tárgyalás alatti rendbontás,

illetlen viselkedés miatt szabják ki (rendbírság). A gazdasági vétség eljárásban *gazdasági bírság*.

A hetvenötödik szakasz negyedik bekezdésében következtelenül használták a *kihallgatás, illetve meghallgatás (saslušanje)* terminusokat. A magyar szaknyelvben nem mindegy ugyanis, hogy pl. szakértőről vagy tanúról van-e szó. *Saslušanje veštaka* — *szakértő meghallgatása, saslušanje svedoka* — *tanú kihallgatása*. Ezért, amikor általánosságban szólnunk, a *meg- és kihallgatás* lenne a teljes megjelölés. Később is sok következtelenséget találtam e tekintetben. Ha egy ígékötőt használunk, javaslom a kihallgatás műszót, mert jobban tükrözi az államapparátus kényszerítő erejét, az eljáró szerv kényszerítő képességét a kihallgatni kívánt személlyel szemben.

A törvény következő szakaszában, amely A jegyzőkönyv címet viseli újra az *uredno* terminus fordítását kifogásolom, melyet *rendesen*-ként ültettek magyarra. Rendesen vezetni a jegyzőkönyvet — kissé hanyag, köznyelvi fogalmazásmód. Jegyzőkönyvet *pontosan*, esetleg szabályosan, szabályszerűen vezetnek. Ezen mit sem változtat, hogy a Szerbhorvát-magyar nagyszótár az *uredno* címszó alatt első helyen Sőregiék megoldását tartalmazza.

A nyolcvanadik szakaszban nem helytelenítem ezt a szövegrészt: az iratok megtekintésére és lemásolására vonatkozó kérelem. Tudnunk kell mégis, hogy az eljárási jogi szaknyelvben sokkal gyakrabban alkotják a hasonló kifejezéseket az iránt szakszó segítségével. Pl. *iparendedély iránti kérelem* (nem *iparendedélyre* vonatkozó kérelem), *keresetlevél házasság felbontása iránt, fizetési meghagyás iránti kérelem* stb.

Ugyanebben a szakaszban az utolsó mondat: *žalba se može izjaviti odmah*. Magyar nyelven több helyes fordítás közül választhatunk. *Fellebbezést jelentek be, fellebbezéssel élek, fellebbezést nyújtok be* (írásban). A „fellebbezés azonnal előadható” szokatlan megoldás, de tekintetbe véve, hogy esetünkben élőszóban fellebbeznek, elfogadható.

Ötödik fejezet — *kézbesítés*. A fordítók elkerülték a tükörfordítás fenyegető veszélyét a *dostaavljanje izvršiti* kifejezés a *kézbesítést teljesíteni* fordításával. Aztán a nyolcvanhetedik szakaszban -andó, -endő képzőt használnak többször is. A *kézbesítés* teljesítettnek tekintendő. Egyszerűbb lenne, szebb, magyarosabb, ha ugyanez így hangzana: *a kézbesítést teljesítettnek kell tekinteni*.

Ragyogó megoldásmódnak találom az egy szakasszal később jelentkező *punomoćnik za primanje pisma* fordítását. A *kézbesítési meghatalmazott* nem szó szerinti fordítás, de teljesen fedi az eredeti jelentéstartalmat. *Postaviti* — ennek a szónak viszont legalább tíz jelentése van, s itt (kézbesítési meghatalmazottat állítani) nem ez a jó kifejezés. A *postaviti* értelméhez sokkal közelebb áll a *megnevezni, kinevezni* terminus. Ez a két terminus pontosabb az egy bekezdéssel később használt „megjelölni”-nél is. Ugyanebben a bekezdésben ez áll: *postaviti po službenoj dužnosti punomoćnika za primanje pisma* — ez magyarul

szó szerint tényleg... hivatalból kézbesítési meghatalmazottat jelölnek ki. Rövidebb és ugyanolyan világosan fedi az *ex officio* jelleget így is: *kézbesítési meghatalmazottat rendelnek ki*. Jegyezzük meg ezt a fajta kifejezést — *kirendelt ügygondnok*, ugyanúgy mint *kirendelt védő* vagy a 185. szakaszban a *hivatalból kirendelt szakértő* helyett *kirendelt szakértő*.

A lakásváltoztatásról szóló kilencvenhatodik törvényszakasz eredetijére is van terminológiai észrevételem. Promena *prebivališta* ili stana. Pontosabb lenne a *prebivalište* és *boravište* szakterminusokkal operálni, akkor a fordításban is bizonyára lakóhely és tartózkodási hely állna. A magyar szövegben azonban tartózkodási hely vagy lakás kifejezés kapott helyet. A szerbhorvát *stan* szó szélesebb jelentéstartalmú a *prebivalište*-nél, a magyar szövegben használt tartózkodási helynél is szélesebb a lakás terminus, az összevető elemzésnél mégis kiderül, hogy a fordítás nem hű. Függetlenül a szerbhorvát eredetitől, ebben az esetben *lakóhely* vagy *tartózkodási hely* lett volna az egyetlen helyes megoldás.

Az általános igazgatásról szóló törvény magyar szövegének olvasása közben már többször is a szemembe ötlött, most azonban nem siklok át felette: magyarul az *opravdan razlog, osnovan razlog* — *alapos, igazolt ok*, nem pedig megfelelő indok. Pl: *opravdati izostanak* — *távolmaradását alapos okkal kimenti*. Még olyan esetekben is használjuk ezt a vonzatot, amikor a legegyszerűbb, szó szerinti fordítás lehetősége is kínálkozik. Hát még az ilyen esetben, mint amilyen a kilencvenkilencedik szakasz utolsó mondatában forog fenn, az *alapos, igazolt terminus* semmiképpen sem helyettesíthető mással. Abba, hogy a *razlog* indok lesz-e avagy *ok*, szintén beleavatkozom, az *ok* használata oldalán, mert általánosabb, mint az *ind(itó)ok*, mely az *ok* műszónak csak a második — *indíték* — jelentésével rokonítható. Az Értelmező Szótár szerint ez a második jelentés: az okozat létrejöttét közvetlenül előidéző *ok*.

A törvény hetedik fejezete szerbhorvátul a *povraćaj u predašnje stanje* címet viseli. Ez a latin nyelven *in integrum restitutio* nevet viselő, nagy múltra visszatekintő kifejezés magyarul sokféleképpen látott napvilágot: korábbi állapot helyreállítása, előbbi állapotba való visszahe-lyezés, eredeti állapot helyreállítása, korábbi helyzet visszaállítása. Ezeket a kifejezéseket a perjogban fölösleges használni, mert a szóban for-gó intézménynek precíz megnevezései vannak, a következő szakszavak-kal, kifejezésekkel: *a mulasztás igazolása, mulasztási igazolás, igazolási kérelemigazolás*. Ennélfogva a címet így fogalmaznám meg: *Mulasztási igazolás*. A 103. szakasz első bekezdésében a szerbhorvát szöveg *predlog* szakszava jelen esetben nem *indítvány* lesz, hanem *kérelem*. Kitűnik ez a fentebb felsorolt, restitutiora vonatkozó kifejezésekből. Anélkül a pre-tenzió nélkül, hogy az egész szöveget átírtam, a következő tagmondat helyetti megoldásomat hadd fejtsem ki! Tehát, Sőregi, Juhász és Dobó így mondja: *indítványára engedélyezik az előző állapotba való vissza-helyezést (igazolást)*. Nálam pedig: *kérelmére a mulasztás igazolással*

orvosolható. A 104., 105., 106., 107., 108. szakaszokban, erre nyomatékkal figyelmeztetnek — az előző állapotba való visszahelyezésre vonatkozó indítvány magyarul, helyesen *igazolási kérelem!!!* A 106. szakaszban *neblagovremeno podnet predlog odbaciće se bez daljeg postupka* magyarul röviden: *Az elkészített igazolási kérelmet elvetik.*

Egy kisebb észrevétel a 112. szakaszban, amely a rend fenntartását szabályozza: az *izreći* (kaznu) inkább (bírságot) *kiróni* kellene hogy legyen, mint kiszabni, mert ez utóbbi terminus technikus az odmeriti megfelelője (*odmeravanje kazne — a büntetés kiszabása*). E kifejezés arra is utal, mekkora a bírság vagy büntetés, míg az előbbire ez nem vonatkozik.

Az általános igazgatásról szóló törvény kilencedik fejezete az eljárási költségekről szól. Itt fordul elő a *zahtev za naknadu troškova* kifejezés, melyet nem költségterítésre vonatkozó kérelemnek, hanem *költségterítési igény*-ként kell magyarra fordítani, az analógia módszerével. Az olyan kifejezések ugyanis ismertek, elfogadottak, mint az *anyagi igény, kár(térítési)igény* stb.

A 117. szakasz második bekezdésében a „tartozik-e megtéríteni” vonat ötlött szemembe, szintúgy a költségekre vonatkozva. Jobb: *a költségeket viselni* kifejezés használata.

A következő szakaszban az *izgubljenja zarada* szakkifejezés fordításához fűznék kommentárt. A *keresetkiesés* helyes szóösszetétel. A polgári perrendtartás magyarázatában meg is találtam, sok jogász mégsem ismeri, s az *izgubljenja dobit* vagy *zarada* kifejezés láttán ösztönösen a polgári anyagi jogból ismert elmaradt haszon, elmaradt jövedelem kifejezéseket alkalmazza. Ezek megfelelnek ugyan a *lucrum cessans* latin elnevezésnek, esetünkben azonban az egyik sem adekvát.

A 120., 121., 122. szakasz a *költségmentességre* vonatkozik (*oslobode-nje od plaćanja troškova*). Egyetlen kifogásom: magyarul nem indítványozzák, hanem *kérelmezik* a költségmentességet. Következétesen kellett volna használni.

Elérkeztünk a törvény második részéhez, melyre sokkal kevesebb a megjegyzésem, egyrészt azért, mert a hibák egy része ismétlődik, másrészt pedig, mert Sőregi, Dobó és Juhász sikeresen oldotta meg az itt felmerülő fordítási, terminológiai problémákat.

Bár az *upozorenje* fordításaként elfogadható a *figyelmeztetés* szó, fontolóra vehetnénk egy új terminust is, a *figyelemfelhívás*-t. Erre azért van szükség, mert a figyelmeztetés szó alkalmazása túl gyakori. Pl. az *opomena*, mint a legenyhébb büntetésnem nálunk *intés* helyett figyelmeztetés, a már taglalt *pomoć neuvoj stranci* kifejezést is fordítják figyelmeztetésnek, „az idézett személyt figyelmeztetni kell a megjelenés elmulasztásának következményeire” stb.

Spajanje stvari u jedan postupak — az ügyek egyesítése. A szerbhorvát eredetihez közelebb áll, s a 127. szakaszban később használatos is az *egyesített eljárás* kifejezés.

Helytelen az eljárás folytatása a *vođenje postupka* kifejezésre vonatkoztatva ugyanis *lefolytatás* a pontos szakszó, még akkor is, ha úgy érezzük, az igekötő megterheli az igét. Ezt az igekötős alakot az Értelmező Szótár is ismeri. Az eljárás folytatása pedig másik perccselekményt jelöl: *nastavak postupka*.

A 130. szakaszban a *pravni osnov* jogalapnak való fordítását nem kifogásolom, de tudni kell, hogy a magyar jogi terminológia, ha szabad így mondanom, jobban kedveli a *jogcím** műszót. Lássuk a Magyar értelmező kéziszótár meghatározásait: jogalap — 1. Valamely eljárást jogossá tevő szabály, törvény, rendelet. 2. Ezen alapuló jogcím. Jogcím — 1. Valamely jog keletkezésének jogszerű alapja. 2. Valaminek a megtételére jogosító ok, érv, alap. Szövegek értelmezésével arra a megállapításra juthatunk, hogy leggyakrabban a kettessel jelölt értelemben fordulnak elő e terminusok. Egyes nézetek szerint a *jogcím* a szerbhorvát *pravni naslov* megfelelője, ez utóbbi kifejezés azonban annyira ritka, hogy a *Pravni leksikon* meg sem említi. Az osnov-nál viszont a következő definíciót adja: *normativni akt, iz kojeg se izvodi neko subjektivno pravo*.

A 131. szakaszban már megint rosszul fordították a *zahtev* terminust. Itt az eljárás folytatásáról van szó, azt kérni vagy kérelmezni lehet. Az igény rendszerint vagyoni v. anyagi követelést jelöl, a per tárgyat lehet igényelni, az eljárás folytatását azonban nem.

A következő törvényszakaszban érdekes kérdésre kell feleletet adnunk. *Odustanak od zahteva* — a kérelem visszavonása. Hihetetlenül rosszul hatna, ha az opozvati odustanak od zahteva kifejezést a kérelem visszavonásának a visszavonásaként ültetnénk magyarrá. Nos, a szaknyelvben két kifejezés használatos, a *fellebbezés visszavonása* és *elállás a keresettől*. Itt feltétlenül az *elállás a kérelemtől* szakkifejezést kell választanunk, mert néhány sorral később az említett buktatón kell sikeresen túljutnunk. Erre Sőregiek is ráéreztek, (*elállását visszavonhatja*). Csodálom azonban, hogy az idevágó alcímet ezek után nem változtatták meg a kérelemtől való elállásra.

Tizenegyedik fejezet, 135. szakasz. Fölösleges az idegen szó használata, jogokat *érvényesíthetünk, megvalósíthatunk, (ostvariti)*, nem pedig realizálunk.

137. szakasz. Félreértésre adhat okot a határozottan előadni kifejezés. Személy szerint én itt a meggyőző előadásmódra gondolok, bár az eredeti szerbhorvát és a magyar szöveg összevetéséből egészen más derül ki: *Izneti tačno, istinito i određeno. Pontosan, valóságghűen*, (a fordításban valóságnak megfelelően áll), meghatározva előadni. Sőt a szórend megváltoztatásával még világosabbá tehetjük a mondanivalót. A második terminus, (valóságghűen) kerülne az első helyre. A harmadiknál pedig (meghatározva) feltétlenül szükséges az igekötő használata, a sza-

* A kötelmi jogban a szerződés, ügylet jogi célját jelölő terminus.

batosan meghatározva kifejezéssel esetleg még precízebbé tehetjük a fordítást.

Néhány paragrafus apróbb, a fordításra vonatkozó észrevételeim ismertetésének mellőzésével érkezünk el a 156. analíziséig, ahol a szerbhorvát szövegben a pleonazmus egy példájával találkozunk. Mit tehet ilyenkor a fordító? *Objaviti javnom objavom*. Igyekszik enyhíteni az eredeti szöszaporítást. Így a nyilvános hirdetésben közzétenni magyar megoldást nem is helytelenítem.

A 164. szakaszban a *javno ovlašćenje* kifejezés megfelelőjeként a közhatalmi jogosítvány-t olvashatjuk. A szerzők 1970-ben valószínűleg az akkor adekvát kifejezést használták, elvértve még ma is hallani, fellelhetők benne a *javna vlast* — közhatalom elemei is. Ma azonban, tíz évvel később, öngazgatási társadalmi rendszerünk fejlődésének egy újabb stádiumában, amikor napvilágot látott az **Öngazgatási és egyéb társadalmi-politikai kifejezések ötnyelvű szótára**, olyan terminust szorgalmazunk, melyben ez a „hatalmi” elem kevésbé lelhető fel. A javasolt és a fentit kiszorító terminus a *közmegbízás, közmegbízatus*, esetleg a régebben helytelennek kiáltott *közfelhatalmazás*.

166. szakasz: *overen prepis* — hiteles másolat. Ehelyett a *hitelesített másolat* terminológiai változatot kell használni, csak ez a kifejezés tükrözi hűen azt az aktust, mellyel a bíróság vagy más hivatalos szerv végez el, annak érdekében, hogy igazolja az irat megbízhatóságát. Hiteles lehet egyébként, egy hitelesítetlen másolat is. Ez szerbhorvátul a *prost prepis*. Az általános igazgatási eljárás magyar szövegében használt egyszerű másolat elkerülhető tükörfordítás.

Ugyanennek a szakasznak a következő bekezdésében *lična karta* — személyi lap helyett *személyi vagy személyazonossági igazolvány-t* kell használni.

170. szakasz: *mesto gde su isprave izdate* — az okirat kiállításának helye. A fordítás helyes. Noha szótáraink a fentinek megfelelő értelmezést adják a kiállítani terminusnak, egyéni véleményem, hogy ily módon inkább a kivitelezés formai oldalát jelöltük meg, a tartalmat pedig a kibocsátás, kiadás szavakkal érzékeltethetjük.

Egy szakasszal lentebb: *javna isprava* — az egyébként következetesen, jól használt *közokirat* terminust fölöslegesen közirattal, ezzel a mai magyar jogi nyelvben ismeretlen szóval cserélték föl.

Nem hagyhatom megjegyzés nélkül a 176. szakasz második bekezdésében a *dužnost svedočenja* — tanúvallomási kötelezettségnek való fordítását. A magyar terminológiában ismeretesek a *tanúságtétel, tanúzás* terminusok. Elfogadható tehát a *tanúzási, vallomástételi*, esetleg *tanúskodási kötelezettség* kifejezés.

Két megjegyzést fűznék a 182. szakaszhoz. Az egyik a *dokazno sredstvo* kifejezésre vonatkozik, melynek megfelelője a *bizonyítási eszköz*, így van ez a polgári és büntetőjogi terminológiában is, nem pedig bizonyító eszköz. A másik, hogy a *verodostojnost* (izjave stranaka) for-

dítása erőltetett, egybeírt szó vagy kifejezés, a hiteltérdemlőség. Ha mindenáron használni akarjuk, külön kell írni, azonban a (fél nyilatkozatának) *hitelesség*-e terminus használata föl sem veti ezt a helyesírási problémát.

A 184. szakasz tartalmazza a *dokazivanje veštačenjem* szakkifejezést. A *veštačenje* terminust szótáraink szakértői szemlének fordítják, mint ahogyan Sőregiék is tették. A szemle útján történő szakértői véleményezés természetesen lehetséges, a magyarországi törvényszövegekben mégsem leltem föl a szakértői szemlét. A teljes terminus így hangzik: *szakértői vizsgálat és véleményezés*. Szerbhorvátul *veštačenje*. Hat szakasszal később a *nalaz veštaka* — szakértői megállapítás helyett a *szakértői lelet* fordítást kellett volna alkalmazni.

Postavljeno više veštaka — több szakértő kijelölése... Ezzel a kijelölni terminussal csinján kell bánni a következők miatt: „olyan szakember, akinek külön meghatalmazása van véleményadásra megfelelő szakkérdésekben” — ez a meghatározás a *kijelölt szakértő* fogalmát fedi. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy a jugoszláv törvényszerzők a *postavljeno* terminussal a definícióbeli értelmet akarták kifejezni. Ellenkezőleg, itt a lényeg a több szakértőn van.

A tizenkettedik fejezet címe: *Határozat*. A névelő nélküli változatot kifogásolom, annak ellenére, hogy a komparatív analízis fontos és több helyütt is említett forrása, az Államigazgatási eljárás általános szabályai címeiben szintén többször fogalmaz névelő nélkül, mint névelővel, pedig odakívánczik. A magyar hivatalos nyelv egyik fogyatékosága az indokolatlan névelőelhagyás.

... *Organ nadležan za rešavanje donosi rešenje o stvari koja je predmet postupka*. A szerzők a *rešavanje* terminust határozathozatalnak, a *donosi rešenje*-t pedig eldönti-nek fordították. A munkám elején kifejtettekből kitűnik, hogy éppen fordítva kellett volna. *A döntésre (hatáskörében!) illetékes szerv az eljárás tárgyát képező ügyben határozatot hoz.* (202. szakasz)

A 204. szakaszból kiviláglik, hogy a magyar szöveg szerzői idegenkedtek az *akt* terminus *aktusnak* való fordításától, s szövegkörnyezettől függően lett az aktus ügyirat vagy rendelkezés. Bár azt a szabályt felállítani, a kritériumot meghatározni, hogy a magyar nyelvben mikor használunk idegen, nemzetközi szót, bonyolult feladat, s gyakran a fordító-szerző szubjektív meggyőződésétől függ, ez esetben vitán fölüli, hogy az idegen szavakat a szerbhorvától sokkal kisebb mértékben befogadó nyelv, a magyar jogi szaknyelv ismeri és használja az *aktus* műszót, függetlenül attól, hogy (Jugoszláviában) öngazgatási jogi vagy általános jogelméleti problémáról van-e szó. Ezt a magyarországi források is bizonyítják. Aktus helyett akár ügyiratot, akár rendelkezést mondani céltévesztett próbálkozás.

206. szakasz: A fordítók fölöslegesen körülírták, méghozzá nem meg-

felelő terminussal a *ponka* (*uputstvo*) o *pravnom leku* ismert terminus technicust — jogorvoslati utasítás, tájékoztató. Náluk így hangzott: „útmutatás a jogorvoslat tekintetében”.

Ugyanitt egy másik észrevétel. Az *uvod rešenja* nem a határozat bevezető része, bár szinte mindenki annak ismeri, mondja, hanem — ragyogó szakterminussal élve *fejrésze*.

A 207. szakaszban egymás után találkozunk a *saglasnost*, *potvrda* szavakkal. Az első magyar változata *hozzájárulás*, helyes, a második téves, jóváhagyás, ez is inkább az előző terminusnak felel meg, nem is beszélve az *odobrenje* jelentéséről. A *potvrda* magyarul *igazolás*.

Két szakasszal később az *obrazac* megfelelőjeként, a fordításban használt *nyomtatvány* mellett fontolóra vehetjük az *úrlap*, *iratminta* szavakat is.

A 228. szakaszban a komplikált mondszerkesztés elkerülhető a felettes terminussal: „A szerv feletti közvetlen magasabb fokú szerv határoz” — egyszerűen és pontosan — *A közvetlen felettes szerv határoz*.

233. szakasz: *predavanje žalbe* helyesen a *fellebbezés benyújtása*. A benyújtás szakszó vonatkozhat ugyanis közvetlen átadásra, valamint posta útján történő megküldésre is. A következő szakaszban alkalom nyílott volna e két mód terminológiai különválasztására (*predati* — *átadni*, *poslati* — *megküldeni*), Sőregiek azonban nem éltek a lehetőséggel.

A tizenötödik fejezet címe *Obnova postupka* — az eljárás újrafelvétele. Habár az én jogi szókinccsemben is él a perújrafelvétel terminus, egyetlen rendelkezésemre álló forrásban sem akadtam rá. Még a századfordulón kiadott hatkötetes *Jogi lexikon* is *perújítás*-t emleget, ennél fogva az újrafelvétel egészen archaikus műszó. De melyik kifejezést is alkalmazzuk törvényünkben? Perújítás, mint mondtuk, csak az igazgatási per esetében lehet, a megújítás a kötelmi jogi novatio megfelelője, maradt csak egy: *az eljárás felújítása*.

A 249. szakaszban szerepel a *privredni prestup* — gazdasági szabálysértés. A fordítás helytelen, *gazdasági vétséget* kell mondani. A vétség veszélyességi foka ugyanis nagyobb, mint a *szabálysértésé* (szerbhorvátul *prekršaj*), viszont kisebb mint a *büntetté* (*krivično delo*).

261. szakasz. *Zahtev za zaštitu zakonitosti* — törvényességi óvás. Ez a kifejezés a jogi terminológiában ismert, olyan esetekben használatos, amikor emelésére nem az ügyész vagy nem csak az ügyész jogosult. A leggyakoribb eset azonban mégiscsak az, amikor az ügyész emeli, ilyenkor, s ilyen a mi törvényünk rendelkezése is, az *ügyészi óvás* kifejezést használjuk.

263. paragrafus: *zahtev javnog tužioca* — a közvádoló kívánsága. Az ügyész „kívánsága” *óvás*, *indítvány*, *előterjesztés*, *megkeresés* vagy *ügyészi figyelmeztetés*. Esetünkben, mivel a határozat hatályon kívül helyezésére, ill. megsemmisítésére irányul, *indítvány* vagy *kérelem*.

266. szakasz: *A krivični zakon* kifejezést, annak ellenére, hogy Ma-

gyarországon a Büntető Törvénykönyv szabályozza, jugoszláv körülmények között *Büntető törvény*-nek kell fordítanunk. A *törvénykönyv* egyébként a *zakonik* terminusnak felel meg.

*

A JSZSZK Hivatalos Lapjának 1978/32. számában közzétett **Általános közigazgatási eljárásról szóló törvény** egységes szerkezetbe foglalt szövege túlnyomórészt az elemzett fordításon alapul. Néhány helyen, természetesen, eszközöltek helyes, hibaigazító változtatásokat:

A korábbi állapotba való visszahelyezés már mulasztási igazolás, a jogalapot jogcímmel helyettesítik, a közhatalmi jogosítvány következetesen közmegbízatás lett, a személyi lap pedig személyi igazolvány. Egyértelműen tökéletesíti továbbá a magyar jogi nyelv használatát a supsidialis (helyettesítő) alkalmazást felcserélő másodlagos alkalmazás kifejezés, valamint a hatáskör, illetékesség szakszavak biztosabb kezelése. Már nem kérelmet, hanem igényt támasztanak, a közvádlóból ügyész lett, a BTK büntető törvény, a gazdasági szabálysértés pedig gazdasági vétség.

De viszont: az egységes szerkezetbe foglalt magyar szövegben összecsérték (!) a Sőregiek által oly jól használt határozat és végzés szavakat, a határozatból végzést csináltak, a végzés pedig határozati rendelkezés lett. Az illetékes hivatalos személy megint csak helytelenül jogosult hivatalos személy, megmaradt az ideiglenes képviselő (tükörfordítás); a tájékoztatlan ügyfél helyett, ugyanolyan rosszul, most járatlan ügyfelet segítenek. Még mindig ismeretlen a kirendel műszó (a hivatalból kijelöl helyett), az eljárást itt is folytatják (lefolytatják helyett), a bevezető rész itt sem fejrész, a szakértői megállapítás nem lelet stb. A felsorolást nem célozom folytatni.

Végezetül, a két magyar nyelvű törvénytörvény szöveg összevetéséből, abból a tényből, hogy az 1978-as szöveg alapjául a Sőregi—Dobó—Juhászfordítás szolgált, kiderül, milyen igényes, hozzáértő fordítómunka szülte az Általános (köz)igazgatási eljárás törvényét, hogy jogi terminológiánk fejlődésének milyen jelentős állomása forog szóban. Ennél a stádiumnál azonban tovább lehet és kell lépni. Mind többen, sürgetve igénylik jogi terminológiánk egységesítését és további fejlesztését. A Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesületek Szövetsége terminológiai bizottsága megalakulásának, fellendülő tevékenységének idejében, munkámmal egy fokozott, folyamatossá váló terminológiai aktivitáshoz szeretnék hozzájárulni.

Rezime

Kritička analiza prevoda na mađarski jezik Zakona o opštem upravnom postupku

U ovom radu se iz terminološkog-jezičkog aspekta analizira prevod na mađarski jezik osnovnog izvora našeg upravnog (procesnog) prava — Zakona o opštem upravnom postupku. Prevodioci su Dr. Sőregi Zoltán, Dobó Illés i Juhász Antal, prevod datira iz 1970. godine (izdanje Službenog lista opštine Senta) i zauzima značajno mesto u literaturi stručnih prevoda na mađarski jezik u Jugoslaviji.

Autor naglašava da se radi o korektnom prevodilačkom poduhvatu iz kojeg se jasno vide dobri rezultati postignuti u oblasti mađarskog pravnog jezika i prevoda zakonskih tekstova u Jugoslaviji, ali istovremeno konstatuje, da je (kao i druge naučne discipline) usled tempa razvoja samoupravnih društvenih odnosa i mađarski pravni jezik u Jugoslaviji za kratko vreme doživeo brz razvoj što iziskuje odgovarajuće terminološke promene.

Autor se u prvom redu bavi terminima izrazito (upravno) procesno-pravne prirode a i drugim problemima od šireg značaja za mađarsku pravnu terminologiju u Jugoslaviji, primećuje kreativna i tačna prevodilačka rešenja te sa odgovarajućim predlozima za prevod podvrgava kritici one termine, koje treba menjati.

Osnovni razlozi koji iziskuju korekcije su:

- postojanje novih, u značenju kvalitetno drugačijih samoupravnih i drugih termina;
- terminološke neadekvatnosti, greške napr. relativno česti prevodi „od reči do reči” mada postoje originalne verzije termina;
- jezičko-stilske nedorečenosti.

Na kraju članka daje se i kratka komparativna analiza spomenutog prevoda sa prevodom integralnog teksta Zakona posle izmena i dopuna (Službeni list SFRJ 1978—32.) i konstatuje solidan stručni nivo oba rada i mogućnost i potrebu daljeg razvijanja naše pravne terminologije.

Summary

Critical Analysis of the Hungarian Translation of the Act of General Administrative Process

This article in an analyses of the basic source of law on the administrative process translated to hungarian language, from the aspect of terminology and language.

The translation was done by dr. Sőregi Zoltán, Dobó Illés and Juhász Antal, and it dates from 1970 published by the official gazette. It's quite an important translation among the hungarian specialised translations in Yugoslavia.

The author points out that the work is correctly done and shows the good results achieved in the field of hungarian judicial language, but at the same

time — says the author — like all the other fields of science in consequence of great development of social relations has suffered a lot of changes in a short period of time which has required certain terminological changes.

At the first place the author deals with terms of especially administrative judicial character, but with other problems, too, which have a wider importance in the hungarian language. He notices the successfull solutions as well as the mistakes done by the translators.

The major reasons which require correction are the following:

- there are some new, qualitatively better selfmanagement and other terms
- unadequate terms, „word to word” translations even if ther is an original version of the term
- linguistic-stylistic unadequateness

At the end of the article there is a short comparing analises of translated material with the integral texture of the Law after beeing adapted and changed (official gazettee SFRY 1978—32). The author comes to the conclusion that the professional quality of them is quite good but there are still possibilities for further development.

Jelen és múlt

STEVAN DORONJSKI BESZÁMOLÓJA

A JKSZ KB-NAK AZ V. ORSZÁGOS ÉRTEKEZLET 40. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL MEGTARTOTT ÜNNEPI ÜLÉSÉN

Negyven évvel ezelőtt Dubravában, Zágráb külvárosában tartották meg a Jugoszláv Kommunista Párt V. országos értekezletét.

Megtartásának időpontja, a szerteágazó és alapos előkészületek, a Jugoszlávia minden részéről érkezett küldöttek száma, a nemzetközi és a belső helyzet értékelése, az elfogadott határozatok alapján az V. országos értekezlet kivételes helyet foglal el a Jugoszláv Kommunista Szövetség történetében. Az értekezlet kifejezte a párt szervezeti erejét, eszmei-politikai érettségét és szilárdságát, s meghatározta azt a politikai irányvonalat, amely a jugoszláv kommunistákat felkészítette arra, hogy történelmi felelősségük magaslatán álljanak a küszöbönálló sorsdöntő fontosságú eseményekben. Mindez Tito érdeme volt.

Az értekezlet idején igen bonyolult társadalmi állapotok és vészterhes nemzetközi viszonyok uralkodtak. A második világháború, az emberiség történelmének legvéresebb háborúja már két éve dúlt Európában. A fasiszta államok rabigába döntöttek több európai országot, és újabb hódításokat terveztek Európa keleti és délkeleti részein. Jugoszlávia függetlenségét is mind közvetlenebbül veszélyeztették.

A jugoszláv burzsoá kormány reakciós belpolitikája és tétovázó, majd fasisztabarát külpolitikája gyengítette az ország egységét és védelmi készségét. A nagy társadalmi-gazdasági és politikai válságot az is elmélyítette, hogy az országot gazdaságilag egyre több szál fűzte a fasiszta erőkhöz, gazdasága mind nagyobb mértékben kapcsolódott be a fasiszták hadigazdálkodásába. A burzsoázia nem volt képes megoldani a felhalmozódott szociális és nemzeti ellentmondásokat, de egységes volt a forradalmi munkásmozgalom brutális elfojtásában. A néptömegek növekvő elégedetlenségével, az országban erőre kapó demokratikus és forradalmi folyamatokkal a kormány — a fasiszta rezsimek mintájára — mind reakciósabb intézkedésekkel próbált szembeszállni. 1939 decemberében szentesítették a kommunisták és antifasiszták internálására szolgáló gyűjtőtáborok létrehozását, betiltották az Egyesült Mun-

kásszakszervezeteket, fajvédő törvényeket hoztak, megerősödtek a fasisztabarát és a fasiszta terrorista szervezetek, fellángoltak a nacionalista szenvedélyek.

A Jugoszláv Kommunista Párt volt az egyetlen szervezett politikai erő, amely felismerte a történelmi pillanat sorsdöntő jelentőségét, s volt bátorsága a néptömegek előtt világosan és nyíltan rámutatni a társadalmi válság gyökereire és az országot fenyegető veszélyre, volt ereje merészen kifejtetni azt a programot, amely utat nyitott a nép és az ország tényleges érdekeivel összhangban álló megoldások felé. Az V. országos értekezleten pedig ez teljes egészében kifejezésre jutott.

A Jugoszláv Kommunista Pártnak abban az időben már mintegy 7,5 ezer, a JKISZ-nek pedig 17 800 tagja volt. A párt szervezeti és eszméipolitikai megszilárdulása Josip Broz Tito vezetésével már meghozta első gyümölcsseit. Az országban megalakították az új pártvezetőséget; elfogadták azt az irányvonalat, hogy a párt tevékenységéhez szükséges anyagi és pénzügyi eszközöket az országban teremtik elő, a munkásosztály és a dolgozók anyagi támogatásával; a pártszervezés középpontját az országba helyezték át; a frakciózás és szektásság elleni határozott harc megszilárdította a párt egységét; létrehozták, illetve megszilárdították a nemzeti és tartományi pártvezetőségeket; az ország különböző részeiben felújították a pártszervezeteket és újakat létesítettek; fokozatosan alakot öltött és a gyakorlatban igazolta helyességét az az új politikai irányvonal is, amely által megszilárdul a párt meg a munkásosztály, szélesebb körben pedig a kizsákmányolt és nemzetileg elnyomott néptömegek közötti kapcsolat. Ez az irányvonal már teljes programot nyújtott a nemzeti kérdés megoldására, így az ország védelméért folytatott harc összefonódott a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek leendő föderatív közösségének világos távlataival. A Kommunista Párt erőteljes társadalmi-politikai támaszai voltak a munkásosztály, az értelmiségi körök, a polgárok különböző rétegeiből származó demokratikus értelmű egyének és csoportok. Kibővítette munkáját a szakszervezetekben és elmélyítette befolyását a falvakban. Szárnyai alatt erőteljesen fejlődött az ifjúsági forradalmi mozgalom.

Az V. országos értekezlet a Jugoszláv Kommunista Pártnak olyan élcsapatává való kiteljesedését zárta le, amely egyszersmind a tömegek pártja is, tehát a forradalom pártja. Mindennek megalkotója pedig Josip Broz Tito volt.

Az értekezlet igen alapos és átfogó politikai és szervezési előkészületei már 1940 kora tavaszán megkezdődtek. Hogy biztosítsák a párttagság széles körű részvételét a pártpolitika kialakításában, a kifejlődő új demokratikus viszonyok szellemében több mint száz helyi, járási, körzeti és tartományi, illetve nemzeti pártértekezletet tartottak. Ezek munkájában mintegy 1500 küldött, illetve az egész tagságnak mintegy egyötöde vett részt. Ezeken az értekezleteken elemezték a jugoszláv társadalom szövevényes politikai problémáit és a nemzetközi viszonyokat, meg-

vitatták a Jugoszláv Kommunista Párt életének, munkájának és harcának minden lényeges kérdését és megválasztották az V. országos értekezlet küldötteit. Megtartották a JKISZ VI. országos értekezletét is, valamint a Népi Segély országos tanácskozását.

Az V. országos értekezlet munkájában, 1940. október 19-e és 23-a között 101 küldött vett részt. Közöttük 53 munkás, 14 paraszt, 29 értelmiségi és 5 tisztviselő volt. Átlagéletkoruk 33 év, párttagságuk átlagos időtartama 9,5 év volt. Nyolcvan küldött megjárta a politikai börtönöket, 42-en fegyházviseltek voltak, az értekezlet küldöttei átlagosan két—két évet raboskodtak.

Az átfogó előkészületek, a küldöttek száma és összetétele, valamint határozatai alapján az értekezlet pártkongresszusi jelleget öltött.

A Központi Bizottság munkájáról az értekezleten Josip Broz Tito főtitkár tett jelentést. A jelentés, valamint a tíz beszámoló és az igen tartalmas vita — összesen 165 felszólalás hangzott el — tüzetesen elemezte a nemzetközi viszonyokat, Jugoszlávia nemzetközi helyzetét és belső fejlődését. Értékeltek a párt fejlődését is a IV. kongresszus utáni időszakban. Kidomborították az 1937 utáni új vezetőség kitartó, a sokéves válság túlhaladása érdekében folytatott harcának eredményeit.

Ennek alapján az értekezlet rögzítette azt a politikai platformot, amelyet a Jugoszláv Kommunista Párt az utóbbi évek során épített ki — a külső fasiszta veszély és a belső reakciós társadalmi rendszer elleni egység, az összes haladó és antifasiszta erők harci egységének létrehozására irányuló következetes irányvételt. Ez a platform elsősorban a jugoszláv társadalom és állam helyzetének önálló elemzéséből és abból a meggyőződésből eredt, hogy a burzsoázia, amely képtelen megoldani a felhalmozódott szociális és nemzeti problémákat, le fog tűnni a történelem színpadáról. A Kommunista Párt elfogadta a háború imperialista jellegéről szóló értékelést, de ugyanakkor leszögezte, hogy a háborúnak antifasiszta vonása is van. Ezért kitartott álláspontja mellett, hogy Jugoszláviát fasiszta agresszió veszélye fenyegeti, s hogy fel kell venni a harcot a fenyegető fasiszta támadással.

E politikai irányvonal fő összetevői a következők voltak:

— az ország függetlenségének és védelmének erősítése, és (ennek előfeltételeként) küzdelem a politikai élet demokratizálásáért, a szociális, nemzeti és más problémák megoldásáért, a nemzeti egyenjogúságért és szabadságért, amit csak a Cvetković—Maček-kormány megdöntésével, a munkások és parasztok szövetségén alapuló néphatalom létrehozásával lehet megvalósítani;

— a jugoszláv népek függetlenségének megőrzése céljából a Szovjetunióra mint az akkori egyetlen szocialista (és a háborúba be nem lépett) országra való támaszkodás politikája.

Munkája végén az értekezlet megválasztotta a Központi Bizottságot és Josip Broz Tito személyében a főtitkárt. Azt tükrözte ez, hogy a tagság maradéktalanul bízik az eddigi vezetőségben, ezenfelül támogatja

Titónak a párt megszilárdítására irányuló tevékenységét, amit hamarosan még nyomatékosabban igazol a forradalmi gyakorlat — Titónak és az új vezetőségnek a népfelszabadító harcban és a szocialista forradalomban betöltött szerepével.

Munkájával és határozataival az V. országos értekezlet kifejezésre juttatta a párt új szellemét: az önállóságot, a bátorságot és az önbírálatot a helyzet felmérésében és a politikai akció céljainak és módszereinek kialakításában. Megmutatkozott, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt legyőzte belső fogyatékoságait és szilárd eszmei-politikai egységet valósított meg; hogy jelentős politikai erőt képvisel; hogy ez az egyetlen jugoszláv párt, amely képes a munkásosztályt, a nemzeteket és nemzetiségeket a szociális és nemzeti felszabadításért folytatott harcba vinni.

A párt szervezettségéről, erejéről és befolyásáról tanúskodott az is, hogy sikerrel elvégezték az igen átfogó és sokrétű előkészületeket, és hogy egy nagyvárosban, teljes illegalitásban megtartották egy törvényen kívül álló párt tömeges értekezletét, olyan küldöttek részvételével, akiknek túlnyomó többsége rendőrségi megfigyelés alatt állt, s erről semmi sem szivárgott ki, egyetlen letartóztatásra sem került sor.

Tito zárószavai — hogy a következő értekezletet a szociális és nemzeti elnyomás alól felszabadított országban fogják tartani — akcióprogram jellegűek voltak.

Az V. országos értekezlet után a párt még határozottabb és egységesebb volt a reakciós rendszer elleni harcban.

A szilárdan megszervezett, eszmei-politikai tekintetben egységes, világos politikai platformmal rendelkező párt képes volt gyorsan és határozottan reagálni a hamarosan bekövetkező drámai eseményekre. A párt felkészült arra, hogy a széles néptömegek politikai hangulatát szervezett politikai akcióra váltsa. Ezért volt ereje egy olyan általános nemzeti összeomlás körülményei között is, amelyet népeink 1941 áprilisában éltek át, fegyveres felkelést indítani és a népfelszabadító harc élére állni.

Egyszóval az V. országos értekezlet politikai irányvonala konkrétan és történelmileg megfelelt a munkásosztály, a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek létszükségleteinek és szabadságra való törekvéseinek. Ezt bizonyította az is, hogy ezen irányvonal valóra váltásával igen gyorsan növekedett a Jugoszláv Kommunista Párt politikai tekintélye és befolyása az ország dolgozó tömegei között. Növekedett taglétszáma is. 1941 áprilisától — ekkor a pártnak mintegy 8000 tagja volt, nagy részük gyűjtőtáborokban és börtönökben — a felkelés megkezdéséig a Jugoszláv Kommunista Párt mintegy 4000 új taggal gyarapodott.

Noha 1941. július elején a pártnak mindössze 12 000 tagja volt, mégis világosan és pontosan értékelte a nemzetközi helyzetet és az országban uralkodó viszonyokat, a lényeges kérdéseket, valamint pontosan kialakított politikai céljai és módszerei voltak irányvonalának megvalósítására, és ilyen alapon szilárd volt eszmei-politikai egysége. Tito értéke-

lése szerint éppen „az V. országos értekezlet határozatai nyújtottak a pártszervezeteknek olyan világos irányvonalat, olyan eszközöket és módszereket, amelyek döntőek voltak a népfelszabadító háború későbbi fejlődése szempontjából”. A párt kezdetben az ország szabadságának és függetlenségének megvédésére irányuló előkészületeket szorgalmazta, később pedig össznépi harcot indított a megszállók és a hazai árulók ellen, és ugyanakkor egy önelvű szocialista forradalom stratégiáját építette és valósította meg. S ennek során:

— vezető szerepét a szociális jogfosztottságban és nemzeti elnyomásban sínylődő dolgozó tömegek legszélesebb mozgalmára alapozta;

— a párt szerepének és politikájának az V. országos értekezleten meghatározott koncepcióját a felszabadítási harcot választó összes társadalmi és politikai erők széles körű népfelszabadító frontjának létrehozásával valósította meg;

— teljes mértékben kifejezésre jutott a párt forradalmi alkotókészsége és politikai önállósága a második világháború bonyolult szövetséges viszonyaiban.

Ez a koncepció ölt testet a párt dogmamentes hozzáállásában a társadalom háború utáni forradalmi fejlődésének nyílt kérdéseire való válaszkérésben is; a sajátos, új politikai rendszer kiépítésében, amely egy széles körű, osztályjellegű, a forradalom fegyveres szakaszában kibontakozó szövetségre (a Népfrontra) támaszkodott; később a szocialista öngazgatásnak mint a szocialista forradalom átfogó stratégiájának fejlesztésében, amelyben a munkásosztály, a dolgozó ember döntő társadalmi-gazdasági szerepére épül az egész gazdasági és politikai rendszer.

Az V. országos értekezlet messze ható történelmi jelentősége beigazolódik a következő évtizedek során a Jugoszláv Kommunista Párt (a JKSZ) következetes önállóságával a bel- és külpolitika kialakításában. A jugoszláv kommunisták eme elvi álláspontja a Jugoszláv Kommunista Szövetség VII. kongresszusán és a későbbiek során a szocializmusnak mint világfolyamatnak az átfogó víziójában teljesedik ki; a munkásmozgalom a sajátosságokban megnyilvánuló egység által érvényesülő egyenjogú és demokratikus viszonyoknak a koncepciójában; és végül az összes szocialista, népfelszabadító és minden más haladó erő az elnemkötelezettség politikájában és mozgalmában létesülő új internacionalista kapcsolatának a koncepciójában.

Elvtársnők és elvtársak!

Tito elvtárs a Jugoszláv Kommunista Párt V. országos értekezletén zárószavában egyebek között hangsúlyozta: a párt legfontosabb feladata megteremteni és kibővíteni szociális és politikai bázisát az ipari vállalatokban. Tito e magvas gondolata ma is, teljes mértékben érvényes és időszerű. Egy olyan forradalmi párt számára, mint a Kommunista Szövetség, mindig minden új társadalmi helyzet új történelmi próbatétele annak, hogy mennyire tud saját termelőbázisa érdekeinek a kifejezője

lenni; egész lényével e bázisban gyökerezik-e, s valóban fő irányelve, munkafeladata és célja-e a munkáosztály gazdasági és társadalmi fel-emelkedése.

A jugoszláv kommunisták hosszú távú irányelveikben és mindennapi gyakorlatukban sohasem adták fel az osztályszempontokat. A munkáosztály történelmi érdekeinek valóra váltásáért, társadalmi-gazdasági helyzetének megváltoztatásáért különféle körülmények között és változó sikerrel, de szüntelenül folyt a küzdelem. Ez volt a legfontosabb feltétele a forradalmi folyamatok elmélyülésének, a szocialista fejlődési vívmányok megszilárdulásának. E folyamatot nemcsak a forradalmi gyári munkásság tartotta magáénak, hanem a társadalom legátfogóbb dolgozói rétegei is, a társadalom haladó része, mindenki, aki csak pártunk platformjában egy józan útírányt ismert fel, vagy pedig a maga remélt jobb és szabadabb életének lehetőségét sejtette meg benne. Éppen a forradalmi folyamatok eme osztályjellegű megalapozásának és szociális alapjuk kiszélesítésének köszönhetően forradalmunk és a Kommunista Szövetségnek társadalmunkban betöltött forradalmi szerepe töretlenül folytatódott.

A történelmi eredmények, a hazánk társadalmi életében beállt nagy forradalmi változások, a háború utáni fejlődés néhány évtizedében elért nagy sikerek félmjelzik a Jugoszláv Kommunista Szövetség e szerepét, de egyben köteleznek is. A Jugoszláv Kommunista Szövetségnek ma is a szerepéhez méltó szinten kell felelősséget vállalnia. A Kommunista Szövetségnek eddigi gyakorlatát is olyan szellemben, olyan építő jelleggű bírálattal és önbírálattal kell értékelnie és továbbfejlesztenie, ami pártunkat egész története során jellemezte, és ami épp az V. országos értekezleten jutott erőteljesen kifejezésre. Szüntelenül erősíteni a munkáosztállyal és a társadalom minden dolgozó rétegével való összetartozását, megszilárdítani és továbbvinni saját soraiban a demokratizmust, megtartani eszmei vezető szerepét és eszmei-politikai egységét — ma is ezek az előfeltételei annak, hogy a Jugoszláv Kommunista Szövetség betölthesse forradalmi szerepét, képes legyen megtenni az új történelmi kezdeményezéseket, s eleget tehessen társadalmi fejlődésünk mostani, bonyolult feladatainak. Jó feltételeink vannak ahhoz, hogy leküzdjük a felmerülő problémákat, nehézségeket. Szocialista hazánknak van mire alapoznia szebb jövőjét. Nemcsak arról az anyagi alapról van szó, ami által a közepesen fejlett országok közé tartozunk — történelmi szempontból még fontosabbak az öngazgatási gyakorlat eredményei és kitaruló lehetőségei.

A szocialista öngazgatás fejlesztéséért, társadalmunk további fejlődéséért azonban az elkövetkezőkben is kitartóan kell küzdenünk. Ez a lényegében osztályharc nehezebb, mint gondoltuk. Ám kifejezi munkáosztályunk és minden dolgozónk történelmi óhaját, a mai világ leghaladóbb törekvéseit, a szocialista viszonyok humánus természetét. Éppen ezért e harc kimenetele jórészt a szubjektív erőkön múlik. Nyilvánvaló,

hogy nem a Kommunista Szövetség e harc egyetlen tényezője, de társadalmunk szilárd szocialista fejlődése nagyban függ attól, hogy a párt-nak mennyire sikerül serkentenie, egyesítenie és erősítenie az öngazgatási folyamatok feltételeit, tényezőit.

Történelmi eredményeket értünk el az öngazgatáson alapuló társadalmi átalakulásban. Ezek az eredmények világviszonylatban is történelmi jelentőségűek. Gazdasági és társadalmi fejlődésünk mostani szakaszában kiéleződtek az egyes ellentmondások. Erről az utóbbi években többször is szó volt a Jugoszláv Kommunista Szövetségben. Nem állíthatjuk, hogy nem ismertük fel e jelenségek okát, ám nem elég hatékony az ellentmondások leküzdésére irányuló osztályjellegű politikai akció. Emiatt erősödnek a termelők társadalmi-gazdasági helyzetének, a gazdaság újratermelési képességének és a jövedelemmel való rendelkezésnek bizonyos kedvezőtlen tendenciái. Az öngazgatás jelenlegi fejlesztési nehézségeinek éppen ez a fő forrása.

Feltétlenül előre kell lépniünk a szocialista öngazgatási viszonyok fejlesztésében, hogy következetesebben valóra válhassanak a munkásosztály érdekei. A Kommunista Szövetség legfontosabb történelmi feladata küzdeni a munkásosztály társadalmi-gazdasági helyzetének olyan irányú megváltoztatásáért, ami által valóban lehetővé válik, hogy a munkásosztály érdekei határozzák meg a társadalmi-politikai döntéshozatal egész folyamatát és a társadalom politikai szervezőmódját, s a munkásosztály ne csak a társultmunka-alapszervezetekben, hanem minden más társadalmi szinten is rendelkezhesen a többletmunkával.

Nyilvánvaló, hogy hosszú történelmi folyamat, de lehetséges és szükséges, hogy a munkásosztálynak már most, a jelenlegi körülmények között nagyobb befolyása legyen a munkatöbblet felhasználására és az elevenjébe vágó, a társadalmi fejlődésben elsődleges fontosságú politikai határozatok elkészítésére. Ha a munkásosztálynak az újratermelés folyamatában és a politikai döntéshozatal rendszerében elfoglalt helyzete nem ilyen irányban változik meg, akkor nem küzdhetjük le az öngazgatási viszonyok fejlesztése elé tornyosuló akadályokat. A szocialista öngazgatás erősítésén, a szocialista öngazgatáson kívül munkásosztályunk és dolgozóink számára nincs szocialista távlat.

Ezért megfontolt elemzésre és rendezésre szorulnak a gazdaságszervezés, a termelés és az elosztási viszonyok. Az öngazgatású társult munka alkotmányos alapelveinek életre keltésére és a társadalom általános politikai szervezettségére vonatkozó kérdések megoldására kell törekednünk.

Tudatában vagyunk, hogy gazdasági fejlődésünk kedvezőtlen alakulása, a munkásosztály anyagi és általános társadalmi helyzetének rosszabbodása visszavetheti az öngazgatás érvényesítését. De legyünk tisztában azzal is, hogy objektív lehetőségünk van az ilyen tendenciák forrásának fokozatos megszüntetésére is. A Kommunista Szövetség tevékenységét erre a két dologra kell alapozni.

Ezek a problémák nem csak gazdaságiak, és nem csak az öngazgatási és az állami szerveket érintik. Társadalmi fejlődésünk lényegbevágó eszmei és politikai problémái közé tartoznak. Az igazolódik be általuk, hogy a munkásosztály létérdekei ellentétben állnak a bürokratikus és technokratikus érdekekkel. Ezért a Kommunista Szövetségnek felelősségteljes és fontos feladata, hogy az öngazgatási rendszer belső tényezőjeként a szervezett szocialista erőkkkel együtt eszmei-elméleti felismeréseivel és politikai tevékenységével e kérdések megoldására mozgósítsa a társadalmi és öngazgatási tényezőket, társadalmunk minden erejét. Mivel az öngazgatás fejlődésében felmerülő nehézségek és a lemaradás okai osztályjellegűek, a politikai akció stratégiáját is osztályszempontból kell kijelölni és ezen az alapon kell kidolgozni.

A Kommunista Szövetség tehát a gazdasági stabilizációt is ilyen osztályjellegű platformra alapozza. A stabilizáció nem technikai megoldások halmaza, hanem olyan feladat, amelynek valóra váltására csak akkor van kilátás, ha e munka a munkásosztály társadalmi-gazdasági helyzetének alaposabb megváltoztatására irányul és a termelőerők gyorsabb fejlődését serkenti. Az irányelveken és programokon kívül természetesen sok intézkedésre is szükség van, hogy elérhessük célunkat. Mindenekelőtt erélyesen és gyorsan meg kell oldanunk a termelő és minden más alkotó munka serkentését. A termelőképeség kérdését mindenütt ki kell élelni. A nagyobb termelőképeségért és a munkásosztály társadalmi-gazdasági helyzetének gyökeres megváltoztatásáért vívott harc elválaszthatatlanul egybefonódik. A stabilizáció lényege azonban az, hogy a társult termelők birtokolják a jövedelem egészét. Ez nem olyan munka, amit máról holnapra el lehet végezni, és nemcsak a meghatározott állami szervek és intézmények hatáskörébe tartozik — ez a Kommunista Szövetség és a társadalom más szervezett politikai erőinek egyik legfontosabb politikai és eszmei feladata.

A Kommunista Szövetség, a szocialista öngazgatás helyzetéért és fejlesztéséért vállalt történelmi felelősségét felmérve tudatában van, hogy a munkásosztály élcsapatának szerepére nem úgy rendeltetett el. Ezt a szerepet újból és újból el kell nyernie, a munkásosztály legfőbb érdekeinek érvényesítéséért vívott harcával. Ezért a Jugoszláv Kommunista Szövetségnek a munkásosztály igazi belső vezető eszmei és politikai erejévé kell válnia.

Gyakran hangoztatjuk, hogy a Kommunista Szövetség a küldöttrendszerben és e rendszer által tevékenykedik, de azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy e rendszerben a Kommunista Szövetség kinek az érdekeiért és hogyan küzd.

Az öngazgatási érdekek pluralizmusa nem azonos a meglevő érdekek pluralizmusával. Ellenkezőleg, az öngazgatás megköveteli, hogy az érdekek egybehangolása a munkásosztály érdekein alapuljon. Más szóval az öngazgatási érdekek pluralizmusa, ezek egybehangolása a munkásosztály érdekeinek előnyben részesítéséből indul ki, ez pedig azt je-

lenti, hogy a munkásosztályon belül kell ezeknek az érdekeknek kialakulniuk, itt kell leküzdenie a csoporttulajdoni törekvéseket, a pillanatnyi és közvetlen érdekek elhatalmasodását.

A munkásosztály érdekei kikristályosodásának e folyamatában és a munkásosztály döntő szerepéért vívott harc során a Kommunista Szövetség pótolhatatlan eszmei és politikai szerepet tölt be. Politikai és társadalmi értelemben a Kommunista Szövetségnek a küldöttrendszer útján és a Szocialista Szövetségen belül olyan erővé kell válnia, amely a különböző és gyakran ellentmondó érdekek közül mindig a közös érdekek demokratikus kialakítását szorgalmazza és szavatolja, nemcsak a munkásosztályban, de a társadalom minden szintjén. Ez is a Kommunista Szövetség és osztálybázisa összeforrottságának és a forradalmi osztálytudat fejlesztésének a fontosságát bizonyítja; ez az előfeltétele annak, hogy valóban élcsapata legyen a munkásosztálynak.

Elvtársnők és elvtársak!

A Jugoszláv Kommunista Párt az V. országos értekezlet idején kevés tagot számláló kis párt volt, de ha eszmei erejét és hatását, szerveztségét és felkészültségét nézzük, akkor igen erős. Épp ezért kezdhetette el és irányíthatta sikerrel a népfelszabadító harcot és a szocialista forradalmat. A Kommunista Szövetségnek ma mintegy 1 900 000 tagja van, ezért nyugodt lélekkel állíthatjuk, hogy pártunknak még sohasem voltak nagyobb lehetőségei a mostaniaknál. Mégsem lehetünk elégedettek azzal, ahogyan ezek a képességek és lehetőségek kifejezésre jutnak a Kommunista Szövetség gyakorlatában és szélesebb társadalmi vonatkozásában. Alaposabban, bírálóbban kell felmérnünk gyakorlatunkat. Nemcsak a párttagok cselekvő viszonyulására van szükség, hanem munkásosztályunk és dolgozóink széles rétegeinek részvételére is. A Kommunista Szövetség ezen kihasználatlan, politikai szempontból nem megfelelően kiaknázott hatalmas ereje a párt belső minőségi változásainak egyik fő támasza, valamint a gazdasági és társadalmi fejlődésünk fogytékosságainak leküzdésére irányuló harcunk támasza is.

A Kommunista Szövetség társadalmi gyakorlatával szüntelenül vezető eszmei-politikai erőnek bizonyult a bürokratikus és technokratikus ki-sajátítási tendenciák elleni harcban. Ez egyébként hosszú távú irányelvünk. E tendenciák azonban néha sorainkban is tapasztalhatók, akkor kapnak erőre, amikor gyengül az osztály és a párt egysége, amikor a pártvezetőségekben összpontosul a politikai döntéshozatal, amikor lanyhul a párttagok politikai tevékenysége, s amikor egyes pártszervezeteket és pártvezetőségeket a részérdekek vezérelnek. Tito elvtárs gyakran és okkal figyelmeztetett bennünket, hogy a párttagoknak és azoknak, akik rendszerünkben kulcsfontosságú szerepet töltenek be, nem szabad más-milyen magatartást tanúsítaniuk a párton belül, mint azon kívül, különösen a pártpolitikát és a KSZ álláspontjainak érvényesítését illetően.

Ezért tehát a Kommunista Szövetségnek önmagát is felül kell vizsgálnia, fel kell mérnie, hogy mennyire forrott össze osztálybázisával, mi-

ként juttatja kifejezésre a munkásosztály és valamennyi dolgozó legfontosabb érdekeit. Nemcsak a párt szociális struktúrájáról van szó, noha ennek javítása, a munkásosztály politikai szerepének fokozása továbbra is időszerű. A Pártunk egész gyakorlatának felméréséről, a szociális alappal való kapcsolatáról, a párt munkájának demokratizmusáról, a párttagok politikai és eszmei alkotóképeségének, befolyásának kibontakozásáról, a kommunista erkölcsről, a demokratikus centralizmus jelenlegi fejlődési szakaszunknak megfelelő érvényesítéséről és a KSZ élcsapatszerepének mibenlétéről van szó.

A Kommunista Szövetség szerepének programszerű kijelölése, rendszerünk jellege és problémáink természete megköveteli, hogy a kérdések megoldására társadalmunk összes szocialista erőit mozgósítsuk, amelyeknek legfontosabb érdekei a szocialista öngazgatáshoz fűződnek. Ebben az egész folyamatban a Kommunista Szövetség csak akkor válik valóban korszerű eszmei-politikai élcsapattá, ha tevékenységét a munkásosztály azon forradalmi harcának folytatására alapozza, amelyet az gazdasági és társadalmi helyzetének megváltoztatásáért folytat; ha egyidejűleg szüntelenül küzd nemzeteink és nemzetiségeink teljes mérvű egyenjogúságának a fejlesztéséért, az olyan anyagi alapok megteremtéséért, amelyek lehetővé teszik nemzeteink és nemzetiségeink szabad fejlődését, szolidaritásukat és a szocialista öngazgatás alapelvein együvé tartozásukat. Ezek nem párhuzamos és egymástól különálló feladatok, hanem a Kommunista Szövetség, illetve minden szervezett szocialista erő egy és ugyanazon történelmi feladata.

Elvtársnők és elvtársak!

Az V. országos értekezleten és pártunk történetének minden későbbi sorsdöntő eseményében kimagaslott Tito, a kommunista és forradalmár személyisége. Az V. országos értekezleten és a későbbiek során, egész átfogó társadalmi fejlődésünkben még egy személy, forradalmunk jeles alakja, Tito harcostársa, Edvard Kardelj is nagy szerepet vállalt. Egyikük sincs már köztünk, de életművük továbbra is a történelmi események cselekvő része. Nem alkalmi kijelentés, hogy Tito életműve él, és tovább kell élnie, hogy öntörvényű forradalmi módon élhessen társadalmunk és a Kommunista Szövetség. Ez az életmű épp osztályjellegű és humánus tartalmával arra kötelez és serkent bennünket, hogy a legjárhatóbb utakat kutassuk fel a szocialista öngazgatás fejlesztése, hazánk nemzetközi tekintélyének öregbítése, stratégiai irányelveink, az elnemkötelezettség politikája érvényesítéséért folytatott következetes harcunk előtt, a világ munkásságának valamennyi nemzeti felszabadítási és más haladó, demokratikus erőinek mozgalmával folytatott egyenrangú együttműködés fejlesztése előtt. E szempontból politikánkban semmi sem változott és a jövőben sem fog változni. E politika a titói életművet és forradalmunkat viszi tovább.

A JUGOSZLÁV KOMMUNISTA PÁRT V. ÉRTEKEZLETÉNEK HATÁROZATA¹

I.

A második imperialista háború tűzvésze mindjobban dühöng, egyre inkább terjed, újabb és újabb országokat áraszt el, és a világ új felosztására irányuló imperialista világháborúvá változik. Az egy év alatt, amióta dúl az imperialista háború, teljesen lehullott mindkét tábor imperialista hódítóinak álarca. Napnál is világosabbá vált, hogy az angol és a francia imperialisták nem a szabadságnak, a demokráciának és a kis nemzetek függetlenségének megvédése érdekében robbantották ki az új háborús tűzvészt, hanem azért, hogy megvédjék gyarmati uralmukat és egyeduralmukat, amelyre a múlt imperialista háború győzteseiként tettek szert; napnál is világosabbá vált, hogy a német és az olasz imperialisták nem azért háborúznak, mert úgymond helyre akarják hozni a múlt háborúban ellenük és más kisebb népek ellen ekövetett versailles-i igazságtalanságokat, hanem azért, hogy hatalmukba kerítsék ellenfeleik gyarmatait és piacait, rabságba döntsék a független, de különösen a védtelen kis nemzeteket, egyeduralomra tegyenek szert Európában és más világrészeken.

A kapitalista világ az angol pénzligarchiával az élen és az áruló szociáldemokrata vezetők segítségével a második imperialista háború egész ideje alatt lázasan kereste a kiutat mindazoknak az ellentmondásoknak és ellentéteknek a labirintusából, amelyek megoldhatatlanok maradnak, amíg csak a kapitalizmus létezni fog, de amely a Szovjetunió fennállása folytán még veszélyesebbé váltak számukra. A múlt imperialista háborúból győztesként kikerült imperialista tömb minden reménye abban volt, hogy egyre veszélyesebb ellenlábasát, Németországot összeugraszta a Szovjetunióval, vagyis hogy ezek az egymás elleni harcban elvéreznek és legyengülnek, továbbá abban, hogy a német imperializmus segítségével megakadályozzák a szocializmus építését a Szovjetunióban, amelyet az imperialista világ legnagyobb ellenségének

és veszélyének tekintenek, a legyengült imperialista Németországot pedig ártalmatlanná teszik. Ezzel a céllal az angol imperializmus sok engedményt tett ellenlábasainak: Mandzsuriát 1931—1932-ben átengedte a japán imperialistáknak, Abesszíniát és Albániát átengedte az olasz imperialistáknak, a Saar-vidéket, Ausztriát és Csehországot átengedte a német imperializmusnak, a francia imperialistákkal együtt pedig a hősi spanyol népet vérontójának kezére adta, és így tovább. Az angol és a francia imperialisták mindent elkövetnek, hogy különféle fondorlatokkal a Szovjetuniót berántsák a háborúba, mert azt akarják, hogy a Szovjetunió kaparja ki számukra a gesztenyét a tűzből. A bölcs sztálini békepolitikának és óriási erejének köszönhetően azonban a Szovjetunió elhárítja határaitól a háborús veszélyt, korlátozza a háborús tűzvészt, és ebben az évben a dolgozók 23 milliós tömegét szabaddítja fel a nemzeti és a kapitalista rabság alól.

Már az első imperialista háborúban a reakciós szociáldemokrácia volt az imperialista burzsoázia leghűbb szolgálója és fő támasza, ebben a második imperialista háborúban pedig átváltozott a lehangosabb háborús uszítóvá, amely a Szovjetunió ellen irányult, és az imperialisták eszközeként nyíltan a munkásmozgalom széttöbbségét, az imperialista célok elérésén ügyködött. Mint a kapitalizmus hű szolgálói, a reakciós szociáldemokraták, Blummal, Citrine-nel, Sandorsonnal és másokkal az élen, nekirontottak a Szovjetunióknak a fehér-finn tábornokok provokációi idején, és az egész világ előtt ismételtelen bizonyították, hogy a reakciós kapitalizmus előőrsei a szocializmus első országa, a Szovjetunió elleni harcban. Mint a munkásosztály ellen folytatott harc kapitalista érdekeinek hű őreiről a reakciós szociáldemokrata vezetőkről minden országban, így nálunk Jugoszláviában is kiderült, hogy a polgári békét hirdetik, a dolgozó tömegek igazságos harcát fojtják el, a szakszervezeti mozgalmat és a munkásosztály egységét rombolják.

Dánia, Norvégia, Hollandia, Belgium, Luxemburg, Franciaország és más országok ennek az évnek a folyamán az angol és francia imperialisták háborúra uszító politikájának, a német és olasz imperialisták hódító törekvéseinek áldozataivá lettek. Mindezek az országok, Németországgal és Angliával együtt, továbbra is a háborús pusztítás színterét alkotják. Az imperialista hódítók bombázzák és kíméletlenül pusztítják a falvakat és városokat. Gyilkolják a békés lakosságot, az asszonyokat, a gyermekeket, az öregeket. Kíméletlenül folytatják a kölcsönös irtóhadjáratot, új harctereket keresnek, az ellenfél gyenge pontjait kutatják. Véget ért az ún. villámháború, a hadviselés hosszan tartó, kimerítő pusztítássá változott. A német és az olasz imperializmusnak nem sikerült villámgyors rohammal megtörnie az angol imperializmust, mert az angolok bevetették óriási tartalékerőiket, és egyre nagyobb segítséget kaptak Amerikától. A háború most kelet felé, a Csendes-óceán, a gyarmatok, a Balkán felé terjed.

Annak következtében, hogy az angol imperializmus befolyást gyako-

rolt az önkényuralom felelőtlen görög vezetőire, a görög nép háborús katasztrófába sodródott, az olasz imperialista támadók áldozatává lett. Görögország az imperialista nagyhatalmak egymással való balkáni leszámolásának színterévé vált.

A jelenlegi második imperialista háború a kapitalista rendszer és a szocialista rendszer közötti mély ellentétek jegyében tombol. A szovjetek nagy országának népei győzedelmesen befejezték a szocializmus építését, s ezáltal megteremtették határaik biztonságának sziklaszilárd alapját, a nemzetközi proletariátus és az összes elnyomottak bevehetetlen erődítményét. A békére törekvő és az összes népeknek a különválásig terjedő önrendelkezési jogát, valamint a más népekkel való egyenjogú egyesülés szabad akaratát védelmező szovjet politika lépten-nyomon megghiúsította az imperialista hódítók és a háborús uszítók terveit, ugyanakkor megbonthatatlan szövetséggé kovácsolta egyfelől a szocializmus országát, másfelől az egész világ dolgozó tömegeit és elnyomott népeit. Az imperialista háború, az imperialista elnyomás és általában az imperialista rendszer ellen küzdő munkásosztálynak, dolgozó tömegeknek, elnyomott népeknek ma nemcsak saját forradalmi erőik vannak, hanem e harcuk élén a szocializmus nagy országának legyőzhetetlen államhatalma és katonai hatalma áll. Ez a körülmény még inkább kielezi a két világ közötti ellentétet, ezért sajátos jelleget és távlatokat kölcsönöz az imperialista háborúnak. Míg egyfelől ez az ellentét olyan értelemben van hatással az imperialista háborúra, hogy korlátozza arányait, csökkenti romboló erejét, elsősorban pedig fokozza a bekebelezés és hadisarc nélküli békéért, a népek önrendelkezésre és más népekkel való szabad egyesülésre való jogáért világszerte küzdő elnyomott tömegek forradalmi mozgósítását, másfelől hatással van az imperialista tömbök terveire, számtalan kölcsönös engedménytételre kényszeríti őket, és fokozza ezeknek az imperialistáknak a nagy Szovjetunió növekvő erejétől való félelmét. Ebben a háborúban lehetségesek tehát a legnagyobb fordulatok, s ezekkel a munkásosztály élcsapatának számolnia kell. A Szovjetunió számára biztosított béke minden napja az imperialista rendszerre újabb csapást mér, a béke, a nemzeti függetlenség, a haladás és dolgozó emberiség jobb életéért vívott küzdelem híveinek pedig újabb győzelmet hoz.

A hadban álló imperialisták ellen óriási forradalmi erők tömörülnek és mozgolódnak. A gyarmati uralom alatt élő nemzetek sokasága készül az imperialista elnyomás megdöntésére. Az európai népek a hadban álló imperialista erők rabigájában nyögnek. A munkásosztály gyorsan megszabadul az áruló szociáldemokrácia befolyásától, mind határozottabban és szilárdabban tömörül a Kommunista Internacionálé köré, és a harc egyre bátrabb formáira tér át. Az úri burzsoá vezetők által becsapott és félrevezetett paraszttömegek mindinkább felismerik a munkásosztályéival közös érdekeiket, s az imperialista háború és következményei ellen folytatott közös harcban erős szövetséget kovácsolnak a munká-

sokkal. A német és olasz haderők szét vannak szórva egész Európában és Afrika nagy részében, s ez a tény mindenképpen meggyorsítja a katonai egyenruhába öltözött munkások és parasztok forradalmi tudatának érlelődését. Másrészt az angol tömb katonái világosan látják, hogy imperialista hatalomtartóik szovjetellenes politikája szörnyű helyzetbe sodorta, és szabadságuk elvesztésének peremére taszította népeiket. Az angol imperialisták gyengülése bátrabb felszabadító harcra készteti az angol imperializmus gyarmati uralma alatt sínylő népek egész sorát. A kínai népnek a japán hódítók elleni felszabadító harca felbátorítja és imperialistaellenes küzdelemre buzdítja az egész gyarmati világot. Ezáltal összeomlik az imperialista rendszer két legerősebb tartóoszlopa: az angol birodalom és az India feletti gyarmati uralom, valamint a Kínát rabságban tartó japán hatalom, és óriási forradalmi erők szabadulnak fel, amelyek nemcsak az angol, illetve japán imperialistákkal szállnak szembe, hanem az említett népek ismételt imperialista leigázására irányuló mindennemű jövődöbéli próbálkozással, minden olyan kísérlettel is, hogy a német, olasz és japán imperialisták akár ideiglenesen is stabilizálják az új imperialista „békét”. Mindezek az erők legfőbb támaszukat, szövetségesüket és élcsapatukat a Szovjetunióban, a szovjet békepolitikában látják, mert a szocializmus első országa — az összes említett felszabadító erőkkel való szövetségét szilárdítva — ezzel a politikájával a két világ közötti ellentéteknek a szocialista világrend győzelméhez vezető végleges megoldásáért küzd.

Az imperialista burzsoáziával szemben, amelyet az imperializmus belső erői egyre inkább a háborúba taszítanak, a kommunista pártok vezette munkásosztállyal az élen és szoros szövetségben a Szovjetunióval az elnyomott tömegek viharos harci hulláma csatlakozik a bekebelezés és hadisarc nélküli békéért, az összes népeknek a különválásig terjedő önrendelkezési jogáért és a más népekkel való egyenjogú egyesülés szabad akaratának érvényesítéséért folytatott közös harchoz.

A fenti jogokért való mindennapi küzdelemben az egész világ dolgozó és elnyomott tömegei előtt közvetlenül felmerül az imperialista rendszer megdöntésének kérdése. A dolgozó tömegek ma nem harcolhatnak az igaz békéért, ha egyszersmind nem küzdenek az imperialista háborúk legfőbb okainak megszüntetéséért, hiszen ezek a háborúk szervesen összefüggnek az imperialista rendszer fennállásával. Az elnyomott népek nem harcolhatnak szabadságukért, a veszélyeztetett népek nem küzdhetnek függetlenségükért, ha valamennyien nem harcolnak az ellen a „béke” ellen, amelyet az imperialisták képzelnek el, s amelyet csakis az összes kontinensek kis népeinek és veszélyeztetett népeinek gyarmati leigázásával lehetne létrehozni; nem harcolhatnak szabadságukért, ha küzdelmük során alapjaiban nem támadják az imperialista rendszert, amely csakis a rabságban tartott népek még fokozottabb leigázásával hosszabbíthatja meg életét. Azzal a távlattal szemben, amelyért az imperialista burzsoázia harcol, vagyis azzal a szándékkal ellentétben, hogy

a háború a világ újrafelosztásán és a rabságban tartott népek még fokozottabb elnyomatásán alapuló új imperialista „békével” érjen véget, a dolgozó parasztsággal és az elnyomott népekkel szövetségben álló munkásosztály előtt az imperializmus forradalmi megdöntésének távlatát, a szocializmus új győzelmeinek és az imperialista háborúk gyökeres megszüntetésének távlatát nyílik meg.

II.

1. A háborús tűzvésznek a Balkánra való kiterjesztésével a háború veszélye közvetlenül fenyegeti Jugoszláviát. Jugoszlávia népeinek függetlensége nagy veszélybe került. Mindkét imperialista tömb ügynökei minden erejükkel azon vannak, hogy Jugoszláviát a háborúba taszítsák. Már a provokációk is megkezdődtek Jugoszlávia határain (Bitola). A környező totális hatalmak napról napra nagyobb nyomást gyakorolnak a kis balkáni népekre, de különösen Jugoszláviára; azt követelik tőle, hogy teljesen rendelje magát alá háborús szükségleteiknek és céljaiknak. Az ország gazdasági kizsákmányolásának fokozása végett sürgetik, hogy Jugoszlávia is, Románia és más országok mintájára, vezesse be az ún. totális rendszert. A totális tengelyhatalmak kiszállítják Jugoszláviából nemcsak az árutöbbletet, hanem azt is, ami Jugoszlávia népeinek élelmezéséhez nélkülözhetetlenül szükséges. A berlini és római imperialista hódítók nagy háborús terhet raknak Jugoszlávia dolgozó népének vállára. Ezért Jugoszlávia az eltelt egy év folyamán a drágaság szempontjából a világ harmadik országa lett. A háború uzsorásai és spekulánsai, de a belgrádi és a zágrábi hatóságok is, rettenetesen emelik az élelmiszer árát. A jugoszláv dolgozó nép tömegeinek ajtaján már kopogtat az éhség. Dalmáciában, Líkában, Kordunban, horvát Zagorjében, a tenger melléken, Bosznia-Hercegovinában, Crna Gorában és másutt már nincs kenyér, noha nemrégén ért véget az aratás, a tél pedig közeledik. Ezeknek a vidékeknek a dolgozó népe képtelen megfizetni a legfontosabb létszükségleti árucikkeket, sokszor pedig a pénzéért sem tudja beszerezni azt, amire szüksége van. A rendszer úgymond letartóztatja az apró spekulánsokat, a nagy spekulánsokat és a kapitalistákat pedig védelmezi. A szegény- és középparasztoktól a hatóságok mindent elszednek, még azt is, ami saját élelmezésükhöz szükséges, a kulákoknak és más gazdag embereknek pedig megengedik, hogy kedvük szerint üzérkedjenek.

2. A munkásosztály nehéz helyzetben van. Az élelmiszer árának gyors növekedése miatt a napszám rohamosan értéktelenedik. Míg a sztrájkok és a bérmozgalmak formájában folytatott szívós küzdelem eredményeképpen a napszám az idén alig 25—35 százalékkal növekedett, az élelmiszer árának emelkedése 60-tól 300 százalékgig terjed, ezért a munkások helyzete elviselhetetlenné vált. Ugyanez vonatkozik az alacsonyabb és közepes rangú tisztviselőkre és a lakosság többi szegény rétegére is.

3. Az elmondottak miatt növekszik a szegény- és középparasztok elégedetlensége, növekszik a polgárság szegény- és középrétegeinek elégedetlensége, növekszik a munkások elégedetlensége, s noha drákói szigorral tiltották meg a sztrájkokat, a munkások sztrájkharcot kezdenek, hogy saját maguk és hozzátartozóik számára kiharcolják a szükséges darab kenyeret, hogy megvédjék pusztá életüket. A sztrájkok és tüntetések egyre élesebb és tömegesebb jelleget öltenek. A burzsoázia mind kíméletlenebbül és reakciósabban tör a dolgozó nép életére. Jugoszláviában kiéleződik az osztályellentét, és jelzi, hogy a közeljövőben döntő küzdelmek következnek be.

III.

1. A népellenes Cvetković—Maček kormány mind reakciósabbá válik. A gyűjtőtáborok létrehozásáról szóló rendelet, a rögtönítélő bíróságról szóló törvény, a zsidótörvény, a kényszermunka bevezetéséről szóló rendelet, az oktatásról szóló rendelet, a munkások és a munkaadók közötti viszonyok megoldásáról szóló rendelet, a járási képviselői testületekről szóló rendelet (Horvátország) és számos egyéb intézkedés a Cvetković—Maček kormány reakciós népellenes jellegére vall. A munkásosztály üldöztetésének és terrorizálásának, az áldozatul esett ártatlan munkások, fiatalok és haladó értelmiségiek vérével befröcskölt kormánya ez. Reakciós belpolitikája és ingadozó külpolitikája a pusztulásba taszítja az országot, veszélyezteti Jugoszlávia népeinek függetlenségét. Ez a kormány nem veszi tekintetbe a népnek azt a követelését, hogy e nehéz órákban Jugoszlávia támaszkodjon a Szovjetunióra, együttműködjön vele, és kössön kölcsönös segélynyújtásról szóló egyezményt. Ellenkezőleg, a kormányban és rajta kívül ügylődő különféle áruló és behódoló elemek, mint amilyen például Korošec atya és a többi hasonló, nyíltan ügylködnek a tengelyhatalmak javára, eladják a nép függetlenségét, eszeveszett hajsztát folytatnak a Szovjetunió ellen.

2. A szerb és a horvát urak által 1939 őszén kötött úgynevezett megegyezés „Jugoszlávia dolgozó tömegeinek és nemzeti elnyomásban tartott népeinek további kizsákmányolásáról szóló megegyezés” volt (a KI határozatából). Egyrészt ezzel a megegyezéssel nem oldódott meg a horvát kérdés, másrészt még inkább fokozódtak a horvát burzsoázia igényei, ezenkívül a szerb burzsoázia nagy része sincs vele megelégedve. Egyre inkább alattomos, egymás elleni harc nyilvánul meg. Mind az egyik, mind a másik részről a nemzeti sovinizmus szítása tapasztalható. A horvát burzsoázia ugyanolyan elnyomó törekvéseket tanúsít Jugoszlávia más nemzeteivel szemben, mint a szerb burzsoázia: a horvát burzsoáziának Boszniával, Hercegovinával, Vajdasággal, sőt Szlovéniával szemben támasztott igényei ezt egyértelműen bizonyítják.

3. Ezzel a megegyezéssel Horvátországban nem oldódott meg a parasztkérdés. Sőt, nemcsak hogy továbbra is nyílt maradt, hanem még inkább kiéleződött, mert a horvát urak nem oldották meg a parasztokat aggasztó egyetlen problémát sem, vagyis mindmáig megoldatlan: a) az agrárkérdés, illetve a nagybirtokok felosztása és az, hogy a földet a parasztnak adják használatra; b) az adók és egyéb közterhek csökkentése; c) a parasztnak adósságainak jóváírása és a nekik szánt hitel folyósítása; d) az ipari termékek árának csökkentése és a paraszti termékek viszonteladóinak a termelő parasztnak és a széles néptömegek javára való felszámolása stb. Ellenkezőleg, a horvát parasztságra újabb terhek nehezednek különféle pótagók formájában, a nagy létszámú bürokratikus apparátus, a biztonsági és más elnyomatási szervek fenntartására szolgálnak. A parasztnak pótagót kötelesek fizetni még arra is, amit saját maguk fogyasztanak (a borra és egyebekre).

A becsapott horvát parasztnak tömegeinek haragja ma saját horvát uraik ellen fordul; a falvakban egyre inkább kiéleződnek az osztályellentétek. Hogy megtörje a parasztnak tömegeinek ezt a haragját és harci készségét, a horvát burzsoázia bevezette az ún. járási képviselői testületeket, amelyeket általában csupa kulákok alkotnak, hiszen a horvát burzsoáziának ma már a kulákság az egyetlen támasza, mert a szegény- és középparasztnak körében elveszíti tömegbázisát.

Minthogy a HPP-beli urak által becsapott parasztság elégedetlenné vált, fokozódott annak veszélye, hogy a külföldnek kémkedő frankista ügynökök demagóg propagandát fejtenek ki a parasztnak körében, különösen Líkában, részint Zagorjében és másutt. Az efféle ügynökök különféle ígéretekkel vezetik félre a parasztnakat. A kommunistáknak a falvakban kifejtett intenzív tevékenysége lehetetlenné teszi e káros néppellenes propagandát Horvátországban, s leleplezi szószólóit a parasztnak előtt.

A falvakban végbemenő osztálydifferenciálódás és az osztályharc kiéleződésének folyamata megfigyelhető más tartományokban is: Szlovéniában, Szerbiában, Crna Gorában és másutt. Ennek oka egyfelől a paraszttömegek egyre fokozódó elszegényedése, másfelől pedig a falusi gazdáknak (kulákoknak) a burzsoázia általi pártfogolása. A differenciálódásnak és az osztályharc kiéleződésének ez a folyamata a falvakban elkerülhetetlenül nemcsak az egyes burzsoá pártok gyengüléséhez, hanem szétzúllásához is vezet, s ez különösen Szerbiában nyilvánul meg.

Korošec atya Szlovén Néppártjában, amely most a Jugoszláv Radikális Község alkotórésze, fokozott forrongás és elégedetlenség támadt az imperialista háború kezdete előtt: a) a Jugoszláv Radikális Községgel való egybeolvadása és hagyományos önállóságának elvesztése miatt; b) a szegény- és középparasztnak túlzott eladósodottsága és a párt vezetőségének kezében tartott szövetkezeti intézmények uzsorakamatái miatt; c) a szlovén burzsoázia támaszát alkotó falusi kulákoknak a szegény- és középparasztnak gyakorolt nyomása és az ebből eredő gyűlö-

let miatt; d) a nagy drágaság és ennek az imperialista háborúnak a többi következménye miatt.

Szerbiában a burzsoázia »Szerbek, tömörüljetek!« jelszóval igyekszik megakadályozni a paraszttömegek szétszéledését, valamint a burzsoá pártok apró csoportokra és frakciókra való széthullását, de sikertelenül. Ennek okai a következők: a) az említett pártok vezetőségeinek teljes politikai csődje és irányvesztettség; b) a hozzájuk tartozó tömegeknek a burzsoázia általi egyre fokozottabb kizsákmányolása, valamint a szegény- és középparasztoknak különösen az imperialista háború folyamán történt elszegényedése miatt kiábrándultság. Ezeknek az elégedetlen paraszttömegeknek a túlnyomó részére még nem terjedt ki pártunk tevékenysége, ezért hajlamosak bedőlni a Ljotić-pártiak, valamint a demokratikus és a földműves baloldal némely demagógjainak, akik a szerb burzsoázia utolsó tartalékát alkotják a kommunistáknak a paraszttömegekért való harcával szemben.

Ezeknek a pártoknak a gyengülése és széthullása még nagyobb mértékben megnyilvánul a nemzeti elnyomás alatt álló tartományokban.

Macedóniában, Crna Gorában, Metohijában és Kosovóban, Vajdaságban és másutt a nemzeti elnyomás és a fokozott szociális kizsákmányolás miatt a burzsoá pártoknak ez a széthullási folyamata még fokozottabban kifejezésre jut. Az elnyomott nemzetek és nemzeti kisebbségek parasztságát rettenetesen kizsákmányolják, elveszik földjüket és erdeiket, ugyanakkor bizonyos odavándorolt elemeket pártfogolnak, nekik adják a legjobb földet, mert rájuk támaszkodik az elnyomó burzsoázia (Macedónia, Metohija).

Az összes elmondottak a burzsoá pártoknak a falvakban való gyengülését és szétesését okozzák; az osztályellentét és az osztályharc kiéleződése nagyjából a szegény- és középparasztoknak, valamint az egyéb dolgozó tömegeknek a kapitalisták általi kizsákmányolásából és fosztogatásából eredő következmény. Mindez megköveteli, hogy a kommunisták fáradhatatlan tevékenységet fejtsenek ki falun, ahol a Kommunista Párt napról napra nagyobb tekintélyt szerez és rokonszenvet ébreszt maga iránt.

IV.

1. Miután meghallgatta a szervezeti kérdésekről szóló jelentéssel, valamint a politikai, szakszervezeti és egyéb kérdésekkel kapcsolatos beszámolókat, a JKP V. értekezlete egyhangúlag megállapítja, hogy a KB munkája és politikai irányvonala az eltelt három év folyamán alapjában véve helyes volt; hogy a KB mindig idejekorán helyes álláspontot foglalt el az összes fontos kérdésekben. Az értekezlet megállapítja, hogy helyes politikai irányvonalának köszönhetően a párt megszerezte a széles néptömegek bizalmát, és tekintélye nagymértékben növekedett.

2. A JKP V. értekezlete helyesnek tekinti az előbbi vezetőségek szervezeti és politikai hibáiról és kártékony munkájáról elhangzott beszámolók értékeléseit, s megállapítja, hogy az itt említett jelenségekről már a KI is kifejtette véleményét.

3. A JKP V. értekezlete egyhangúlag üdvözli a Kommunista Internacionálé arra irányuló intézkedéseit és segítségét, hogy pártunk megtisztuljon a különféle kártékony, frakciózó és pártellenes elemektől.

4. A JKP V. értekezlete úgy véli, hogy a JKP KB-nek a párton belüli körülmények rendezésére irányuló munkája helyes volt:

a) megfelelő intézkedéseket tett, hogy felszámolja a fegyházban levő Petko Miletić frakciózó és kártékony csoportját;

b) oda hatott, hogy felszámolja a külföldön tartózkodó Robert-Zeljezar és társai vezette pártellenes, frakciózó csoportot (Labud Kusovac és Ivan Marić csoportját);

c) megfelelő intézkedéseket tett, hogy végrehajtsa az 1939. évi országos párttanácskozásnak a HKP vezetőségén belüli átszervezésre vonatkozó határozatát, s ez az átszervezés igen hasznosnak bizonyult a HKP további munkája és fejlődése szempontjából, mert hozzájárult taglétszámának nagyarányú növekedéséhez és szervezeti megerősödéséhez;

d) megfelelő intézkedéseket tett a dalmáciai pártszervezet helyzetének rendezésére;

e) oda hatott, hogy eltávolította a vezetőségből azokat a likvidátorokat és fegyelmetlen elemeket, akik a pártot fel akarták számolni, és helyette valamilyen új munkaspárt-szervezetet akartak alakítani;

f) kizárta a pártból azokat a dalmáciai egészségtelen és idegen elemeket, akik évekig fékeztek a párt munkáját és fejlődését ebben a tartományban;

g) megfelelő intézkedéseket tett a szerbiai volt „baloldali” és jobboldali /Lj(uba) R(adovanović) és mások vezette/ frakció káros maradványai ellen;

h) intézkedéseket tett egy olyan revizionista csoport kísérletei ellen, amely elméletileg Marx, Engels, Lenin és Sztálin tanainak kiforgatásával akart ártani a munkásmozgalomnak;

i) lépéseket tett a párton belüli különböző elhajlások, köztük a nemzeti és uszályhordozói túlkapások, valamint a pártban megnyilvánuló más egészségtelen jelenségek: az opportunizmus, a likvidátorság, a fegyelmetlenség stb. ellen. — Az V. értekező megállapítja, hogy a KB-nek az összes ilyen jelenségek ellen tett intézkedései eredményeképpen sikerült nemcsak megőrizni a párt egységét, hanem szervezetenként megerősíteni és akcióképesebbé is tenni a pártot.

Az V. értekező elfogadja a metohijai és kosovói küldött elvtársaknak azt a javaslatát, hogy e tartomány pártszervezete váljon külön a Crna Gora-itól, valamint hogy Metohija és Kosovo Területi Bizottsága teremtsen közvetlen kapcsolatot a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságával.

V.

1. Az értekezlet úgy véli, hogy a nagy politikai és szervezeti hibák: a) az 1933. évi községi választások bojkottálása; b) az 1935. évi képviselőházi választásoknak az ellentmondó külföldi utasításokkal történt szabotálása; c) a pártnak az illegális pártszervezetek felosztási kísérlete útján való 1937. évi felszámolására irányuló próbálkozás; d) az illegális ifjúsági szervezet, a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség 1936. évi felosztása stb. nem voltak véletlenszerűek, sem pedig a tudatlanság és politikai felkészületlenség következményei, hanem a vezetőségbe ideiglenesen befészkelődött idegen elemek kártékonyosságát tükrözték. Az összes említett és a számos egyéb hibát módszeresen, tervszerűen követték el, mégpedig ezeknek a vezetőségeknek az összes legfontosabb kérdésekre vonatkozó irányvonala szerint, amelynek pedig egyetlen rossz szándékú célja az volt, hogy lehetetlenné tegye a párt munkáját és fejlődését. Mindezek a hibák súlyos következményekkel jártak a pártra nézve, rombolták a JKP-nek mint politikai tényezőnek a tekintélyét, sorvasztották a tömegeknek a pártba vetett hitét; az ifjúság körében és a pártnak elkövetett szervezeti hibák zűrzavart és szervezetlenséget idéztek elő, s ezt kínkeservesen sikerült leküzdeni.

2. A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusán hozott történelmi jelentőségű határozatoknak köszönhetően, annak ellenére, hogy e határozatok végrehajtása során szektás és opportunisták elhajlások is megnyilvánultak, pártunknak sikerült kapcsolatot teremtenie a tömegekkel, megerősítenie helyzetét, és fokoznia befolyását a tömegszervezetekben: a szakszervezetekben, a parasztszervezetekben, az ifjúsági és sportszervezetekben, sőt a burzsoá pártokban is, a HPP-ben, az FDP-ben és másutt; mindezekben a szervezetekben a kommunisták tevékenységet fejtettek ki, és megszervezték a tömegek bizalmát.

3. A Népfront létrehozása idején, 1935-től 1939-ig, pártunknak nem sikerült egyezséget kötnie egyetlen politikai párt vagy csoport vezetőségével sem, kivéve bizonyos szlovéniai kispolgári csoportokat, ugyanígy nem sikerült elérnie, hogy a munkásosztály egységes frontja meg egyezzen a szociáldemokrata vezetőséggel, amely szabotálta ennek az egységnek a kialakítását. Az értekezlet azonban megállapítja, hogy az egységes front és a Népfront létrehozásának taktikája látható eredményeket hozott, s ezek az alábbiakban nyilvánultak meg:

a) a kommunisták vezetésével szervezett közös tüntetésekből és tiltakozásokból az 1938. évi Anschluss idején, amikor veszély fenyegette Jugoszlávia népeinek függetlenségét; a müncheni árulás idején szervezett tüntetésekből, amelyek Csehszlovákia népének harcát és függetlenségét támogatták;

b) a hírhedt Stojadinović-rendszer (ellen), valamint a horvát nemzeti kérdésre vonatkozó megegyezésért és megoldásért folytatott harcban;

c) az utóbbi évek folyamán szervezett számos nagy munkássztrájkban;

d) az imperialista háború elleni, 1939 őszén szervezett tömegtüntetésekben; a háború és a drágaság ellen irányuló, 1940-ben szervezett számos nagyarányú akcióban; a Szovjetunióval való együttműködést követelő megannyi tüntetésben;

c) abban, hogy a kommunisták megerősítették helyzetüket az osztályszervezetekben és egyéb nagy létszámú munkásszervezetekben.

4. A fent említettek során különböző hibák és a pártvonaltól való eltérések voltak tapasztalhatók:

a) Szlovéniában az elvtársak a fő figyelmet arra fordították, hogy egyezsége jussanak némely pártok csúcsaival, vagyis a külsőségekre ügyeltek, közben sokkal kevesebbet törődtek a tömegekkel való tényleges kapcsolatok kialakításával, az akciók szervezésével és egyebekkel, s némileg ennek következtében a szociáldemokraták, a keresztényszocialisták és mások még mindig viszonylag jelentős befolyást gyakorolnak a vállalatokban dolgozó munkástömegekre;

b) Szerbiában az elvtársak az 1936-tól 1939-ig terjedő időszakban túlságosan messzire mentek az úgynevezett nyugati demokrácia népszerűsítésében, s ily módon azt a meggyőződést váltották ki a tömegekből, hogy a nyugati országok csakugyan készek harcolni a szabadságért és a demokráciáért, így az imperialista háború kezdetén nehezebben és lassabban lehetett leleplezni ezeket a háborús uszítókat;

c) a Horvát Kommunista Párt vezető emberei a horvát kispolgári körök és az ottani nemzeti ideológia erős hatásának következtében a végletes szektasság, valamint a végletes opportunizmus és fullajtárság között lebegtek. Ezek az elhajlások az ország 1937—1938. évi védelmének kérdésében a pártvonalal szemben tanúsított nyílt ellenállásként jutottak kifejezésre, 1939 őszén pedig az efféle ellenállás a háború imperialista jellegének és annak a veszélynek a megítélésében nyilvánult meg, hogy Jugoszláviát Franciaország és Anglia oldalán be akarják vonni a háborúba. Mind az egyik, mind a másik esetben ezeknek az elvtársaknak az álláspontja teljesen azonos volt a horvát burzsoázia álláspontjával;

d) Horvátországban a vezető elvtársak 1938 őszén nyíltan szembe helyezkedtek a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának azzal a határozatával, hogy önállóan fel kell lépni a választásokon, s ily módon, e durva fegyelemsértéssel, lehetetlenné tették, hogy a munkásosztály saját jelöltjeivel szerepeljen a képviselőházi választásokon, illetve azt az utasítást adták ki, hogy a horvát burzsoáziát támogassa;

e) Szerbiában a kommunistáknak a tömegszervezetekben folytatott tevékenysége főként csak Belgrádra és még néhány városra terjedt ki, vagyis a parasztság körében teljesen el volt hanyagolva, ezért a parasztok a földműves baloldal vezetőinek és másoknak a demagóg hatása alatt álltak. Szerbiában is e tevékenység főként a különböző akciókban való együttműködésre korlátozódott, illetve inkább külsőleges jelleget öltött, nem pedig tervszerű mindennapi munka volt, amely a paraszti

és egyéb tömegekkel való kapcsolat kialakítására és e tömegek megnyerésére irányult;

f) még mindig szektás viszonyulás tapasztalható a többi szakszervezettel: a Horvát Munkásszövetséggel, a Jugoszláv Munkásszövetséggel és más szervezetekkel szemben, s ez gátolja a vállalatokban dolgozó munkások egységének megteremtését.

5. A nemzetközi és a belső helyzet téves értékelése folytán, továbbá azért, mert a Központi Bizottságnak az ország védelmére vonatkozó irányvonalával szemben meg nem értés nyilvánult meg, a Crna Gora-i elvtársak 1940 áprilisában meghirdették a *leszerelés* jelszavát, amely zavart keltett a tömegekben, és nagy károkat okozott a pártnak. Legyen-gítette a Crna Gora-i pártszervezet politikai hatóképességét, megnehe-zítette a szervezeti és politikai munkát ebben a tartományban.

6. A legutóbbi hónapok akciói során szinte minden tartományban ki-fejezésre jutott némely pártszervezeteknek az a törekvése, hogy minden-áron, a mindennapi érdekekért folytatott harcra való tömegmozgósítás lehetőségeinek kellő figyelembevétele nélkül is politikai akciókat szer-vezzenek, s ezáltal a munkásosztály leghaladóbb részét elszakították tömegbázisától, illetve lehetővé tették a reakciónak, hogy fejetlenséget idézzon elő a munkásosztály harcában. Volt erre példa:

a) Dalmáciában, ahol egy hónap alatt három nem kellően előkészített általános sztrájk zajlott le, s ennek következtében a reakció számára lehetőség nyílt, hogy számos letartóztatással és üldöztetéssel gyorsan letörje a munkások ellenállását;

b) Szerbiában, ahol mindjárt a nagyarányú és sikeres politikai tünte-rések után tömegértekezletet hívtak össze, s ily módon lehetőséget szol-gáltattak, hogy a rendőrség fegyvertelen tömegekre lövöldözve álljon bosszút a történetekért;

c) Szlovéniában, ahol az elvtársak helyesen kezdték szervezni a drá-gaságellenes bizottságokat és tüntetéseket, de később a mindenáron való politikai akciók túl korai kiélezésének törekvései nyilvánultak meg, ahe-lyett, hogy tervszerűen készítették volna elő és szervezték volna meg a *tömegek mindennapi szükségleteiből* eredő tömegakciókat: a drágaság elleni küzdelmet, a munkássztrájkok elfojtása elleni harcot stb.

7. Az értekezlet megállapítja, hogy a Jugoszláv Kommunista Pártnak az összes nehézségek ellenére sikerült nagy eredményeket elérnie a párt szervezeti erősítésében, a JKISZ nagy létszámú szervezeteinek megalakításában, a párttagság létszámának növelésében és különféle akciók megszervezésében, továbbá részleges eredményeket a kádereképzésben és egyebekben. Ezek az eredmények a következőkben nyilvánulnak meg:

a) Macedóniában, Metohijában és Kosovóban, Bosznia-Hercegoviná-ban sikerült megalakítani a pártszervezeteket és a tartományi vezetőségeket, úgyhogy Jugoszláviában ma nincs egyetlen olyan tartomány sem, ahol ne volna pártszervezet és vezetőség;

b) sikerült népes JKISZ-szervezetet létrehozni az összes országrészekben, kapcsolatot teremteni a munkás- és tanulóifjúsággal;

c) abban, hogy a tagság létszáma növekedett, mégpedig az utóbbi három év folyamán átlag 200 százalékkal;

d) a különféle illegális nyomtatott pártanyagok és kiadványok nagy mennyiségben: a *Proleter*, a *Srp i čekić*, a *Komunist*, a *Delo*, továbbá kiáltványok, közlönyök, röpiratok és más nyomtatványok megjelentetésében;

e) számos félig legális és legális kiadvány megjelentetésében;

f) a káderképzés részleges eredményeiben, noha ez még mindig a pártmunka leggyengébb oldala;

g) abban, hogy a pártnak a provokátoroktól és hasonló elemektől való megtisztítása folytán az utóbbi években sikerült lehetetlenné tenni, hogy az osztályellenség árulással vagy más úton nagyobb csapást mérjen a pártra;

h) abban, hogy a letartóztatott kommunisták egyre nagyobb számban tanúsítanak párttaghoz méltó magatartást az osztályellenséggel szemben, s ezáltal fokozzák a tömegeknek a párt iránti bizalmát;

i) a frakciózás és a csoportosulás felszámolásában, vagyis a párt teljes egységében, amely kifejezésre jutott ezen az V. értekezleten, akár csak az összes tartományi és egyéb pártértekezleteken;

j) a párt által szervezett és irányított nagyszámú sikeres politikai és gazdasági akcióban: az imperialista háború és a drágaság elleni akciókban, a szociáldemokraták reakciós vezetőinek, a Horvát Munkásszövetség és a Jugoszláv Munkásszövetség vezetőségének szabotálása ellenére eredményesen megszervezett számos béremelési munkássztrájkban stb.

8. A szervezeti kérdésekben azonban egyes tartományok pártszervezetei nagy hibákat követtek el:

a) Horvátországban a vezető emberek a szervezeti tevékenységet teljesen elhanyagolták, illetve olyan bizottságokra bízta, amelyeknek egészen más feladataik kell hogy legyenek, s amelyek pártsejtek helyett egyéni kapcsolatok alapján és más úton-módon valamiféle bizalmi csoportokat alakítottak vidéken;

b) Dalmáciában egyes vezetők fel akarták számolni a pártot, és a Munkáspárttal akarták helyettesíteni azzal a szándékkal, hogy ily módon bázist teremtsenek maguknak a párt és a Központi Bizottság elleni harchoz;

c) Szerbiában nem nyilvánult meg idejekorán ellenállás a különféle volt jobboldaliakkal és baloldaliakkal szemben, akik a Munkáspártot akarták felhasználni a nem legális pártszervezetek felszámolására irányuló harcukban;

d) Szlovéniában egyes helyeken (így például Bela Krajínában és másutt) bizonyos opportunisták minden erejükkel a pártsejtek és pártszervezetek megalakítása ellen ügködtek.

Az értekezlet megállapítja, hogy a hasonló opportunisták és likvidá-

torok még mindig sok helységben és pártszervezetben alkotják a pártszervezetek fejlődésének és szervezeti erősödésének legfőbb akadályát.

e) Sok szervezetben még mindig egyfelől opportunistá félelem nyilvánul meg az új tagoknak a pártba való felvételével szemben, másfelől szektás viszonyulás tapasztalható a tisztességes és megbízható munkásharcosok iránt, akik méltók arra, hogy a párt tagjai legyenek.

9. Az értekezlet megítélése szerint megengedhetetlen, hogy egyes nagy ipari központokban olyan helyzet uralkodjon, mint eddig:

a) Trbovlje bányaközpontban, ahol mintegy 15 000 munkás dolgozik, évek óta mindössze körülbelül 100 párttag van, mégpedig többnyire nem is aktív;

b) Jesenicében, ahol a munkások száma 4000, csak 22 párttag van;

c) a boszniai, szerbiai és más nagy ipari központokban, ahol a munkások tízezrei dolgoznak, a pártszervezetek egészen erőtlének, vagy egyáltalán nem is léteznek.

10. Az értekezlet megállapítja, hogy a pártnak a falusi pártszervezetek megalakításával kapcsolatos tevékenysége, különösen Szerbiában, igen eredménytelen és elégtelen, s ez nagymértékben megnehezíti a munkás-paraszt szövetség megteremtésére, a paraszttömegeknek a burzsoá demagógok és különféle álbaloldaliak, úgynevezett parasztfelszabadítók hatása alóli kivonására irányuló munkát.

VI.

Még egyszer kiemelve azokat a nagy eredményeket, amelyeket a Jugoszláv Kommunista Párt az utóbbi évek folyamán kifejtett munkájában elért, az V. értekezlet szem előtt tartja a pártban megnyilvánuló számos fogyatékoságot, mulasztást és gyengeséget is, ezért a következő feladatokat tűzi a pártvezetőség és az összes párttagok elé:

A háború elleni küzdelem

1. A Jugoszlávia népeinek függetlenségét és az országnak a háborúba való bevonásával fenyegető veszély küszöbén arra van szükség, hogy:

a) fáradhatatlanul és szüntelenül leleplezzük mindkét hadban álló tábor imperialista hódítóinak háborús céljait, a sajtó és akcióink útján küzdjünk a pusztító imperialista háború ellen, a hadisarc és mások területeinek bekebelezése nélküli békéért;

b) fáradhatatlanul és kitartóan leleplezzük le a különféle háborús provokátorokat, mindkét imperialista tömb imperialista hódítóinak különféle ügynökeit, akár a kormányban, akár a kormányon kívül ügynököknek a nép érdekei ellen és veszélyeztetik Jugoszlávia népeinek függetlenségét;

c) kitartó harcot folytassunk a Cvetković—Maček kormány ingadozó külpolitikája ellen, és határozottan követeljük, hogy kölcsönös segítségnyújtásról és szoros baráti együttműködésről szóló egyezmény megkötésével a Szovjetunióra támaszkodjunk;

d) határozott küzdelmet vívjunk az ellen, hogy a tengelyhatalmaknak a kormányban és a kormányon kívül mesterkedő ügynökei révén Jugoszlávia a tengelyhatalmak gyarmati uralmának bázisává legyen a nép teljes gazdasági kiszípolozásával és elszegényedésével járó háborúzáshoz;

e) kitartó harcot folytassunk az ellen, hogy a belgrádi és zágrábi rezsim olyan totális módszereket és különféle reakciós rendeleteket kényszerítsen a népre, amelyeknek célja, hogy a kapitalisták e reakciós intézkedések révén fokozottan kizsákmányolják a népet, és a tengelyhatalmak háborús terheit Jugoszlávia dolgozó népének vállára rakják.

2. A Jugoszlávia összes népeinek létérdekét szolgáló fent említett követelések valóra váltásáért vívott minél eredményesebb harc végett szükség van arra, hogy:

a) a kommunisták lent a bázisban megszervezzék a legszélesebb néptömegeket, és akciók, közlemények, tiltakozások útján tömegharcot folytassanak e követelések megvalósításáért;

b) a kommunisták lépjenek kapcsolatba a különböző politikai csoportokkal, azokkal a politikai személyekkel, akik közös platformon hajlandók együttműködni a fenti követelmények teljesítéséért folytatott harcban.

3. Mivel a népnek ígért szabadságok és demokratikus jogok helyett egyre inkább a hatalomtartók reakciója és kényszeruralma fokozódik, a kommunistáknak továbbra is kitartóan kell munkálkodniuk a tömegek mozgósításán és a tömegmegmozdulások szervezésén, ily módon kell harcolniuk:

a) a gyülekezés, tanácskozás és társulás szabadságáért;

b) a sajtószabadságért;

c) a 18 éven felüliek titkos és általános szavazati jogáért, beleértve a nők szavazati jogát is, illetve annak a szégyenletes horvátországi rendeletnek a hatálytalanításáért, amely a 24 éven aluliaktól megvonta a szavazati jogot;

d) a sztrájkjogért és a szakszervezetbe tömörülés szabadságáért;

e) a munkások és a munkaadók közötti vitás kérdések megoldásáról szóló reakciós rendeletek hatálytalanításáért;

f) az összes reakciós rendeletek: a zsidókról, a rögtönítélő bíróságról, a munkaszolgálatról, a gyűjtőtáborokról, az iskolai oktatásról és az egyetemi autonómia megszüntetéséről szóló rendelet hatálytalanításáért;

g) az Államvédelmi törvény hatálytalanításáért, valamint az összes politikai és katonai elítéltek, illetve a gyűjtőtáborokba hurcolt polgárok szabadon bocsátásáért;

h) az összes elkobzott munkásintézmények és munkásvagyonnak: a

munkáskamaráknak, a körzeti irodáknak és egyéb olyan intézményeknek a szakszervezeti mozgalom tulajdonába való visszajuttatásáért, amelyeket a hatalomtartók erőszakkal elkoboztak, és a Horvát Munkásszövetség, illetve a Jugoszláv Munkásszövetség szervezeteinek, vagyis a munkaadók által befolyásolt szakszervezeteknek a kezébe adtak.

A drágaság elleni küzdelem

1. A rettenetes drágasággal kapcsolatban, amely mindinkább fokozódik, s amelyet a rendszer törvénnyel védelmez, a kommunisták szervezeteinek a következő intézkedéseket kell tenniük:

a) az összes városokban és falvakban drágaságellenes bizottságokat kell alakítani azzal a céllal, hogy ellenőrizzék az élelmiszer árát, az élelem igazságos elosztását és a szegény rétegek élelmiszerral való ellátását, valamint hogy küzdjenek a városi és falusi üzérkedők és uzsorások ellen;

b) e bizottságok élén a kommunistáknak éberén kell ügyelniük arra, hogy a hatóságok a falusi gazdáktól (kulákoktól) és a nagybirtokosoktól kobozzák el az élelmet, ne pedig a szegényparasztoktól kobozzák el azt, amire öfenntartásukhoz szükségük van;

c) ezeknek az intézkedéseknek a megtétele csak akkor válik lehetségessé, ha a kommunisták a város és a falu népes tömegeit szervezik meg és mozgósítják a fenti követelések valóra váltásáért vívott közös harcra, a drágaság ellen folytatott közös küzdelemre;

d) a kommunistáknak a sajtó útján a széles tömegek előtt le kell lepelníük a különféle háborús üzérkedőket és uzsorásokat csakúgy, mint az államhatalmi és egyéb intézményekben ügyködő székértelőlőkat, tekintet nélkül arra, hogy miniszterről vagy egyszerű községi tiszviselőről van szó.

2. A súlyos gazdasági helyzet és az éhínség miatt, amely már Líkában, Dalmáciában és a tenger melléken, Bosznia-Hercegovinában, Crna Gorában, Zagorjében és másutt is dühöng, tömegakciók útján a kommunistáknak fáradhatatlan harcot kell folytatniuk azért, hogy az összes éhező területeken mindjárt elegendő élelmet és más közszükségleti árucikket osszanak szét akár díjtalanul, akár alacsony áron. Ennek érdekében:

a) határozottan kell követelni a hatóságtól, hogy elsősorban az ország népének ellátásához szükséges elegendő mennyiségű élelmet biztosítsa, s csak az utána megmaradó felesleget szállítsa külföldre;

b) a falusi gazdák, a különféle üzérkedők által felhalmozott felesleges élelmiszert és egyéb közszükségleti árucikkeket el kell venni, és ingyen szét kell osztani a szűkölködő parasztok, munkások és más néprétegek között;

c) oda kell hatni, hogy a városokban az állam és a községi hatóságok

gyorsan határozzanak meg elegendő pénzt, élelmet, ruhaneműt és tüzelőt a munka nélküli dolgozók és egyéb szegény rétegek téli ellátására. Erre a célra könyöradományok gyűjtése helyett progresszívan növekvő adót kel kivetni a gazdag emberekre.

A nemzeti egyenjogúságért és szabadságért folytatott harc

Az imperialista hódításnak ezekben a sorsdöntő napjaiban, amikor a hatalomtartók nyers erőszakkal pusztítják a kis népek szabadságának és függetlenségének maradványait, és az egyes országok elnyomott népeinek rovására hódító céljaik elérésén ügyködnek, pártunk előtt még határozottabb formában merül fel a legfontosabb és legidősebb feladatok egyike — a Jugoszláviában élő elnyomott népek és nemzeti kisebbségek nemzeti egyenjogúságáért folytatott harc. Ennek jegyében:

a) küzdenünk kell a macedón népnek a szerb burzsoázia általi elnyomatásával szemben követelt egyenjogúságért és önrendelkezésért, de egyidejűleg kitartóan kell munkálkodnunk azon, hogy leleplezzük az olasz és a bolgár imperialistákat, illetve ügynökeiket, akik ugyanúgy, demagóg ígéreteikkel, le akarják igazni a macedón népet;

b) harcolnunk kell a crnagorai nép egyenjogúságáért és önrendelkezéséért, de egyidejűleg határozott küzdelmet kell folytatnunk a föderalisták vezetősége ellen, amely az olasz imperialisták segítségével újabb rabigát készít a crnagorai nép számára;

c) küzdenünk kell a Kosovóban, Metohijában és a Sandžakban élő arnauta kisebbség szabadságáért és egyenjogúságáért, egyszersmind az olasz ügynökök ellen, akik ezekben az országrészekben különféle ígéretekkel igyekeznek félrevezetni az elnyomott arnautákat, és háborús összeütközést kiváltani Jugoszláviának ezen a vidékén;

d) harcolnunk kell a szerb burzsoázia által ezekben az országrészekben alkalmazott gyarmattartó módszerek ellen, továbbá mindazoknak a gyarmattartó elemeknek az elkergetéséért, akiknek a segítségével a szerb burzsoázia elnyomja a macedónokat, az arnautákat és a többi nemzetet;

d) küzdenünk kell a magyar, a román, a német és a többi vajdasági nemzeti kisebbség szabadságáért és egyenjogúságáért, de egyidejűleg az ellen a kísérlet ellen, hogy a magyar, a német és egyéb reakcióssok az imperialista hódítók segítségével ebben és a többi országrészben a maguk módján látszólag megoldják a nemzeti kérdést;

f) harcolnunk kell az ellen a kísérlet ellen, hogy a szerb és a horvát burzsoázia, meg sem kérdezvén az ott élő népeket, megosztozzon Bosznia-Hercegovinán. Mi kommunisták úgy véljük, hogy a Bosznia-Hercegovinában élő népeknek saját maguknak kell szabadon dönteniük hovatartozásukról, és megoldást találniuk arra, milyen legyen ennek az országrésznek a berendezése, éspedig önkormányzat útján vagy más módon;

g) küzdenünk kell a horvát és a szlovén nemzeti kérdés helyes megoldásáért, vagyis az ellen, hogy a szerb, a horvát és a szlovén burzsoázia e tartományok dolgozó népének rovására rossz-szándékúan alkudozzon és egyezkedjen az itt élő népek sorsáról.

A falun végzett munka

A falun kifejtett tevékenységük során a kommunistáknak különös figyelmet a következő kérdésekre kell fordítaniuk:

a) mozgósítaniuk kell a parasztok tömegeit abban a harcban, amelynek célja, hogy a szegény parasztokat az állami, nagybirtokosi, egyházi és más erdőkből ingyenesen lássák el tűzifával;

b) küzdeniük kell azért, hogy felmentsék a parasztokat az összes olyan büntetések alól, amelyeket a falusi nyomor folytán elkövetett, ún. erdei, mezei és hasonló károk miatt róttak ki rájuk;

c) harcolniuk kell a nagybirtokosok, az egyház és az állam, továbbá a városi burzsoázia tulajdonában levő földnek a kevés földdel rendelkező és a föld nélküli parasztok közötti felosztásáért;

c) oda kell hatniuk, hogy csak a szegényparasztok és szükség esetén a középparasztok között osszák fel az ún. falusi egységeket, amelyeket eddig többnyire csak a gazdag parasztok használtak;

e) küzdeniük kell azért, hogy megszűnjön a paraszti termékekre, de különösen a parasztok által fogyasztott termékekre kivetett pótdó (Horvátország);

f) harcolniuk kell azért, hogy a legszegényebb parasztok adója megszűnjön, a középparasztoké csökkenjen, a falusi gazdáké (kulákoké) és a nagybirtokosoké pedig növekedjen;

g) oda kell hatniuk, hogy megszűnjenek a városban árusított paraszti termékek után fizetendő különféle fogyasztási adók;

h) küzdeniük kell azért, hogy a szegényparasztok kamatmentes hitelt kapjanak, valamint hogy a parasztságot ellássák különféle vetőmagvakkal és más kellékekkel.

A szakszervezetekben kifejtett tevékenység

A szakszervezetekben és a vállalatokban, valamint az egyéb tömegszervezetekben kifejtett mindennemű tevékenységük során a kommunisták a munkásság mindennapi érdekeiért folytatott küzdelem élharcosai és szervezői kell hogy legyenek. Az üzemekben és a tömegszervezetekben a szervezetlen munkásokkal együtt bizottságokat kell alakítaniuk a munkásosztály egységének fokozására, továbbá az EMSZ és a többi szakszervezet, így például a HMSZ, a JMSZ és a keresztény szakszer-

vezetek munkástagjaival. Ezeknek az egységbizottságoknak a feladata a következő kell hogy legyen:

a) a vállalatokban dolgozó összes munkásokat tömörítenie kell a munkások közös bajai ellen és közös mindennapi érdekeiért folytatott harcban;

b) az egységbizottságok maguk köré kell hogy gyűjtsék a vállalatok összes munkásait, és a kommunisták vezetésével szilárd harci egységgé kell őket szervezniük, hogy erősítsék és őrizzék az osztályszakszervezetek mozgalmát, és küzdjenek a munkások egyéb jogaiért. Ebben szigorúan óvakodni kell holmi sémáktól és olyan szervezeti formáktól, amelyek e bizottságokat csak elszigetelnék a tömegektől. E harci egységet különféle béremelési követelésekben és sztrájkokban kell edzeni, amelyekben a kommunistáknak élen kell járniuk példaadó harcosságukkal;

c) a kommunistáknak a szakszervezetekben küzdeniük kell az ellen, hogy a párttagok a szakszervezetbeli szociáldemokrata vezetők áruló szerepe miatt meneküljenek az EMSZ-ből, mert ily módon gyengül az osztályszakszervezetek mozgalma és a munkások harca, ezért a munkások ki lesznek szolgáltatva a munkaadók fosztogatásának;

d) határozottan küzdeni kell egyes kommunisták és szimpatizánsok szektássága ellen, mert ez gátolja a többi, nem osztályjellegű szakszervezettel (a HMSZ-szel, a JMSZ-szel) való együttműködést, de egyidejűleg e szakszervezetek munkástagjai előtt kíméletlenül le kell leplezni a bennük mesterkedő reakciós vezetőségeket és az efféle vezetőknek a szerepét;

e) a munkástömegek előtt szüntelenül le kell leplezni a szociáldemokrata vezetők áruló, szakadár és talpnyaló szerepét.

Az ifjúság körében végzett munka

A JKP ötödik értekezlete az egyik legfontosabb feladatként az ifjúsággal való munkát tűzte a tagság és a pártvezetőség elé. Az ifjúságnak a különféle reakciós pártok és csoportok, de különösen a papok befolyása alóli megszabadításáért vívott küzdelmet fáradhatatlanul folytatni kell; ez legyen az összes kommunisták, de különösen az ifjúság soraiból való kommunisták legfőbb gondja. Hogy e fontos munka minél eredményesebb legyen, ahhoz:

a) a sajtó útján, előadásokkal és egyéb munkaformákkal az ifjúság körében le kell leplezni a burzsoáziának a tanuló- és a munkásifjúság ellen irányuló különféle reakciós intézkedéseit;

b) egyfelől ismertetni kell az ifjúság előtt az ifjú nemzedéknek a burzsoá társadalombeli nehéz helyzetét, másfelől szemléltetni a Szovjetunió ifjúságának boldog és kulturált életét;

c) meg kell magyarázni az ifjúságnak, hogy az idejétmúlt kapitalizmus a fiatalok vérével akarja meghosszabbítani életét, ezért igyekszik

különféle szervezetek és az egyház révén, a nemzeti gyűlölet mesterséges szításával, a hősiesség magasztalásával és egyéb módszerekkel mindenáron magához kötni és a háborúra felkészíteni az ifjúságot:

d) a pártszervezeteknek az összes kommunista fiatalokat az ifjúság körében való munkán kell hagyniuk, és sokoldalú segítséget kell nekik nyújtaniuk;

e) az ifjúkommunistáknak a legnagyobb figyelmet az inasok, a falusi fiatalok és a tanulóifjúság körében kifejtett munkára kell összpontosítaniuk;

f) a pártszervezetek át kell hogy engedjék a teljes kezdeményezést a kommunista ifjúsági szervezetnek, csak arra kell ügyelniük, hogy az ifjúság körében helyesen érvényesüljön a párt irányvonala;

g) hogy a pártszervezetek eredményesen teljesíthessék itt említett feladataikat, ahhoz az összes párttagoknak, de különösen a vezető elvtársaknak jól meg kell ismerniük az összes ifjúsági kérdésekkel kapcsolatos teendőket és a párt erre vonatkozó irányvonalát.

A nők körében folytatott munka

Az ötödik értekezéslet megállapítja, hogy némely pártszervezetekben még mindig el van hanyagolva a nőkkel folytatott tevékenység, hogy az elvtársak nem fordítanak kellő figyelmet e fontos munkára, hanem vagy az ösztönösségre, vagy magukra az elvtársnőkre, a kezdeményezésére bízzák, sőt nem is adják meg az általuk kért segítséget. Ezért szükség van arra, hogy:

a) az összes pártszervezetek a lehető legnagyobb figyelmet fordítsák a nők körében kifejtett munkára, különösen a szakszervezetekben és a többi tömegszervezetben;

b) a szervezetek erre a munkára ne csak elvtársnőket jelöljenek, ki, hanem elvtársakat is;

c) a pártszervezetek minél fokozottabb figyelmet fordítsanak a munkásság soraiból és a szegényebb rétegekből való nőkre, és különböző tanácsokkal, illetve más módon megadják nekik a lehetséges segítséget;

d) a nők általános polgárjogaiért, a férfiakéval azonos vállalati, hivatali és egyéb munkát végző nők azonos fizetéséért küzdve egyszersmind harcoljunk a burzsoá feminizmus ellen, amely szakadékot teremt a munkások és munkásnők között, hogy ezáltal tompítsa az osztályharc életét.

Szervezeti feladatok

1. Az ötödik értekezéslet feladataul tűzi az összes pártszervezeteknek, hogy a lehető legnagyobb figyelmet fordítsák a párt szervezeti megerősítésére és a pártkáderek képzésére:

a) a pártszervezeteknek szigorúan tartaniuk kell magukat ahhoz az elvhez, hogy a párt a vállalatokban, a szakszervezetekben, a különböző tömegszervezetekben és másutt alakított szervezeti egységek (sejtek) alapján épüljön;

b) a sejteknek rendszeresen, hetente legalább egyszer ülést kell tartaniuk;

c) az összes pártszervezetek, de különösen a nagyobb ipari központok (Trbovlje, Jesenice, Maribor, Zenica, Kragujevac, Zágráb stb.) pártszervezetei gyorsan le kell hogy küzdjék az üzemi, bányatelepi és más szervezeteknek a sejtek megalakításával kapcsolatos munkájában tapasztalt eddigi fogyatékoságokat;

d) rendkívül fontos, hogy pártsejtek alakuljanak a vasutakon, a vasúti műhelyekben és fűtőházakban, a postahivatalokban, a városi közlekedésben, a hajóforgalmi és egyéb közlekedési intézményekben, mert ez előfeltételét alkotja annak, hogy eredményesen küzdjünk a munkásosztály jobb jövőjéért;

e) minden pártszervezetnek a lehető legnagyobb gondot kell fordítania a falusi pártsejtek működésére. Különösen fontos, hogy ebben az értelemben a szerbiai elvtársak tegyenek döntő fordulatot, hiszen pártszervezetek nélkül nem lehet eredményes munkát végezni falun, nem lehet sikeresen munkálkodni a munkás-paraszt szövetség megeremtésén;

f) az összes pártszervezeteknek megfelelő figyelmet kell fordítaniuk a katonaságban kifejtett tevékenységre, állandó kapcsolatot kell tartaniuk ottani tagjaikkal, és a vezetőség erre vonatkozó irányadóival összhangban utasítaniuk kell őket, szigorúan ügyelve a sajátos körülmények és a hadseregben elterjedt kémkedés miatti titoktartásra;

g) a pártszervezeteknek minél több nőt kell bevonniuk a pártba, és azon kell lenniük, hogy vezető funkciók ellátására képezsék őket.

2. Új káderek nevelése és a vezető káderek felkészítése, valamint a párttagság elméleti és politikai képzettségének fokozása végett az értekezlet a vezetőség feladatául tűzi, hogy:

a) sürgősen szervezzen pártiskolákat az egész országra érvényes egyetemes programmal;

b) válogasson ki és a tartományokban helyezzen el megfelelő számú előadót és instruktort;

c) szervezzen különleges tanfolyamokat az előadók számára;

d) minél előbb lássa el a szervezeteket elegendő mennyiségű leninista irodalommal, elsősorban pedig *Az SZK(b)P történetével*;

e) az iskolák és tanfolyamok mellett az összes párttagok önállóan vagy csoportokban tanulmányozzák a pártanyagokat és a leninista irodalmat;

f) ennek érdekében a pártszervezetek kötelezően alakítsanak illegális és féllegális könyvtárakat, létesítsenek az illegális pártanyag megőrzésére szolgáló rejtékhelyeket, mert már tűrhetetlenné vált, hogy mindjárt elolvasása után rendszeresen óriási mennyiségű pártanyag semmisül meg.

3. A pártban megnyilvánuló különféle elhajlásokkal és a még mindig megalapuló pártellenes elemekkel kapcsolatban:

- a) fokoznunk kell a politikai éberséget;
- b) fokoznunk kell az éberséget azokkal a különféle gyanús elemekkel és provokátorokkal szemben, akiket az osztályellenség a párt soraiba akar csempészni;
- c) fokoznunk kell a pártfegyelmet és a feladatok végrehajtásának ellenőrzését mind az egyes párttagokra, mind a pártszervezetekre vonatkozóan;
- d) fokoznunk kell a tagok, különösen pedig a vezető elvtársak egyéni felelősségérzetét;
- e) fokozottabb gondot kell fordítanunk a káderek megerősítésére, a kedves, figyelmes és elvtársias viszonyulásmódra, a körültekintő kádernevelésre;
- f) a pártszervezeteknek nem kell húzódozniuk az új, fiatal elvtársaknak vezető helyekre való kiemelésétől;
- g) fel kell hagyni a tagfelvételben megnyilvánuló bürokratikus eljárással, vagyis azzal, hogy a végtelenségig kell várni a magasabb fórumok arra vonatkozó döntésére, vajon fel lehet-e venni valakit a pártba, vagy nem. A sejteknek joguk van az önálló tagfelvételre, csupán kétes esetekben vagy kizárt tagok újbóli felvételekor kell magyarázatot vagy jóváhagyást kérniük;
- h) kizárás előtt minden tagot bizottság előtt kell kihallgatni, csak a provokátorokat és a veszélyes pártellenes elemeket kell kihallgatás nélkül eltávolítani.

4. A párt megtisztítása és megszilárdítása végett még határozottabban meneszteni kell a pártból a trockistákat és a pártellenes elemeket. A párttagoknak és pártszervezeteknek nem szabad elhanyagolniuk a trockizmus és a reakciós szociáldemokratizmus elleni harcot, hiszen ez a két irányzat közösen igyekszik megbontani a pártot és gyengíteni a munkáosztály harcát.

A reakció áldozatainak megsegítése

Nehéz feladataik végrehajtása során a pártszervezetek készek kell hogy legyenek az áldozatvállalásra is. Az osztályellenség egyre fokozottabb erőszakot alkalmazza a dolgozó néppel szemben: az ellenállás növekszik, de mind nagyobb a segítségre szorulóak száma is. Egyre nagyobb figyelmet kell fordítanunk arra, hogy minél felelősségteljesebben és módszeresebben munkálkodjunk a reakció áldozatainak sokoldalú megsegítésén. Az e téren kifejtett eddigi munka igen szép eredménnyel járt, de ez még mindig túlságosan kevésnek bizonyult a felmerülő szükségletekhez képest. A segítségnyújtás csakugyan szerteágazó kell hogy legyen, ki kell hogy terjedjen a bántalmazottak legszélesebb körére, ha

pedig azt akarjuk, hogy e segítség szerteágazó és sokoldalú legyen, a segítségnyújtóknak is a leghatékonyabb tömegeit kell mozgósítanunk. A párttagoknak nagyobb figyelemmel, több munkával, több kezdeményezéssel, gyakoribb ellenőrzéssel kell viszonyulniuk ehhez a kérdéshez; egyik legfontosabb munkaterületüknek kell ezt tekinteniük, de nem szabad szektás módon eljárniuk, hanem tömöríteniük kell mindazokat, akik bármivel segíteni hajlandók.

*

A mai nehéz és sorsdöntő idők tudatában az V. értekezlet úgy véli, hogy a pártnak meg kell kétszereznie az előtte álló feladatok teljesítésére irányuló erőfeszítéseit. A pártfegyelemért és a párton belüli mindennemű elhajlás ellen folytatott harcban — a pártegység megőrzéséért vívott küzdelemben — kíméletlenül tisztogatni kell a pártot az összes kártékony elemektől, a harcban kell fejleszteni és edzeni a pártot, úgy, ahogyan erre a nagy Lenin tanított bennünket, ahogyan erre a nagy Sztálin tanít bennünket, ahogyan a történelem legforradalmibb pártjának — az SZK(b)P-nek a megalkotóitól tudjuk. A kizsákmányoltak és elnyomottak tömegeiért vívott harcban, a tömegekkel tartva minden küzdelemben, e tömegek élén harcolva a Kommunista Internacionálé zászlaja alatt, a Jugoszláv Kommunista Párt megszerzi az összes dolgozó és elnyomott tömegek bizalmát, betölti a jugoszláv munkásosztály élcsapatának szerepét, méltó helyet foglal el a Kommunista Internacionálé szekciójának sorában.

Szimpozion

A GAZDASÁGI RENDSZER NYÍLT KÉRDÉSEI ÖNIGAZGATÁSÚ TÁRSADALMUNKBAN

A Crna Gora-i Tudományos és Művészeti Akadémia öniszerveztetési rendszerünk harminc évét nemzetközi tudományos értekezlettel jelölte meg Herceg Noviban, szeptember 17. és 19. között. A fiatalabb akadémiaiak közé tartozó Akadémia Társadalomtudományi Osztálya immár másodízben (első nemzetközi társadalomtudományi tárgyú értekezletét négy évvel ezelőtt szervezte meg) példát mutatott Jugoszlávia többi akadémiáinak, hogy hogyan kell és lehet a társadalomtudományok fejlesztési igényének eleget tenni, s hogyan járulhat hozzá többek között a közgazdaságtudomány, a szociológia és más tudományág társadalmunk időszerű kérdéseinek tudományosan megalapozott megoldásához.

A Crna Gora-i Akadémia előkészítő bizottsága dr. Branislav Šoškić akadémikus elnökségével jó munkát végzett. A Herceg Novi tudományos értekezletek központjában különben is kedvezőek az értekezleti munka számára az általános feltételek. De az előkészítő bizottság képes volt biztosítani az értekezlet nemzetközi jellegét (a külföldiek meghosszabbított tartózkodási programját) és azt is, hogy hazánk minden köztársasága és tartománya kellőképpen képviselve legyen társadalomtudósai-val. Így a 130 bejelentett beszámoló közül 87 beszámoló összefoglalóját az értekezlet megkezdése előtt kézbesítették, ezenfelül tíz-egynéhány beszámolót teljes egészében kézhez kapták a résztvevők. A bejelentett résztvevők nagy többsége meg is jelent és részt vett az értekezlet munkájában.

Az előkészítő bizottság elnökének, dr. Branislav Šoškićnak bevezető beszámolója és a megnyitó felszólalóinak hangvétele is hozzájárult a fesztelen, tabutémát nem ismerő véleményezéshez és vitához. Dr. Šoškić professzor nem élt a megnyitó adta lehetőségekkel, hogy ünnepélyes modorban általánosságokat mondjon, hanem szabadon és nyíltan nyilvánította véleményét, amelyek közül egyesek vitathatók ugyan, de mindenképpen szabatosan megfogalmazott álláspontok voltak.

Dr. Branko Pavičević, a Crna Gora-i Tudományos és Művészeti Aka-

démia elnöke felszólalásában megindokolva az Akadémia elhatározását, hogy egy ilyen nemzetközi értekezlettel jelöli meg a jugoszláv társadalom forradalmi, háború utáni átalakulásának jelentős évfordulóját, többek között leszögezte: „Az öngazgatás mint elmélet és gyakorlat abba a szakaszába jutott, amelyben a tudomány a maga módszerével elemezni kénytelen az eddig elért eredményeket minden vonatkozásukban, elemezni mind anyagi, mind szellemi téren elért megvalósulásait. Ezen az alapon, a tudományos közelítés harmincéves sokrétű és gazdag tapasztalatainkat általánosítani kell, s ezzel kiegészíteni az elmélet és a gyakorlat terén szerzett megismeréseket világviszonylatban.”

Veljko Milatović, a Crna Gora-i SZK Elnökségének elnöke felszólalásában abból indult ki, hogy az új szocialista társadalom kiépítésének kezdetén tudatában voltunk Jugoszláviában annak, hogy szocializmus építésünk, amely mentes lesz a kizsákmányolás és az elidegenülés minden formájától, szorosan összefügg az olyan mechanizmusok meghaladásával, amelyeket a munkásosztály maga létesített a társadalom szocialista átalakítása céljából, vagy amelyeket egyszerűen örökölt és átvett az előbbi társadalmi-gazdasági rendszerből. Hangsúlyozta, hogy ez a merész forradalmi vállalkozás, amely az öngazgatású szocializmusban jutott kifejezésre és amely alapvetően a marxizmus eszmei alaptételeiben gyökerezik, társadalmunk szocialista átalakulásának új éltető erőt adott és realisabbá tette az osztály nélküli társadalomra vonatkozó elképzeléseinket. Egyben ez az irányvétel az embert, a polgárt, a termelőt a pozitív társadalmi törekvések központjába helyezte. Megállapította: „Az öngazgatás Jugoszláviában elméletileg és gyakorlatilag is alkotmányos rendszerré vált és alapvetően meghatározó társadalmi viszonyrá alakult, ami kifejezésre juttatja a termelő jogát, hogy közvetlenül határozzon a társadalom szervezésének, a munka és a társadalmi termék megvalósításának minden kérdésében. A társadalomtudományok jelenlegi időszak feladata, hogy hallassák szavukat ezekről a tapasztalatokról. Az a mi elvárásunk.” Veljko Milatović kitért még jelenlegi nehézségeinkre, amelyek részben a világ gazdaság általános nehézségeiből, részben pedig a saját fogyatékoságainkból adódnak. Arra kell törekednünk — mondotta —, hogy „a társult munka szervezete megkapja az őt megillető helyet a társadalmi újratermelés egész folyamatában. Ennek érdekében a társadalom anyagi termelésének fejlesztését meg kell szabadítani az idejét múlt gondolkodási és viselkedési módoktól. Ehhez pedig szorosan kapcsolódik még az az igény, hogy a társadalmi fogyasztást összehangoljuk a létrehozott jövedelemmel”.

A gazdasági rendszerünknek szentelt tudományos értekezlet alaptémáját a következő három részre bontotta: 1. Az öngazgatású gazdasági rendszer elméleti alapjai és fejlődése; 2. Az öngazgatású gazdasági rendszer és a gazdasági fejlődés, és 3. Az öngazgatású gazdasági rendszer és a gazdaságpolitika problémái.

Vitaindító beszámolójának Branislav Šoškić akadémikus Az öngaz-

gatású gazdasági rendszer történelmi sajátosságai és problémái címet adta, melynek bevezetője öngazgatású gazdasági rendszerünk jellemzésével és főbb fejlődési szakaszaival foglalkozott. Gazdasági rendszerünk jellemzését a következő megállapításokkal zárja: „... Véleményünk szerint a szocialista öngazgatású gazdaságnak — amennyiben öngazgatású akar maradni — szükségszerűen a gazdasági törvényszerűségek hatása alapján kell működnie. Az ilyen gazdaságnak piac-irányzatúnak kell lennie. Ez a körülmény nem jelenti, hogy sikeres működése tevéleges gazdaságpolitika nélkül megvalósulhat, különösen az olyan területeken nem mint: a gazdasági tevékenység (gazdasági növekedés), a foglalkoztatottság és az árak szilárdsága (illetve infláció), az elosztás és a külfölddel való gazdasági kapcsolatok. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az öngazgatású gazdaság számára a tervezés felesleges. Ellenkezőleg. Ebbe az öngazgatású tervezésbe a legközvetlenebb módon kapcsolódnak be a gazdasági szervezetek a saját fejlesztési irányvételükkel és érdekeikkel. Ezek az érdekek pedig magukba foglalják az országos méretű prioritásokat is...”

A beszámoló síkraszáll a nem kizsákmányoló magántulajdonon alapuló termelés és szolgáltatás kiterjedtebb fejlesztéséért, amely révén a foglalkoztatottságot, a saját kockázatra alapuló nagyobb munkatermelékenységet és a konkurrencia kialakulását látja biztosítottnak. Ezt az irányzatot állandósított és hosszú lejáratú gazdaságpolitikai eltökéltségünk szükséges jellegzetességének tartja.

A 15 év előtti gazdasági-társadalmi reform eredményeit és fogyatékoságait tárgyalva megállapítja, hogy az alapján helyes irányvételű volt, de „szem elől tévesztette, hogy a piaci mechanizmus magára hagyatva képtelen minden esetben biztosítani a gazdasági tevékenység és a foglalkoztatottság magas szintjét, és ezenkívül még az árak szilárdságát, vagyis az inflációmentességet. Ezért is nélkülözhetetlen a *tevéleges gazdaságpolitika*... A reform általános elgondolásainak elégtelensége abban volt, hogy a piac mindenhatósága és önmagában vett elegendősége hatotta át, figyelmen kívül hagyta viszont, hogy a ciklikusságot és inflációt megelőző intézkedésekre, valamint a megfelelő öngazgatású tervezésre szükség van mint kollektívakra”.

A mostani helyzetet jellemezve — tekintettel arra, hogy az állami szervek beavatkozása igen mélyreható — dr. Šoškic a gazdasági rendszer további alakítása lehetséges irányainak tárgyalását megelőzve előre-bocsátja: „Gazdaságunkban gyökeres változtatásokra van szükség. Nem az öngazgatású gazdasági rendszer alapjaira vonatkozóan, hanem ezeknek az alapoknak elméleti és gyakorlati újraélesztését tekintve, azáltal, hogy a társult munka szervezeteinek pozíciója erősödjön, az állami igazgatás csökkenjen, és hogy minél teljesebben kifejezésre jusson a tárgyi-lagos gazdasági törvényszerűségek hatása, a piaci mechanizmus és az egészséges versengés.”

A versengést, az egészséges konkurrenciát a vitaindító különösen az

árak kialakítása terén tartja lényegesnek. Ez a kérdés különben az egész értekezlet egyik fő témája lett.

Beszámolójában Branislav Šoškić akadémikus sorra vette gazdasági rendszerünk fontosabb elemeit: a pénzkibocsátási és hitelezési politikát, a védővámokat, a forgalmi adót, az amortizáció alakulását, a bővített újratermelést, különös tekintettel az úgynevezett negatív kamatlábra és a felhalmozásra, a nagyobb foglalkoztatottság kérdését. Elemzéseiben kimutatja az elért eredményeket, de világosan megfogalmazta azt is, hogy miben nem jutottunk megfelelő megoldáshoz, s milyen irányban lehetne véleménye szerint a megfelelő megoldásokat keresni. Részletelesen foglalkozik az elosztási politikával, s helyteleníti a mostani gyakorlatot, amelyben szerinte indokolatlanul túl van hangsúlyozva az eredményesség. Ehelyett az ún. feltételes munkás bevezetését tartja megfelelőnek, s ezáltal nemcsak az eredményesség, hanem a munka mennyisége és a végzett munka minősége is lényegesen jelen lenne a személyi jövedelem kialakításában.

Külön elemezte a takarékoság elégtelenségének következményeit és a lakosság fogyasztásának szerkezeti torzulásait, a fogyasztás nem megfelelő serkentését, például a személygépkocsik iránt, ami azután a megnövekedett kőolajfogyasztással tovább rontja az amúgyis kedvezőtlen külkereskedelmi mérleget. A szerkezeti változások szempontjából vizsgálja beszámolójában a lakásépítést és a lakbéreket is. Az egyévi fogyasztás szerkezetének megváltoztatása mellett síkraszáll az általános és közös fogyasztás szerényebb keretek közé való szorításáért.

Maga a háromnapos vita nem ölelte fel a beszámolókból feldolgozott sok kérdést. A vita során leginkább a következő kérdéseket tárgyalták: az árakat, azoknak mint objektivizált mércéknek kialakulási lehetőségét; a jövedelem-kialakítás gazdasági rendszerünknek megfelelő módozatát, öngazgatási rendszerünk bővített újratermelési mechanizmusát, az ország agrárviszonyait és a mezőgazdaság ágazati fejlődését.

Michael Kaser professzor az Oxfordi Egyetemről a Balkán félsziget három államában, Albániában, Bulgáriában és Romániában jelentkező öngazgatással foglalkozott. Az amsterdami egyetem professzora H. W. de Jong a nyugat-európai államokban kialakult öngazgatási formákat elemezte. A Közös Piac államaiban kialakult helyzetet a munkásellenőrzés és a munkások participációjának típusa szerint ítéli meg. Az eddigi tapasztalatok szerint az utóbbinak van távlata, mármint a munkások participációjának, s ezt nem csak a tőkés rendszer alapvető érdekeivel indokolta. Noha országonként ennek a participációnak is többféle válfaja van, ő háromfélet különböztet meg: azt, amely Nyugat-Németországban és Hollandiában valósult meg, az olaszországi rendszert és az angliai chop-stuard rendszert. A jugoszláviai helyzetet és a brit tapasztalatokat hasonlította össze Fred W. Singleton professzor Bredfordból, elsősorban az angol munkásmozgalom törekvései szempontjából, amelynek hosszú múltja van. A legutóbbi törekvések az 1974

—79-es laburista kormányt kényszerítették, hogy kormánybizottságot alakítson a munkások beleszólási jogának biztosítására a vállalati vezetésben, ami a mostani konzervatív kormány merev elutasításába ütközött. Georg Macesich a Floridai Egyetemről az oligopol vállalatok gazdasági és társadalmi szerepéről értekezett, amely lényegesen érinti a harmadik világ államait. John Itwell és D. Flaerti professzorok közös beszámolójukban rendszerelméleti szempontból tárgyalták az öngazgatású gazdasági rendszert mint decentralizált gazdasági rendszert, ami áttelelesen ma már átfogóbban jelentkezik más gazdasági rendszerekben is. Jaroslav Vanek, a Cornelia Egyetem professzora a jugoszláv öngazgatási rendszert a maga optimális igazgatási rendszerére vonatkozó elmélete szemszögéből vizsgálta, amely szerint a jugoszláv típusú öngazgatásnak nagy lehetőségei vannak, míg a tőkés rendszer, amelyben kevés ember nagyszámú sokaságot igazgat, már kimerítette lehetőségeit. J. Meizner az NDK-ból jött és hazája hivatalos álláspontját ismertette a munkásöngazgatás jelenlegi megvalósulási folyamatai alapján, és változta az öngazgatás fejlődési lehetőségeit a Német Demokratikus Köztársaságban. Sorica Sava egyetemi tanárnő a Romániában kialakult gazdasági és pénzügyi öngazgatás elméleti kiindulópontjairól értekezett. A hazai kutatók közül többek között Stojic-Imanovic Edit, Vladimir Rašković, Rehák László, Ljubica Simaković, Branko Đukić, Vera Pilić tárgyaltak hasonló probléma-megközelítéssel.

Az árak kialakulásának kérdését elsőnek Zoran Pjavić, a Belgrádi Egyetem professzora vetette fel, amit már Branislav Šoškić akadémikus bevezető beszámolójában is elemzett. Helyeselte öngazgatású gazdasági rendszerünk alapelvét, hogy az árpolitika hordozói a társultmunkaszervezetek, de hiányolta, hogy a gyakorlatban még három lényeges alany, és a tervezés alapján megítélt sikeres ügyvitel kötelező nyolc mércéje túl sok szubjektív tényezőt von be az árpolitika kialakításába, így elhomályosul a piac és a gazdasági törvényszerűségek hatása. Szükségesnek tartotta, hogy részletesen magyarázza álláspontját a terv, az öngazgatási tervezés fontosságára vonatkozóan. A tervezés fontosságát, ami többek között biztosíthatja a piac, a kínálat és kereslet vak hatásának megfelelő módosításait, hangsúlyozták a vita egész során. Ahogy Eugen Pusić zágrábi akadémikus a záróülésen összegezte, senki sem vetette fel a kérdést, hogy kizárólagosan vagy a piackutatás, vagy a terv (és ezzel az állam) hatása érvényesüljön-e, hanem arra keresték a választ, milyen mérték jusson kifejezésre az egyik és a másik hatása között az árpolitika kialakításában, ami kihat, illetve függvénye az ágazatközi fejlesztésnek, a gazdasági növekedés egészének, a foglalkoztatásnak és más lényeges tényezőknek is.

Feltűnést keltett Spiro Miljovski akadémikus fejtegetése, aki az árpolitika mai hangsúlyozott állami meghatározásának csökkentését szorgalmazta a fejletlen köztársaságok érdekei szempontjából. Ugyanis ma a termékek 70%-a állami ellenőrzés alatt van, vagy többségében azokról

a termékekről, nyersanyagokról és újratermelési anyagokról van szó, amelyet a fejletlen vidékek állítanak elő. Ezért csalogó az a kép, hogy ha az árak határozottabban a piactörvény hatására alakulnának, akkor a fejlettebb vidékeken erőteljesebb értékátömlesztés menne végbe, mert a feldolgozó ipar elsősorban ezeken a vidékeken fejlett és a csereforgalomba magasabb megmunkált áruval képviselik magukat. Az állami beavatkozás csökkentése szerinte a következő előnnyel járna: csökkentené a vállalati vezetők tehetetlenségét és szklerotizmusát, ami manapság igen gyakori. Megváltozna a káderpolitika mércéje, mert most jobbra az a megfelelő vezető, aki szót fogad a feljebbvalójának, viszont az erőteljesebb versengés azt a vezetőt hozná előtérbe, aki rátermetten szervezné a termelést és ügykezelést, s a saját munkaközössége felé fordulva végzi munkáját. Ez esetben a fejlettségben jelentkező szintkülönbségek is más-milyen megvilágításba kerülnének. Kitűnne, hogy a fejletlenek nem is olyan fejletlenek, és a fejlettek sem annyira fejlettek, mint ahogyan a mostani árpolitika és árak alakulása alapján tűnik.

Ivan Maksimović akadémikus indította el a vitát arról, hogy történik és hogyan valorizálhatnánk jobban a társadalmi termelőeszközökkel való gazdálkodást. Az összjövedelem és a tiszta jövedelem szerinti valorizációt helytelenítette. Emlékeztetett, hogy a 60-as évek gazdasági reformjában már szerepelt fejletlen formában az alapeszközökre fizetendő kamat, véleménye szerint ezt kellene újraéleszteni és kifejleszteni mint a gazdálkodás hatékonyságának és a jövedelem kimutatásának mércéjét, nem pedig az összjövedelemből kiindulni egyes munkaszervezetek eredményességének az értékelésekor. Az alapeszközök szerinti kiválasztás a gazdaságfejlesztés általános ütemének is fontos meghatározó eszköze lehetne. Mások szerint az alapeszközök alapján leválasztott kamat nemcsak a társadalmi eszközök használatának árát fejezné ki a termékek árában, hanem differenciálná a munkaszervezeteket az eszközök használatának hatékonysága alapján, ami végső soron a munkatermelékenységüket serkentené, és kifejezné a munkaközösség ellenszolgáltatását a társadalom iránt, azért az előjogért, hogy a társadalom az adott szervezetben társult dolgozók rendelkezésére bocsátott meghatározott alapeszközöket. Felmerült a vitában az is, hogy az alapeszközök alapján leválasztott kamat benne foglaltatik az elosztást szabályozó társadalmi megállapodásokban. Felvetődött az is, hogy a túlzott differenciált ágazatonkénti újratermelési kiválasztási ráta elhomályosítja a gazdasági törvényszerűségeket és a társadalmi megállapodások részvevői között szereplő állami szerveknek túlzott döntőbíráskodási szerepet biztosít.

Általában a jövedelemnek a tárgyilagos gazdasági törvényektől eltérő kimutatása, az állami szervek felé tekintés, a társult munka szervezetein kívüli tényezők hatékony felhasználása a jövedelem növelésére, ahogyan a tanácskozás vitájában ez alkalommal is hangsúlyozták, alapvetően gátolja a munkának és az eszközöknek a jövedelem alapján való társítását, ami önigazgatásunk egyik sarkalatos kérdése.

Sok szó esett öngazgatású gazdaságunk felhalmozókéességéről, a bővített újratermelés módozatairól és gazdasági fejlődésünknek az utóbbi évtizedben történő lelassulásáról. Fejlődésünk szempontjából nagyon lényegesnek tartották a vitázók az általános és közös fogyasztás szigorítását, a bürokratizmus visszaszorítása szempontjából pedig az általános fogyasztás szűkebb keretek közé való szorítását. Különösen sok bírálat hangzott el az öngazgatási érdekközösségek nagyszámú hivatásos személyzetére vonatkozóan. Általában a közszolgálatok (egészségvédelem, közhivatalok közönségszolgálat) munkavégzését bírálták, ahogyan Branko Horvat ismert belgrádi kutató a rá jellemző képzettséggel kifejtette: lehetetlen a gyárüzemen belül korszerű európai munkatermelékenységet elvárni, amikor közszolgálataink század eleji balkáni hatékonysággal működnek, s amikor a gyári munkás a gyáron kívül lépten-nyomon abba ütközik, hogy mindenütt csak az idejét fecsérlik.

Hazánk agrárkérdéseiről is sok szó esett, az egyéni termelő helyzetéről és távlatáról. E tekintetben Sigmund Kozlovsky a lengyelországi tapasztalatokat és gyakorlatot (véleménye szerint az agrárpolitikának az utóbbi évtizedekben kifejezésre jutó sikertelensége váltotta ki elsősorban a legutóbbi hazai válságot) párhuzamba állította a magyarországi és a jugoszláv irányvétellel és eredményekkel. Az agrárlakosság népmozgalmi változásait és alakulását is vitatták. Mondanivalójával magára vonta a figyelmet Obren Blagojević akadémikus, aki többek között a mezőgazdaságban elért eddigi eredményeinkből kiindulva, nevezetesen abból, hogy 0,8%-os évi lakosságnövekedés mellett, átlagban 3,5%-os évi termelési növekedést mutat — elemezte Jugoszlávia mezőgazdasági termelését az utóbbi három évtizedben. Munkájában fizikai mutatókkal fejezte ki ezt az évi átlagnövekedést, ahol a számszerű szépítgetés gyakorlatilag kizárt. Megállapította, hogy a mezőgazdaságban tapasztalható mulasztások és nyílt kérdések ellenére is az utóbbi három évtizedben feljavult lakosságunk élelmezése, s a közeljövőben elérhetjük, hogy egyetlen lényeges mezőgazdasági termékből se szoruljunk behozatalra, sőt kivitelre is termeljünk.

A foglalkoztatottság és az infláció kérdései háttérbe szorultak a háromnapos vita során, ahogyan zárószavában Branislav Šoškic sajnálatos megállapította, noha meg kell jegyezni, hogy ez a megállapítás magára a vitára vonatkozik, mert a benyújtott beszámolók mindkét kérdéssel foglalkoznak, különösen az inflációval.

Az öngazgatású gazdasági rendszerünk kérdéseinek megközelítésében felfrissítést és hézagpótlást jelentett a nem kifejezetten ökonomista hozzáállás. Így Danilo Ž. Marković professzor munkaszociológiai szempontból rámutatott gazdasági rendszerünk egyik lényeges tartozékára: úgy kell szervezni a termelőket és a dolgozókat általában, hogy kifejezésre jusson alkotó és szabad egyéniségük. Újabb alkotmányos rendelkezésünk az emberi integritás szavatolása a munkahelyen. Azt a véleményét fejtette ki, hogy egy adott gazdasági rendszer sikerességének

mérlegelésekor figyelembe kell venni azt is, milyen áron, milyen úton valósítja meg gazdálkodási hatékonyságát, hisz a kapitalista gazdasági rend magas fokú hatékonyságot biztosít, de az elidegenülés szörnyűséges méretei árán. Az emberi önfelszabadítás műve, ami minden szocialista társadalom állandó feladata, nyilván nem azon múlik, hogy valaki kijelenti, hogy nem érzi magát elidegenedettnek; az önfelszabadítás szükségyszerűen a gazdasági rendszernek nemcsak célja, de mint folyamatnak tartozéka is kell hogy legyen, ahogyan az a mi esetünkben fenn is áll. Vladimir Rašković professzor is abból a marxi tételből indult ki, hogy a termelés a lényeg, de az elosztás adja meg a rendszer minőségét. Lényegesnek tartja, hogy az emberi tényezőt, az emberi kedvező és kedvezőtlen magatartást figyelembe vegyük, ennek a magatartásnak rugóit kutassuk, mert az sem elegendő, hogy a termelés folyamatában vizsgáljuk meg a dolgozót, fontos az is, hogy mi előzi meg a termelést és mi követi az ökonómiát a munkafolyamat lezártaival.

Dušan Čalić akadémikus elismerve azt, hogy a szocialista társadalom humánus társadalom, hangsúlyozta, hogy az mégiscsak gazdálkodó, gazdasági társadalom. A tmasz-ban végbemenő folyamatokat lényegesnek tartja öngazgatású gazdasági rendszerünk működésének megítélésekor. Károsnak tartja azt a leegyszerűsítést, miszerint gazdasági rendszerünk elvei tökéletesek, csak megvalósítási eszközei fogyatékosak. Ez, hangsúlyozta, káros metafizika. Ha valamilyen elv megvalósítása csökönyösen várat magára, akkor nemcsak a végrehajtási eszközökkel van baj, hanem magukat az elveket is felül kell vizsgálni. Külön kitért a Kommunista Szövetség szerepére gazdasági rendszerünk megvalósításában és a KSZ további átalakulásának szükségességére, megjegyezve, hogy ennek a kérdésnek vitatása nem ennek az értekezletnek a feladata, de nélküle gazdasági rendszerünk működését csak hiányosan vizsgálhatjuk.

Eugen Pusić akadémikus az állam szükségyszerű, erőteljes jelenlétét hangoztatta öngazgatású gazdasági rendszerünkben, annak ellenére, hogy az állam mindenkori szerepe a szocialista társadalomban veszélyt is jelent a szocialista viszonyok fejlesztésére. Támogatta Zoran Pjanić professzor megállapítását, amely a fiatalabb kutatókra, részben valamikori tanítványaira is vonatkozott, akik meglehetősen optimizmussal saját kvantifikált modelljeiket ismertették gazdasági rendszerünk szabályozóinak (a realisabb árak meghatározására, a felhalmozás és a bővített újratermelés irányítására, a foglalkoztatottság fejlesztésére szolgáló modell) feljavítására. Ugyanis a gazdaságtudományokban az utóbbi időkben megfelelőeknek tartott paradigmák az újabb fejlemények során használhatatlannak, hamisaknak bizonyultak világviszonylatban, s ezért indokolatlan az optimizmus arra vonatkozóan, hogy a gazdasági folyamatokat szigorúan kvantifikáltan meghatározhatjuk és lefolyásukat megbízhatóan előreláthatjuk és befolyásolhatjuk. Ennek a gazdasági szcientista derűlátásnak a bírálatahoz kapcsolódva elemezte Pusić akadémikus, hogy a tervezésben, a társadalmi megállapodásban, a gazda-

ságpolitikában erőteljesen jelen van az állam, mint hatalmi tényező és ez még igen sokáig, szükségszerűen jelen is lesz.

A háromnapos tudományos értekezlet ismertetését lezárva tehát megállapíthatjuk, hogy az valóságos vitát nyújtott — ahogyan az előkészítő bizottság elnöke, Šoškić akadémikus zárószavában hangsúlyozta. Véleménykülönbségek több kérdésben is felmerültek, de ez csak a tudományos nézetek és érvek szembehelyezéséhez vezetett, sohasem a vita-partner személyi integritásának kétségbe vonásához.

Vajdaságból a Jogi Kar és a Közgazdasági Kar intézeteiből, illetve a Testnevelési Karról jelentkeztek résztvevők beszámolójukkal: Dragoje Žarković, Fuada Stanković, Aleksandar Raić egyetemi tanárok, Mezei István professzor munkatársaival, Tihomir Šuvakov professzor munkatársaival, Radoman Božović, tanársegéd, valamint Milena Vlaškalić és Rehák László egyetemi tanárok. Személyesen az utóbbi kettő vett részt az értekezleten, a többiek csak beszámolójukat küldték el.

A MUNKASZOCIOLOGUSOK SZAKTANÁCSKOZÁSÁRÓL

A Szerb SZK Szociológiai Egyesületének Munkaszociológiai Alosztálya az idén június 20—21-ig Nišben tartotta meg ötödik — immár hagyományos — évi szaktanácskozását. A tanácskozás témája az öngazgatású társadalom munkaszociológiája volt, ezen belül pedig két kérdés-csoportra összpontosultak a szakbeszámolók: az öngazgatású társult munka munkaszervezésére és munkaszociológiájára.

A tanácskozásról általánosságban elmondható, hogy az idei valamivel gyengébben volt megszervezve a korábbiaknál, ami abból is látható, hogy a 26 bejelentett szakdolgozatból a szervezők mindössze tizennégyet tudtak a résztvevőknek előzetesen eljuttatni. Ez a szervezési fogyatékosság aztán rányomta bélyegét a tanácskozás munkajellegű részére is, amikor a résztvevők az egyes kérdéscsoportok beszámolóit megvitatták.

A tanácskozáson e sorok írója is részt vett szakbeszámolójával, s így módjában áll néhány elhangzott észrevételt és figyelemre méltó gondolatot elmondani.

A tanácskozás megnyitóján dr. Danilo Ž. Marković, az alosztály elnöke mondott bevezető beszámolót. Címe A szocialista öngazgatás és a munkaszociológia volt. A beszámoló lényegében azt taglalta, hogy a munkaszociológia kutatásainak legfőbb területe az öngazgatású szocializmusban is: a munkaszervezés, az ügyvitel, a munkahelyi légkör (vagy munkaerkölcs), az életmód és a munkásvédelem. A szerző a munkaszervezéssel kapcsolatban rámutat arra a veszélyre, ami szocialista öngazgatású társadalmunkat fenyegeti, ha válogatás és változtatás nélkül alkalmazzuk a „behozatali” nyugati, tőkés rendszer technológiáját. Ezzel a technológia-átvétellel ugyanis behozzuk a munkás munkahelyi kihasználásának a szocialista társadalmi viszonyokkal ellentétes módszereit, valamint a munkahelyek humanizálódásának elhanyagolását is. Az átvett technológiák káros következményeinek csakis a szocialista öngazgatásnak megfelelő munkaszervezéssel állhatjuk útját. A szerző a továbbiakban megállapítja, hogy a szociológiai kutatások rendszerint fi-

gyelmen kívül hagyják a társult munka ügyvezetésének emberi problémáit, valamint hogy a munkahelyi légkör kialakítása milyen nagy jelentőségű a munkatermelékenység növelésében, illetve a szocializmus továbbfejlesztésében.

A tanácskozás második beszámolója dr. Vljako Petković munkája volt, amely mélyreható és átfogó képet nyújtott a szervezéstudományok történelmi fejlődéséről, kezdve F. W. Taylor 1903-ban megjelentetett Shop managementjától, az ún. neoklasszikus elméleteken át egészen a mai korszerű szervezélméletekig.

A következő beszámoló dr. Laki Lászlónak a Műszaki-technológiai fejlődés hatása a munkaszervezésre c. munkája volt. Ez a munka rövid áttekintést ad a legismertebb munkaszervezési elméletekről és gyakorlati alkalmazásukról, külön foglalkozva az egyes nagyüzemi termelési formákkal, ezek munkaszervezési jellegzetességével és a munkavezetők szerepköri változásaival a nagyüzemi termelés műszaki és technológiai korszerűsítése következtében. A beszámolóban helyet kapott Veljko Rusnak a hatvanas évek derekán néhány szlovéniai fémipari üzemben végzett felmérése. Ezeket az adatokat az alábbiakban ismertetjük:

Rang-sor	A vezető káderek munkafeladatai	Időráfordítás indexe
1.	A munkásoknak nyújtandó szaksegítség	166
2.	Az előre nem irányzott problémák megoldása	149
3.	Anyag- és szerszám-előkészítés	148
4.	A termékek minőségi ellenőrzése	116
5.	A munka beosztása a munkások között	100
6.	Tanácskozás a feljebbvalókkal	91
7.	Termelőmunka	60

A beszámoló végezetül kitér a termelést és a munkaszervezést vezető szakemberek jellegzetes helyzetére öngazgatási viszonyaink közepette, amikor a munkás a végrehajtó funkciók mellett irányítási hatáskört is kap. Ehhez azonban megfelelő információkra van szüksége, amit rendszerint a szakemberek szolgáltatnak, s ebben a tevékenységükben jut leginkább kifejezésre pozitív viszonyulásuk szocialista öngazgatásunk fejlesztéséhez, ha nem élnek vissza a vezető beosztásukkal, az információk birtoklása tekintetében és az öngazgatású döntéshozatalban.

Ezután Aleksandar Aca Minić A társult munka — a termelési viszonyok öngazgatású tartalma c. beszámolójában a munka marxista meghatározásából kiindulva rámutatott, hogy a munka teljes felszabadulása a szocialista öngazgatásban különös jelentőséget kap a korábbi társadalmi maradványok megváltoztatásában és az elidegenülés minden formájának túlhaladásában. Az elidegenülés megszüntetése pedig a jöve-

delmi viszonyokon alapuló társultmunka-szervezetekben érhető el. A társadalmi tulajdonban lévő termelőeszközök használatával a munkásosztály a társult munka szervezeteiben teljesítheti történelmi feladatát a munka és a társadalmi eszközök társításában és a termelési folyamatról meghozandó döntésekben.

Dr. Ljubiša Krstić professzor Az öngazgatású döntéshozatal a társult munka szervezeteiben mint a munkaszervezés és termelékenység fő összetevő eleme a termelőerők korszerű feltételei között című munkájában abból a megállapításból indul ki, hogy a szocialista öngazgatási viszonyok között a társult munka mint összetett rendszer működik, mivel ezt a munkamegosztás és a termelés műszaki-gazdasági alapja megköveteli. Az öngazgatású társultmunka-szervezet azonban az újfajta termelési és társadalmi viszonyok szemszögéből is összetett rendszert képez. Ennek az összetett rendszernek az egyik alrendszere — amely ugyancsak egy összetett rendszer — az öngazgatású döntéshozatal. Ennek az összetett rendszernek egyik pillére — a szerző szerint — a helyes tájékoztatás. A korszerű termelési mód azonban megköveteli a mind teljesebb műszaki munkamegosztást és a termelés egész folyamatában részt vevő tényezők összekapcsolódását, integrációját. Ez a folyamat az öngazgatási és a döntéshozatali rendszert még összetettebbé és összefüggőbbé teszi. Az öngazgatási integrációs rendszer alapját a társult munka alapszervezete képezi, ahol a dolgozók döntenek munkafeltételeikről és munkaeredményükről. Ezzel kapcsolatban a szerző leszögezi, hogy „a döntéshozatal decentralizációja az integrációs egységen belül alapfeltétele az optimális döntéshozatalnak”. Az integrációs egységekben a társult munka alapszervezeteit a közös érdek érvényesítésére és a cél elérésére egy közös program serkenti. E közös cél érdekében olyan eszköztársítás szükséges az integrációs egységekben, hogy ez az egész rendszer érdekeinek megfeleljen. A szerző éppen ezekben az összetett integrációs rendszerekben tulajdonít nagy fontosságot az idejében történő tájékoztatásnak, ebben viszont óriási szerepet játszanak a kibernetikai automatikus adatfeldolgozó rendszerek. A beszámoló befejező része kitér az öngazgatási összetett rendszerek szakvezetésére és irányítására, s ebben a folyamatban a szakemberek szerepére is.

Dr. Brkić beszámolója az automatizációval, a jutalmazással és a munkatermelékenységgel foglalkozott. A dolgozat az automatikus nagyüzemi rendszerek problémáját vizsgálja a javadalmazás, az egyre növekvő kollektív felelősség és a munkavégzés motiváltsága szemszögéből.

Dr. Miroslav Radovanović A szociológia praxeológia tárgyát és feladatait vette vizsgálat alá; részletesen felsorolta azokat a kérdéseket, feladatokat, amelyek a szociológiának egy külön gyakorlati ágazatába tartoznak. A szerző megkülönböztetett figyelmet szentel a főiskolai és a felsőfokú szociológiai oktatásnak. A beszámoló ezenkívül kitért a szociológusok elhelyezkedési problémáira és a szociológusok gyakorlati

munkájában jelentkező nehézségekre, majd részletesen elemezte a szociológusok elhelyezkedési lehetőségét és munkakörüket.

Ezeket a főleg elméleti munkákon kívül a tanácskozáson a konkrét, gyakorlati kutatási eredményeket is ismertették. Ilyen volt például Veroslava Tanasijević *A munkaerkölcs a társult munkában* című szakdolgozata, amelyben előzetes adatokat közöl egy folyamatban levő kutatásról, a Belgrádi Mezőgazdasági Kombinátból. A beszámoló a munkahelyi erkölcs problémáját a következő szemszögből vizsgálta: 1. a munkás viselkedése és a munkához való viszonyulása, 2. az együttműködés és jelentősége, 3. a társadalmi tulajdonhoz való viszonyulás, 4. a jutalmak és büntetések jelentősége a munkafolyamatban, 5. az egymás közötti viszonyok a munkán, 6. a Kommunista Szövetségben és az öngazgatási szervezetben való részvétel, 7. munkahelyváltoztatási lehetőségek.

Milan Antić a szocialista öngazgatású társadalom munkaszociológiájának feladatairól írt. Utal arra, hogy a marxista társadalomtudományok mindig a közvetlen társadalmi valóságból indulnak ki, s ezért nem engedhetik meg a társadalomtudományok osztályjellegének és ideológiájának semlegességéről szóló polgári elmélet meghonosodását. Beszámolója végén a szerző megállapítja, hogy „a munkaszociológia lényege az egész társadalom fejlődése”, amelyben „a szocialista öngazgatású társadalom nyílt és adogmatikus társadalomként jelentkezik, a tudományos érdek pedig mint általános társadalmi érdek”.

Branko Jovanović szociológus *A vezető szervek megválasztási lehetősége egyazon szociális alapon* című dolgozatában az igazgató megválasztásával és a társult munkában betöltött szerepével foglalkozik. Megállapítja, hogy az utóbbi időben jelentősen javult az igazgatói állást betöltő személyek iskolai végzettsége és képesítése, de a kutatások azt mutatják, hogy a szakemberek többsége mégse vállalja szívesen ezt a munkakört. Egyes kutatások arra is kitérnek, hogy miért nem pályáznak a szakemberek az igazgatói állásra. Okai a következők: 1. a jelöltek bizalmatlansága a pályázattal szemben; 2. a szakemberek bizonytalan-sága, hogy hátha meg sem választják őket, mivel gyakran nem a szak-tudás a legfőbb feltételi kritérium, hanem valami más; 3. az igazgatói munkahely nincs foglalkozásként elismerve; 4. az igazgatói munkakör összetettsége és a vele járó felelősség. Ez utóbbi ok különös mértékben vonatkozik az öngazgatás viszonyaira. A beszámoló második része konkrét adatokat elemez egy összetett társultmunka-szervezet vezető munkahelyeinek betöltésével kapcsolatosan. Az elemzésből a szerző azt a következtetést vonja le, hogy „a jelenlegi változások, de külön azon változások következtében, amelyek az új társultmunka-szervezetek meg-alakulásához vezettek, feltétlenül nagyobb gondot kell fordítani nem-csak a technológiai, műszaki, természetes és egyéb forrásokra, hanem a szakemberekre, különösen a kulcsfontosságúakra, mint pl. a vezető káderek”.

Asen Videnov professzor a szociális biztonság elméleti kérdéseiről írt a kollektív vezetőség és felelősség feltételei között. E rendszerben — állapítja meg — a szociális biztonság alapját a munka, a társulás és a szabad munkacsere, az öngazgatási érdekegyeztetés és a szolidaritáson meg a kölcsönösségen alapuló emberi viszonyok képezik. Mindezek a tényezők külön jellegzetességet kölcsönöznek a munkaszervezés és döntéshozatal, valamint az irányítás és vezetés folyamatának. A kollektív vezetés elméletével a szervezésnek és a társadalmi alapviszonyoknak két ellentmondását lehet megszüntetni, mégpedig az autokratikus viszonyokat az ügyvezetésben és irányításban, valamint a demokratikus viszonyokat a döntéshozatalban. A kollektív munka — írja a szerző — a vezetés hatáskörének megvalósításában biztosítja az egyéni és a közös felelősség egységét, ami mind az autokratikus, mind a demokratikus irányítási rendszerben sajátos módon jutott eddig kifejezésre.

Andon Kostadinović és Dragoljub Đorđević magiszterek az öngazgatásra való nevelést elemezték a társult munkában. A korszerű termelést a szakképesítés és szakosítás fokozása jellemzi, ami az oktatást is egy nagy feladat elé állítja. Az öngazgatás fejlődése tehát állandóan új kérdések megoldását követeli az oktatástól. Az eszmei nevelés fontosságát ecsetelve a szerzők ismertetik a belgrádi Öngazgatók Klubja munkaprogramját, s végül megállapítják, hogy „az öngazgatásra nevelés minden formáját ki kell terjeszteni az ember életének valamennyi szakaszára, az iskoláskor előtti, az iskoláskorra, a szakmai képzésre és a szakmai továbbképzésre”. Ezért a marxista nevelésbe be kell kapcsolni minden tényezőt, kezdve a családtól a legfelső fokú oktató-nevelő intézetekig és társadalmunk minden szubjektív tényezőjéig.

Slobodanka Janković beszámolójában az ügyvezető szerv szerepével foglalkozik a társult munka dolgozói öngazgatói jogainak védelmében és tiszteletben tartásában. Tüzetesen elemzi a szocialista áru-pénz-piac viszonyok következtében kialakuló öngazgatói érdekkülönbségek áthidalásában betöltött szerepét, az öngazgatási jog akadálytalan gyakorlását, az öngazgatási döntések alkotmányosságának és törvényességének védelmét és más feladatokat, amelyek az ügyvezető szerv (akár egy személyes, akár testületi) hatáskörébe tartoznak.

Dr. Boško Prokićnak, a niši Bölcsészkar professzora beszámolójának címe: Az ügyvezetés és a társadalmi szolgálatok. A beszámoló három kérdést taglal: 1. azok a meghatározó tényezők, melyek előfeltételezik a társadalmi szolgálatok ügyvezetésének sajátosságait a gazdasággal szemben; 2. az öngazgatás rendszere a társadalmi szolgálatokban és 3. a társadalmi szolgálatok egyes ágazatai ügyvezetésének sajátosságai. A szerző szerint a társadalmi szolgálatok feltétlenül szükségesek, ám munkájuk eredményét és minőségét nagyon nehéz (de nem lehetetlen) megfelelő módon mérni és értékelni. A társadalmi szolgálatok jellegzetessége még a folytonosság, a szolgálataik igénybevétele tekintetében az egyenjogúság és a foglalkoztatottjaik különleges erkölcsi követelmények-

nek való megfelelés. Miután a szerző rövid áttekintést ad az öngazgatás fejlődéséről a társadalmi szolgálatokban, felsorolja azokat a sajátosságokat, amelyek a társadalmi szolgálatok öngazgatásában jelentkeznek. Ezután a beszámoló az oktatási és az egészségügyi ügyvezető szervek tevékenységét részletezi. (Mellékesen jegyzem meg, hogy ez a munka átfogósága, részletessége és érthetősége miatt megérdemelné, hogy teljes egészében megjelenjen folyóiratunk hasábjain.)

Ebből a rövid ismertetőből, amely nem törekedett ugyan teljességre, képet alkothattunk a szociológusok munkaszociológiával foglalkozó osztályának szaktanácskozásáról. A szakdolgozatokról és az általános vitából kitűnt, hogy ez a tudományág még mindig keresi helyét hazánk tudományos életében, a munkaszociológusok pedig nem élvezik az őket megillető társadalmi elismerést, akár a tudományos-kutató intézetekben, akár az oktató-nevelő intézményekben, akár a közvetlen termelésben dolgoznak is. Megállapítható ezenkívül, hogy ez a tanácskozás is egy jelentős esemény magának a tudományágnak az affirmálásában és a szakemberek eszmecseréjében, öngazgatási gyakorlatunk időszerű kérdéseinek elméleti és gyakorlati megvilágításában.

Nemzetközi szemle

TITO KÜLPOLITIKAI KONCEPCIÓJÁNAK SZEREPE A NEMZETKÖZI VISZONYOKBAN

A háború előtti körvonalak

Tito elvtárs egy zavaros időszakban került a JKP élére. 1937-ben ugyanis a nemzetközi viszonyokat már a II. világháború, hazánkat pedig az agresszió veszélye fenyegette. Jugoszláviában a hatalom bitorló még mindig egy korábbi nagyhatalmi politika elképzeléseit követték, noha ekkor már bebizonyosodott, hogy lanyhul Franciaország uralmazzása, s így a Stojadinović-kormány már inkább a Berlin—Róma tengellyel, illetve a fasiszta agresszorokkal keresett kapcsolatot.

Jugoszlávia nemzetközi és világhelyezete tehát határozott állásfoglalásra készítette a hazai haladó és munkásmozgalmat. Nemcsak a fejlődési lehetőségek, de a buktatók is sokrétűek voltak. Közép- és Kelet-Európa valamennyi állama fölött megjelent már a német és olasz fasizmus réme, a nyugati hatalmak (Nagy-Britannia és Franciaország) segítségére és oltalmára pedig aligha lehetett számítani — igazolta ezt a spanyolországi háború és Etiópia megszállása. Ezenkívül most már nyilvánvaló volt a nyugati hatalmak és a Berlin—Róma tengely összetűzése is, hisz a fasizmus dél- és kelet-európai terjeszkedése a későbbi hódításoknak csak a bevezetőjét jelentette. A Szovjetunió megtámadása úgyszintén a küszöbön volt, és a világháború kitörését már nem lehetett elkerülni. Hazánk így egyike volt a Keletre törés első ütközőpontjainak.

Ebben a válságos helyzetben Tito kitartóan és fáradhatatlanul munkálkodott a JKP erősítésén, fejlesztette akcióképességét és szélesítette tömegbázisát, ezenkívül önálló és sajátos külpolitikai koncepciót dolgozott ki. Mivel Moszkvában igen szomorú tapasztalatokat szerzett a Sztálin akaratának alárendelt és kiszolgáltatott kommunista pártokról, illetve a kommunista és munkásmozgalom vakvágányra futtatásáról, elhatározta, hogy pártunkat kihúzza ebből a cseppet sem irigylésre méltó helyzetből. Tudatában volt, hogy pártunk csak úgy juthat döntő szerephez az országban, ha szoros kapcsolatokat teremt a tömegekkel, illetve,

ha híven tükrözi népeink óhaját és kívánságát. Azt is tisztán látta, hogy enélkül még egy jelképes fasiszta támadás is tönkrezúzhatja. Ezért helyezte vissza az országba a párt székhelyét, és ezért szorgalmazta önálló, sajátos irányelveinek a kidolgozását. Így vált a JKP legfőbb feladatává a hazai szocializmusért folyó küzdelem, mert hathatósan csak ezzel járulhatott hozzá a nemzetközi munkásmozgalom fejlesztéséhez és előrehaladásához.

Hazánk és a JKP története ugyanis már ekkor igazolta, hogy az osztályharc nem választható külön a nemzeti kérdéstől, sőt az is nyilvánvaló volt, hogy a nemzeti felszabadítás nemcsak afféle tartaléka vagy segédiránya a párt vezérelvének. A nemzeti kérdés legalább olyan erős forradalmi hajtóerőnek bizonyult, mint az osztályelnyomás alóli felszabadulás. A jugoszláv állam keserű tapasztalatokat szerzett e téren egész fennállása, de különösen az 1929. január 6-i diktatúra bevezetése után. Sorsdöntő volt tehát Titónak az a felismerése, hogy a nemzeti egyenrangúsáért folyó küzdelem osztályharccá fejleszthető.

A nemzeti kérdés ilyenfajta rendezésétől vezérelve alakult meg a Horvát és Szlovén KP, és ezzel már a későbbi föderatív Jugoszlávia alapjait is lerakták, illetve fejlődési irányvonalát is meghatározták. Különösen jelentős volt a Horvát KP megalakítása mivel a fasiszták — az usztasa emigráció által — a horvátok nemzeti érzelmeit használták ki az ország feldarabolására. A tőkés politikusok úgyszintén a nemzeti türelmetlenség szításával szilárdították meg annak idején a helyzetüket.

Csakhowy a nemzeti felszabadulás most már nem csupán országos probléma, mert a fasizmus már hazánk határáig jutott. 1937-ben kritikus szakaszába ért az Ausztria körüli válság, s könnyű volt előrelátni Csehszlovákia és Jugoszlávia bekebelezését. Ez pedig gyors állásfoglalásra készítette pártunkat, hogy megvédje az országot. A JKP KB-ának az országba való visszahelyezésével Tito következetesen dolgozott a haza védelmének előkészítésén, így pártunkat nem érte váratlanul és későn a fasiszta támadás. Ez már 1941. március 27-én is megmutatkozott, a későbbi harcok során pedig teljes bizonyosságot nyert. A nyugati pártoktól eltérően a miénk nem „kényszerült” magyarázkodásra, hogy miért nem készült föl a fasizmussal szembeni ellenállásra, s nem kellett nagy áldozatok árán visszanyernie a nép bizalmát.

Jugoszláviának ez az álláspontja nem hozható összefüggésbe némely nyugati tőkés áramlatokéival, mert a JKP már Lengyelország lerohanásakor (1939) kifogást emelt hazánknak a háborúban való részvétele ellen, ám ugyanakkor azt is jelezte, hogy a haza védelméért mindenkor harcra száll.

Ez a sajtóságos koncepciónk akkor talán nem volt ilyen aprólékosan és pontosan kidolgozva, egy azonban bizonyos: olyan időszak volt ez a háború előtti, amelyben a nemzeti felszabadításért folyó küzdelem által érvényesültek valamennyi nemzetünk társadalmi és osztályérdekei.

Nehezen hihető ugyanis, hogy egyébként sikerült volna a JKP KB-ának olyan gyors és határozott irányelveket szabnia.

Ezek az irányelvek képezték Tito világpolitikai elképzeléseinek az alapját is, s ezt fejlesztette tovább a háborúban, majd a háborút követően. Csakhogy ez a kiindulópont még nagyon sok akadályt rejtgetett, mert több ízben is ellent kellett mondani a Szovjetuniónak, és a nemzetközi munkásmozgalomban uralkodó állapotokkal sem érthetünk egyet. Igaz, a JKP álláspontjai már a háború előtt sem voltak mindig összhangban a Kominternével. A népfelszabadító háborúnak a JKP irányításával történő lebonyolítása azonban csak a jelzett koncepció alapján mehetett végbe, s ezért játszott hazánk mind a háború alatt, mind pedig utána kivételes fontosságú szerepet. Ha ugyanis Jugoszlávia helyzete a háborúban elért vívmányokon alapul, akkor ez a sorsdöntő pillanatban hozott határozatnak és pártunk helyes irányvételének tudható be. Mert csakis ezen múltott, hogy hazánk behódol-e és kapitulál a fasiszmus előtt, mint ahogyan azt a szomszédos országok is tették.

A háborús időszak első vívmányai

A háború előtt a JKP Tito éleslátása és a történelmi követelményeknek megfelelő koncepciója révén jutott jelentős szerephez az európai munkásmozgalomban. A háborúban pedig ezt a koncepciót valóra is váltottuk. Sajnos, ez hamarosan elégtelennek bizonyult, s a harci sikerekkel párhuzamosan politikai síkon is tovább kellett fejleszteni és építeni a megkezdett koncepciót. A katonai és harci erőfeszítések tudniillik csak egy részét képezték a végső győzelemnek.

A kiindulópont, a népfelkelésre és a népfelszabadító háborúra való felhívás és az agresszoroknak a saját erőnkől való kiűzése ugyanis nemcsak a belső fejlődés alapeszméjét, de külpolitikai koncepciókat is jelentette. Ennek értelmében a népfelszabadító háború a JKP és a jugoszláv nép autonóm és sajátos feladata volt, nem pedig a Szovjetunió és a szovjet hadsereg „segédakciója”. A jugoszláv népfelszabadító mozgalom azzal segíthetett legtöbbit a Szovjetuniónak, hogy mozgósította összes forradalmi erejét. Tito koncepciója és a moszkvai elképzelések között tehát nem támadt ellentmondás, sőt várható volt, hogy pártunk irányvétele és népeinknek a fasiszmus elleni önfeláldozó harca elismerésre és helyeslésre talál.

A JKP, a Komintern és a Sztálin közötti egyetértés azonban már a háború idején bomladozni kezdett. Sztálin ellenezte sajátos népfelszabadító harcunkat és önállóan folytatott szocialista forradalmunkat. A Szovjetunióból érkező kifogások rendszerint a saját erőnkől történő felszabadítást kérdőjelezték meg.

Nyíltan ezt annak idején nem mondták ki, 1948 után azonban szám-

talanszor elhangzott Jugoszlávia „prepotens” csörtetése és „kalandor felfogása”, mert hazánk, úgymond, a szovjet hadsereg segítségével nélkül úgy sem lesz képes oltalmazni a háborús vívmányokat. A Szovjetunió még a történelmi tényhamisítástól sem riadt vissza, s azt állította, hogy a szovjet hadsereg döntő szerepet játszott népfelszabadító mozgalmunk és vezetősége megmentésében, mivel ezeket a kalandor politika következtében a teljes bomlás veszélye fenyegette.

A nézeteltérések már a jugoszláv katonai akciók megkezdésekor felütötték a fejüket. A népfelszabadító harcászólítás világos és érthető volt: a jugoszláv népek nemzeti felszabadítása egy új társadalmi berendezésért folyik. Ékesen igazolja ezt a következő jelszó: Nincs visszatérés a régre!

Moszkva ezt nem is kifogásolta, mivel ekkor még arra törekedett, hogy a hadban álló országok kommunista pártjai *taktikailag* bekapcsolódjanak a szövetségesek általános harci erőfeszítéseibe, s hogy *később*, ahol csak alkalom kínálkozik rá, hozzásegítsék a Szovjetuniót a szocializmusépítés vezető szerepéhez. A szovjet és jugoszláv elképzelések közötti lényeges különbség abból származott, hogy a Szovjetunió a forradalmi harcot a háttérbe kívánta szorítani és alárendelni a „fő erő” érdekeinek és akcióinak.

Ezért Moszkva számtalan rádiófelhívást intézett népfelszabadító harcunk parancsnokságához, hogy folytassa az együttműködést a csetnikekkel és a Maček-pártiakkal, de teremtsen kapcsolatot az emigrációban levő kormánnyal is. Ebből nem is származott nézeteltérés, mert a népfelszabadító háború parancsnoksága igyekezett mindenkit bevonni a forradalmi harcba. A Maček-pártiak és a csetnikek vezetőségével azonban nemigen működhetek együtt, mert ezek a megszállók kiszolgálói és csatlósai voltak. Moszkva ekkor is olyan magatartást tanúsított, mintha nem ismerte volna a hazánkban uralkodó állapotokat, holott mindenről pontosan és részletesen tájékoztatták.

Az első nyílt nézeteltérés az AVNOJ (Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács) első ülésének megtartásakor merült fel. Ezen kellett volna megalakítani a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottságot mint az ország ideiglenes végrehajtó szervét, az AVNOJ-t pedig a jugoszláv népek legfelső törvényhozó és végrehajtó szervének szerepével akarták felruházni. Sürgős volt ez, hogy megvessük az új népi hatalom központi szerveinek alapját, mivel a felszabadított területeken már mindenütt csírázt az új népi hatalom. Most már tisztán látszott a népfelszabadító háború lényege — a népfelszabadító mozgalom népeink valódi forradalmi szervévé vált az új társadalmi rendszer megalapozásában.

Erre aztán olyan támadás ért bennünket a Szovjetunióból, hogy a forradalmi vezetőség elállt elsődleges tervétől, ill. egy évvel elhalasztotta. Az AVNOJ II. ülésszakáról előre értesítették Moszkvát, pontosabban kész tények elé állították. Világos volt tehát, hogy belügyein-

ket nem rendeljük alá kívülállóaknak, mert azok nem illetékesek ebben a döntéshozatalra. Ezzel pedig végképp elfajult a helyzet. Bonyodalmak támadtak a Szabad Jugoszlávia Rádióállomása körül és kihívtuk magunk ellen Sztálin haragját, akinek már bevett szokása volt, hogy nemcsak a saját kormányában, hanem a Kominternben is az ő szava és véleménye a döntő. Itt jegyezzük meg azonban, hogy az összetűzési okok között tisztán katonai kérdések is szerepeltek. Az 1. proletárbrigád megalakításakor pl. a szovjetek két kifogást is emeltek. Először is ellenezték a rendes katonai egységek, ill. a néphadsereg megalakítását, másodszer pedig a sarló és kalapács jelkép körül támadt heves vita.

Ezeket a kifogásokat azonban nem vehettük tekintetbe, hisz a katonai egységek megalakítása és a néphadsereg kiépítése szoros összefüggésben állt azzal a tézissel, hogy a népfelszabadító háború a jugoszláv népek önálló erőfeszítése, mert belőle sarjad ki az új állam és társadalom. A sarló és kalapács viszont azt jelképezte, hogy népfelszabadító háborúnk a szocialista forradalmat is zászlajára tűzte, mert egyébként a katonai győzelem ellenére sem érünk el semmilyen politikai sikereket.

Az ellentmondás tehát itt is abból a táptalajból szívta éltető nedvét, mint a népi hatalom esetében. Sztálin jogot formált magának arra, hogy mind a politikai kérdésekbe, mind pedig a katonai és harci problémákba beleártsa magát. Véleménye szerint a proletárjelkép egyrészt csak ártott a kommunista pártok Komintern utasítása szerinti mimikrijének, másrészt pedig szemmel láthatóan megnehezítette a másodrangú katonai hatalom szerepének vállalását a szovjet hadsereggel szemben. A rendes katonai egységek megalakítása és a hadseregfejlesztés tehát a létező legkellemetlenebb volt Sztálin számára. Ez is a népfelszabadító mozgalom sikereit és vívmányait igazolta, amelyek elsősorban annak köszönhetőek, hogy elutasítottuk a moszkvai „tanácsokat”.

A nemzeti felszabadító mozgalom kezdeti koncepciójának valóra válása, az új állam (amelynek már az önálló hatalmi szervei is megvoltak) alapjainak lerakása már nemzetközi szerepet és jelentőséget kölcsönözött hazánknak. Ez volt az egyetlen hadban álló és megszállott ország, amelynek sorsáról nem dönthettek a nagyhatalmak. Kudarcot vallott a nagyhatalmaknak az a terve, amely Jugoszlávia érdekövezetekre osztását célozta. Hazánk forradalmi mozgalma ugyanis mindkét fél nyomásának ellenállt.

A háború folyamán azután bizonyosságot nyert, hogy a leigázott Európának a szocializmusért folyó küzdelmében egyre jelentősebb tényezővé válik a nemzeti felszabadító mozgalom. A korábbi háborúktól eltérően a II. világháború már nem a zárt rendszerű államok harca volt, nem hódító és területszerzési jellege volt, hanem a teljes győzelemért folyt — a vesztes fél rendszerének, illetve államának ledöntésére irányult. Érthető, hogy ebben a nagy világégésben, amely több országban és társadalomban gyökeres változásokat hozott, a szocialista forradalom sem mehetett végbe a régi receptek szerint. Tito világpolitikai koncepciója

ezért döntő fontosságú volt forradalmunk sikerre vitelében. Az új feltételek közepette ugyanis már egyetlen forradalom sem szigetelődhetett el, mert a nagyhatalmakhoz való gyors felzárkózás a forradalmi taktikában és stratégiában éppen a külső eseményekhez való viszonyulást helyezte előtérbe.

Ez tehát szoros kapcsolatban áll a forradalmi változások korábban definiált új alapeszméjével. Ha ugyanis a társadalmi berendezés átalakítása csak a nemzeti függetlenség elnyerése útján érhető el, akkor a külső tényezők, más erők és hatalmak magatartása is szoros alkotórészévé válik a forradalmi harcnak. Igaz, a háború idején ez még nem volt ennyire szemmel látható, mint manapság. Most már nyilvánvaló, hogy a II. világháború után csak azok a szocialista forradalmak győzedelmeskedhettek, amelyeknek hajtóereje a nemzeti függetlenség volt.

A háború emlegetésekor azt sem téveszthetjük szem elől, hogy Tito forradalmi stratégiájának kiindulópontja nem a város, a koncentrált munkásosztály társadalmi, politikai és gazdasági központja, hanem a „periféria” volt. Ez azonban csak formális megállapítás, amely példának az orosz forradalmat és általában a XIX. század forradalmait tekint. Ezekben a forradalmakban azonban nemhogy döntő, de mégcsak jelentősebb szerepet sem játszott a nemzeti függetlenség.

A nemzeti felszabadító mozgalom által realizálódó forradalomnak ugyanis vajmi kevés köze van a városokhoz, sőt egyenesen kívánatos, hogy a városokon kívül folyjon, hisz itt sokkal kedvezőbbek a feltételek a hathatós katonai erő kialakításához és a döntő csaták megvívásához. Sajátos jellegénél fogva tehát ez a forradalom a nép minden rétegét, még a parasztokat is mozgósítja. Ellenkező esetben, ha képtelen a tömegek mozgósítására, akkor nem is népfelszabadító háború. Akkor vagy a célkitűzése, vagy a programja helytelen, vagy a nemzeti lét nem is forog igazából kockán, tehát nincsenek meg a feltételek a népfelszabadító háborúhoz.

Tito elnök a JKP élére kerülésétől az egész háború folyamán egy eredeti koncepciót követett. Így került Jugoszlávia egy sajátos helyzetbe, hogy a megszállott országok közül hazánk volt az egyetlen állam, amely egyenrangú viszonyokat alakított ki a túlerőben levő szövetségesekkel, kétoldalú megegyezéssel, de azért önállóan küzdve a II. világháború közös harcaiban. Döntő szóhoz jutott a szövetségesek hazánkkal kapcsolatos tevékenységében, s a háború befejeztével a forradalomban újjászületett államként kapcsolódott be a világ események sodrába.

*A háború utáni időszak — alkalmazkodás a körülményekhez,
a külpolitikai koncepció továbbfejlesztése*

A háború végén, az európai, majd a távol-keleti hadműveletek befejeztével bebizonyosodott, hogy milyen nagy jelentőségű a világ politikai életében a nemzeti felszabadító harc. Hazánknak a háború előtti

tapasztalatokon alapuló koncepciója, s népfelszabadító háborúnk stratégiájának a kiindulópontja a világszíntéren is megerősítést nyert, s ezzel nagy előnybe került. Tito nemzeti függetlenségi koncepciójával ugyanis elméletileg is felkészültünk azokra a történelmi változásokra, amelyek a háborút követően átalakították a világ földrajzi és politikai térképét.

Ennek az elméletnek azután nagy lendületet adott az újjáépítés is; a lerombolt és anyagi gondokkal küszködő ország példás erkölcsi és politikai magatartást tanúsított. Továbbra sem rettent vissza az áldozatoktól, ha a forradalmi vívmányok megvédéséről volt szó. Az új Jugoszláviának nemcsak a megszállók felett aratott győzelem és az osztályuralom felszámolása adott erőt és lendületet a további fejlődéshez és haladáshoz, de legalább ilyen lelkesítője volt a népnek az *egyenrangú, föderatív* alapokon történő társadalmi berendezés is.

Hazánkban az új társadalmi rendszer fogyatékoságai ellenére is talaját vesztette a centralizmus, a hegemonizmus és az unitarizmus. Ez mindenkinek világos volt. De ez volt a világpolitikai viszonyulásunk kiindulópontja is. Vonatkozott pedig ez főként azokra az országokra, mint pl. a Szovjetunió, amelyekkel sokoldalú kapcsolatokat építettünk ki. A harcostárs és tanácsadó, a szocializmusépítésben példamutató Szovjetunióval hazánk a legszorosabb együttműködésre törekedett. Mi a testvéri kapcsolatok ápolása ellenére is a jugoszláv állam és az itt élő nemzetek önállóságát féltettük, belső fejlődésünk irányvonalát magunk kívántuk meghatározni, de külpolitikánknak is magunk akartunk irányt szabni. Jugoszlávia a Szovjetunióval kialakított baráti kapcsolatokat nem értelmezhetette másként, mert a függőségi és szófogadó viszony nem felelt meg az önálló és független népnek. Mi ezeket a kapcsolatokat a két fél szabad akaratából kialakított kölcsönösségre alapoztuk, nem pedig az egymásrautaltságra.

Sajnos, a Szovjetunió másként értelmezte kapcsolatainkat, afféle vazallusi viszonynak tekintette, amelyben a kis ország alárendeli magát a nagyhatalomnak. Ebben a meggyőződésében pedig az is megerősítette, hogy hazánk számtalan világpolitikai kérdésben azonos álláspontra helyezkedett az első szocialista állammal. Ezek persze olyan kérdések voltak, amelyek távolról sem érintették Jugoszláviát, s hazánk úgy vélte, hogy a Szovjetunió ezáltal is jelentősebb szerephez jut a győztes hatalmak koalíciójában. Érdemes itt megemlíteni pl. a palesztin kérdést. 1947-ben hazánk volt az egyetlen ország, amely kifogást emelt Palesztina zsidó és arab államra osztása ellen, s ehelyett konföderációt javasolt. (Mint ismeretes, a Palesztina felosztása miatt kirobbant közel-keleti háború mindmáig tart!) A végső döntésben azonban Jugoszlávia szava nem sokat nyomott a latban, mert az érdekelt felek figyelemre sem méltatták.

Önálló döntéshozatali törekvéseinket akkor igyekeztük érvényesíteni, amikor a jugoszláv népek sajátos érdekeiről kellett határozni (határ-

rendezés, kormányalakítás, a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság alkotmányának életbe lépése stb.). Jugoszlávia ugyanis önállóan kötötte meg a békeszerződéseit. Ez esetben, sajnos, nem sikerült elérnünk mindazt, amit szerettünk volna, s amit igazságosnak véltünk, ez azonban nem csökkenti érdemeinket és bátorságunkat, hogy amikor a nemzeti érdekeink kerültek veszélybe, akkor még a Szovjetunióval való összetűzéstől sem riadtunk vissza. Ez a politikai irányvonal és hazánknak ez a magatartása csak folytatása volt a háború idején meghatározott elképzelések valóra váltásának. Márpedig ez a koncepció akkor sem a pusztá véletlenül múlt, hanem tudatosan határoztuk meg. Népfelszabadító háborúknak az az alapeszméje, amelyben döntő szerepet játszott a nemzeti felszabadítás, az osztályharc alkotórésze volt.

A JKP és a Komintern között kialakult ellentmondást egy ideig sikerült leplezni, előbb-utóbb azonban csak fény derült azokra a lényeges felfogásbeli különbségekre, amelyek 1948-ban kenyértöréshez vezettek. Mint ismeretes, a nézeteltérésre nem külpolitikai okokból került sor. Ezt ékesen igazolja az 1948. évi polémia kezdete — az a távirat, amely hazaszólította Jugoszláviából a szakembereket, illetve a két kommunista párt központi bizottságának levélváltása és a Tájékoztató Iroda első rezolúciója. A vádaskodás nagyjából általános jellegű volt, kiagyalt és elferdített tényeket tükröz, a kölcsönös kapcsolatok és a további fejlődés különböző szemléletéről tanúskodik.

Történelmi szempontból mindenesetre figyelemre méltó, hogy a szovjet vezető körök még a későbbi konfrontáció idején sem fogták föl vagy nem akarták felfogni, hogy mi készítette Jugoszláviát a hegemonizmussal való szembeszállásra. Ők a „kis” államoknak csak kétféle szerepet szántak: vagy szatellita, vagy hidegháborús ellenfél. Ilyen célzatú volt a propagandájuk is, csak hogy hazánkban nem talált visszhangra.

Jugoszlávia és a Szovjetunió kapcsolatait kezdettől fogva ez az eredendő nézetkülönbség árnyékolta be. A Szovjetunió ugyanis folyton a Nyugattal kötött cselszövéseink után kutatott és a konkrét problémákban való egyetértést hiányolta, mi viszont egész idő alatt a kölcsönös politikai kapcsolatok és a világproblémákhoz való viszonyulás elemi koncepciójában láttuk a különbséget.

Ezeket az akadályokat a későbbi erőfeszítések sem tudták elhárítani a két ország kapcsolataiból, s így továbbra is más nézeteket vallunk a szocializmusépítést és a nemzetközi viszonyokat illetően. Igaz, ugyan ezek a körülmények készítették rá hazánkat a belső fejlődés és a nemzetközi viszonyok koncepciójának továbbfejlesztésére is. Fejtegetésünkben elsősorban a külpolitikai koncepciót boncolgatjuk, mivel tudvalevő, hogy milyen szoros kapcsolatban áll ez a belső fejlődéssel. Az öngazgatás szocializmus elemzésével azonban sokat foglalkoztunk az utóbbi időben, s ezért most inkább külpolitikánknak szentelünk nagyobb figyelmet.

A nemzetközi viszonyok első és legfontosabb kérdése az internaciona-

lizmus. A tőkésosztály elleni harc idején ennek kiindulópontja a szocialista és munkásmozgalmak nemzetközi szolidaritása volt — de csak az első szocialista állam megjelenéséig. Amikor ez a zsenge és szegény ország veszélybe került, akkor egyszeriben kitágult a nemzetköziség fogalma, és most már az első szocialista állam segítése és oltalmazása is beletartozott. Ez elsősorban azoknak a tehetős államoknak a mozgalmaira vonatkozott, amelyek megkérdőjelezhatték volna a fiatal szovjet állam fennállását.

A II. világháború folyamán a nemzeti felszabadító és a szocializmusért folyó forradalmi harccal, valamint a szocialista országok megjelenésével ismét megváltozott az internacionalizmus fogalma, mert elévült az első szocialista állam oltalmazása. A Szovjetunió ugyanis nagyhatalommá vált, s a legfőbb törekvés most már az volt, hogy valamennyi államban megőrizték a szocialista vívmányokat. A nemzetköziség most már valamennyi antikolonialista mozgalomnak a megsegítését is jelentette.

Erről a kérdésről azonban különböző nézeteket vallanak a kommunista mozgalmak. Az egyik irányzat még mindig a Sztálin alapította konzervatív szárny, melynek képviselői a Szovjetunió és a hatása alá tartozó szocialista államok, a másik pedig a Tito koncepciója alapján tért hódító világméretű politikai áramlat.

Amíg tehát egyfelől a Szovjetunió hegemonizmusának elfogadása képezte az internacionalizmust, addig a Tito koncepcióján és a nemzetközi szolidaritáson alapuló nemzetköziség egyre inkább elterjedt. Érthető, hogy ez a koncepció számos országban megértésre lelt, hisz kiindulópontjául az szolgált, hogy nem létezik nemzetközi szolidaritás és internacionalizmus valamennyi ország és nép független és önálló belső fejlődésének és külpolitikájának a tiszteletben tartása nélkül.

Ezzel végérvényesen kudarcot vallott Sztálin elmélete és a szocializmusnak a szovjet kaptafa szerinti harca, melyben a világ felszabadító mozgalmainak csak a „segédosztagok” szerepe jut. A Szovjetunió ezenkívül arra sem formálhat tovább jogot, hogy központilag, maga határozza meg: haladó-e vagy sem valamely nemzeti mozgalom. Érvényét veszítette Sztálin elmélete a világ kommunista és munkásmozgalmának központi, monolit irányításáról.

Az elnemkötelezettség

Az elnemkötelezettséget nem úgy kell értelmezni, hogy hazánk két tűz közé (Kelet és Nyugat) került, s így egy harmadik politikai megoldásban keresett kiutat. Bár akkor sem vetjük el a súlykot, ha azt állítjuk, hogy ideiglenesen Jugoszlávia tényleg magára maradt, s a függetlenség és az önállóság érdekében mozgósítania kellett az összes anyagi és erkölcsi tartalékokat. Azok az erők, amelyekkel később Jugoszlá-

via megalapozta és kidolgozta az el nem kötelezett országok politikai irányelveit, ekkor még nem léteztek. Hazánk 1948—1950-ig válságos helyzetbe került. India ebben az időszakban ugyancsak súlyos megrázkódtatásokat élt át (ekkor osztották fel Brit-Indiát Indiára és Pakisztánra). Egyiptom reakciós és az imperialistákat kiszolgáló királya ekkor még Faruk volt, így az elnemkötelezettséghez ennek az országnak is vajmi kevés köze lehetett.

Jugoszlávia tehát egy kilátástalan ellenállást tanúsított mind a Kelttel, mind a Nyugattal szemben, mert csak így őrizhette meg függetlenségét. Erre pedig feltétlenül szüksége volt, ha szocializmusépítésének sajátos ösvényt akart vágni, s ha az egész világ szocialista mozgalmát is előre kívánta lendíteni. A külpolitikai lehetőségek azonban igen korlátozottak voltak, s ezért az eszmei-politikai tevékenység főként a szocialista építés sajátos útjának meghatározására és az öngazgatású szocializmus megalapozására szorítkozott.

A világesemények azonban gyorsan bebizonyították külpolitikai elképzeléseink helyességét. Ennek vezérmotívuma pedig az volt, hogy a II. világháború utáni időszak elsősorban a nemzeti függetlenség-kívánságnak ideje, ez pedig nem mehetett végbe az országhatárokon belüli osztályuralom elleni küzdelem nélkül, ill. csakis a külső osztályelnyomás lerázása vagy elutasítása révén. Hazánkban a külső kényszerrel szemben tanúsított ellenállása tulajdonképpen az önálló szocialista fejlődés, társadalmunk forradalmi átalakulásának oltalmazását jelentette. Ezzel vált Jugoszlávia az elnemkötelezettség és az új nemzetközi viszonyok kialakításának előfutárává. Nyilvánvaló, hogy annak idején még nem gondolhattunk arra, hogy az elnemkötelezettség világméretű mozgalommá fejlődik, önálló és izolált tevékenységünkkel azonban ennek érlelésén fáradoztunk. Ezzel egyidőben számoltunk le országos viszonylatban az etatizmussal, ami még nagyobb lendületet adott nemzetközi tevékenységünknek. Az etatizmus túlhaladásával ugyanis nemcsak a belső fejlődés kerékkötőtől mentesültünk, de nagyobb lehetőségeket teremtettünk a nemzetközi tevékenység fellendítésére is.

Az etatizmus, mint ismeretes, rendszerint autarchiához és a külvilágtól való elszigetelődéshez vezet. Ennél is rosszabb azonban, hogy az etatizmus akkor is akadályozza az integrálódást és a világfolyamatokba való bekapcsolódást, amikor az elszigetelődésre még fejlettebb államok is képtelenek. Egy efféle belső berendezés pedig eleve kizárja azokat a sokoldalú kapcsolatokat, melyeket hazánk a későbbiek folyamán az el nem kötelezett országokkal kialakított. A gyakorlat tehát igazolta, hogy az öngazgatás nemzetközi kapcsolataink alapját is kiszélesítette.

Hazánk már az ötvenes években megkezdte a kapcsolatteremtést az újonnan felszabaduló és a függőségi viszonytól mentesülő országokkal (Egyiptom, Etiópia). A bandungi értekezlet pedig már szabad utat is nyitott az elnemkötelezettség eszméjének és Jugoszlávia kezdeményezé-

sének. Mivel hazánk mindent éber figyelemmel kísért, így az említett értekezlet munkáját is bírálóan mérhette fel.

Dzsavaharlal Nehru, a bandungi értekezlet eszmei szerzője ugyanis területi alapon képzelte el az érdekelt országok összehívását, mégpedig azokat, amelyek kívül rekedtek az Atlanti és a Varsói Szerződés Szervezetén. Nehrut a regionális irányelvek kialakításában a két nagyhatalom hidegháborús szövetségének megalapítása vezérelte. Ez az elképzelés azonban egy nagy melléfogás volt, mert kiindulópontjául az a tévhit szolgált, hogy a hidegháborús szövetségek regionális szervezetek, holott ezekben a hasonló vagy azonos érdekű országok tömörültek. A területi szempontok itt csak véletlenek voltak, illetve egybeestek az érdekekkel. Később a két szervezetnek a többi kontinensre való áttérjedésével ez nyilvánvalóvá is vált.

A bandungi értekezlet részvevői — Dél-Afrika kivételével valamennyi afrikai és ázsiai el nem kötelezett ország jelen volt — azonban társadalmi berendezésüket és érdekeiket illetően is sok mindenben különböztek. Japántól Nepálig, ill. Indiától Thaiföldig óriási ellentétek mutatkoztak a kül- és belpolitikában, de a gazdasági fejlődésben is. Későbbi történetük folyamán már ezek az államok sem voltak többé alkalmasak egy ilyen összejövételre; ez csak a kivételesen kedvező 1955. évi körülmények között történhetett meg. Így ez a tevékenység nem is válhatott egy folyamatos akcióvá, egységessé és világméretűvé pedig még kevésbé!

Nehru regionális elképzelései a világfolyamatoknak egy téves szemléletén alapultak. (A regionális elképzelések egyébként még az ENSZ Alapokmányába is bekerültek — arany középpútként, hogy ne kelljen nyíltan kimondani a két ellentétes világtábor létezését.) A bandungi értekezleten ugyanis Törökország kivételével egyetlen európai ország sem képviseltette magát. Érthető okokból, hisz azon földrész országainak értekezletét tartották itt, amely évszázadokon át az európai terjeszkedő és hódító politika színtere volt. Csakhogy most már ezek a nagykiterjedésű kontinensek (Ázsia, Afrika) sem voltak egységesek. Az első csoportba a függetlenségükért küzdő országok tartoztak, amelyek azonnal csatlakoztak is az elnemkötelezettség eszméjéhez, a második csoportot Kína és Japán képezte, amelyek már sajátos pozícióba kerültek, a harmadik csoportbeli államok pedig csatlakoztak a tömbökhöz.

Tito ezzel szemben már a fiatal független államok bandungi értekezlete előtt egy globális koncepció kibontakoztatásán fáradozott, amely helyzetüknél és érdekeltségüknél fogva tömörítette volna egy közös mozgalomba a világ országait. Nem földrajzi fekvésük, hanem közös érdekeik érvényesítése végett szorgalmazta a fiatal független államok egyesülését. A mozgalomba be akarta vonni a bandungi értekezleten jelen volt és a nemzeti függetlenségükért küzdő államokat, illetve mind-

azokat az újonnan felszabadult országokat, amelyek gazdasági fejlődésükben elmaradnak a fejlettek mögött.

Később ez a koncepció is módosításra szorult, mert a gazdasági helyzetüknél fogva kapcsolódható országok némelyikében egyes csoportok már összeköttetésbe léptek a tömbökkel. A csatlakozás döntő tényezői közé tehát ideiglenesen a tömbökhöz való viszonyulás is bekerült. Ez a tényező valójában csak provizórikus volt, mert néhány országban (Fülöp-szigetek, Korea, Vietnam) hamarosan változás állt be. A belső fejlődéstől és a regionális körülményektől függően, persze, más országokban (Dél-Amerika) sem voltak ritkák a társadalom rendszerbeli változásai.

Tito elnemkötelezettségi koncepciója az élénk nemzetközi tevékenység folytán nyerte el végső formáját és vált világméretűvé. Ennek érdekében járta be néhai elnökünk az egész világot. Az első útja Etiópiába (1953) vezetett, majd Indiába, Burmába és Egyiptomba (1954) látogatott. A harmadik világ számtalan állam- és kormányfőjével találkozott és folytatott megbeszéléseket a világ égető problémáiról, különösen pedig a fejlődő országok előrehaladási lehetőségeiről, annak az útnak a megvalósításáról, amely ezeket az országokat is a szocializmusba vezetheti.

Elképzeléseit hamarosan tettek követték, s 1961 tavaszán Tito elnök Kairóban javaslatot tett az el nem kötelezett országok államfőinek értekezletére. Nasszer, Nehru és Sukarno azonnal el is fogadta a javaslatot, s meghagyták Titónak a csúcsertekezlet belgrádi összehívását. Így került sor 1961 szeptemberében az el nem kötelezettek első csúcstalálkozására.

Az értekezlet közvetlen indítéka a szovjet és az amerikai viszonyok 1960. évi kiéleződése volt. A két nagyhatalom dialógusának megszakítása világszerte nagy aggodalmat keltett; elérkezett a békeszerető erők nemzetközi ténykedésének ideje. Ilyen események közepette örömmel siettek az államfők a belgrádi értekezletre. Nehrut ugyancsak ez készítethette a csúcstalálkozón való részvételre. Ő ugyanis az értekezlet egyetlen indítékának a két nagyhatalom kibékítésére irányuló erőfeszítéseket tekintette. Ezt nyíltan meg is mondta Tito kezdeményezésének a jóváhagyásakor, majd pedig az értekezleten elhangzott beszédében is utalt rá. Nehrunak egyébként érthetetlennek tűnt Tito elképzelése az el nem kötelezett országok földrajzi fekvésétől független, globális gyülekezetről.

A fokozódó hidegháború nagyobb lendületet adott a mozgalom megalapításának és elnevezésének. A belgrádi deklaráció értelmében az értekezlet elsődleges célja a harmadik világ általános helyzetének megváltoztatása volt a nemzetközi viszonyokban, elnevezése pedig a hidegháborúhoz és a tömbökhöz való viszonyulást tükrözte. Ez később sok ellentmondásra adott okot a mozgalom célját és rendeltetését illetően.

Tito és Nehru elképzelései szöges ellentétbe kerültek az értekezleten, s félő volt, hogy nézeteltéréssé fajulnak. Ezt csak azzal a kompromisszu-

mos határozattal sikerült elhárítani, hogy a békéltető akciót különválasztották az értekezlet hosszú távlatú célkitűzéseitől. Így készült el külön az USA és a Szovjetunió kormányának szóló felhívás, s ismét külön a belgrádi deklaráció. Ez utóbbi tükrözte tulajdonképpen Tito koncepcióját és az értekezlet eredeti célját: a tömbön kívüli országok folyamatos és tartós akciójának kezdetét.

A tömbön kívüliek mozgalmának részvételi kritériumait elsőnek Egyiptom, illetve maga Nasszer vetette fel. Javaslatára szerint a mozgalmat az időszerű politikai világhelyzettől függően nevezték volna el. Az indítvány Indiának is kedvezett, mivel évek óta képtelen volt rendezni kapcsolatait Pakisztánnal. Hazánk azonban sohasem volt híve az efféle definíciónak, mert Tito véleménye szerint az elnemkötelezettség a világrendszer megváltoztatásáért küzdő társadalmi erők széles körű akciója, illetve a nemzeti függetlenségi erőknek a szocialista harc érdekében történő mozgósítása.

A definiálási ismérvek dokumentumát lényegében sohasem hagyták jóvá, a sajátos politikai törekvések végett mindig elnapolták, nézeteltérésre azonban sohasem szolgáltatott okot. A mozgalom gyorsan terjedt és toborozta mindazokat a felszabadító mozgalmakat, amelyek hajlandóak voltak az elnemkötelezettség platformja szerinti együttműködésre. A platformban viszont továbbra is az első csúcsértekezlet összehívásának indítékai és mozgatóerői szerepeltek.

Nehru, Tito és Sukarno alapeszme körüli nézetkülönbségei a II. csúcsértekezlet küszöbén ismét felelevenedtek. Ezt az értekezletet, ugyancsak Tito javaslatára, 1964-ben, Kairóban tartották meg. Ekkor ismét a bandungi értekezlet példájára akarták összehívni az érdekelteket, még az elnevezésében is a „második Bandung” szerepelt. A regionális elmélet tehát továbbra is élt, a belgrádi deklaráció és kezdemény viszont nem bírt gyökeret verni egyes ázsiai országokban. Ezúttal ismét kompromisszumos megoldáshoz folyamodtak: Az akció tovább folyik, mégpedig mind a két korábbi találkozó célkitűzéseinek szorgalmazásával.

Mint ismeretes, a „második Bandung” elképzelései kútba estek, egyrészt a számtalan ellentmondás végett, másrészt pedig, mert történelmi távlatai soha nem is voltak ennek az akciónak. A jugoszláv diplomáciának, de elsősorban Titónak nagy erőfeszítésébe került odahatni, hogy megtartsák a kairói értekezletet. Ehhez pedig közvetve az algériai államesély is hozzájárult, mert a „második Bandung” színhelyéül Algírt jelölték meg. Íme ez véglegesen lekerült a napirendről, s megtették a kairói értekezlet előkészületeit. Az értekezlet vitájából még többször is kicsengett az ellentmondások visszhangja, az indonéziai változásokkal és Sukarno leváltásával azonban ez sem okozott már gondot.

A harmadik világ gyülekezése és a közös érdekekért való kiállása nem ment tehát simán, számos ellentét és nehézség rázkódtatta meg a mozgalmat. Ez is igazolta, hogy a tömbönkívüliségre nem véletlenül került sor, hanem egy kitartó és heves eszmei-politikai küzdelem árán.

Az elnemkötelezettség eszméje ugyanis nem kecsegtetett eleve sikerrel, hanem jó időbe tellett, mire az államfők megértették és tisztán látták Tito koncepcióját — a háború előtti, alatti és az utána következő politikai tevékenységét, melynek alapján világhódító útjára bocsátotta a tömbönkívüliség eszméjét.

Az elnemkötelezettség mint politikai akció

Noha az el nem kötelezettek mozgalma egy világosan megfogalmazott koncepció alapján indult el, egy pillanatra sem áltathatjuk magunkat azzal, hogy ezeket az elképzeléseket az 1961. évi belgrádi értekezlet óta töretlenül és következetesen alkalmazták. Az eredeti elképzelés ugyanis eleinte csak egy általános tézis volt, amelyet gyakorlatilag is hitelesíteni kellett, s csak ezt követően válhatott platformmá és politikai akcióvá. A politikai akció lényege pedig kezdettől fogva egy olyan platform kidolgozása volt, amely tartós kapcsolatteremtésre és együttműködésre bírná a harmadik világ minél nagyobb számú országát. Ezért nem is engedték meg, hogy a belgrádi értekezlet deklarációja csak alkalmi jellegű legyen, s az időszerű amerikai—szovjet viszonyokhoz fűződjön. A deklarációba rengeteg munkát és fáradtságot ölték, mégis sok fogyatékosága maradt. Legfőbb érdeme viszont, hogy ha nagyvonalakban is, de vázolja a mozgalom valamennyi döntő fontosságú problémáját.

Itt kell megjegyezni, hogy ekkor vetődött fel az UNCTAD (az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája) ötlete is. Ennek kezdeményezése is Tito beszédében hangzott el. Néhai elnökünk egy világkonferencia összehívását szorgalmazta. A javaslat a belgrádi deklarációba is bekerült, majd ennek alapján és a konferenciát sürgető 75 ország indítványára az ENSZ Közgyűlésének 1962. évi, 17. ülészaka határozatot hozott a világkereskedelmi konferencia 1964. évi összehívásáról.

A belgrádi és a kairói értekezleten a világrendszer megváltoztatását célzó koncepció akcióprogramja még csak csíráképes állapotában volt. A kezdeti akciók főként a kedvezőbb kereskedelmi feltételek megteremtésére és a fejlődő országok gazdasági megsegítésére irányultak. A kairói értekezlet után azonban nyilvánvaló volt, hogy nem elégedhünk meg csupán a kereskedelmi kedvezményekkel és könnyítésekkel, mert az elkövetkező politikai akció is jórészt az el nem kötelezett mozgalom vitalitásától függött, attól, hogy mennyire lesz képes vállalni a fejlődő országok politikai élcsapatának szerepét, s hogy erejéből futja-e majd arra is, hogy az ENSZ-ben is síkraszálljon a harmadik világ érdekeiért.

Ebből adódtak később az első gondok is. A rendezetlen viszonyok és a sorsdöntő konfliktusokba keveredés ugyanis éppen akkor gyengítették meg India és Egyiptom tevékenységét, amikor már a III. csúcstalálko-

zóra készültek. Az egyetlen kezdeményező ismét csak Jugoszlávia lehetett, a kivitelező pedig Tito. A hatvanas évek végén válságba jutott el nem kötelezett mozgalom nemcsak szervezési fogyatékoságokkal küszködött, de meggyengült a részvételi motiváció is, s ezért tovább kellett tökéletesíteni a tömbönkívüliség eredeti koncepcióját. Ha ugyanis továbbra is csak a segítségért és kedvezményekért harcolt volna, akkor akciója a kedvezőtlen külső tényezők hatására éppúgy csütörtököt mondott volna, mint Indiáé és Egyiptomé.

Ezért hazánk nemcsak a III. csúcsértekezlet szervezőjének szerepét, de a mozgalom platformjának továbbfejlesztését is magára vállalta. Enélkül aligha kapott volna Lusaka után ismét életmagra a mozgalom, és aligha érte volna el az algíri és colombói eredményeket. Az eredeti elképzelések és a platform tökéletesítése elsősorban arra irányult, hogy a mozgalom a saját erejéből gyakoroljon hatást a részvevő országok sorsára. A platformba foglalt hatás pedig csak kétféle lehetett: 1) minden országnak a saját erejére, valamint a környező területekkel létesítendő együttműködésre való támaszkodása; 2) hathatós politikai tevékenységgel a világrendszer globális jellegének megváltoztatása. Ezzel pedig nemcsak a részvevő országok érdekeltségét keltették fel és fokozták ismét, de jelentősen hozzájárultak a világ fejlődéséhez is. Jugoszláviának ez a szerepe megkülönböztetett figyelmet érdemel, mivel az 1970. évi lusakai értekezlet után már, azonkívül, hogy a mozgalom koncepcióját magáénak vallja, reá hárul a politikai akció megszervezése is. Ez utóbbi értekezleten alakítják meg a döntéshozatal felelős és a csúcsértekezlet összehívásában illetékes állandó szerveket.

Ma már kétségtelen, hogy Jugoszlávia olyan nagy szerepet játszott a háború óta eltelt időszakban, amely jelentősen meghaladja anyagi lehetőségeit, illetve anyagiakkal aligha befolyásolhatta volna valaha is ilyen mértékben a világesemények alakulását. Ez annál értékesebb, mivel tudvalevő, hogy ezt a tevékenységét nemcsak egy szűk környezetben fejtette ki, hanem valamennyi kontinensre kiterjesztette. Ehhez a jelentős szerephez hazánk két forrásból merített erőt: először is hazánk belső szilárdságából és népeink szoros egységéből, másodszor pedig helyes külpolitikai koncepciónkból. Amíg ugyanis a belső szilárdság csak potenciális lehetőség volt, addig a külpolitikai koncepció a dinamikus akciók mozgatóerejévé vált. Külpolitikai elképzeléseinknek tehát oroszlanrész jutott hazánk történelmi fontosságú szerepében.

Ennek az alapeszmének a megítélésekor nem szorítkozhatunk csupán arra, hogy ez az időszzerű politikai és világesemények helyes felbecslése volt, hanem a világfolyamatok lényegére is utalni kell, mert ez a koncepció az egész felszabadítási korszak lényegét felölelte. Ma már ez közhelynek tűnik, mert a háború utáni szocialista forradalmak mind a

nemzeti felszabadítási mozgalmak révén mentek végbe. Negyven évvel ezelőtt azonban az efféle elképzelések még csak csírákéességét jelezték a korszak társadalmi eseményeinek.

A harmincas évek koncepcióvázlata tehát a fogyatékoságai ellenére is egy olyan politikai akció elindítója volt hazánkban a világfolyamatokban való állásfoglalásunknak pedig olyan helyes irányadója, hogy ennek alapján később történelmi jelentőségű eszmévé fejlődhetett. Enélkül a helyes irányvétel nélkül pedig, a hősök és harcosok áldozatos küzdelme árán sem sikerült volna győzelemre vinni népfelszabadító harcunkat és népi forradalmunkat; képtelenek lettünk volna hazánk felszabadítására, a történelmi haladás, a szocializmus és a világbéke útjának megtelelésére.

Fordította *Tumbász Erzsébe!*

Könyv-és folyóiratszemle

A NEMZETI KITELJESÜLÉS ÉS A SZOCIALIZMUSÉRT
FOLYÓ HARC EGYBEFONÓDÁSA MUHAMED
KEŠETOVIĆ ELEMZÉSÉBEN

*Dr Muhamed Kešetović: Nacija u socijalizmu.** Pres Kliping Novinsko izdavačko preduzeće,* Beograd, 1978., 188 oldal (Recenzensek: dr. R. Ratković és dr. J. R. Marjanović).

A mű tartalma: Umjesto predgovora. Uvodne napomene. — *Savremena prelazna epoha i nacionalni razvoj.* Političke promjene u savremenom svijetu i nacionalno pitanje. Ekonomska dekolonizacija i nacionalna ravnopravnost. Pojava socijalističkih zemalja i ravnopravnost nacija — *Marksizam o naciji i nacionalnom pitanju.* Socijalno-ekonomski uslovi nastanka i razvitka nacije. (1. Društvena podjela rada i nacija, 2. Buržoazija i nacija, 3. Prelazni period i nacija). Nacionalno pitanje i nacionalni pokreti (1. Radnička klasa i nacionalno pitanje, 2. Radnička klasa i internacionalizam). — „*Socijalistička nacija*”. Staljinova i staljinistička teorija o naciji (1. Nastanak i značenje „socijalističke nacije”, 2. Marksizam i „socijalistička nacija”, 3. Duh Oktobra i djelo Lenjina). Osnove i suština teorije „socijalističke nacije” (1. Marksizam o državi i „socijalistička nacija”, 2. Socijalistička nacija” i „socijalistička zajednica”). — *Socijalističko samoupravljanje i nacija.* Neke specifičnosti nacionalnog razvoja južnoslovenskih naroda. Radnički pokret i nacionalno pitanje u Jugoslaviji (1. Socijaldemokratija i nacionalno pitanje, 2. KPJ o nacionalnom pitanju. Nacionalno pitanje u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji (1. Revolucionarni etatizam i nacija u nas, 2. Socijalističko samoupravljanje i nacionalni razvoj). Samoupravni klasni koncept nacije (1. Samoupravna socijalistička federacija, 2. Umjesto formalnog, stvarno jedinstvo u razlikama). Jedinstvo klasne i nacionalne integracije u socijalističkom samoupravljanju. Klasna i nacionalna emancipacija u samoupravno-klasnom konceptu nacije. Odumiranje ili prevazilaženje nacije. Zaključna razmatranja. Bibliografija. Sadržaj.

Muhamed Kešetović több mint két évtizedes politológiai, tudományos érdeklődése és gyakorlati tevékenysége alapján kétirányú, a nemzeti kérdést és társadalmi-politikai szervezetét öleli fel. (Annak idején a Szocialista Szövetség országos vezetősége két főtitkárának, Milentije Popovićnak, majd Beno Zupančič közvetlen munkatársa volt.) Érdeklődése már a 70-es években kiterjedt a JSZSZK politikai rendszerének egészére, első, átfogó művét azonban csak most írta meg a nemzeti viszonyok tárgyköréből, ami valójában (1978. III. 21-én megvédett) doktori disszertációjának az átdolgozott változata. Azáltal, hogy az olvasó csak most veheti kézhez Muhamed Kešetović könyvét, csak nyert. Ugyanis ma, amikor már nálunk szép számban jelennek meg könyvek a nemzeti kérdés tárgyköréből, a kérdés elméleti elsekélyesedésének irányzata észlelhető. Kešetović viszont újraéleszti Milentije Popovićnak, majd Edvard Kardeljnek az ötvenes években elért elméleti előretörését, amelyet annak idején főleg Kiro Hadživasilev, Ilija Stanojčić, Krsto Bulajić, Veljko Vlahović és Radoslav Ratković elaboráltak a nemzeti lét gazdasági meghatározóinak, a nemzetközi munkamegosztás és a létrehozott értéktöbblet feletti rendelkezés alapján kialakult társadalmi folyamatokról. Kešetović ezenfelül érett gondolkodóként mutatkozik be olvasóinak, aki nem elégszik meg a számára elfogadható tudományos eredmények megvalogatásával és logikus egységbe fűzésével, hanem van hozzá ereje, hogy a kérdéskört nemzetközi és hazai viszonylatban elemezve a nemzeti viszonyok tárgykörére vonatkozóan jelentős elméleti általánosítással álljon elő. Vonatkozik pedig ez elsősorban a gyarmatellenes megmozdulásokra, a nemzetközi munkásmozgalomban a nemzeti viszonyok kapcsán jelentkező dilemmákra, valamint a hazai öngazgatás további erősítésére irányuló törekvésekre és a belső nemzeti viszonyaink rendezése során jelentkező fejleményekre.

Kešetović megállapítja (18), hogy a mai világban a nemzetek kialakulása és érvényesülése szorosan kapcsolódik a szocializmushoz mint világfolyamathoz, ami a társadalomtudományokat újabb kérdés elé állítja. Ez azért következhet be, mert az új nemzetek jelentkezése és kialakulása szorosan kapcsolódik a gyarmati világrendszer felszámolásához és a tőkés világrendszer fokozatos meghaladásához. A nemzetek fejlődését azonban, s ezt a sztálinizmus történelmi tapasztalata is bizonyítja, nem csak a tőkés rendszer gáncsolja.

A sztálinista dogmatizmus a mai világban mesterségesen szétválasztja az osztály jellegű tényezőket a nemzeti jellegűektől, azokat egymással szembe is helyezi, olyan mesterkélt alapfogalmakkal és logikai konstrukciókkal mint a „burzsoá” és a „szocialista nemzet” fogalompár, valamint „a szocialista közösség”, „a szovjet nép” és „az új típusú nemzet” fogalmakkal, továbbá a „proletárinternacionalizmus” sajátos értelmezésével. „Ezzel — állapítja meg Muhamed Kešetović — a nemzetre, a nemzeti és osztálytényezőknek az átmeneti időszakban betöltött szerepére vonatkozó alapvető marxista tanítás szociáldemokrata revíziója kiegészül annak a sztálinista revíziójával is. A marxizmustól való eltávolodás és a reví-

zió mindkét típusára lényeges és közös az osztály jellegű és a nemzeti tényezők kapcsolatának nem dialektikus értelmezése.”

Kešetović utal a következőkre: ahogyan a mai tőkés világban a nemzeti fejlődés mind szorosabban kapcsolódik a munkásosztályhoz és a dolgozók széles rétegéhez — mert ezen társadalmi rétegek érdekei mindinkább előtérbe kerülnek mint az egész nemzet elismert érdekei —, úgy a szocializmusban is a nemzeti fejlődés szorosan kapcsolódik a munkásosztály fejlődéséhez, különösen a munkásosztály szerepéhez a politikai hatalom meghaladásában, a politika társadalmasításában, saját magának mint osztálynak a felszabadításában és ilyen értelemben a nemzetnek a homogenizációjában betöltött történelmi szerepéhez. Mindez határozottan a bürokrácia és a bürokratizmus tagadását jelenti, ami olyannyira jelen van a sztálinizmus gyakorlatában és elméleti igényű meggondolásai-ban. Ezzel kapcsolatban Muhamed Kešetović kifejti (19): »... a teljes nemzeti emancipáció és kiteljesedés nem a politika területén, a politikai forradalom keretében történik, hanem társadalmi téren, a szocialista forradalom keretében, amely folyamán azonosul a munkásosztály és a nemzet, de egyben egyik is, másik is meghaladja önmagát és létrejön a marxi értelemben vett „igazi emberi közösség”. A nemzeti és osztályfejlődés ilyen távlatát tárta fel a jugoszláv szocialista forradalom a már előrehaladott öngazgatási szakaszában, amelyben kialakult a nemzetre vonatkozó új öngazgatási közelítés.«

Ez a folyamat, ahogyan azt Kešetović fogalmazza (13): „a szocializmussal önmagában még nem adott”, hanem ezt a folyamatot „a szocializmus feladja”, mert az attól függ elsősorban, hogy a munkásosztály közreműködésével mennyire haladja meg az adott szocialista társadalom az osztálytársadalmak örökségeként jelenlevő korlátozottságokat és elidegenülést, s ezzel a nemzetek közötti új jellegű viszonyok és együttműködésének új alapjai is kialakulnak.

Jugoszláviára vonatkoztatva ez azt is jelenti — fejti ki Kešetović —, hogy nemzeti viszonyaink függenek a szocialista öngazgatás előretörésétől minden nemzeti közösségen belül. Ott, ahol az öngazgatás megtorpan, ahol az öngazgatás dinamizmusának a negatív társadalmi erőkre gyakorolt forradalmi nyomása alábbhagy, ott kiéleződik a technobürokrácia és az öngazgatás közötti ellentmondás, és ezt a technobürokrácia kertelés nélkül transzponálja a nemzeti viszonyok területére, hogy ezzel elkendőzze az ellentmondások lényegét és megerősítse a technobürokráciának önmagáról költött és a nemzeti érdekek feletti őrködésére vonatkozó ábrándjait.

Ezt a kérdéskört Kešetović könyvében részletesen kifejti és elemzi. Ízelítőül kifejezőmódjára és a felhozott érvek egy részének illusztrálására a következő hosszabb idézetre hivatkozunk (150): „Az öngazgatású szocialista társadalom alapot teremtett, olyan társadalmi viszonyokat és formákat hozott létre, amelyekben már végbemennek az elidegenülés meghaladásának folyamatai, amelyek jellegzetesek a társadalomban való

egyeduralkodásra és az uralkodás megvalósításában való egyeduralmi közvetítő szerepre. Ezekből az alapokból már nem fakadhat nacionalizmus. Amennyiben a nacionalizmus mégis jelentkezik, márpedig jelentkezik, annak forrásai és gyökere a termelőviszonyok etatista elemeiben van, amelyek miatt a többletmunka egy részét elidegenítik és létrejön a bürokrácia, amely a munkásosztály és a nemzet érdekeit igyekszik kifejezni, továbbá gyökere azokban a társadalmi erő- és tudatmaradványokban van, amelyek a múltban a társadalmi kiváltságok és szellemi előjogok alapján jöttek létre. Eközben ez a társadalmi réteg az olyan adottságokban, amelyekben megalapozott a nemzeti egyenrangúság, torzítja ezt az alapot, hogy támpontot találjon mások elmarasztalására, azzal a céllal, hogy önmagát a nemzeti és állami érdekek oltalmazójaként tüntesse fel... A technokrata és politikai csúcsok egybefonódása növeli a politika és a gazdaság területén jelentkező egyeduralmat, aminek következménye: a demokratikusság fékezése, a nem gazdaságos ügyvitel, a forradalmi jelszavak pufogtatásában való versengés. Ez utóbbi annál hangosabb, minél inkább ellentmond a gyakorlati tevékenység a hangoztatott jelszavaknak. Ahogyan a burzsoázia nacionalizmusa mögött a burzsoázia osztályérdekei rejlenek, úgy az öngazgatás, a szocialista föderalizmus és a szocialista demokrácia körülményeiben a nacionalizmussal a bürokratizmust, a technokratizmust, az államalkotói magatartást és a különféle egyeduralmi törekvéseket leplezik.”

A szocialista társadalmi viszonyok fejlődésére, „ennek értelmében, az állam elhalására és a szocialista öngazgatásra sem a nemzetek közötti egészséges viszony miatt van szükség, különösen a többnemzetiségű társadalmi közösségekben, hanem — hangsúlyozza a szerző (12) — a nemzeteken belüli viszonyok miatt, a szocializmus miatt, a nemzetek közötti egészséges viszonyok már a nemzeteken belüli társadalmi erőmegoszlásból eredő viszonyok következményeként jelentkeznek”.

Mivel a nemzetek kialakulására és fejlődésére életkörülményeik anyagi adottságai hatottak elsősorban, ez azt is jelenti (11), „hogy a nemzet a maga történelmi fejlődésének útján osztja az anyagi körülmények sorsát, és nem a társadalmi osztály jellegű erők sorsát, amelyek elsőnek ideológiailag kifejezték a nemzetet”. Ezért lehetetlen a tudományosság igényével követni a nemzet alakulását és szerepét, ha tőle elvonatkoztatjuk anyagi természetű lényegét. Ennek megfelelően, „a társadalmi gyakorlat bárhogyan is vélekedjen önmagáról, és akárhogyan nevezze és minősítse magát, nem rendelkezik marxista megalapozottsággal, s képtelen hozzájárulni ehhez a marxista tanításhoz, ha a nemzetek keretén belül jelentkező ellentmondásokat nem oldja meg az anyagi természetű lényegük területén” — figyelmeztet a szerző.

Muhamed Kešetović valóban elmélyült és analitikus, amikor Marxnak és Engelsnek a nemzetre vonatkozó elméleti megalapozó tudományos eredményeit elemzi (42—48) és a nemzetre vonatkozó tanításainak későbbi sorsát tárgyalja. Elemzésében szem előtt tartja az akkori történelmi

helyzetet, hogy a munkásosztály akkor még a társadalmi fejlődésben csak periférikus helyet foglalt el és nem rendelkezhetett a nemzetre és a nemzeti érdekre vonatkozó saját közelítéssel, amely szorosan kapcsolódhatott volna saját osztályérdekéhez. Mivel pedig nem rendelkezett a nemzeti kérdésre vonatkozó ilyen közelítéssel, nem is helyezhette saját elképzeléseit a burzsoázia nemzeti elképzeléseivel szembe. Ez csak később következik be, amikor a burzsoázia társadalmi vezető szerepének megvalósításában határozottabban kiütköznek az ellentmondások, és amikor a nemzeti fejlődésben mindinkább a munkásosztály tölt be meghatározó szerepet. Mindezt Kešetović joggal figyelmeztet (176): „Bizonyos, hogy alaptalan a nemzetet és a nemzeti jelenségeket, valamint a nemzeti kérdést az autentikus marxista álláspontok szerint lezsugorítani valamikori burzsoá értelmezésére, ami azt is jelentené, hogy amikor levetkőzi ezt a burkát, és amikor a burzsoáziát mint uralkodó osztályt felszámolják, eltűnik a nemzet is mint társadalmi jelenség, vagy »szocialista nemzet» vedlik át. De ugyanúgy bizonyos, hogy alaptalan a marxizmus szemszögéből a nemzetet dicsőíteni és halhatatlanságát bizonygatni. Marx és Engels elméletében az osztályharc és a munkásosztály felszabadulása a kiindulópont és központi kérdés. Ilyen vonatkozásban jelentkezik Marx és Engels tanításában a nemzet, amely nem foglal el lényeges helyet. Ez érthető is, mert figyelembe kell venni, hogy tanításuk súlypontja az ember társadalmi felszabadulására esik, hogy az ő idejünkben a nemzeti kérdést már megoldottnak tekintették, a társadalmi felszabadulást pedig a már megvalósult nemzeti felszabadulás folytatásának vélték, s az így felfogott helyzetben a nemzeti mítoszok felelevenítése a munkásosztály tudatának meghamisítására ösztönzött és a burzsoá osztályérdekeket szolgálta, egyeduralmát segítette. Marx és Engels munkássága után két új történelmi folyamat keresztezi egymást, amelyet az ő idejünkben lehetetlen volt előrelátni. Ezek a folyamatok a marxizmusban megszilárdították azt a felismerést, hogy a nemzet jelentkezése a társadalmi munkamegosztáshoz kötődik, s nem tekinthető a burzsoázia történelmi porondra lépése következményeként. Ugyanis a szocializmus előretörése folyamatában és a gyarmati világrendszer széthullása során Európa, Afrika, Ázsia és a világ más, nagy kiterjedésű részeiben létrejöttek vagy kialakulóban vannak új nemzetek...”

Ezeket az új helyzeteket elemzi különös gonddal Muhamed Kešetović könyvében, mert azok a mai világfolyamatok lényeges alanyai, de azért is, mert noha Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei nem tekinthetők újaknak, mindenképpen kialakulásukban lemaradtak a nyugat-európai nemzetekhez viszonyítva, s igen sok közös vonásuk van a szó szoros értelmében vett új nemzetekkel.

A mai körülmények között a nemzeti keretek szűknek bizonyulnak a gazdasági és általában a társadalmi fejlődés számára. A legkorábban kialakult nemzetek termelőerői már olyan fejlettségi fokon vannak, hogy képtelenek szűk keretek között maradni, s ezért a nemzetközi munka-

megosztás számukra szükségszerűen világméretekben merül fel, túllépve a nemzeti kereteket. De a későbbben kialakult új nemzetek is kénytelenek kitörni szűk nemzeti keretükből, mert elszigetelten képtelenek leküzdeni gazdasági fejletlenségüket. Ahhoz, hogy fennmaradjanak és meglevő forrásait fejlesszék, „hogy nemzeti fejlődésük gazdasági alapjait és kereteit továbbfejleszthessék, és ezzel szoros összefüggésben saját nemzeti keretükön belül is új társadalmi munkamegosztás jöjjön létre, már nemzeti létezésük kezdetén ki kell lépniük szűk nemzeti kereteikből. Más szóval, ma már a társadalmi munkamegosztás a nemzetek közeledésének és összefogásának tényezőjévé vált, olyan tényezővé, amely nemcsak változtatja, de bizonyos értelemben tagadja is a klasszikus nemzeti létet — hangsúlyozza Muhamed Kešetović (170—171), majd hozzáfűzi: „A termelőerők fejlődésének objektív követelményeiből fakadóan a nemzetek kapcsolatát, valamint az emberiség haladó erőit az új gazdasági világrend kialakításában és az újfajta nemzetközi munkamegosztásban azok az avult viszonyok gátolják, amelyek az imperializmus és a gyarmati rendszer idején alakultak ki, és azok az erők, amelyek nem nyugszanak bele, hogy a leigázáson és kizsákmányoláson alapuló előjogaikat elveszítsék. Ezért a harc az új nemzetközi viszonyok kialakításáért, az új gazdasági és politikai világrendszer megteremtéséért egybevág és azonos az új nemzetek kiteljesedéséért vívott harcával, a szocializmusért mint világrendért folytatott küzdelemmel. A nemzeti és társadalmi felszabadulásért vívott harc tette a jelenlegi átmeneti korszakot ilyen dinamikus-sá, ellentmondásokkal telítetté és drámaivá.”

Mondanivalójában tartalmaz, az alkalmazott tudományos módszerekben megfelelő Muhamed Kešetović akkor is, amikor a nemzeti viszonyok hazai kérdéskörét és tapasztalatait vizsgálja. Noha elsősorban a politológia szempontjából tanulmányozza nemzeti viszonyainkat és azok meghatározóit, megfelelő teret biztosít a gazdasági és alkotmányjogi elemzések számára is. Különösen értékes legújabb tapasztalatainkra és körülményeinkre vonatkozó elemzése (135—168). Azt a legújabb időszakot vizsgálja, amely az alkotmánymódosításokkal kezdődik és az 1974. évi alkotmánnyal körvonalazza azt a közjogi keretet, amely a társult munka rendszerének tartalmi meghatározói alapján teljesebben kifejezi azokat a sajátos viszonyokat hazánk nemzeti és nemzetiségi között, amelyet lehetővé tesz és igényel is a szocialista öngazgatás mind átfogóbb rendszere. Ezért is állítja Kešetović (144), hogy mostani szövetségi rendszerünk „egy újfajta föderációt, a történelemben eddig ismeretlen típusút képvisel”. Ez az öngazgatású szocialista föderáció csakis öngazgatású társadalmi lényegéből kiindulva értelmezhető és fogható fel helyesen. „Ezért azok a vélekedések, amelyek a polgári kereteken belül maradtak, vagyis amelyek az állam és annak formái között mozogtak, az öngazgatású szocialista föderáció jelenségét képtelenek voltak beilleszteni a már eddig létező kategóriákba és ábrákba.”

Muhamed Kešetović sok, a nemzeti viszonyokkal kapcsolatos kérdés-

ben kifejti a maga érvelését és megindokolja nézeteit. Teszi ezt nyilván nem a végső kétségbevonhatatlan ítélet kialakításának igényével. Tudatosan vállalja a kockázatot, hogy nem mindenben teljes elemzése, s azt is, hogy közreadott kutatási eredményeit saját maga vagy mások meghaladják majd idővel. A nemzeti viszonyokat, a nemzeti közösségek szerepét és helyét a társadalmi folyamatokban, miközben a nemzeti közösségek társadalmi tartalma is módosul, és változnak a közösségek közötti kapcsolatok, Kešetović világviszonylatban vizsgálja, de nagy és megkülönböztetett figyelmet szentel a jugoszláv valóságból fakadó, különösen a szocialista Jugoszlávia társadalmi gyakorlatából eredő helyzet elemzésének is.

A világviszonylatban való közelítést az indokolja, hogy „a gyarmati világrendszer széthullásával és a szocialista forradalom győzelmével (Jugoszlávia, Kína, Vietnam és Kuba) az országok egész sora a szocializmus építésének útjára lépett... Mindez a mai világot egymásba kapcsoltabbá tette mint valaha a történelem során, de ugyanakkor megosztottabbá és szembehelyezettebbé is. Ezen ellentmondás lényegében elrejtve igen fontos helyet foglal el a nemzeti kérdés is” (20).

Jugoszlávia társadalmi gyakorlatának elemzésében Kešetović részletesebb és elmélyült, ami érthető. Ezt a valóságot vizsgálhatja kézzelfogható közelségből, ezen a területen ellenőrizhette nemcsak társadalmi tevékenysége során, de könyve írása közben is elméletének hitelét. A jugoszláv szocialista öngazgatás ugyanis sok új kérdést vet fel és azok megválaszolására nyújt lehetőséget.

Ezért is zárja Muhamed Kešetović könyvét többek között a következő gondolatsorral (178): „Tekintettel arra, hogy a jelenkor szocialista társadalmi a polgári időszakból átöröklött keretekben és kategóriákban léteznek, így a marxista gondolkodás is ezen keretek és kategóriák átalakulásától és meghaladásától függ. Az etatizmus erre képtelen, s így ezen a területen csatát veszít és válságba jut. Ez csak a valódi forradalmi gyakorlatban mehet végbe, a szocialista öngazgatásban, amelyben összefonódnak az osztály- és a nemzeti tényezők. Ezzel magyarázható, hogy a szocialista öngazgatás jelentette és jelenti az átmeneti időszak marxista tanításának újraéledését a nemzetre vonatkozóan és a nemzeti és osztálytényezők egybefonódásának tanítását ebben az időszakban...”

Tóth Lajos

Inkei Péter, Kozma Tamás, Nagy József, Ritoók Pálné:

AZ EZREDFORDULÓ ISKOLÁJA

Tankönyvkiadó, Budapest, 1979.

Gyorsan változó világunkban az oktatásügy kérdései mindinkább előtérbe, a figyelem központjába kerülnek. Ez a megállapítás különös hangsúllyal vonatkozik a szocializmust építő országokra. Egészen világossá vált, hogy a közoktatás — annak színvonala és fejlődési üteme — a társadalmi haladás igen fontos alappillére és feltétele. Ezért az ilyen, nálunk is már jórészt ismert neves szerzők tollából származó mű, amely a jelenből indul ki és a következő évtizedek fejlődési irányait vizsgálja, méltán tarthat igényt kellő érdeklődésre.

Több éves kutatómunka, tudományos töprengések és viták eredményeit tartalmazza. Lényegében sokkal többet foglal magában, mint amennyit a címe „elárul”: felöleli a közoktatás fejlesztésének, távlati megalapozásának szinte összes fontosabb kérdését és mozzanatát. Hű képet nyújt a közoktatás eddigi magyarországi (1945-ben induló) fejlődéséről, és egyben előre mutat: feltárja a jövő útjait, a továbbfejlesztés főbb irányvonalait.

Bevezetőjében rövid történelmi visszapillantást tartalmaz az oktatás egyes fokozatainak háború utáni fejlődéséről, különös figyelemmel az 1961-es, lényegében már harmadik, iskolareform (elsősorban tantervi reform) által bekövetkezett változásokra és az akkor felmerült problémákra. Akkor már felszínre kerültek a tanulók lemorzsolódásának és az „elnézőbb osztályzásnak” a következményei, valamint az egységes követelmények és eltérő lehetőségek — a társadalmi háttér — ellentétéből adódó feszültségek megoldásának, illetve enyhítésének problémái, amelyek bizonyos fokig — nálunk is — még mindig hatékonyabb megoldásra várnak.

A tantervkészítéssel kapcsolatban az említett reform keretei között olyan törekvés vált irányadóvá, amely a súlypontot a tananyagról a fogalomrendszerekre, az összefüggések feltárására és megértésére helyezi át.

A köznevelés céljai és fejlesztési feladatai című fejezetben előbb a

társadalmi-gazdasági fejlődés és a köznevelés kapcsolatával és kölcsönhatásával, majd a személyiségfejlődés egyes alapvető kérdéseivel foglalkozik kellő tudományos elmélyültséggel. A társadalom fejlesztése és az emberi önmegvalósítás, a személyiség fejlesztése és a társadalmi tökéletesítése közötti összefüggések feltárása után a szerzők részletesen foglalkoznak a társadalmi fejlődés és a munkaerő-szükséglet, valamint a társadalmi mobilitás és a művelődési egyenlőtlenség kérdéseivel, a közneveléssel való összefüggéseivel. Ezzel kapcsolatban merül fel pl. a nyílt és a burkolt szelekció kérdése és megokoltsága, ami nálunk is, különösen a felsőoktatásban igen időszerű. Úgyszintén a munkamegosztás, az iskolai képzettség és a társadalmi mobilitás vázolt összefüggései a mi viszonyainkra is sok tekintetben azonosak vagy hasonlóak.

A személyiségfejlődés minden szocialista országban nagyon időszerű kérdését, és ezzel kapcsolatban az alapvető nevelési célok kialakításának problematikáját ebben a műben, bizonyos fokig, eredeti módon dolgozzák fel. A személyiség kialakításának, fejlesztésének alappilléreként a tudományos világnézet, meggyőződésrendszer, a kreatív önállóság és (egyben) együttműködési képesség, egy erkölcsi kötődésű szokásrendszer (habitus) és megfelelő alkotó- és önfejlesztő képesség — az alkotó munkára és viszonyulásra való képesítés kialakítását és fejlesztését tartják.

A köznevelés fejlesztésének fő irányai című fejezet felöleli az oktatás egész rendszerét, és elsősorban egy új, korszerűbb oktatási rendszer körvonalait és fejlesztési irányvonalait vázolja fel. Részletesen foglalkozik az ún. „iskolai kezdőszakasz” megszervezésének és tartalmának (az elemi kultúrkészségnek, ismeretek elsajátításának és a személyiségfejlesztés komplex megalapozásának) kérdéseivel. Ez nálunk is, mostani átfogó oktatási reformunk folyamataiban, amikor az óvodák és más iskoláskor előtti nevelési intézmények is az oktatási rendszer szerves részévé válnak, igen időszerű kérdés. Ugyanis ez a „kezdőszakasz” magában foglalja az iskoláskor előtti nevelést is. Nyílt kérdés marad azonban — s ezt világosra különbözöképpen oldották meg —, meddig „nyúljon bele” az általános iskolába: elegendő-e pl. 3 év az említett feladatok (elemi kultúrkészségek és információs minimumok, alapismeretek) megvalósítására? Ez a kiindulópontja a korszerű általános műveltség megalapozásának, vagyis egy korszerű általános iskola (képzés) kialakításának.

E mű szerzői *a szakmai képzésnek* különös figyelmet szenteltek, ami érthető is, hiszen a szakképzés fejlesztése, korszerűsítése — a társadalmi követelményekhez való gyorsabb idomítása — minden oktatási rendszer és átfogó oktatási reform sarkalatos pontja. Figyelembe véve a jelenlegi magyarországi oktatási rendszer egyes elévült vonásait (a dualizmus maradványait) a szerzők rámutatnak a demokratizmus elvének alkalmazására, a teljesebb esélyegyenlőség biztosításának fontosságára és lehetőségeire. Ezzel kapcsolatban részletesen foglalkoznak az ún. feltáró

szakasz és a 12—13 éves kortól kialakuló pályaaorientáció, valamint a pályaválasztás kérdéseivel. Szorgalmazták a képességek és a személyiségstruktúra szerinti differenciálást — a fakultatív tantárgyak és tantárgycsoportok rendszerének kialakítását már az általános művelés keretei között.

Mivel a pályaválasztás korhatárának a 16 éves korra való „kitolódását” tartják helyesnek, és szem előtt tartják az általános műveltség jelentőségének a növekedését, valamint az abba „beleágyazott” pályaaorientációs szakaszt, a mostanihoz képest felemelt időtartamú kötelező általános képzést javasolnak. Erre alapozódna a szakképzés három lépcsőben egymásra épülő szakasza, amely mentes volna a „zsákutcáktól”, és amelyet a rugalmasság, az egymásra épülés, a vertikális összekapcsolódás jellemezne. Az ilyen szakképzési rendszer lényegében mindenkinek azt nyújtaná, ami neki egyénileg megfelel — amire képes, amire adottságai vannak, s amire kellőképpen motivált. Eszerint az egyes képzési ciklusok és fokozatok befejezése után mindenkinek lehetősége volna a „kilépésre”, a munkába állásra és arra, hogy később, a társadalmi és egyéni szükségletektől indítva — a munka mellett — esetleg tanulmányait tovább folytassa.

Nem nehéz megállapítani, hogy ezekben az elgondolásokban, fejlesztési irány-javaslatokban sok hasonló és közös vonás fedezhető fel a nálunk folyamatban lévő oktatási reformmal, a kialakult (vagy kialakulóban lévő) új oktatási rendszerünkkel.

A következő, utolsó fejezet *a köznevelés fejlesztésének stratégiáját, irányait* tartalmazza. Az egyes fejlesztési szemléletek — kiindulás „a tartalomból”, kiindulás „a struktúrából”, kiindulás „a feltételekből” — taglalásánál érdekes és tanulságos szemügyre venni a kihámozott elévült szempontok és elemek szembeállítását azzal, ami haladóbb, elfogadhatóbb — ami a jövőbe mutat.

A köznevelésnek mint fejlődő szervezet irányítási rendszerének a jövőben nem a működésre kell irányulnia, hanem a fejlesztést kell szolgálnia. A jövőkép és a stratégia kialakításánál ezt az elvet a szerzők igyekeznek következetesen alkalmazni.

Az adaptív és optimális tervezéssel kapcsolatban, valamint a távlati tervezés megszervezésére vonatkozólag több, számunkra is időszerű kérdést vetnek fel. Pl. azt, hogy az egyes stratégiai célok elérésének tervezésében milyen időtávlatot vagyunk képesek belátni: milyenek lesznek elgondolásaink, terveink megvalósításának feltételei a közelebbi, illetve a távolabbi jövőben. Tervezni tehát realisan csak úgy lehet, ha a valóság tárgyilagos feltárásából indulunk, és jól ismerjük a fejlődés általános irányvonalát, tendenciáit — a valóra váltás feltételeit, és ha képesek vagyunk a jövőbe látni.

Ennek a fejezetnek a keretei között érdekes gondolatokat találunk a pedagógiai kísérletek jelentőségéről és megszervezéséről, az oktató-nevelő munkában kifejezésre jutó „innovációk” helyes (szélesebb) értelmezé-

séről, az újításokat tartalmazó iskolai kezdeményezések támogatásáról. Ezzel összefüggésben utalás történik a pedagógusképzés- és továbbképzés olyan irányú átalakítására, reformjára, amely, többek között, jobban szem előtt tartaná az alkotó munkára, alkotó hozzáállásra való képesítést.

Szó van itt továbbá a fejlesztési programokról, koncepciókról, valamint az olyan hálózatfejlesztésről, amely nemcsak az iskolák és a köznevelés átalakulását ölelné fel, hanem egy-egy terület (régió), közigazgatási egység komplett kulturális fejlesztését is.

Végül a szerzők helyesen mutatnak rá, hogy az oktatásügy területén és vele kapcsolatban eddig kialakult tájékoztatási rendszer is alapos változtatásokra szorul: elsősorban fejlesztésorientálttá kell válnia. Ez, a sok új mozzanat mellett, magában foglalná az információs visszajelzéseket is a megindított folyamatokról, a tervek teljesítéséről, az egyes kezdeményezések hatékonyságáról. A megfelelő információáramlás azonban semmiképpen se vezessen az adminisztráció, az adathalmozás elburjánzásához!

A jövő közoktatásának felvázolásával (ebben a könyvben a köznevelés kifejezést használják, ami a magyarországi szakirodalomban jobban meghonosodott), a jövő útjainak keresésével és feltárásával a szerzők igen komoly tudományos feladatra vállalkoztak. Ennek az értékes közoktatás-politikai és egyben (szélesebb értelemben) pedagógiai műnek a megismerésével értékes információkhoz jutunk olyan kérdésekről, elgondolásokról, törekvésekről, amelyek nálunk is nagyon időszerűek. Sok lehetőséget nyújtanak az összehasonlításra, és serkentőleg, ösztönzőleg hatnak a saját problémáink, az eddig megtett utunk feletti elmélyült elgondolkodtatásra, töprengésekre. Hiszen a közoktatásban, ebben a bonyolult és dinamikus rendszerben, amelynek alapvető célja az emberformálás, semmi sem tekinthető véglegesnek, és semmi sem lehet olyan tökéletes, hogy túlzott elégedettségre adna okot. Azt mindig bizonyos fokig és meghatározott szempontból korrigálni és fejleszteni kell: kutatni kell az újabb és a meglevőnél még jobb megoldások után.

Ezért manapság különös jelentősége van annak, hogy mások tapasztalatait, vívmányait, eredményeit is minél jobban megismerjük. Ez a hasonló fejlettségű szocialista országok esetében számunkra még hasznosabb lehet: könnyebben lehet egymás fejlettségi fokát és megoldási módzatait összehasonlítani és értékelni. Természetesen, minden ilyen esetben megfelelő kritikai szemléletmódra van szükség. Fontos, hogy figyelmünket ne kerüljék el az egyes kérdésekhez való hozzáállás, a felvetett problémák megvilágítása, taglalása, az olvasott műből „kisugárzó” tárgyilagosság, a reális lehetőségek és a társadalmi szükségletek összhangja — a mű igazi tudományos értékei.

Az ilyen tudományos értékű mű, mint amilyen Az ezredforduló iskolája is, amely egy szomszédos baráti ország oktatásfejlesztő törekvéseit tartalmazza, számunkra több szempontból is hasznos tájékoztatásul szolgálhat.

Cservenák Róbert

Németh Amadé: ERKEL

Gondolat, Budapest, 1979.

Az irodalomnak a zenével foglalkozó ága sajnos igen szegényes. Az emberek ezreit nem lehet megtanítani a jóra és szépre anélkül, hogy arra ne legyen meg a megfelelő eszközünk. A zene mindenkor az írás fölé emelkedik, ha érzelmi oldalát nézzük. Ezt pedig nemcsak én állítom, hanem olyan nagy emberek is, mint a múlt század nagy romantikusai és korunk neves karmesterei és zeneművészei. Nem elég a zenét hallgatni, meg is kell érteni. Csupán az a tény, hogy valakinek a lakásában gyakran szól a zene, akár a rádióból, akár hanglemezről, dicséretes. Csakhogy ez nem elég. Még a csodagyerek is valamikor tanulással kezdte. Olvasnunk kell könyveket, amelyekből előbb és könnyebben megértjük azt, amit egy mű mondhat és mindenkor mond is nekünk. Sajnos, aránylag kevés irodalmi mű foglalkozik a zenével, de azért akad. Annyi már van, hogy kényelmesen érezzük magunkat, ha még egy kicsit feszélyezetten is, de csak van valamink. Még nem tartunk ott, hogy holtunkig kedvünkre válogathatunk és még akkor is marad. Éppen ezért, hogy talán ne kelljen annyit keresgélni a könyvtári polcok között, indult meg ez az ismerető folyamat, ahol olyan könyvekről lesz szó, amelyek kiemelt helyet érdemelnek meg, amelyek kizárólag csak a zenével, annak előadóiával foglalkoznak.

Egy sorozat első kötetével fogunk megismerkedni. A Zenei Kiskönyvtár sorozatban a Gondolat Kiadó hat zeneszerzőről jelentetett meg egy-egy könyvet. Ezek Schubert, Liszt, Erkel, Honegger, Berlioz és Purcell életéről és munkásságáról szólnak. Amint a címből is kiderül, ezúttal Erkelről lesz szó. A sorozat külön érdekessége, hogy az egyes könyvek szerzői kiváló magyar zenetudósok és karnagyok. A könyvek olyan nyelven íródtak, hogy bárki nyugodtan kézbe veheti, nem kell attól tartania, hogy esetleg egyetlenegy mondaton is fennakad, mert nem ismeri a zene nyelvét.

Az első fejezet az 1810—1827 közötti időszakot öleli fel, vagyis a gyermekéveket. Megismerkedhetünk Erkel Pozsony környéki életével, is-

koláztatásának nehézségeivel, és nyomon kísérhetjük fejlődésének főbb pontjain. Első zongoraleckéit is Pozsonyban kapta és hamarosan szédületes eredményeket ér el. Magyarországon akkoriban még ritkaságszámba ment a kiválóbb zongoraművész. Akik hivatásból foglalkoztak annak oktatásával, azok közt is csak elvétve akadt olyan, aki sima, egyenletesen pergő skálákat és komplikáltabb tételeket tudott volna játszani. Aki pedig még a trillákhoz is értett, az már közbámulat tárgyát képezte. A kitűnő iskolát járt Erkel így konkurrencia nélkül állt az országban. A nagy Liszt Európát járta, káprázatos sikert sikerre halmozva. Erkel pedig elindult Kolozsvárra zongoratanárnak, és talán még nem is sejtette, mennyire más utakra ragadja majd a sors. Zongoratudománya barátot is hozott neki. Egy alkalommal nyitott ablaknál zongorázott, amikor a híres Brassai haladt el az ablaka alatt. — Ki vagy, öcsém? — és ezzel egy életre szóló, Erkel számára igen gyümölcsöző barátság vette kezdetét. A nagy tudományú Brassai jelentősen tágította a fiatal művész szellemi látókörét és serkentette művészi becsvágyát. Brassai hatására írta Erkel korai zongoraművét, a Magyar ábrándot, amelyet több hangversenyen elő is adott. Sokáig azt tartották, hogy ez a kompozíció elveszett. A Széchenyi Könyvtár egyik Erkel-autográfjában Somfai László az elveszettnek hitt Magyar ábránd egy részletét véli felfedezni. A kompozíció zeneileg is igen érdekes és elgondolkoztató. Néhány harmóniafordulatából, figurációjából, a formálás jellegéből úgy érezzük, hogy Erkel zeneszerzői stílusa talán egészen más irányba fejlődött volna, ha kevéssel ezután nem került volna egész életére szóló kapcsolatba a színházzal, a drámai muzsikával.

1835-ben a Várszínházban működő budai Magyar Színjátszó Társaság karmestert keresett. Erkelre esett a választás. Ettől a pillanattól kezdve ádáz ellensége lesz a német művészetnek, a német színháznak. Egyetlen eszköze a színház magyar társulata, tudása és az a hév, amelylyel tervének teljesítésébe belekezdett. A sors azonban úgy akarta, hogy a budai színészgárda már a tél beálltával feloszlott, mivel a színészek zöme a pesti oldalon lakott. Így a gyakori jégzajlások lehetetlenné tették a folyamatos munkát. A kulturális csőd határán országos méretű akciót szerveztek. 1837-ben részvénytársaság alakult a költségek előteremtésére, majd hihetetlen méretű országos adományozással, társadalmi segítséggel felépült a Pesti Magyar Színház. Kölcsey jóslata bevált: „... csak a nemzet részvétele állíthat nekünk nemzeti játékszínt”.

Valójában ekkor dől el Erkel további sorsa. Életét a színháznak szenteli. Ebben az időben kedves barátjától, Egressy Bénitől egy szöveggönyvet kap, a Báthori Máriát. Ebből születik meg rövid idő után az első magyar opera. Minden gyengéje mellett sok értékes elemet tartalmaz. Ami a közönség számára a legmeglepőbb, ezért is ér el nagy sikert, az az, hogy a zenéjét több helyen a verbunkos stílus alkotja. Ez annyira újszerű volt, hogy nem maradhatott észrevétlen. Mindamellet, hogy az opera hemzseg az utánpótlás betegségtől, és hogy idegen elemek is szép

számban akadnak benne, hogy sok helyütt sablonszerű, mégis már az önállóság jegyeit is magán viseli és fellelhető benne a későbbi remekművek néhány jellemző vonása. Ez a siker minden rosszmájú kritika ellenére is jól jött Erkelnek.

A fejlődő, épülő főváros szellemi életében jelentős tényező az egymással vetélkedő német és magyar színház. Mindkettő anyagi gondokkal küzd, és megindul közöttük a művészi erő áramlása, amelyet a gyorsan magyarosodó város Nemzeti Színházával rokonszenvező tömegek izgatott figyelme kísér. Az intenzív érdeklődés nem egyszer tüntetéssé, tetlegességgé fajul. A korabeli sajtóból kiolvasható, mennyire örülnek az Erkel keze alatt színvonalában fokozatosan emelkedő magyar operakultúrának. Erkel szigorúsága, következetes nevelő munkája együtttestet kovácsol a sokfelé húzó, sok akaratú művész társaságból. A játérend magasabb igényű művekkel gazdagodik. Megszólalnak Cherubini, Méhul, Auber, Meyerbeer, Bellini operái, Donizetti néhány műve.

Ebben a nyugtalan időszakban jelentkezik Erkel első nagy remekművével, a Hunyadi Lászlóval. A korabeli kritika véleménye ugyan itt is megoszlik, mint a Batori Mária esetében, de ez a megoszlás már inkább a részrehajlás eredménye, mintsem a hozzáértők véleménye. A legalaposabb, legrészletesebb magyar bíráló Petrichevich Horváth Lázár volt. Nagy terjedelmű, rajongó kritikája a Honderű három egymást követő számában jelent meg. Erkel — állapítja meg — európaivá emelte a csárdák gyönyörű melódiáit és letette az alapkövet, „melyre épülend egykor a magyar zenedicsőség valhallája”! A bécsi bírálat megállapítja, hogy a nemzeti elem, amely eddigelé csak a jellemző, de fölötte korlátolt magyar nóta név alatt ismert szövegekben mutatkozott, e műnek teste s vérébe ment át, s eképp összhangzatban a dalmű szövegével, egy minden tekintetben kerekded egészé alakult, azaz nemzeti zenévé, a szónak betű szerinti értelmében. Horváth Lázár így zárja bírálatát: „... ha van a magyar zenének jövője... úgy annak megalapítását Hunyadi László szerzőjének fogja köszönni nemzetünk...”

Erkel nem pihent a Hunyadi-siker után. Egy sor népszínművet komponált. Ezekben felhasznált, átdolgozott és hangszerelt magyar népdalokat is. Ezzel kapcsolatban mondta Kodály: „Kevesen tudják, és sohasem emlegetik, hogy már Erkel Ferenc elindult azon az úton, amelyen a zenét a nép felé, a népet a zene felé közelíteni lehet. Kár, hogy nem ment tovább.”

Erkelre súlyos terheket rónak a történelmi esztendők. Nem vesz ugyan cselekvően részt a harcokban, de gyújtó zenéje szimbólum. A Nemzeti Színház szerepe a 48-as eseményekben közismert. Március 15-én este a Két anya gyermeke c. vígjáték szerepelt műsoron, de már dél felé kiderült, hogy aznap a közönség csak magyar művet kíván hallani, és ezért elővették Katona József Bánk bánját, de az előadást nem tudták végigjátszani. A színházba szüntelenül beáramló tömeg a Meghalt a cselszövő című énekrészt, a Himnuszt, a Hattyúdalt, a Szózatot és egyéb más elő-

adását követelte. Így a műsor közkívánságra alakult és folyt le, a nép Erkel zenéjét akarta hallani. A forradalom hevében Erkel maga is fegyvert akart ragadni, de számos gyermekeire és fontos pozíciójára való tekintettel szolgálatára nem tartottak igényt. Zenéje szolgált helyette.

Az 1853-as esztendő fontos állomása a magyar zenei életnek. Erkel egy maroknyi muzsikussal létrehívja a Filharmóniai Társaságot. A bemutató hangversenyre 1853. november 20-án került sor, kéthavi szervezés és próbamunka után, a Nemzeti Múzeum dísztermében. A műsoron Mozart, Beethoven, Mendelssohn és Meyerbeer művei szerepeltek, Erkel vezényelt. Mivel az elnyomó rendszer nem engedélyezte egyesületek létesítését, de hangversenyek rendezéséhez hozzájárult, a Társulat csak 1867 augusztusától vált jogi személyé. Az első hangverseny jelentős erkölcsi és anyagi sikerrel járt. A kritika jelenti Beethoven 7. szimfóniájának mintaszerű előadását, és így vonja le következtetéseit: „Ez az előadás egyúttal bemutatta saját zenei erőink értékét, és ha a hangversenyeket betartják, s a közönség azokat kellően pártolja, akkor majd nem kell többet Lipcsét a »Gewandhaus«-beli hangversenyeiért irigyeinknek.”

61-ben pedig megjött a bomba siker. Március 9-én mutatták be a Bánk bánt, hatalmas sikerrel. A szerző ünneplése felért egy politikai demonstrációval. A korabeli sajtóban számos bírálat jelent meg. Legelmélyültebben Mosonyi Mihály foglalkozott az operával, a Zenészeti Lapok egymást követő két számában. Dicséri a szerencsés témaválasztást. Szól a szerző több éves hallgatásáról, majd részletesen ismerteti a Bánk bán cselekményét és zenéjét.

Zenetörténeti szempontból a Bánk bán összefoglaló mű: az eddigi eredmények sikeres összegezése. A korai magyar operairodalom betetőzése, amely már magában hordozza a zenés népdráma csírait. Erkel később is keresgeti ezt az utat, de sohasem talál rá igazán. A verbunkost többé túl nem szárnyalható magaslatra emelte; nemcsak a hangszeres fogantatású muzsika sikeres vokalizálásával, hanem a verbunkos formából nőtt jelek kifejlesztésével is. Az idegen elnyomás, a nemzeti öntudat, az önző léhaság és a tiszta emberség kettős drámája egy évszázad alatt sem veszítette el időszívségét. Mosonyi egykori megállapítása is helytálló: „E dalműre nemzeti zeneirodalmunk méltán büszke lehet, akár az alakok magas szabásait, akár a gondolat bőségét, akár a zene hatásos kidolgozását tekintjük.”

Már a Bánk bán ismertetése előtt szó esett a Pesti Divatlap 1844 februárjában megjelent rövid hírérl, egy vígoperáról, melyet Erkel még a Bánk bán előtt be szándékozik fejezni. Erről a vígoperáról nincs tudomásunk, de ha foglalkoztatta Erkel akkor valamilyen vígopera-téma, nagyon valószínű, hogy új dalművébe, a Czanyuga József szövegére írt Saroltába beleilleszthette egykori vígoperájának töredékeit vagy talán egész jeleneteit. Nehezen volna másként elképzelhető, hogy a komótosan dolgozó Erkel tizenöt hónappal a Bánk bán után új operával jelentkezék, Czanyuga, a jeles múzeumi tudós, már az ezt megelőző írásaiban

is bebizonyította szövegírói tehetségének tökéletes hiányát, sőt az ő áldásos tevékenységének köszönhető néhány kortárs dalművének totális bukása. Az egyetlen, ami a bárgyú szövegben Erkel vonzhatta: széles körű lehetőségek egy falu mindennapi életének zenei ábrázolására, falusi zsánerképek megírására. Mivel pedig tiszta magyar zene írásához a falusi környezet ideális, Erkel belefogott a reménytelen munkába. Csak tehetségének köszönhető, hogy a buktatókat jórészt el tudta kerülni és a Saroltában, minden fogyatékosága ellenére, sok új ötlettel lépett elő zeneszerzői pályáján. Ez a mű ennek ellenére sorsforduló lett életében: lelépett a Batori—Hunyadi—Bánk jelezte siker mezejéről, és a kísérletezések veszélyes talaján elindult a sikertelenség, a meg nem értés gyötrelmes útján.

A Sarolta 1862. június 26-án került először színre. A Hunyadi és a Bánk színvonalához szokott közönség csalódottan vett tudomást a műről. Sikertelenségének oka ma már nyilvánvaló. Erkel elképzelése és megvalósítása között áthidalhatatlan ellentétek voltak. Hiába mutatkoznak a Sarolta partitúrájában a haladás jegyei, több volt az akarat, mint ami belőle megvalósult.

Az öt év múlva bemutatott Dózsa György sem hozott sikert. A sajtó nagy részletességgel méltatta, boncolgatta. Dicsérte Erkel, amiért a Wagneri útra lépett és a nagy egész érdekében lemondott az őt annyira jellemző dallamosságról. Ugyanakkor éppen azokat a részleteket magasztalták leginkább, ahol a zene még a banki melodika talaján jár. A nyugtalanul áradó, szünet nélkül hömpölygő zene folyamában nincs megállás. Fárasztó ez a sodró nyugtalanság, a zárt számok körvonalainak elmosása, az énekbeszéd túltengése. Nagyszerű azonban a magabiztosabb polifon szerkesztésmód, az emberi, természetes beszédet csaknem megközelítő parlando, a vezérmotívumok egyre következetesebb alkalmazása, a zenekar fejlettebb szimfonikus kezelésmódja. Meglepő, messze előremutató megoldásokban nem szűkölködik a partitúra. Felhangzik benne egy tredecim akkord, amely a diatonikus skála valamennyi hangját egyszerre szólaltatja meg. Hallatlanul nehéz az első felvonás indulójában alkalmazott merész, a li,d és a mixoli,d hangsorból leszűrt, csaknem bartóki sor, és az opera számos helyén megjelenő kromatikus akkordok sorozata, melyekhez hasonlót Liszt műveiből ismerünk. A karjelenetekből pedig itt-ott szinte Muszorgszkij hangját véljük kicsendülni.

A Dózsa után már csak a Brankovics György nevezhető minden sikertelensége ellenére is olyan operának, amely zenei szempontból még mindig tud valami újat hozni. Cselekménye a XV. század első felében játszódik, és szorosan kapcsolódik az Erkel által már sikeresen megénekelte Hunyadi-ház történetéhez. A tragédia az eseményeket a szerb történelem oldaláról nézve jeleníti meg, központi alakja címszereplője, a magyar és a török katonai hatalom között ingadozó szerb despota. Akárcsak a Hunyadi és a Bánk esetében, itt is szükségessé vált a mű drama-

turgiai felfrissítése, a prózában írt, vulgáris, lapos, primitív nyelvezetű librettó irodalmi igényű átdolgozása.

Erkel zenei horizontjának hatalmas tágulását jelzi a szerb és török népzene felidézésének sikeres kísérlete. A túlságosan is megszokott és csaknem kimerített verbunkosműdal intonáció után az új színek megjelenése örvendetes változatosságot jelez a életműben. Sem az előadás közönségsikere, sem a sajtó hasábjain megjelenő, áttekinthetetlen tömegű bírálat nem volt egyértelmű. Néhány alaposabb felkészültségű kritikus tanulmányától eltekintve senki sem értette meg a mű jelentőségét.

A Bánk bán óta sokat fejlődött a magyar zenekritika. Az opera zenei anyagának részletes boncolgatásakor igazán dicséretes szakértelmet árul el az a néhány, hivatása magaslatán álló, nagy szakmai felkészültséggel rendelkező bíráló, aki a Brankovicsban látta Erkel eddigi művészetének csúcspontját. Ennél többet ma sem mondhatunk. A Dózsánál lényegesen rutinosabban sikerült a zárt számok kikerülése, az énekbeszéd megoldása, a szélesen áradó, folyamatosan hömpölygő, vezérmotívumokkal színezett szimfonikus zenekarkezelés. A három népi zenei anyag — és mellette negyediknek a nemzetközi operanyelv használata — természetes, magától értetődő, a kórus kezelése, a népi zenedráma irányába mutat előre. A hangszerezés és a zenei romantika hatásos, csillogó, színes, változatos hangzáskészletével.

A fenségektől kezdve a népiesig, a paloták komoly méltóságától, a tragikum gyászától elkezdve a puszták méla ábrázolásáig, mindent feltalálunk Erkel műveiben, ami magyar. Idegen tárggyal, idegen zenével a két világrészt meghódíthatta volna, de ő nem akart másnak alkotni, mint a nemzetnek, nem akart más által megértetni, mint a nemzet által. Egy félszázados életpályán, mint stádium-mutató emlékkövek állnak megalkotott művei. Élete átívelte csaknem az egész XIX. századot. Ifjúsága egybeesik a magyar történelem egyik legdicsőbb korszakával, a reformokkal. Politikus zeneszerző volt, egész életét a reformeszmék és a nemzeti függetlenség szolgálatába állította. Forradalmian gyűjtő zenéjét énekelték a szabadságharc katonái, és a nemzetre hulló gyászban Bánk és Tiborc gránitalakjával protestált az elnyomás ellen. A kiegyezés illúzióját Dózsa szellemének felidézésével, a politikai hitszegést Brankovics tragédiájának hangjaival bélyegezte meg. A konszolidáció ábrándképeibe beleszötte a Névtelen hősök honvédsírató muzsikáját. Következézetesen megőrzött elvei miatt maradinak kiáltották ki, és élete alkonyán — minden elismerés és népes családja ellenére — magányosság jutott osztályrészül. Erkel élete a magyar zenei művelődés felvirágzásának hősi eposza.

„Kölcsy Himnusza, a Hunyadi, a Bánk bán
zeneszerzőjénél akadhat idővel még
nagyobb zeneköltő, de nagyobb
érdemű nem.”

(Vajda János)

Németh Amadé karnagy, maga is operaszerző, és évek óta foglalkozik Erkel-kutatással, mások és saját új eredményeivel bővítette és korszerűsítette a már másodízben megjelent sikeres Erkel könyvét. Mindenekelőtt az operák — eddig nélkülözött — bővebb elemzését találhatja meg az olvasó. A könyv külön érdekessége az utolsó oldalakon található Erkel műjegyzék. A jegyzék egyaránt magába foglalja az elveszett művek címeit és a ma még létező, de elő nem adott műveket, valamint mindazokat a műveket, amelyeket ma rendszeresen előadnak és mindannyian szívesen végighallgatunk.

A SAVREMENOST 1980. 7—8. SZÁMA

A Savremenost e kettős száma is — az eddigiekhez hasonlóan — társadalmi-politikai rendszerünk fejlődésének időszerű problémáival foglalkozik.

A folyóirat Politikai események rovatában kiemelkedő helyen, elsőként Az öniszervezés felszabadítja a társadalom alkotó erejét címmel részleteket olvashatunk Josip Broz Titónak a Jugoszláv Kommunista Párt VI. és a Jugoszláv Kommunista Szövetség VII., VIII., IX., X. és XI. kongresszusán elhangzott beszámolóiból. E részletek útján széles körű áttekintést kapunk a JKSZ szerepéről a decentralizáció, a demokratizálás és az öniszervezés fejlődési folyamatában. A 22 oldalas válogatás tartalmát és lényegét híven szemlélteti a következő idézet:

„Az új társadalmi-gazdasági viszonyok kiépítése nem lehet spontán akció ügye, ez csakis a társadalmi szocialista erők — élükön a Kommunista Szövetséggel — tudatos és szervezett, eszmei-politikai tevékenységeként valósulhat meg. Forradalmunk csak így haladhat tovább. Forradalmunk eddigi győzelmeit és sikereit elsősorban annak köszönheti, hogy nem volt rabja semmilyen mintának, sem dogmának és nem került a praktikizmus hatása alá, hanem — korszerű szocialista elméletünk és gyakorlatunk eredményeiből kiindulva — mindig a munkásosztály és a társadalom legszélesebb rétegeinek építő jellegű és forradalmi akciójára támaszkodott.”

E rovat második jelentős írásának szerzője Stane Dolanc, a JKSZ Központi Bizottsága Elnökségének tagja. A cikk tulajdonképpen Dolanc elvtárs 1980. június 19-én Újvidéken elhangzott előadása, amelyet a Vajdasági Kommunista Szövetség politikai iskolájában induló harmadik nemzedéknek tartott. A Savremenost e számában csak az előadás első részét közli. Folytatása a következő számban lesz olvasható.

Bevezetőként a XIX. századi munkásosztály szervezetszerkezetéről és az októberi forradalom előtti időszak munkásmozgalmairól ír. Ismerteti a demokratikus centralizmus történetét, majd pedig a demokratikus cent-

ralizmus alapelveinek a JKP és a JKSZ statútumában való megnyilvánulását.

„A Vajdasági Kommunista Szövetség tevékenysége a Szocialista Szövetségben mint a küldöttrendszer politikai bázisában címmel a Vajdasági Kommunista Szövetség Tartományi Bizottságának szervezésében 1980. június 18-án tanácskozást tartottak Újvidéken. A Savremenost 7—8. száma közli Dušan Popović vitaindítóját, amelyben ismerteti a Vajdasági Kommunista Szövetség Tartományi Bizottsága küldöttségének és küldötteinek munkáját és szerepét a Vajdasági Dolgozó Nép Szocialista Szövetségének Tartományi Választmányában.

A Politika elméleti értelmezése elnevezésű rovatban elsőként Branko Prnjat A szocialista forradalom és a kultúra című írása olvasható. Bemutatja a kulturális forradalom jellegzetességeit és a szocialista forradalommal való kapcsolatát. Ír a proletariátus kultúrájáról. Vizsgálja a szocialista öngazgatás és a kulturális forradalom kapcsolatát. Kiemeli, hogy a „szocialista öngazgatás valójában a kulturális forradalom sajátos formája”.

Jovan Komšić az öngazgatási érdekek pluralizmusát dolgozza fel. Vázolja az öngazgatás bevezetésének forradalmi jelentőségét. Felsorolja a társadalmi viszonyok és a termelőerők fejlődésének időszerű problémáit. Megállapítja, hogy a szocialista öngazgatású társadalmi-gazdasági viszonyok között és az öngazgatási pluralizmus rendszerében az egypártrendszer nem érvényesülhet.

Aleksandar Raić írásának címe A szocialista öngazgatás politikai gazdaságtanának kezdete és fejlődése. Politikai-gazdasági eszméink kialakulásának és fejlődésének ismertetése után a szocialista öngazgatás politikai gazdaságtanának fejlődési szakaszait mutatja be. A szerző szerint politikai-gazdasági eszméink fejlődésének időszerű jellegzetessége az, hogy „a társadalmi-gazdasági alakulatok nagyvilági totalitása felé nyílik”. Ennek oka abban a reális és történelmi tényben rejlik, hogy Jugoszlávia szocialista öngazgatású rendszere gazdasági függőségben van a világpiactól.

E cikk után Szám Attila írása következik, melynek címe: Az öngazgatás alkotó erői.

Miután ismerteti a társadalmi-gazdasági fejlődésünk terén az utóbbi 30 év alatt elért eredményeket, választ keres a következő kérdésre: Miben rejlik az öngazgatás ekkora eredményeket alkotó ereje? „A szocialista öngazgatású viszonyok között történő általános fejlődés mindannyiunk gondja és közvetlen munkánk eredménye” — emeli ki a szerző. Az öngazgatás lehetővé teszi, hogy a forradalmi tudat, az elmélet és a gyakorlat dialektikus összefüggésében fejlődjön. Ezenkívül az öngazgatás hozzájárul a társadalom humánusabb fejlődéséhez is.

E rovat utolsó cikkének szerzője Andjelko Dj. Andjelić, a címe pedig: A munka öngazgatási szervezése a személyiség felszabadításának funkciójában. A mondanivaló lényege a következő idézetbe sűríthető: „A kor-

szerű műszaki fejlődés olyan társadalmi változásokkal jár, amely a személyiség mind tökéletesebb kibontakozásában jut kifejezésre.”

A gyakorlati tapasztalatok keretén belül e folyóirat a beoćini község kommunista aktívájának keretében, a közvetlen termelőkkel folytatott beszélgetést közli, melynek témája a következő volt: Építő és pusztító erők az öngazgatási gyakorlatban.

E beszélgetés résztvevői választ keresnek arra a kérdésre: Ki képezi öngazgatási gyakorlatunk alkotó erejét és ki fékezi a fejlődésben?

A Nézetek és vélemények elnevezésű rovatában a Savremenost 6 érdekes írást közöl.

Dragutin Miljković az öngazgatás és a tényleges emberi közösség létrehozása felé vezető útról ír. Elemzi a szocialista társadalmi rendszert és ellentmondásait. Kiemeli, hogy „az öngazgatás folytonos osztályharc, közös döntéshozás és alkotás”. Végezetül az öngazgatás jelentőségét hangsúlyozza.

Stanyó Tóth Gizella cikkének címe A személyiség alakulása a társadalmi fejlődés és a munka hatására. A személyiség fogalmát, kialakulásának és fejlődésének folyamatát ismerteti.

Dragan Koković Az idő, az emberi tevékenység és az életmód című cikke az időről mint az emberi létezés legfontosabb momentumáról szól. Boncolja az időnek a szabad idő alakulására gyakorolt hatását. Utal arra, hogy „az időnek mint emberi fejlődési területnek nemcsak a terelésben, hanem az ember teljes életében óriási jelentősége van”.

Sava Ilić a szocialista öngazgatásról mint forradalomról és társadalmi rendről ír. Méltatja a szocialista öngazgatási rendszer jelentőségét és lényegét.

Sava Tubić A szocialista forradalom és szociális osztályalapja című cikke következik, melyben a szocialista demokráciáról mint a hatalom érvényesülési formájáról, a társult munka viszonyáról van szó.

Ezután egy fordítás következik. Max Adler: Marx, a gondolkodó című írásának második részét olvashatjuk Gotesman Mirko fordításában.

Aleksandar Raić Az emberi lélek mélyére látó személyről és még egyről-másról című írása, valamint Desanka Romić Az eszmék mint a tömegek feletti uralkodási eszközök című cikke hozzájárulás a Dj. Šušnjić cikkével kapcsolatos vitához, amelyet e folyóirat 1980/3. számában közölt.

Végezetül Žarko Krupež A társadalmi tulajdon evolúciója című könyvét Merta Zoltán ismerteti.

A FORUM MARXISTA KÖNYVESBOLTJÁNAK JEGYZÉKE

október—november

SZERBHORVÁT NYELVŰ KÖNYVEINKBŐL

Tito élete és munkássága

Dedijer: NOVI PRILOZI ZA
BIOGRAFIJU JOSIPA BROZA
TITA

Mladost, Bgd, 1980
700,— din.

MARŠAL MIRA
Globus, Zgb, 1980
500,— din.

TITO — ILUSTROVANA
BIOGRAFIJA

Jugoslovenska revija — Vuk Karadžić,
Bgd, 1980
900,— din.

VRHOVNI KOMANDANT
Narodna armija, Bgd, 1980
500,— din.

A marxizmus klasszikusai

Krader, Lawrence: ETNOLOGIJA I
ANTROPOLOGIJA U MARXA
Stvarnost, Zgb, 1980
250,— din.

MARKS ZA POČETNICE
CDD, Zgb, 1980
100,— din.

Filozófia, szociológia, esztétika

Diltaj, Vilhelm: IZGRADNJA
ISTORIJSKOG SVETA U
DUHOVNIM NAUKAMA
BIGZ, Bgd, 1980
450,— din.

Diltaj Vilhelm: ZASNIVANJE
DUHOVNIH NAUKA
Prosveta, Bgd, 1980
250,— din.

Fiamengo, Ante: OSNOVE
SOCIOLOGIJE
Narodne novine, Zgb, 1980
150,— din.

Liotar, Zan-Fransoa:
FENOMENOLOGIJA
BIGZ, Bgd, 1980
180,— din.

Merton, Robert: O TEORIJSKOJ
SOCIOLOGIJI
CDD, Zgb, 1979
195,— din.

Pavićević, Vuko: SOCIOLOGIJA
RELIGIJE
BIGZ, Bgd, 1980
450,— din.

Pintarić, Vera Horvat: OD KIČA
DO VJEČNOSTI
CDD, Zgb, 1979
180,— din.

Történelem, emlékezések

Deutscher, Isaac: RUSIJA, KINA I
ZAPAD
CDD, Zgb, 1980
295,— din.

Maklin, Ficroj: RAT NA BALKANU
Prosveta, Bgd, 1980
350,— din.

Sulzberger, C. L.: MEMOARI
Globus, Zgb, 1980
490,— din.

Vasić, Dušan: VELIKE BITKE
PARTIJE
Radnička štampa, Bgd, 1980
250,— din.

Politikai életünk aktualitásai

Čalić, Dušan: TEHNIČKI PROGRES
I PRIVREDNI RAZVOJ SFRJ
Ekonomika, Bgd, 1979
400,— din.

GOSTI SOCIJALISTIČKE
JUGOSLAVIJE
Privredna štampa, Bgd, 1980
1.200,— din.

Jantol, Tomislav: SOCIJALIZAM I
JAVNOST
CDD, Zgb, 1980
150,— din.

Minović, Žika: KLASNI ODGOVOR
Institut za pol. studije, Bgd, 1979
250,— din.

NA SVOJOJ ZEMLJI (Stvaranje i
razvoj oružanih snaga naroda i na-
rodnosti Jugoslavije)
Narodna armija, Bgd, 1980
500,— din.

Stanojević, Miroslav: POLITIČKA
JAVNOST
Stud. izdavački centar, Bgd, 1980
100,— din.

Stajner, Rikard: KRIZA II.
Privredni pregled, Bgd, 1980
500,— din.

Vratuša, Anton: OSTVARIVANJE
ZAKONA O UDRUŽENOM RADU
Komunist, Bgd, 1980
145,— din.

Szocialista öngazgatás

DESETA SEDNICA CK SKJ
(Mlada generacija u borbi za dalji
razvoj socijalističkih samoupravnih
odnosa i zadaci SK)
Komunist, Bgd, 1980
43,— din.

Sikavica, Pere: ISTRAŽIVANJE
SAMOUPRAVNE ORGANIZACIJE
Informator, Zgb, 1979
200,— din.

Stojanović, Radmila: UPRAVLJANJE
RAZVOJEM
U SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU
Savremena administracija, Bgd, 1980
280,— din.

Todorović, Mijalko: KA ZAJEDNICI
SLOBODNIH PROIZVOĐAČA
Komunist, Bgd, 1980
355,— din.

Vukićević, Slobodan: TEORIJA I
PRAKSA SAMOUPRAVLJANJA
Privredni pregled, Bgd, 1980
250,— din.

*A társadalmi-politikai szervezetek
életéből*

Kardelj, Edvard: ULOGA I RAZVOJ
SSRNJ
Centar za marks. obr., Újvidék, 1980
150,— és 100,— din.

SOCIJALISTIČKI SAVEZ
U POLITIČKOM SISTEMU
SOCIJALISTIČKOG
SAMOUPRAVLJANJA
Ekspert press, Bgd, 1978
70,— din.

U SAMOUPRAVNOJ AKCIJI
Centar za marks. obr., Újvidék, 1980
180,— din.

Jugoszlávia és a nagyvilág

Dimitrijević—Stojanović:

MEĐUNARODNI ODNOSI
Nolit, Bgd, 1979
350,— din.

Kosovac, Mladen: EKONOMSKI
ODNOSI JUGOSLAVIJE
SA INOSTRANSTVOM
Privredna štampa, Bgd, 1980
1.350,— din.

Mojsov, Lazar: DIMENZIJE
NESVRSTANOSTI
Radnička štampa, Bgd, 1980
300,— din.

Portrék

Mitević, Dušan: VELJKO VLAHOVIĆ
Mladost, Bgd, 1980
350,— din.

Šetinc, Franc: MISAO I DJELO
EDVARDA KARDELJA
Globus, Zgb, 1980
300,— din.

Művelődés, oktatás

Pavlović, Puniša: UNESKO —
OBRAZOVANJE I NAUKA
Gondolat, Újvidék, 1980
50,— din.

Potkonjak, Nikola: SISTEM
OBRAZOVANJA I VASPITANJA
U JUGOSLAVIJI
Zavod za udžbenike, Bgd, 1980
150,— din.

Stipetić, Zorica: KOMUNISTIČKI
POKRET I INTELIGENCIJA
Cent. za kult. djel., Zgb, 1980
200,— din.

Suvar, Stipe: POLITIKA I KULTURA
Globus, Zgb, 1980
350,— din.

Tomanović, Velimir: DRUŠTVENE
PROMENE I OBRAZOVANJE
Komunist, Bgd, 1980
112,— din.

**MAGYAR NYELVŰ
KÖNYVEINKBŐL**

A FORUM kiadványai

A JK SZ AZ SZKSZ ÉS A VK SZ
STATUTUMA
80,— din.

A JK SZ KB VI. és VII. ÜLÉSÉNEK
ANYAGA
80,— din.

A JK SZ PROGRAMJA
70,— din.

A JK SZ XI. KONGRESSZUSA —
DOKUMENTUMOK
150,— din.

A SZOCIALISTA ÜNIGAZGATÁS
JUGOSZLÁVIÁBAN
300,— din.

EL NEM TAPOSHATÓ CSILLAGOK
80,— din.

Kecić, Danilo: FORRADALMI
MUNKÁSMOZGALOM
VAJDASÁGBAN 1917—1921
KÖZÖTT
600,— din.

Kolozsi Tibor: SZABADKAI
SAJTÓ 1919—1945
300,— din.

Lőrinc Péter: PIRKADÁS
150,— din.

MAGYAR SZÓ — RIPO RT
50,— din.

Rotbart, Vladimir: NE FELEDD EL
RÉGI BARÁTOD
200,— din.

Tóth Lajos: KORSZERŰ
ÜNIGAZGATÁSÚ ÁLTALÁNOS
ISKOLA KIALAKULÁSÁNAK
ÚTJA ÉS FELTÉTELEI
150,— din.

TÖRVÉNY A TÁRSULT
MUNKÁRÓL
70,— din.

BEHOZATALI KÖNYVEINKBŐL

A Marxizmus klasszikusai

Lenin: A DEMOKRÁCIÁRÓL ÉS A
DIKTATÚRÁRÓL
54,— din.

Lenin: ÁLLAM ÉS FORRADALOM
21,— din.

Lenin: A SZOCIALISTA
FORRADALOMRÓL
54,— din.

Lenin: EGY LÉPÉS ELŐRE, KÉT
LÉPÉS HÁTRA
21,60,— din.

Lenin: VALOGATOTT MŰVEK I—III
135,— din.

Luxemburg: A TŐKE-
FELHALMOZÁS
168,— din.

Marx: A TŐKE I—III
201,60,— din.

Marx: VALOGATOTT MŰVEK I—III
162,— din.

Filozófia, szociológia, esztétika

Hahn István: ISTENEK ÉS NÉPEK
90,30,— din.

Hegel: A LOGIKA TUDOMÁNYA I.
130,20,— din.

Hegel: A SZELLEM
FENOMENOLÓGIÁJA
158,40,— din.

Hermann István: TELEOLÓGIA ÉS
TÖRTÉNETISÉG
153,30,— din.

Heym, Stefan: LASALLE
73,80,— din.

Lukács József: ISTENEK ÚTJAI
79,80,— din.

Lukács József: TÖRTÉNELEM,
FILOZÓFIA, VALLÁSOSság
97,20,— din.

Történelem, munkásmozgalom

Haraszti Éva: A CHARTISTA
MOZGALOM
75,60,— din.

Siklós András: MAGYARORSZÁG
1918—1919
270,— din.

Szabó Ervin: LEVELEZÉSE
I. 108,— din.
II. 144,— din.

Szabó Ervin: TÖRTÉNETI ÍRÁSAI
145,80,— din.

Tamás Aladár: A 100 %
100,50,— din.

SZERKESZTŐSÉGI HÍREK

1980. május 26-án megtartottuk Tóth István és dr. Rehák László elnöketével a Létünk szerkesztő bizottságának és tanácsának közös ülését, amelyen meghatároztuk a folyóirat ez évi 3. számának tartalmát és Tito elvtárs életműve ismertetésének 1980. és 1981. évre vonatkozó programját.

Folyóiratunk munkatársai doktoráltak: Bajagić Veronika és Laki László a politikai tudományokból, Szöllősy Vágó László pedig pszichológiából.

Folyóiratunk munkatársai: Kovács Žnideršič Ružica és Kovács Teréz magisztráltak szociológiából.

A Létünk szerkesztője Árokszállási Borza Gyöngyi visszatért betegszabadságáról és újra ellátja munkakörét. Fogadóórák minden nap 9-től 11 óráig.

A. B. GY.

Hibaigazítás:

Közöljük olvasóinkkal, hogy folyóiratunk 1980/4—5. számában, a 764. oldal 11. sorába sajnálatos hiba csúszott. Az idézett angol mondas a következőképpen hangzik: My country — right or wrong. (Akár igaz álláspontokat képvisel, akár nem — az én hazám.)

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Tumbász Erzsébet

A szerbhorvát nyelvű szövegeket magyarra fordították: Brasnyó István, Hor-nok Ferenc, Szöllősy Vágó László, Tumbász Erzsébet

Német nyelvű összefoglalók: Szenes György

Angol nyelvű összefoglalók: Azucki Livia

SZÁMUNK SZERZŐI

dr. Bodrogvári Ferenc,	a filozófia doktora, az újvidéki Bölcsészeti Kar tanára
<i>dr. Danilo Ž. Marković,</i>	a szociológiai tudományok doktora, a belgrádi Po-litikai Tudományok Karának tanára
<i>Ružica Kovács</i>	a szociológiai tudományok magisztere, a szabadkai
<i>Žnideršič</i>	Közgazdasági Kar tanársegédje
<i>Bajagić Veronika</i>	a politikai tudományok doktora, a szabadkai Köz-gazdasági Kar tanára
<i>dr. Gaál György,</i>	a történelemtudományok doktora, Újvidék
<i>dr. Nikola Gaćeša,</i>	a történelemtudományok doktora, Újvidék
<i>Szloboda János,</i>	tanár, Zenta
<i>Árokszállási</i>	okleveles közgazdász, a Létünk folyóirat szerkesz-tője
<i>Borza Gyöngyi,</i>	
<i>Letsch Endre,</i>	az újvidéki Jogi Kar lektora
<i>Stevan Doranjski</i>	a JKSZ Elnökségének a tagja és a JSZSZK Elnök-ségének a tagja
<i>dr. Rehák László,</i>	a társadalomtudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára
<i>dr. Laki László,</i>	a politikai tudományok doktora, a szabadkai Köz-gazdasági Kar tanára
<i>Leo Mates</i>	a Nemzetközi Politikai és Gazdasági Intézet igaz-gatója, Belgrád
<i>dr. Tóth Lajos,</i>	a politikai tudományok doktora, az újvidéki Ter-mészettudományi-Matematikai Kar tanára
<i>Cservenák Róbert,</i>	az újvidéki Természettudományi-Matematikai Kar kémia szakos hallgatója
<i>Stangl Eleonóra,</i>	a szabadkai Közgazdasági Kar Könyvtárának könyvtárosa
<i>Szilágyi Károly,</i>	a Forum Marxista Könyvesboltjának vezetője

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2. Szerkesztőségi óra: minden nap 9—11 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányszámonként 10 dinár, kettős számoké 20 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 50, külföldi címzettre 100 dinár. Megrendelhető. Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.

